DE KLOOSTERVEREENIGING

VAN

WINDESHEIM,

EENE FILIAALSTICHTING VAN DE BROEDERS VAN HET GEMEENE LEVEN.

Kerkhistorische Studie

DOOR

J. C. VAN SLEE,

PREDIKANT TE OOSTZAAN.

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF.

1874.

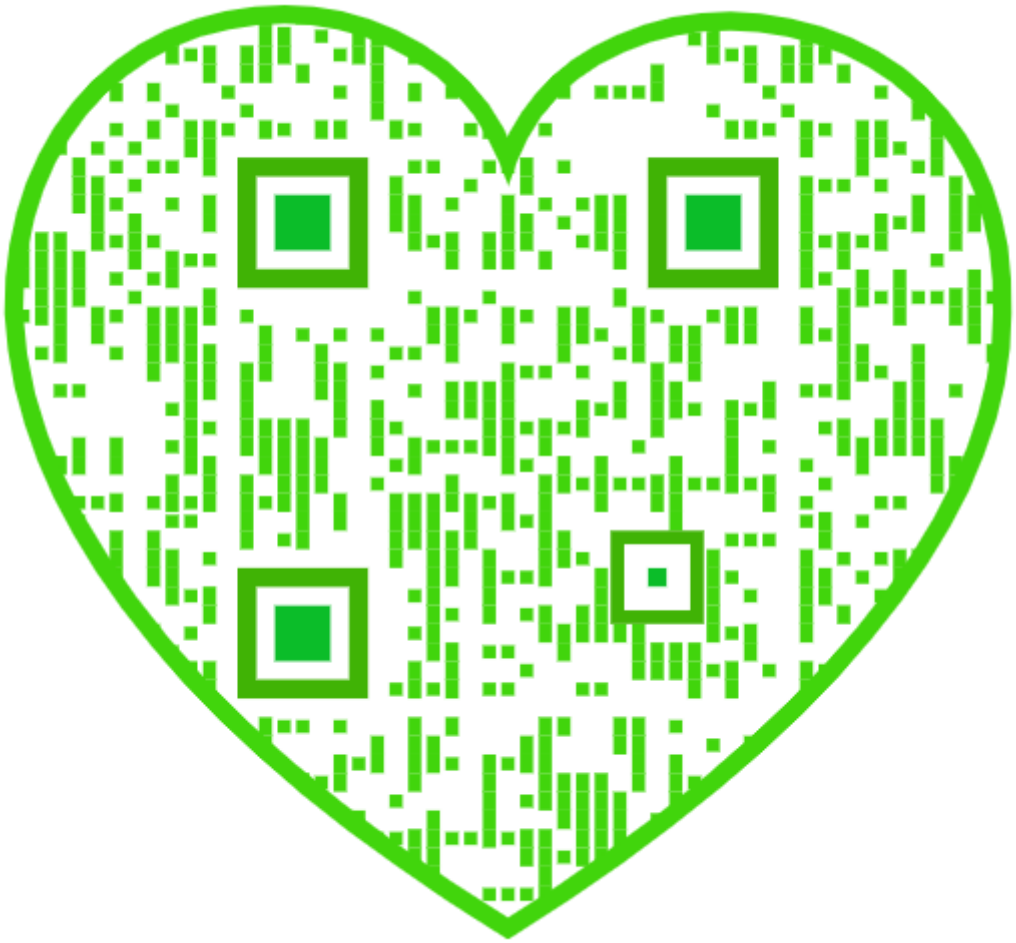

DE KLOOSTERVEREENIGING VAN WINDESHEIM.

DE KLOOSTERVEREENIGING

VAN

WINDESHEIM,

EENE FILIAALSTICHTING VAN DE BROEDERS VAN HET GEMEENE LEVEN

Kerkhistorische Studie

DOOR

J. C. VAN SLEE,
PREDIKANT TE OOSTZAAN.

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF.
—
1874.

INHOUD.

INLEIDING . . . . . Blz. I—IV.

Eerste Afdeeling.

Blz. 5—244.

HOOFDSTUK I. Beknopt overzicht van de orde der Reguliere kanunniken. . . . . Blz. 5—12.

Aanspraken op ouden afkomst betwist en gehandhaafd, blz. 5—9. Zekere sporen van het bestaan van Reguliere kanunniken en kanunnikessen, blz. 10, 11. Onderscheidene congregaties, blz. 12.

HOOFDSTUK II. Stichting van het Regulieren klooster te Windesheim. . . . . Blz. 12—34.

Geert Groote's sterfbed en laatste wensch, blz. 12—14. Verval van het zedelijk leven in het laatst der 14de eeuw, blz. 14. Werkzaamheid van Geert Groote, blz. 15—19. Stichting van Windesheim, blz. 19—23. Kloosterwijding, blz. 23—25. Prior Werner Keynkamp, blz. 26, 27. Prior Johannes Vos van Heusden, blz. 28—34. Mariënbron, Nieuwlicht, blz. 31. Grondlegging van het generaal kapittel, blz. 32—34.

HOOFDSTUK III. Geschiedenis der kloosters behoorende tot de congregatie van Windesheim . . . . . Blz. 35—205.

Uitgebreidheid der congregatie, blz. 35. Kloosterlijsten, blz. 36, 37. Windesheim, blz. 38—114. Verder bestuur van Johannes Vos van Heusden, blz. 38 v.v. Windesheims ordinarius, blz. 39, 40. Toenemend aantal kloosterlingen, blz. 41. Uitbreiding der congregatie, blz. 42—44. Vereeniging met het kapittel van Groenendaal, blz. 44—47. Verdere uitbreiding, blz. 48. Loffelijk karakter der Windesheimsche devotie, 48—54. Giften en privilegiën, blz. 54, 55. Concilie van Constanz, blz. 55—58. Dood van Johannes Vos, blz. 58, 59. Prior Gerard Delft van Naaldwijk, blz. 59. Prior Willem Vornke, blz. 59 v.v. Bisschoppelijk schisma

na den dood van Frederik van Blankenheim, blz. 60—62. Invloed daarvan op Windesheim, blz. 63—68. Incorporatie van het kapittel van Nuis, blz. 68—71. Terugkeer der Windesheimsche kloosterlingen uit hunne ballingschap, blz. 72, 73. Concilie van Basel, blz. 74, 75. Voortduring van het Utrechtsche schisma, blz. 76, 77. Clausuur, blz. 77—81. Bezoek van Nicolaas van Cusa, blz. 81—87. Dood van Willem Vornke, blz. 87, 88. Prior Jan van Naaldwijk en Dirk de Graaf, blz. 89—95. Prior Godfried Graes, blz. 96 v.v. Beschermheeren der congregatie, blz. 96—98. Eerste sporen van verval, blz. 98—103. Luther vindt bijval, blz. 103—106. Kapittelrede van 1538, blz. 106—109. Laatste lotgevallen van het convent, blz. 109—114.

Het klooster op den Agnietenberg, blz. 115—124. Bethlehem te Zwolle, blz. 124—129. Albergen, blz. 129—131. Diepenveen, blz. 131—137. Brunnepe, blz. 137—140. Mariënborn, blz. 140—143. Pieterswiel, blz. 143—146. Catharina-klooster te Nymegen, blz. 146—148. Nazareth te Bredevoort, blz. 148, 149. Bethanië bij Arnhem, blz. 149—151. Mariënberg te Nymegen, blz. 151, 152. Redinchem, blz. 153, 154. Maria en de XII Apostelen te Utrecht, blz. 154—158. Vredendaal, blz. 158—160. Mariënhof te Amersfoort, blz. 160—162. Jeruzalem te Utrecht, blz. 162—164. S. Jan de Evangelist te Amsterdam, blz. 164—166. O. L. Vrouwenvisitatie bij Haarlem, blz. 167, 168. Nieuwlicht, blz. 168—171. S. Vitus te Naarden, blz. 171, 172. Sion te Beverwijk, blz. 172—174. Mariënkamp te Amsterdam, blz. 174, 175. Ludinkerke, blz. 175—178. Thabor bij Sneek, blz. 178—182. S. Nicolaas-klooster te Bergum, blz. 183, 184. Klooster te Anjum, blz. 184, 185. Rozendaal in Haskerland, blz. 185, 186. Eemsteyn, bl. 186—191. Engelendaal bij Leyerdorp, blz. 191—193. Hiëronymusdal bij Leyden, blz. 193—195. Elisabeths-klooster bij den Briel, blz. 195—197. S. Agneskloosterte Dordrecht, blz. 196—200. Maria's Paradijs te Reimerswaal, blz. 200—202. Mariënhage bij Eindhoven, blz. 202—204. Elisabethsdal bij Roermond, blz. 204. Hiëronymus-klooster te Roermond, blz. 205.

HOOFDSTUK IV. Kloosters der Windesheimsche congregatie in België . . . . . Blz. 205—219.

Joannes Ruysbroek, blz. 205—207. Ontstaan van reguliere kloosters door invloed van het klooster Groenendaal, blz. 207, 208. Kapittel van Groenendaal vereenigd met Windesheim, blz. 209. Uitbreiding der Windesheimsche congregatie op Belgisch grondgebied, blz. 209—212. Wetenschappelijk karakter, blz. 212—214. Zedelijk en godsdienstig gehalte, blz. 215—219.

HOOFDSTUK V. Kloosters der Windesheimsche congregatie in Duitschland . . . . . Blz. 220—239.

Staat van het kloosterwezen in Duitschland in de 14de en 15de eeuw, blz. 220—222. Hervormingsarbeid door Hendrik Loeder, blz. 222—224. Vereeniging van Windesheim en Nuis, blz. 224—226. Volmacht van het concilie van Basel aan de congregatie van Windesheim tot hervorming van het kloosterwezen, blz. 227. Arbeid van Arnold Huls, Johannes Busch en anderen, blz. 227—237. Mislukte poging tot incorporatie van het kapittel van Neuwerk, blz. 237—239.

HOOFDSTUK VI. Kloosters onder de visitatie van het kapittel van Windesheim staande, schoon daarbij niet ingelijfd. Blz. 239—244.

Nonnenkloosters in Noord-Nederland, België en Duitschland, aan Windesheims visitatie onderworpen, blz. 239—242. Nadeelige invloed daarvan op de congregatie, blz. 242—244.

Tweede Afdeeling.

Blz. 245—343.

HOOFDSTUK VII. Inwendige inrichting der kloostervereeniging van Windesheim. . . . . Blz. 245—261.

De vraag naar het nut door Windesheim aan de algemeene, zedelijke en godsdienstige ontwikkeling aangebracht, eene moeielijke, blz. 245—247. Innerlijke inrichting: kloostergebouwen en inkomsten, blz. 247—251. Kloosterpersoneel, blz. 251—255. Kloosterbestuur, blz. 255, 256. Kloosterkleeding, blz. 256—258. Kloostergebruiken, blz. 258, 259. Kloosterdienst: ordinarius, kerkwijding, gezang, voetwassching, blz. 259, 260. Kloosterprivilegiën, blz. 260, 261.

HOOFDSTUK VIII. Windesheim in betrekking tot de Broeders van het Gemeene Leven . . . . . Blz. 262—266.

De Broeders van het Gemeene Leven, Windesheims geestelijke vaders, blz. 262. Nauwe betrekking onderling, blz. 263. Windesheim de beschermer der Broederschap, blz. 263, 264. De vriendschapsband bedreigd, blz. 265. Johannes Cele, blz. 266.

HOOFDSTUK IX. Windesheim in betrekking tot de hoogere en lagere geestelijkheid en de Landsheeren . . . . . Blz. 267—274.

Zucht naar onafhankelijkheid bij de kloosterorden, blz. 267. Verhouding van Windesheim tot de parochie-pastoors, blz. 268. Verhouding tot de bisschoppen, blz. 269. Privilegie van exemtie van de bisschoppelijke visitatie, blz. 270, 271. Beschermers der congregatie, blz. 271. Verknochtheid van Windesheim aan den pauselijken stoel, blz. 272, 273. Verhouding tot de Landsheeren, blz. 273, 274.

HOOFDSTUK X. Windesheim in betrekking tot de verschillende kloosterorden . . . . . Blz. 274—296.

Vriendschapsbetrekkingen met de Karthuyzers, blz. 274—276. Met Benedictynen, Cistersiensers en Praemonstratensers, blz. 276, 277. Verhouding tot de Bedelmonniken, Dominicanen en Augustyner Eremieten, blz. 277, 278. Betrekking tot het kapittel van Syon bij Delft, blz. 278—284. De hervormings-arbeid door de congregatie overal in Duitschland ter hand genomen, blz. 284—289. Medewerking en tegenstand, blz. 289—292. Wijze van reformatie, blz. 292, 293. Karakter van dezen arbeid, blz. 293—295. Vruchten, blz. 295, 296.

HOOFDSTUK XI. Windesheim in betrekking tot wetenschap, godsdienst en zedelijkheid. . . . . Blz. 296—340.

De wetenschap aan de hoogescholen in de 14de en 15de eeuw, blz. 296—298. Beteekenis der fraterscholen voor het onderricht dier dagen, blz. 298, 299. Boekerijen in de Windesheimsche kloosters, blz. 299—303. Wetenschappelijke verdiensten der congregatie: afschrijvers, blz. 303, 304. Rapiaria, blz. 304, 305. Miniaturen, blz. 305. Historische literatuur, blz. 306—309. Ascetisch-dogmatische literatuur, blz. 309—317. Exegetische arbeid, blz. 317—319. Homiletische vruchten, blz. 319—323. Epistolaire literatuur, blz. 323—325. Dichtkunde, blz. 325—327. Gehalte der wetenschap bij de mannen van Windesheim, blz. 327, 328.

Zedelijk karakter der congregatie, blz. 328—331. Godsdienstig standpunt, blz. 331—333. Begrippen over bedevaarten, aflaat, goede werken, gebruik van de H. Schrift, blz. 333—337. Vrijere denkbeelden ten aanzien der kerkleer, blz. 337—340.

Besluit. . . . . Blz. 341—343.

Register. . . . . „ 345—355.

Corrigenda. . . . . „ 356.

INLEIDING.

De tijd, waarvan Ulrich van Hutten zeide: „de geesten ontwaken, de wetenschappen bloeien, 't is een lust om te leven!" was geen schepping uit niets. Was de krachtige beweging op 't gebied des geestes der zestiende eeuw, aan een fieren boom gelijk, die zijne takken heinde en verre uitbreidde, zij heeft ook hare wortels gehad die in tallooze fijnere vezelen uitliepen en, diep ingedrongen in den akker der menschheid, den nieuwen boom levensvatbaarheid en groeikracht verleenden. Steeds staat het nageslacht op de schouders der voorvaderen. Zoo is ook de eene eeuw de dochter van hare voorgangster. Onmiskenbaar is de bloedverwantschap tusschen die beiden. Het heden wordt uit den dag van gisteren en eer de zon aan den hemel verschijnt is de morgenschemering reeds daar. Ook het tijdperk der kerkhervorming was geen Deus ex machina, maar wat het aan licht en warmte deed uitstralen over het veelzijdige menschenleven, ontkiemde in de dagen die daaraan zijn voorafgegaan. De zaak behoeft waarlijk geen uitvoerig betoog. Zij is genoegzaam bekend en bewezen.

Toch is het terrein van dien voortijd nog niet in alle richtingen doorkruist. In welke bedding de hoofdstroom zijne wateren heenstuwt, om zich in 't Hervormingstijdvak, als in een

nieuwe levensoceaan uittestorten, zij geen verborgenheid meer, de loop van zoo menige beek, die haar wateren mengde met die van den hoofdstroom, schuilt nog in 't verborgen weg. Daar zijn nog rijke bronnen natesporen. Niet alles wat het nieuwe leven der 16de eeuw heeft voorbereid, niet alles wat tot dien uitkomst heeft geleid is klaar als de dag, veel moet nog onderzocht en in het licht gesteld. De voorgeschiedenis dier gewichtige dagen biedt nog een ruim veld ter navorsching aan.

Dat is inzonderheid het geval wanneer men niet vergeet dat het hervormingstijdperk der 16de eeuw niet uitsluitend een godsdienstig karakter draagt, maar evenzeer het streven verraadt naar politieke en sociale vrijheid, als de zucht om zich godsdienstige vrijheid te verwerven. Indien men toch niet voorbijziet dat dit tijdperk der wereldgeschiedenis, zoo goed als onze dagen, zijn sociale kwestie had, die door eene reeks van omstandigheden tegelijk met de kerkelijke kwestie om oplossing vroeg, dan zal men moeten erkennen, dat, om dat gewichtig tijdperk der Hervorming volkomen helder in 't licht te stellen, 't ook noodzakelijk is natesporen welke oorzaken in de voorafgaande eeuwen hebben saamgewerkt om ook de maatschappelijke en staatkundige vraagstukken in het leven te roepen. 't Ligt niet op onzen weg hierop uitvoerig in te gaan, maar dat inderdaad in den aanvang der 16de eeuw nog andere elementen dan het godsdienstige zich opdoen, ten naauwste verbonden met het streven naar hervorming der kerk, blijkt met volkomen klaarheid uit den Boerenoorlog. Dat deze beweging niet onafhankelijk van het optreden van een Hans Böheim van Niklashausen [1]) in de omstreken van Würzburg, vijftig jaar vroeger, voor den dag is gekomen, is wel niet te ontkennen. In hoeverre de Hussiten-krijg in een later stadium, de bewegingen van het Kaas- en Broodvolk, hier te lande, en soortgelijke verschijningen in den Elzas en Frankrijk, de sociale en politieke tint, die de Hervormings-

[1]) Zie over hem, Ullmann, Reform. vor d. Reformation, I p. 421 sqq.

beweging der 16de eeuw heeft aangekleefd, hebben voorbereid, verdient mitsdien ernstig onderzoek. Toch praedomineert zeer zeker het godsdienstig vraagstuk in de eerste helft der 16de eeuw, en indien velerlei oorzaken tot die geweldige geestesbeweging hebben saamgewerkt, dan zal het wel niet te ontkennen zijn, dat van uit den kring van het kloosterleven zelve, bewust of onbewust, willens of onwillens, de zaden zijn uitgestrooid, die straks den boom des nieuwen levens zouden doen ontkiemen. Indien wij ons niet bedriegen, dan heeft ook de orde der Reguliere kanunniken van Augustinus daaraan een niet gering aandeel gehad. Zij toch trad sinds het laatst der 14de eeuw als in een nieuw gewaad op en heeft met niet gering succes de hervorming van het kloosterwezen in den loop der 15de eeuw behartigd. Men kan aan deze mannen den lof niet ontzeggen dat zij veel hebben gedaan, om zoowel het licht van kennis en wetenschap, als van een dieper en meer geestelijk godsdienstig leven helderder te doen branden, en aan de regulieren der Windesheimsche congregatie komt in dezen ongetwijfeld de eereplaats toe. Wat een Johannes Vos van Heusden, een Hendrik Loeder, een Johannes Busch met zijne medearbeiders, hebben tot stand gebracht, is niet zonder vrucht geweest en heeft gedachten gewekt en behoeften doen ontstaan, die, al luider en luider vernomen, zich straks oplosten in de nu ernstiger dan ooit uitgesproken eisch om hervorming in hoofd en leden. Toch koestere men geene ongegronde verwachtingen, noch stelle hunnen reformatorischen geest op eene lijn met dien van de mannen der 16de eeuw. Zij hebben zelfs niet vermoed, tot welke consequentiën hun beginsel leiden kon, evenmin als Luther voorzag dat hij eindigen zou buiten de moederkerk te treden, toen hij zijne stellingen aan Wittembergs kerk aansloeg. De reformatie die zij bedoelden, was eene binnen de kerk, en voor alles van het kloosterwezen. Zij hebben het Monachisme tot die hoogte en zuiverheid opgevoerd waartoe het vatbaar was en „bezwaarlijk zal men kunnen be„wijzen dat de christenheid ooit beter monniken en nonnen

„bezeten heeft dan deze" [1]). Evenzeer onderscheidde zich deze vereeniging gunstig in de monnikenwereld, doordien zij oorspronkelijk het vita monastica niet als doel, maar als middel beschouwde. Het hoofdklooster toch dankte zijn ontstaan niet, gelijk alle kloosterstichtingen in het algemeen, aan de pretensie dat het kloosterleven eerst de religie bij uitnemendheid was, maar werd gesticht, om het devote leven, van wie men religieusen zonder religie placht te noemen, omdat zij zonder orderegelen toch een gemeenschapsleven leidden en zich vrijelijk in de wereld bewogen, te beschermen tegen de vijandig gezinde bedelmonniken. Ja, de Regulieren van Windesheim noemden zich geen monniken in den strengsten zin des woords en daalden eerst tot het gewone monnikendom af, zonder zich evenwel met de onreinheid die daaraan kleefde te besmetten, toen zij het tweevoudig doel van hun ontstaan, de bescherming van alle devoten en de hervorming van het kloosterwezen, zooveel noodig en mogelijk was, hadden verwezenlijkt. Door dit reformatorisch karakter stonden zij temporeel en intellectueel op de grenzen van den nieuwen tijd. De laatste schrede op den weg eener afdoende hervorming, die des geestes en der vrijheid, deed de vereeniging niet. Zij stond nader aan Erasmus dan aan Luther, en verliet haar wettelijk standpunt niet. Maar waar zij velen tot op de grenzen bracht, is zij de natuurlijke oorzaak geweest, dat menigeen uit haar midden, zooal tegen haar wensch in, de laatste scheidsmuur omwierp en zich geestverwant verklaarde van de zonen der Hervorming.

---

[1]) Moll, Kerkgesch. v. Nederl. II, 2de St. p. 227.

EERSTE AFDEELING.

Hoofdstuk I.

BEKNOPT OVERZICHT VAN DE ORDE DER REGULIERE KANUNNIKEN

Onder de dingen waarop de kerk van Rome niet zonder fierheid boogt, behoort niet in de laatste plaats hare oudheid. Deze is een parel aan haar kroon en triumfantelijk wijst zij het zoo veel jongere Protestantisme op die reeks van eeuwen, die zij de haren noemt. Die voorliefde der Moederkerk, dat zwak voor eene aloude afkomst, wordt door meer dan eene stichting binnen hare grenzen met haar gedeeld. Ook de orde der Reguliere kanunniken van Augustinus heeft de gedachte lief gehad haar bakermat in de grijze oudheid te verplaatsen. Zij beweert toch niets minder dan even oud te zijn als de kerk zelve en herhaaldelijk handhaafde zij met kracht en klem dit haar overgeleverd geloof tegenover allen, die haar het recht op dien ouden adeldom trachtten te ontzeggen of te betwisten.

Reeds onder de Apostelen, zegt zij, heeft de orde der Reguliere kanunniken een aanvang genomen. Zij toch reeds leidden een vita communis. 't Zal vooral Marcus, de Evangelist zijn geweest aan wien zij haar ontstaan heeft te danken; hij, volgens de overlevering de jongeling van Mc. XIV : 51, droeg reeds de vestis linea, het gewaad der Reguliere kanunniken door alle tijden heen. Onderscheidene pauselijke bullen, waaronder die van Eugenius IV, [1]) Benedictus XII, Pius IV, Sixtus IV, Pius V, waarbij aan de orde verschillende privilegiën werden verleend,

[1]) In bulla qua canonicos regulares ad Basilicam Lateranensem reduxit.

wijzen almede op haar Apostolischen oorsprong [1]), en Alexandrië waar Marcus gearbeid zal hebben, zal mitsdien het stichtingsoord der orde geweest zijn. Aan keizerin Helena hadden voorts twee collegia canonicorum hun ontstaan te danken, en als Augustinus in den hof van Valerius van Hippo, wiens presbyter hij was, een monasterium oprichtte, waarin hij klerken plaatste om ze voor de kerkelijke bedieningen op te leiden, dan moet hij niet de stichter maar slechts de hervormer van het vita regularis worden genoemd. [2]) Toch was het de naam van den presbyter van Hippo die onafscheidelijk verbonden was aan de orde der Reguliere kanunniken. Zijn regula vitae communis lag aan hare inrichting ten grondslag. Armoede, kuischheid, gehoorzaamheid en bovenal liefde, waren de hoofdregelen waarnaar zij zich voegden. [3]) Zoo had Augustinus met zijne klerken een gemeenschappelijk leven geleid waarbij alle goederen allen gemeen waren en niemand eenig privaat eigendom voor zich behield, daarin voorgegaan door de Apostelen. Evenmin, zoo beweerden de Reguliere kanunniken, dagteekende hun ontstaan eerst van de dagen van Chrodegang van Metz. Als deze verlangt „ut ad aliquantulamcunqne similitudinem conversationis primorum fidelium animas clerici contrahant," [4]) en straks zijne regel ten grondslag legt aan de hervorming der klerken, op 't concilie van Aken in 816 ter hand genomen, dan is het geen nieuwe stichting die door dezen prelaat in 't leven werd geroepen, veel min de

---

[1]) Hierbij kan nog gevoegd worden eene bulle van Paschalis II en wat Cassianus schrijft in libro de institutis Patrum l. II. c. 5 aangehaald in 't Necrologium Viridis Vallis autore M. Mastellino Brux. lib. I. . I — Dit zeldzame boekje verscheen zonder jaartal in 't licht. Op het schutblad van het door mij gebruikte exemplaar stond met potlood 't jaar 1768 en verder „ouvrage tres rare, dont il n'existait pas même un exemplaire dans le monastère de Groenendaal lors de sa suppression en 1783. — Zie ook Busch, Chron. Wind. p. 265, 270.

[2]) Zungus, Historiae Gener. et spec. de ordine Canon. Régul. S. Augustini Prodromus. Ratisb. 1742. — I. 240.

[3]) Busch, Chron. Wind. p. 23. Regula S. Augustini cum constitut. capituli Windes. Ultraj. 1553 p. 1 sqq. waar de regula S. Augustini volledig wordt medegedeeld. Biedenfeld, Gesch. d. Monchth. II p. 397 sqq. Römer, Kloosters en Abdyën, I. 65.

[4]) De woorden zijn aangehaald bij Zungus l.l. I. 243.

instelling der Reguliere kanunniken, maar slechts eene vernieuwing en hervorming van het in zijne dagen verbasterde vita communis clericorum. Dat zelfde geldt ook van onderscheidene vereenigingen van Reguliere kanunniken, die in de 11de eeuw voor 't eerst voor den dag komen en alzoo leefde de orde in 't geloof dat haar ontstaan reikte tot de dagen der Apostelen.

Die aanspraken op zoo ouden oorsprong zijn den Regulieren kanunniken evenwel niet onbetwist gelaten. Door onderscheidene schrijvers werd hun het recht daarop ontzegd. Van de zijde van andere monnikenorden werd de stelling geldend gemaakt dat de Apostelen wel de eerste monniken zijn geweest maar geenszints reguliere kanunniken. Petrus Damianus beweerde tegenover hen dat Philo Judaeus de eerste christenen „monniken" noemde, maar geen „kanunniken," en hunne woningen „monasteria." Volgens M. de Tillemont (Hist. eccl. tom. VII p. 532) [1]) zal er van een vita communis op zijn vroegst sprake zijn bij Eusebius, bisschop van Vercelli, die voor het jaar 355 de geestelijken zijner stad in ééne woning vereenigde. Toch zal dit gemeenschapsleven, oordeelt hij, meer in den geest van 't monnikenleven geweest zijn, daar Eusebius zijne klerken 't gewone kleed der monniken deed aantrekken en de monnikengelofte liet afleggen, zoodat met meer recht aan Augustinus de instelling van het kanunnikenleven is toeteschrijven. Hij toch voegde aan het gewone leven der klerken, slechts het leven in gemeenschap met en ook voor elkaar en het afstand doen van alle privaat bezit toe, maar gaf overigens geen bepaalden canon.

Ook dit evenwel, 't recht namentlijk om Augustinus naam aan hunne orde te verbinden werd hun ernstig betwist door de Augustijner Eremieten, die aan de Reguliere kanunniken verweten, 1°. dat hunne orde niet door Augustinus was gesticht omdat de kerkvader een kluizenaarsleven had geleid en haar ontstaan mitsdien van lateren tijd dagteekende, ja later dan de meeste geestelijke orden; 2°. dat zij hunne kleedij, de vestis linea, niet van Augustinus tijd af hadden gedragen en 3°. dat ze op geen illustre en heilige mannen bogen konden.

In onderscheidene geschriften kwamen de Regulieren hiertegen

---

[1]) Aangehaald bij Helyot, Histoire d. ordres Relig. II p. 11 sqq.

op, en handhaafden met klem de aloude afkomst hunner orde. Zoo deed o. a. Johannes van Brussel, regulier van S. Agnes-convent bij Zwolle, in zijne „responsiones ad tria quae ordini Canonicorum regularium objiciuntur." (in HS. voorkomende onder N⁰. 861 op de Bourg. Bibl. te Brussel.) [1]) In dit geschrift dat wellicht gericht was tegen zekeren Magister Paulus (mij overigens onbekend) „qui fecit librum contra canonicos," zooals de schrijver vooraf meldt, handhaaft hij den alouden oorsprong, en acht de orde uitgebreid en vernieuwd door Augustinus en geenszins gesticht „a nescio quodam Guilielmo aut Joanne Bono." Dat reeds Marcus en Augustinus de tunica linea droegen staaft hij o. a. ook met het gezag van Nicolaas van Cusa, terwijl het de orde evenmin als de Benedictijnen en anderen, ontbreekt aan geleerde en vrome mannen, al wordt ook de heiligheid eener orde niet bewezen door de menigte van gecanoniseerden zooals Gerson en Jacobus de Karthuizer beweerden. [2]) Niet het minst legden de Regulieren er nadruk op dat zij in den eigenlijken zin des woords geen monniken waren. Wel werden zij dikwerf alzoo genoemd maar dit mocht slechts als de algemeen gebruikelijke benaming voor kloosterlingen worden aangemerkt. 't Lag toch niet in 't karakter van het monnikenwezen de zielezorg der geloovigen te behartigen, al ging deze later daarin ook over, ge-

---

[1]) Dit HS. is te vinden in een kwartijn behelzende n⁰. 858—861 afkomstig uit de boekerij van Korsendonck. Achter den titel staat tusschen []: ad priorem de Dumo juxta Eindoviam scriptae. Begint de schrijver zijn refutatie met te zeggen dat wie uitvoeriger naricht verlangt dit moge vragen: „a doctissimo fratre Paulo vestro" [Paulus van Zomeren, prior aldaar] dan schijnt zijn schrijven voor 't geheele convent en niet enkel voor den prior bestemd te zijn geweest.

[2]) Van gelijke strekking als dit verweerschrift zijn ook de volgende stukken, mede voorkomende in bovengemeld H. S.:

1⁰. Epistola Eusebii canon. regul. congreg. Lateran. ad Sixtum IV, pro auferendo de ecclesia errore scribentium Augustinum fuisse heremitam.

2⁰ Ejusdem Eusebii Conradi Mediolanensis brevis annotatio in errore scribentium Augustinum fuisse heremitam ad Sixtum IV.

3⁰. Sermo Ferrandi Episcopi de Hispania, habitus Avenioni in festo S. Augustini a⁰. 1353.

4⁰. Exemplum pulcherrimum de corde S. Augustini.

5⁰. Sermo mgr. Jordani in translatione S. Augustini.

6⁰. Vita S. Augustini a sancto Possidonio episcopo et discipulo Augustini.

lijk zij aan de kanunniken was toebetrouwd. Terwijl de monnik alleen voor zich leeft, van de wereld geheel afgestorven, beweegt zich de regulier, krachtens zijn beginsel in haar en leeft niet alleen met maar ook voor anderen. Is de monnik „vi ordinis et instituti ad certa constituta" gebonden, de kanunniken „etiam ad arctiora ordinis instituta non coacti sed sponte et bona sua voluntate se demonstrant." [1]) Mocht ook de monnik geen praebende bezitten, noch als cureit een parochie bedienen, het concilium Pictaviense in 1100 tijdens Pachalis II gehouden verleende aan de kanunniken laatstgenoemd voorrecht, terwijl uit zekere formules, dagteekenende van 1407—14 voor de professie van novitii, bij de regulieren van de congregatio Lateranensis en de congregatio Sancti Spiritus te Venetië in gebruik, blijkt, dat zij ter aanvaarding der beneficia de toestemming van hun kapittel behoefden. [2]) Kortom het leven van den monnik moest geheel een vita contemplativa zijn, maar dat van den regulier is meer een vita activa. [3]) Zoo was dan hun leven, en niet dat van 't monnikenwezen geheel in overeenstemming met dat van Augustinus en de zijnen, ja ook der Apostelen. Een beroep op hunne kleedij bleef niet achterwege om hunnen oorsprong te staven. Zij droegen een vestis linea; dat was het symbool van het vita activa, gelijk de Apostelen en Augustinus hadden geleid, terwijl de vestis lanea 't zinnebeeld was van een vita contemplativa. Door deze en soortgelijke argumenten verdedigden de regulieren hunne aanspraken op een bezit, dat hun als zonen der kerk lief moest zijn maar waarbij wij in verzoeking komen neder te schrijven:

Genus et proavos et quae non fecimus ipsi,
Vix ea nostra voco.

Wij staan dan ook niet langer hierbij stil. Analogiën vindt men in de geschiedenis van het godsdienstig leven overal en gaarne gunnen wij aan de Regulieren het geloof aan hunne overoude afkomst.

Maar, 't zij dan die oorsprong opklimme tot de Apostelen of

---

[1]) Busch, Chron. Windesh. p. 69, Zungus, I. 287.

[2]) Zungus, I. 337.

[3]) Cfr. Zungus, I. 279 sqq., 329 sqq.

Augustinus, 't zij Chrodegang van Metz of 't concilie van Aken in 816 de Regulieren in het leven riep, 't zij zij eerst ontstonden in de dagen van Paschalis II of Alexander III en Ivo bisschop van Carnote in 't laatst der 11de Eeuw als grondvester moet worden aangemerkt — 't zij wij te denken hebben aan dien zekeren Guilielmus of Joannes Bonus [1]) — 't is in deze eeuw dat zich onderscheidene sporen vertoonen van het tot stand komen van stichtingen van Reguliere kanunniken. Zoo vereenigden zich in 1038 de Kanunniken van St. Rufus te Avignon, aan wie bisschop Benedictus van Avignon de abdij van St. Rufus had afgestaan, tot eene congregatie. In 1060 gaf koning Hendrik IV de St. Maartenskerk te Kempen aan de Reguliere kanunniken die coenobialiter leefden. In 1076 ontmoet men te Rheims Reguliere kanunniken aan wie de aartsbisschop van Rheims, Gervasius, eene kerk met de verder benoodigde gebouwen geschonken had. [2]) Gelijktijdig vond er hier en daar hervorming plaats van reeds bestaande vereenigingen van Kanunniken. Zij was vooral noodig ten aanzien van de Kanunniken die volgens den canon van 't Akensche concilie van 816, op verlangen van Keizer Lodewijk den Vrome door den Diaken Amalarius opgesteld, leefden.

Simonie ter verkrijging van allerlei praebenden was bij dezen zeer algemeen en de tucht daardoor verslapt. Op aandrang van Petrus Damianus, hield Paus Nicolaas II in 1059 een concilie te Rome waarop bepaald werd dat de kanunniken te samen zouden leven en wonen, en al wat zij ontvingen en bezaten gemeengoed zou zijn terwijl privaat eigendom werd uitgesloten.

Onder Alexander II werd deze bepaling bekrachtigd en aangedrongen met een beroep op Augustinus, die met zijne klerken ook in communi leefde zonder privaat bezit. Dit noemde men den regel van Augustinus, gegrond op zijn 109de Epistel, aan de religieuse vrouwen gericht. Dezelfde Alexander II herstelde in 1061 de kanunniken in ecclesia S. Crucis ac in ipso Laterano, en hervormde bovendien de kanunniken van S. Frigdianus te Lucca. In 1063 moesten zich de Kanunniken van Velletri, die onverbeterlijk schenen, getroosten dat Petrus Damianus hen ad

---

[1]) Cfr. Zungus. I, 241. en 't bovengeciteerde H. S. der Bourg. Bibl.

[2]) Zungus, I. 244. sqq. cfr. Helyot. II. p. 11 sqq.

communem vitam regularem terugbracht, terwijl ons van Lietbert, bisschop van Kamerijk wordt bericht dat hij in 1066 Reguliere kanunniken plaatste bij de kerk van St. Aubertus aldaar [1]).

Zoo vertoonen zich allerwegen sporen van vereenigingen van kanunniken, ja komt de naam van Reguliere kanunniken eigenlijk eerst in gebruik. Toch is de naam van Augustinus nog volstrekt niet overal aan deze congregatien verbonden, maar ontmoet men zoowel regulieren die naar den regel van Sylvester, Urbanus en Gregorius leefden, als zulke die de regula Augustini volgden [2]). Eerst nadat Innocentius II op 't Lateraansch Concilie van 1139 beval dat alle Reguliere kanunniken Augustinus als patroon zouden aannemen, wordt de naam van Reguliere kanunniken van S. Augustijn's orde, algemeen. Sinds ontwikkelde zich de orde vau lieverlede en bevolkte verscheidene kloosters. Het verschil tusschen seculiere en Reguliere kanunniken trad klaarder aan 't licht [3]) en in de conventen van S. Victor te Parijs en van 't Heilige kruis te Coimbra in Portugal, beiden de moederkloosters van aanzienlijke congregaties, bereikte de orde zekeren trap van bloei. Toch was die bloei niet van dien aard, dat gedurige herschepping en vernieuwing overbodig waren. Van onderscheidene zijden werd zij ter hand genomen en eerst sinds Benedictus XII in 1339, 64 artikels met betrekking tot de Reguliere kanunniken uitvaardigde, die voor allen verplichtend werden gemaakt, kan de orde gezegd worden haar beslag te hebben gekregen.

Van Reguliere kanunnikessen is voor 't eind der 8ste eeuw geen sprake. Het concilie van Chalons sur Sâone van 813, dat eenige regelen betreffende de clausuur en het stilzwijgen voorschreef voor die „sanctimoniales quae se canonicas vocant," doet dit op een wijze waaruit blijkt dat deze kanunnikessen als iets nieuws worden beschouwd, terwijl het concilie van Aken in 816 gehouden, haar 't bezit van private eigendommen nog toestond. Ook deze vermenigvuldigden zich langzamerhand en worden sedert in de meeste congregaties aangetroffen.

Als de orde zich straks heinde en verre verspreidt dan ontstaan als

---

[1]) Zie breedvoeriger Zungus, I. p. 250. sqq. Helyot II. p, 11. sqq.

[2]) Cfr. Zungus, I. 260. sq.

[3]) Cfr. Moll. Kerkgesch. v. Nederland, II. 1ste stuk, p. 291, 292.

vanzelf tal van kloostercongregaties. Zij bestonden uit een grooter of kleiner aantal conventen die zich aan elkander aansloten en de meer bijzondere privilegien, door prelaten en vorsten verleend met elkander deelden. Het aantal dier congregatien wordt door Zungus [1]) op een vijftiental gesteld en zou wellicht nog kunnen worden vermeerderd; 't moge volstaan de voornaamste te noemen. In de eerste plaats verdient vermelding de congregatio Lateranensis, later congregatio Frisionaria en eindelijk congregatio S. Salvatoris genoemd. Voorts die van Rufus ± 1107 door Rufus, aartsbisschop van Lyon in Gallië gesticht, die van S. Marcus van Mantua, wier ontstaan ván 't jaar 1131 dagteekent; van den H. Geest te Venetië in 1415 ontstaan; van Aroasia in België die reeds omstreeks 't jaar 1000 een aanvang zal hebben genomen; die van S. Victor te Parijs en de congregatio canonicorum regularium Windesemensis in 1387 begonnen [2]). 't Is aan deze laatste dat wij van nu aan uitsluitend onze aandacht gaan wijden en mitsdien voortgaan de geschiedenis van het ontstaan dezer kloostervereeniging te schetsen [3]).

Hoofdstuk II.

STICHTING VAN HET REGULIEREN-KLOOSTER TE WINDESHEIM.

Op den 20sten Augustus van het jaar 1384 stonden in eene woning binnen Deventers poorten, eenige mannen rondom een ziekbed geschaard, dat weldra een sterfbed worden zou. Droefheid stond op hun gelaat te lezen en in hun oog blonk een traan. Zij hadden den voortreffelijken man lief die daar neerlag, sinds het vuur eener doodelijke pestziekte, meêgebracht van het sterfbed van zijn vriend Lambertus Stuerman, in zijn aderen

---

[1]) Zungus, I. p. 422, 423.

[2]) Cfr. A. Miraeus, Canon. Regul. S. Aug. origines, Coloniae Agripp. 1614. cap. IV p. 15 sqq.

[3]) Men zie over de geschiedenis der Regul. kanunniken behalve Helyot en Zungus, Moll Kerkgesch. van Nederland, II. 2de st. p. 112—114.

woelde, en zijn heengaan zou hen niet enkel van rouw vervullen, maar ook een bron zijn van angstige bezorgdheid over huntoekomst. Zij, de broeders van het nog jeugdige Deventersche fraterhuis — want deze waren het — hadden aan den stervenden Geert Groote veel te danken. Door woord en invloed had hij 't gemeenschappelijk leven dier broeders voorgestaan, bevorderd, tegen onheusche aanvallen en lasterlijke beschuldigingen verdedigd, waaraan zij maar al te zeer blootstonden. Geen wonder dat de gedachte bij hen opkomt: wat zal er van ons worden als hij ons niet meer ten beschermer verstrekken kan? Zij verbergen hunne bezorgdheid niet en zij richten zich tot den stervende met de vraag, of wilt gij de klacht: „Wat zullen wij doen als gij niet meer bij ons zijt? De devotie zal met u ten grave dalen; de bedelmonniken, onze oude vijanden zullen ons het land uitdrijven, wat raad geeft gij ons? — Toen was het dat Geert Groote, hen met stervende lippen moed insprak. God zou voor ze zorgen en het devote leven niet doen ondergaan; krachtig zou het toenemen. Toen ook, dat hij hen de stichting van een klooster aanbeval „onder welks schaduw alle vrome tortelduiven tegen de aanvallen van havikken en sperwers de meest veilige schuilplaats zouden vinden [1];" een klooster waarin zich eenigen hunner zouden begeven om de overigen tot raad en steun en hulp te kunnen zijn. Toen zij daardoor een weinig getroost en tot meerdere kalmte waren gebracht, vroegen zij hem of zij dan het kleed der Karthuizers, de eenige hervormde kloosterorde hier te lande in die dagen, zouden aantrekken. Hij antwoordde in ontkennenden zin; zij leefden te afgezonderd van de wereld dan dat alle devoten zich vrijelijk tot hen om hulp konden begeven. Evenmin scheen de orde der Cisterciensers, hem geschikt toe voor het beoogde doel; niet allen zouden haar kunnen dragen. Maar de orde der Reguliere kanunniken was het die zich in zijne schatting als van zelf aanbeval, niet alleen om de gematigde leefregelen waarnaar zij zich richtte, maar omdat dezen door hunne gelofte in acht namen, wat de broeders van het gemeene leven vrijwillig observeerden, kuischheid, armoede,

---

[1]) Uit H. S. 350, berustende op de Kon. Bibl. te 's Hage, aangehaald bij Delprat, Broedersch. van G. Groote, p. 39.

gehoorzaamheid en bovenal liefde, zoodat dit leven weinig verschilde van dat der devoten. Zoo luidde de uiterste wil van den man, die door alle devoten met warme liefde werd vereerd en wiens werk door hen, die hij achterliet onder de hoede van zijn vriend Florens Radewijns, als dat eens Apostels werd beschouwd. Straks ving de doodstrijd aan, en in den laten namiddag tusschen 5 en 6 ure, ontsliep hij in den bloeitijd des levens, nauwelijks 44 jaren oud [1]).

De laatste blik van den stervenden Meester Groote was een helderziende, die, 't verwondert ons niet, door een die ons dat uiteinde beschreef, aan de werking des H. Geestes werd toegeschreven [2]).

Tot aan het midden der 14de Eeuw leverde het zedelijk en godsdienstig leven hier te lande een bedroevend schouwspel op. Wel ontbrak de behoefte aan een reiner en dieper godsdienstig leven niet, en vertoonde zich hier en daar het streven naar een meer geestelijk Christendom, een praktisch leven in apostolischen eenvoud en onderlinge liefde. Wel was het ontstaan der vrije geestelijke vereenigingen der Beghijnen, Begharden en Lollarden een protest tegen de heerschende richting, maar de dweepzieke mijstiek, het overspannen fanatisme en de onreine en zedelooze elementen waardoor deze secten zich welhaast bezoedelden, hadden hun invloed ten goede krachteloos gemaakt. Zoo was het bederf in alle standen der maatschappij en der kerk blijven bestaan. Met sombere kleuren wordt ons de toestand door een innig vroom man, als Ruysbroeck, geteekend. „Schraapzucht, logen en list, valschheid en bedrog — zoo heet het — zijn algemeen heerschend. Pausen, koningen en prelaten buigen hunne knieën voor den Mammon en hebben niet de zorg en bloei van 't geestelijke leven, maar den geldbuidel in 't oog. Traagheid, vraatzucht en zwelgerij zijn de gewone gebreken der monniken; zij keeren aan God en de eenzaamheid den rug toe en bezoeken te paard of te voet hunne vrienden en verwanten, jagen spijs en drank na en dan ontbreekt het niet aan zonde en schande.

---

[1]) Zie Delprat p. 39 sqq. 214 sq. Busch, Chr Wind. p. 19 sqq. Moll, Kerkgesch. v. Nederl. II, 2de St. p. 203 sq.

[2]) Chron. Wind. p. 21.

De priesters zijn er slechts op uit zich rijke praebenden en beneficiën te verschaffen en hoe meer zij er hebben, des te minder behartigen zij hun ambt. De hoogere prelaten zijn prachtlievend en weelderig, en bekommeren zich over de hervorming hunner onderhoorige geestelijken niet, ja zelfs de Pausen zijn rusteloos, ongebonden en in het wereldsche verzonken. Indien, zoo eindigt hij, van den aanvang der kerk af, de geestelijken zoo weinig geestelijk waren geweest, de kerk zou zich nooit zoo hebben uitgebreid" [1]). Gelijk Ruysbroeck zelf, gevoelden velen met hem behoeften aan een reiner leven, aan een meer levend Christendom, aan meer wetenschappelijke ontwikkeling. De staatkundige verhoudingen werkten meê om die behoeften aan te wakkeren. De ellende over het land gebracht door aanhoudende burgeroorlogen en partijschappen, met plundering, brandstichting en moord vergezeld en straks door pestziekte achtervolgd, drongen tot aaneensluiting en samenwerking om in den algemeenen nood tehulp te komen, niet het minst door zich de volksontwikkeling aantetrekken. De stoffelijke vooruitgang, waarin zich inzonderheid de drie overijsselsche steden, Zwol, Deventer en Kampen mochten verheugen door de uitbreiding harer handelsbetrekkingen, maakte de oprichting van scholen mogelijk, die, straks tot zekeren bloei gekomen, naast kennis en ontwikkeling ook de behoefte aan ernstiger, vromer zin verbreidden. Zoo was de akker voorbereid geworden om de zaden van een krachtiger en meer levend Christendom in zich op te nemen.

Aan die taak had Geert Groote zijn beste krachten gewijd. Sinds zijne oogen voor de gebreken van zijn tijd waren opengegaan, stelde hij zich de opwekking van een inniger godsdienstig leven onder het volk ten doel. Zuivering van het kerkelijk leven en verbetering van het volksonderwijs achtte hij daartoe de middelen [2]). Mondeling en in geschrifte trok hij tegen de vele gebreken der kerk te velde. De monniken, die in strijd met hunne gelofte van armoede, proprietarii waren, tastte hij in een uitvoerig betoog aan. De focaristen, geestelijken die eene jeugdige

---

[1]) Zie de schets, door Ruysbroeck gegeven, uitvoeriger aangehaald bij Ullmann Reform. vor d. Reform., 2te Aufl. II, p. 56—60.

[2]) Cfr. Delprat, p. 13 sqq.

huishoudster in hunne woningen hadden en met deze in huwelijksgemeenschap leefden, werden niet gespaard. Tegen de ondragelijke bedelmonniken, wier lediggang, bijgeloof en lichtzinnigheid ook elders afkeer wekten, sprak hij herhaaldelijk in het openbaar, om het volk van den overheerschenden invloed dier kwakzalvers te verlossen en tegelijk tot een vruchtbaarder en ernstiger godsdienstig leven op te wekken. Zijn woord had weerklonken in de voornaamste steden van Holland, Utrecht en Overijssel, terwijl ook de ketterijen van Matthaeus den Lollard, Gerbrand van Kampen en Bartholomaeus den Augustijner heremiet van Dordrecht en anderen, in Meester Groote een krachtig ketterhamer hadden gevonden [1]). Niet minder had hij zich laten gelegen liggen aan de verbetering van het volksonderwijs. De Deventer-kapittelschool steeg onder zijn invloed en door de milddadigheid waarmeê hij behoeftige scholieren steunde, in aantal en bloei onder 't bestuur van Florens Radewijnsz, terwijl te Zwol, Johannes Cele, als rector der daar gevestigde school niet alleen Grootes vriendschap, maar ook zijn raad en hulp genoot. En als straks bij Heer Florens de gedachte ontstond, om zijne klerken van goeden wille te vereenigen, om in éene woning een gemeenschappelijk leven te leiden, dan is Groote aanstonds bereid die stichting onder zijne hoede te nemen, gelijk hij voordezen der vrouwenstichting aldaar reeds zijne bescherming verleende en ook te Zwolle, eene soortgelijke vereeniging van devote klerken in het leven riep. Zoo had Meester Groote gearbeid· Als een „fons plenus", gelijk het in de Narratio de ortu novae devotionis in terra nostra [2]) heet, bevochtigde hij „hanc terram desertam,

---

[1]) Cfr. Delprat, p. 17 sqq. Stud. en Bijdr. voor histor. theol. van Moll en de Hoop Scheffer, Dl. 1, p. 343 sqq. „ Geert Groote de Ketterhamer,"

[2]) In H. S. voorhanden op de Kon. Bibl. te 's Hage onder N°. 349 en in een tweede H. S. op de Universit.-Biblioth. te Utrecht onder N°. 335. In beide H. SS. toch vindt men èn de „narratio de ortu novae devotionis in terra nostra" èn het opstel „de origine domus Windesemensis." Beiden maken eigenlijk een geheel uit. Dit tot aanvulling van hetgeen te lezen staat bij Moll, Kerkgesch. v. Nederl. II. 2de St. p. 35 noot 1. De meening voorts, daar geuit, dat Willem Vornke er de schrijver van zijn zal, schijnt mij niet boven bedenking verheven toe. Wel eindigt het Utrechtsche H. S. aldus: „explicit exempla de prima institutione monasterii in Windesem composita a venerabile patre Wilhelmo

inviam et inaquosam" en deed daardoor de devotie herleven, ja had zich den naam van den Vader en Stichter der moderne devotie verworven.

Zijn persoon en werk evenwel waren niet onaangevochten gebleven. Zijne predicatiën hadden de gramschap der bedelmonniken niet weinig opgewekt. De reeds gemelde Bartholomaeus van Dordrecht, terminarius onder het stedelijk gebied van Kampen en Zwol liet hem dagvaarden ter zake van wederrechterlijke prediking en toen deze in het ongelijk werd gesteld en voorts wegens de tegen hem ingebrachte aanklacht van ketterij veroordeeld werd daarvan een openlijk schandteeken op zijn bovenkleed te dragen en het prediken hem werd verboden — al werd ook 't vonnis niet ten uitvoer gelegd — namen de

---

Voern" terwijl het Haagsche den naam des auteurs verzwijgt; wel gewaagt van Heussen (Beschrijv. van 't Utr. Bisdom I, p. 553) dat Willem Vornke een Latijnsch opstel schreef, „van de stichters des kloosters te Windesheim," aanvangende: „Illustrium patrum gesta praeclara," maar er is een en ander wat ons doet betwijfelen of het opstel in beide vermelde H. S. S. voorkomende, wel van de hand van Vornke is. — Dat in het Utr. H. S. zijn naam achteraan vermeld wordt, bewijst weinig, aangezien de schrijver zijn opstel begint met de verklaring, dat hij zijn naam en die van broeder **Kinie,** aan wien hij schrijft, verzwijgt „ne forte si carthula haec aliquando ad manus alterius pervenerit mox nimirum offensus propter grossum et incultum scribendi modum, in limine introrsus ingredi minime curaret." — De naam van Vornke is mitsdien later toegevoegd in 't Utr. H. S.; de vraag is of 't met recht geschiedde. Moet men van Heussen gelooven, die zijn bericht aan Joannes Bunderius ontleent, dan ving Vornke's geschrift anders aan dan onze twee H. S. S. Maar in het opstel zelf is iets wat den twijfel wettigt. Bijna aan 't eind lezen wij: dat toen Gerard van Renen eens te Utrecht *in domo habitationis meae* vertoefde enz., waaruit blijkt dat de schrijver bewoner was van een Utrechtsch convent, wellicht Vredendaal; daarbij noemt hij zich in zijne inleiding „quasi senex et novissimus omnium atque utpote decrepitus verisimiliter diu tecum manere non sinar." Dit nu is in geenen deele op Willem Vornke van toepassing, die schoon geboortig van Utrecht, in 1399 professie deed in Windesheim, kort voor 1408 een jaar prior was te Leijderdorp om van 1408 tot 1425 't prioraat op den Agnieten-berg en van 1425 tot 1453 te Windesheim te bekleeden en daar tot zijn dood in 1455 te blijven. Zie Chron. Wind. p. 470—504. Dat bij de opnoeming der priors van Windesheim, Werner Keijnkamp wordt vergeten is voorts een bewijs van onnauwkeurigheid, die, indien Vornke de schrijver ware geweest, in hem nauwelijks te verklaren zou zijn.

magistraat en burgerij van Kampen het voor hunnen terminarius op en verdreven Groote's vrienden uit hunne stad. Door vereenigden invloed wisten zelfs de bedelmonniken te bewerken dat Utrecht's kerkvoogd, Floris van Wevelinckhoven, het aan Groote gegeven verlof om overal te prediken introk, want hoewel hem niet ongenegen duchtte hij niets meer dan onrechtzinnigheid in de leer, waarvan de bedelmonniken Meester Geert hadden beschuldigd. In die reuk toch trachten zij bovenal de godsdienstige stichtingen te brengen die in Groote hun hoofd en voorstander erkenden. Zij noemden hen religieusen zonder religie, omdat zij zich zonder kloostergelofte tot vrome oefeningen vereenigden. Zij werden als vermomde Begharden uitgekreten, en het gansch nieuwe en ongewone dier stichtingen wekte veler argwaan op. Ja nog lang na den dood van hun stichter vonden de fraterhuizen een felle bestrijding. Zelfs mannen van ernstigen zin, als een Everard van der Eze, pastoor van Almelo, waren aanvankelijk tegen de broeders van 't gemeene leven ingenomen [1]). Nog tijdens de zaak der Praagsche ketters aanhangig was, zoo lezen wij in bovengemeld H. S., preekte een monnik te Keulen aldus: „Gij gaat naar Praag tegen de ketters, ga naar de Platea. s. Gereonis," waarmeê hij het zusterhuis te Keulen aanduidde. Dat had ten gevolge dat een onderzoek naar de leefwijze der zusters werd ingesteld. Magister Hendrik van Gorinchem daarmeê belast, begaf zich daartoe tot haar en zijn resultaat was van dezen inhoud dat, als deze zusters niet leefden als goede volgelingen van Christus hij de schrift nooit had gelezen. Sinds was hij de zusters dan ook zeer genegen en bedacht haar in zijn testament. Eerst nadat het concilie van Constanz de aanklacht van den Dominicaner monnik uit Groningen, Matthaeus Grabow van de hand wees en de zaak der Fraterhuizen door een Pierre d' Aillij en Gerson onderzocht en verdedigd, geheel ten hunnen gunste uitviel, en Grabow werd veroordeeld te herroepen, was het lofwaardig karakter der broederschap voor goed uitgesproken en hield verdere tegenstand op. [2])

---

[1]) Chron. Agnet. p. 161. sq.

[2]) Cfr. Delprat, p. 53, sqq. Zie verder over den tegenstand der bedelmonniken, Ullmann, Reformat. vor d. Reform. p. 178 sqq. Chron. Wind. p. 547, sqq.

Zoolang Geert Groote leefde, had de broederschap in hem haar verdediger gevonden; de groote bijval dien hij bij het volk vond, maakte hem sterk tegenover zijn vijanden. Gesteund door allen die van goeden wille waren zou zijn woord en invloed de jeugdige stichting wellicht voor ondergang kunnen bewaren Maar wat zou de toekomst brengen? Reeds was hem door Utrechts bisschop het prediken ontzegd. Niet onmogelijk dat zijne tegenstanders zich nog meerder invloed verwierven en wat zou dan het lot van de stichtingen der moderne devotie zijn? Door zulke overwegingen geleid, was bij Meester Geert de gedachte aan eene kloosterstichting reeds opgekomen, die, door de vlag eener erkende en kerkelijk goedgekeurde monnikenorde gedekt, zijn devote klerken ten allen tijde een veilige wijkplaats tegenover hunne tegenstanders zou kunnen aanbieden. Binnen de kloostermuren zouden dezen niets meer vermogen en terwijl eenigen, levende onder de zachte tucht eener gematigde orderegel, voor alle devoten toegankelijk zouden zijn en de broederschap met raad en daad en bescherming zouden dienen, zouden beiden stichtingen elkander de hand reiken om een reiner en meer geestelijk christendom te verbreiden. Die gedachte trad den stervenden man nog eenmaal met volle klaarheid voor den geest en als zij getuigde van den helderen blik door hem in de toekomst geslagen, het doel daarmeê beoogd, bepaalde tevens het karakter dat deze kloosterstichting zou moeten dragen, zou zij in overeenstemming zijn met den geest van den Vader der Devoten en daaraan getrouw blijven [1]).

Geert Groote was in de St. Mariën-kapel te Deventer ter aarde besteld [2]), betreurd en hoog vereerd door stadgenooten en leerlingen. Zij verloren in hem een verstandigen leidsman, een trouw

---

[1]) Delprat, p. 39, gaat m. i. te ver, als hij beweert dat reeds voor Groote's dood de plaats was aangewezen waar het toekomstig klooster verrijzen zou. Het terrein toch, waar Windesheim later verrees, was nog het eigendom der Fraters niet. Men zie over het doel dat Groote met de kloosterstichting had, behalve Delprat, t. a. p. en Moll l. l. II, 2 st. p. 203, ook Roijaards, Geschied. v. h. christend. in Nederland in de middeneeuwen, p. 305, sq.

[2]) Dumbar, Kerk. Deventer, I, 510, Vita Gerhardi in Op. Thomae à Kempis XVI, 5. Foppens, Bibl. Belg. I. 356.

vriend, een krachtig beschermer. Niet beter konden zijne vrienden dan ook zijn nagedachtenis eeren, dan door zoo spoedig mogelijk de hand te slaan aan de uitvoering van zijn laatsten wil. Als de eerste diepe verslagenheid over den dood des Meesters is overgegaan in meer kalmen weemoed, samelt Florens Radewijnsz zijne fraters bijéén, om over de verwezenlijking van Groote's laatste woord te raadplegen. 't Zij door uiterste wilsbeschikking, 't zij ten gevolge eener reeds vroeger gedane schenking, had Lambertus Stuerman, de man van wiens sterfbed Geert Groote de doodelijke smetstof had meêgebracht, voor de gedeeltelijke bestrijding der kosten, aan een kloosterstichting verbonden, gezorgd. [1]) Weldra waren zij het met elkander eens omtrent het naaste doel dier stichting. Zij moest worden wat Geert Groote had gewenscht en zou daaraan eerst ten volle beantwoorden, indien zij het middenpunt werd van waaruit de stroomen des nieuwen levens rijkelijk zouden vloeien. Een kweekschool der moderne devotie, een voorbeeld in reinen wandel, ernstigen zin, vlijtigen arbeid en stipte plichtsbetrachting te zijn voor andere kloosters en daarbij een toevluchtsoord voor alle broeders van goeden wille, in de eerste plaats voor de fraters van 't gemeene leven, als het hun daar buiten in de wereld te bang gemaakt werd, — ziedaar hun ideaal!

Niet minder verheven en veelomvattend was het doel dat zich een Joannes Brinkerink, Hendrik Klingebijl van Huxaria [2]), Hendrik Wilsen van Kampen, Berthold ten Have [3]), Albert en Nicolaas Dreyer en hunne moeder Aleid, Lubbert ten Busche en Gerard van Zutphen, in vereeniging met Heer Florens voorstelden. Een geschikt terrein scheen weldra gevonden in de nabijheid van Hattem op de Veluwe en de vergunning van Willem van Gulik, hertog van Gelder, tot den kloosterbouw bleef niet uit. Ook bisschop Floris van Wevelinckhoven bleef

---

[1]) Hieruit blijkt dat het plan eener kloosterstichting reeds vroeger ter sprake moet zijn gebracht.

[2]) Höxter aan de Wezer. R. Dier van Muden noemt Huxaria in zijn vita Gerardi een stad van Saxen, in de diöcese van Paderborn in de nabijheid der Reguliere Abdij van Corbeia.

[3]) In 't meergemeld H. S. onder n°. 349 der Haagsche Bibl. heet hij Berthold ten Hove.

niet in gebreke zijne toestemming te verleenen, maar voegde daaraan de voorwaarde toe, dat het klooster in Salland zou verrijzen [1]). Zoo zag men dan van de reeds uitgekozen plek af, maar vond voor die kleine teleurstelling rijkelijk vergoeding, toen Berthold ten Have, een rijk Zwolsch jongeling, zijn landgoed gelegen onder Windesheim, met alle daaraan verbonden inkomsten voor de kloosterstichting vrijwillig afstond en dit voorbeeld gevolgd werd door Hendrik Wilsen, voormalig schepen van Kampen, die in vereeniging met zijn broeder Jacobus, den Kanunnik van St. Jan̄ te Utrecht, vijftien morgen land in de buurtschap Zuthem, aan het toekomstig convent ten geschenke gaf. Daar ter plaatse nu zou het klooster verrijzen [2]). Het kinderlijk geloof dier dagen wist te spreken van engelen die in dit woudrijk oord waren gezien, en een onschuldige, zooal spitsvondige fantasie zag in den naam die 't klooster dragen zou, Windesem, eene VINea DEi SEMpiterna, als een aanwijzing wat deze kloosterstichting eenmaal wezen zou. Straks was een plan voor den kloosterbouw geconcipieerd, een vloedvrije plaats afgebakend en ving in het voorjaar van 1386 de opbouw aan.

Onderscheiden geldelijke schenkingen, die het legaat van Lam-

---

[1]) Cfr. van Hattum, Gesch. van Zwolle, I, 234. Chron. Wind. p. 27.

[2]) De stichting van Windesheim wordt in bovengemeld H. S. eenigzins anders medegedeeld. Wij lezen daar dat twee devote mannen, Hendrik Wilsem van Kampen en Gozewijn Tijacen, kloek en verstandig van zin en behoorlijk geleerd, zeer begeerden de goede vrucht der devotie te bestendigen. Maar het ontbrak hun aan de middelen. Gelukkig vonden zij in Berthold ten Hove een man van middelen, bezitter van een plek „de hof" te Windesheim genaamd. Deze bood zich met 't zijne aan Heer Florens aan, opdat het plan, dat ook al bij Geert Groote bestaan had, maar door zijn dood was verhinderd, verwezenlijkt zou worden. Toen verkochten allen het hunne en stelden de geldelijke opbrengst in handen van Heer Florens. — In hoofdzaken stemt dit verhaal met het gewone, aan het Chron. Wind. ontleend, overeen. 't Is zelfs niet onmogelijk dat de eerste idée eener kloosterstichting bij genoemde mannen is opgekomen. Reeds vóór G. Groote's laatste woord toch den broederen een bevel werd, was die zaak ter sprake gekomen, en beide mannen, die door eene kloosterstichting de devotie wilden bestendigen, vinden wij onder de eerste Windesheimsche fraters genoemd. Busch noemt zelf (Chron. Wind. p. 418) Hendrik Wilsen den voornaamsten uitvoerder van Groote's wil en de overmatige gestrengheid van Gozewijn Tijacen (Chron. Wind. p. 442) getuigt wel voor zijn kloosterachtigen geest.

bertus Stuerman volgden, stelden de broeders in staat het werk met kracht door te zetten [1]). Een zestal fraters toog moedig aan het werk. Welhaast verrezen eenige hutten die den broeders tot een tijdelijke verblijfplaats moesten strekken en voor regen en koude beschermen. Sinds zag men de broeders van den vroegen morgen tot den laten avond ijverig bezig, Hendrik Klingebijl den hamer hanteerende [2]), Joannes van Kempen met den truffel gewapend, [3]) de overigen om strijd hunne diensten bewijzend door het aandragen van hout en steen of het bereiden van de kalk. Op korten afstand vindt men in de kleine daartoe opgerichte houten loodsen, een Gertrude Kateneters van Zwol, een zuster Bertrude uit 't Maagdenhuis aldaar en andere aanzienlijke vrouwen, ijverig bezig om als andere Martha's voor de behoeften der broeders te zorgen, 't zij zij den soberen [4]) maaltijd bereidden, 't zij zij de stoffige kleederen reinigden. [5]) Met lust arbeidde men onder toezicht van Hendrik Wilsen [6]) voort, gedurig aangemoedigd door geldelijke schenkingen die het tot stand komen des kloosters verzekerden, en als een nieuwe lente nauwelijks daar is, dan staan daar kerk en reventer, bouwhuis en keuken, opgetrokken van gebakken steen en glinsteren de rieten daken vroolik in de morgenzon. Met zelfvoldoening mochten de broeders op hun werk nederzien. en toen ook aan de westzijde der kerk, een drietal woningen was verrezen, waarvan eene tot kapittel-kamer was bestemd, kon het werk als nagenoeg voltooid worden beschouwd. Men kon er aan denken de noodige stappen te doen om de vereischte klooster- en kerkwijding te doen plaats hebben en weldra wendde zich Heer Florens, die de ziel was en bleef van dit werk, daartoe tot Utrecht's kerkvoogd. Floris van Wevelinckhoven nam met belangstelling, van al wat op de kloosterstichting betrekking had, kennis, maar waren ook meer dan 4000 gulden aan dit werk ten koste gelegd, nog achtte de bisschop de inkomsten van het klooster te gering, dan dat het in stand blijven der stichting gewaarborgd zou zijn. Daarom oordeelde hij den tijd der kerkwijding

---

1) Zie Chron. Wind. p. 43 sq.
2) „ „ „ p. 390.
3) „ „ „ p. 407.
4) Zie Chron. Wind. p. 273 sq.
5) „ „ „ p. 44 sq.
6) „ „ „ p. 47.

nog niet gekomen. Zoo verliepen er nog enkele maanden eer de broeders hunne wenschen zagen vervuld. Middelerwijl zat Heer Florens niet stil. De tijd van het ongewenschte uitstel werd nuttig besteed. Het zestal broeders, dat hamer en truffel kon laten rusten, moest zich nu de regels der Reguliere kanunniken eigen maken en in de naleving er van zich oefenen. Want Heer Florens wenschte niet alleen een zichtbaar convent op te richten, maar ook een onzichtbaar klooster, een tempel waarin God zou wonen, in hunne harten. [1]) Zoo zond hij de broeders naar het voor weinige jaren gestichte convent van Reguliere kanunniken, Eemsteijn, nabij Dordrecht, om er den regel van Augustinus te leeren. Zij wisselden er hunne gereedschappen met koorboek en psalter en werden er in alle gebruiken ingewijd, nadat zij er in liefde en vriendschap door proost Simon waren opgenomen. Toen zij straks naar Windesheim terugkeerden was het laatste bezwaar dat de kerkwijding en de ordening der fraters tot Reguliere kanunniken in den weg had gestaan opgeheven. Aleid Dreijer toch en hare zonen, hadden hunne bezittingen bij Hardenberg ter waarde van 2000 gulden ten bate van het klooster afgestaan en in de handen van den bisschop gesteld, die dit, evenals het goed van Berthold ten Have en Hendrik Wilsen, tot geestelijk goed maakte en onthief van alle wereldsche jurisdictiën, alle lasten en servituten; daarbij den raad voegende om er naar te trachten niet in eene enkele landstreek maar in 't gebied van onderscheidene wereldsche vorsten, bezittingen te verkrijgen, opdat zij niet geheel van inkomsten verstoken zouden zijn, indien de oorlog uitbarstte in eenig gewest waar ook zij goederen bezaten. [2])

Zoo brak de 17de Oktober van 't jaar 1387 aan, de dag bestemd voor de wijding van 't convent en de ordening der eerste fraters. Hubertus, bisschop van Yppuze, suffragaan van Utrechts kerkvorst, was met zijn gevolg overgekomen. Reeds vroegtijdig zijn van heinde en verre belangstellenden toegestroomd om getuigen te zijn van de plechtigheid van den dag, En is ook de feestelijke stemming bij allen niet onvermengd [3]) omdat menigeen

---

[1]) Chron. Wind. p. 270.

[2]) Chron. Wind. p. 41 sq.

[3]) Chron. Wind., p. 60 sq.

zijn tranen niet kan bedwingen, waar een vriend of bloedverwant, om zijn welsprekendheid, verstand en rijkdom geëerd, het zoo eenvoudige kleed gaat aannemen, de heilige blijdschap en vrome geestdrift waarmede deze fraters gereed staan hun nieuwen stand en werkkring intetreden, oefenen een weldadigen invloed uit en troosten en verzoenen allen met hun genomen besluit. Op het bestemde uur verschijnt de wijbisschop in plechtig ornaat om de kerk en 't hoogaltaar toetewijden aan de H. Maagd als patrones van 't convent en aan den H. Augustinus als patroon der gansche orde [1]). Evenzoo ontvangen de beide zijaltaren, gelijk het hoofdaltaar van wagenschot vervaardigd [2]), de bisschoppelijke wijding, waarbij het eene aan Johannes den Dooper en Johannes den Evangelist, het andere aan de H. Agnes en Catharina werden opgedragen, terwijl een vierde, in de kapittelkamer geplaatst, aan de vier doctores Ecclesiae, Gregorius, Ambrosius, Hieronimus en Bernardus werd toegewijd [3]). Ook de westelijke kloostertrans en het kerkhof werden dien dag aan hunne bestemming toegewijd. De feestviering werd aanstonds voortgezet door het celebreeren van de mis, waaronder de zes fraters door Florens Radewijnsz. het koor werden binnengeleid om het ordekleed te ontvangen en de wijding te ondergaan. Het waren Hendrik Klingebijl, Werner Keynkamp van Lochem, Joannes van Kempen, Hendrik Wilde van 's Hertogenbosch, Hendrik Wilsen uit Kampen en Berthold ten Have. — Hendrik Klingebijl trad het eerst vooruit en als hem zijn wereldsch gewaad is uitgetogen om met het kleed der Regulieren te verwisselen, dan spreekt hij openlijk deze gelofte uit: „Ik broeder Hen„drik Klingebijl van Huxaria, priester, beloof met Gods hulp al„tijddurende kuischheid, algeheele armoede en gehoorzaamheid aan „den wettig aantestellen (instituendo) overste en zijne opvolgers, „overeenkomstig den regel van den H. Augustinus en de voor-

---

[1]) 't Haagsche H. S. sub n°. 349, meldt dat 't hoogaltaar was toegewijd aan de H. Drievuldigheid en de H. Maagd.

[2]) Chron. Wind., p. 48 sq.

[3]) Het Chronicon Windesemense spreekt slechts van vier altaren in 't geheel (p. 48 en 56) terwijl er bij Moll, Kerkgesch II, 2de stuk p. 207 nog van vier buiten het hoogaltaar sprake is.

„schriften van dit huis, door het kapittel nog te maken." Daarop werd hij tot voorloopigen rector van Windesheim aangesteld, in welke hoedanigheid de vijf overige broeders door hem werden gekleed, waarna zij in zijne handen denzelfden eed aflegden. Vreugde maakte zich toen van allen meester, over 't geen God aan Windesheim had gedaan, terwijl de wijbisschop nog bepaalde dat deze dag jaarlijks feestelijk zou worden herdacht. Zoo was dan de kloosterstichting tot stand gekomen, die een toevlucht zou zijn voor alle devoten en vanwaar een hervormende levenskracht zou uitgaan. „Moest het zich daartoe, naar het woord van Busch, zijne afkomst blijven herinneren en er zich steeds op toeleggen zijn wijngaard in stand te houden, te bebouwen, te vernieuwen, hem te sieren met de waarachtige bloesems der deugd en heilzame vruchten te doen dragen, die God en mensch welaangenaam waren [1]," de verdere geschiedenis van dit convent en de tot een breede congregatie uitgegroeide kloostervereeniging van dien naam zal ons leeren hoe Windesheim aan zijn bestemming heeft beantwoord.

De kloosterwijding was afgeloopen. Florens Radewijnsz. met zijne klerken, de belangstellende feestschare, gelijk ook Utrechts wijbisschop met zijn gevolg, waren huiswaarts gekeerd. Zoo gingen de broeders dan aanstonds met elkander te rade over de inrichting hunner leefwijze. Zij regelden mitsdien hunne godsdienstige verrichtingen, waarbij zij rekening moesten houden met hun beperkt aantal, hunne vele bezigheden, en vooral met den nog kleinen voorraad correcte koorboeken. Evenzoo besloten zij wat er van handenarbeid te doen was, gesamenlijk te verrichten omdat hunne geringe geldmiddelen hun niet veroorloofden voor alles huurlingen te nemen, en welhaast was hun kloosterleven zooverre geregeld — wij komen op de inwendige inrichting later uitvoeriger terug — dat Florens Radewijnsz. zich in 't belang der stichting, die hij als zijn pleegkind bleef aanmerken en liefhebben, op nieuw tot Utrechts bisschop kon wenden om van hem eene litera confirmationis voor het klooster en al het daarin vastgestelde en geregelde te verkrijgen. Floris van Wevelinckhoven bleef niet in gebreke aan dit verlangen te voldoen. Hij

---

[1]) Chron. Wind. p. 39.

nam het convent onder zijne bijzondere hoede en verleende aan het klooster den 13den December 1387 een brief, waarbij aan de stichting libertas et immunitas ecclesiastica geschonken werd. Het was den kloosterlingen voorts vergund, de door tijdsomstandigheden gewenschte en door persoonlijke belangen vereischte besluiten te nemen, zich een overste te kiezen, die den naam van prior zou voeren en door den bisschop zou worden geconfirmeerd, omdat zij nog geen generaal kapittel hadden, terwijl zij zich voorts een subprior en procurator mochten kiezen, de laatste voor één jaar met recht tot herbenoeming en onder voorwaarde van jaarlijksche rekening en verantwoording, in de week na Paasch-octaaf, de eerste om in tijd van afwezigheid van den prior hem te vervangen en evenals deze, gelijke macht over de kloosterlingen uitteoefenen als de andere prelaten der reguliere orde. Zij werden voorts vrijgesteld van het bijwonen van synoden, tenzij uitdrukkelijk daartoe opgeroepen, terwijl ook niemand recht had hen in rechten te betrekken, 't zij voor eenigen wereldlijken rechter, 't zij voor den Diocesaan of het Utrechtsch kapittel. Nog verkregen zij het recht van begrafenis hunner fraters, onder inachtneming van het daartoe verschuldigde aan den parochie-geestelijke, terwijl zij aan de fraters, familiares en bestendige commensalen, als de donati, de sacramenten vrijelijk konden toedienen [1]).

Onder 't observeeren dezer bepalingen en in 't genot der verleende voorrechten liep een jaar ten einde en daarmee het novitiaat der zes eerste kloosterlingen. Zoo kozen zij zich dan in 1388, daags na S. Gallus, den eersten jaardag der kloosterwijding, een prior. De keus viel op Werner Keynkamp van Lochem, die zich eerst eenigszins schroomvallig betoonde, maar toch tot de aanvaarding van dit ambt liet bewegen en als zoodanig door Utrechts kerkvoogd werd geconfirmeerd. Als subprior werd hem Hendrik Wilde toegevoegd. Reeds kort te voren was het aantal conventualen met Johannes Vos van Heusden en Hendrik Balveren uit de buurschap van Deventer vermeerderd, door Heer Florens, tot wiens klerken zij behoorden, gezonden en daarom met vreugde door de broeders opgenomen.

---

[1]) Chron. Wind. p. 63—69.

Het devote leven er te doen bloeien evenals in het Deventersche fraterhuis, stelde Werner zich van stonde aan ten doel en zeer spoedig ging er van het klooster een goede roep uit door de religieusen van alle devote congregatiën die er gastvrijheid hadden gevonden. De nog niet voleindigde nevengebouwen werden voltooid en straks beraamde de prior het plan om een molen te bouwen. Niet zonder tegenstand echter werd dit doel bereikt. Een der naburige edellieden, de Heer van Woerst (Voorst), trachtte het werk te verhinderen, door de bewering dat hem het recht van den wind toekwam in Salland en niemand zonder zijn goedvinden een molen mocht oprichten. De prior riep de hulp van den bisschop in, die, verontwaardigd over deze inbreuk op zijne rechten, den 9den Okt. 1391 een schriftelijk verlof tot den opbouw verleende. Zij kochten nu een stuk grond aan van zekeren Rudolf Rutenberg, onder voorwaarde dat de verkooper of zijne erven binnen 20 roeden afstands van den molen, nimmer boomen mochten planten of eenig gebouw oprichten. Op deze wijze behartigde prior Werner de stoffelijke belangen van Windesheim met groote vlijt, waartoe hij zich door vernieuwde schenkingen in staat zag gesteld. Toch viel hem welhaast het priorsambt te zwaar. Schoon het hem niet aan goeden wil ontbrak, voelde hij zich dermate door zijne betrekking bezwaard, dat hij, na drie jaar prior te zijn geweest, er op aandrong van zijn ambt ontheven te worden. Zijn schuchtere aard, zegt Busch, drong er hem toe. Hij achtte anderen meer geschikt dan zich zelf en Windesheim had onder zijne bewoners in Johannes Vos van Heusden een man, die voorzichtigheid paarde aan grootmoedigheid, nederigheid en eerwaardigheid en daardoor de aangewezen man scheen voor het prioraat. Toch is het niet onwaarschijnlijk dat eene oorzaak van buiten af, Werner tot zijn besluit deed komen. Immers het geschil met den Heer van Woerst over 't recht van den wind was eerst kortelijks beslist en had het klooster vrij wat last veroorzaakt. Het hooge woord van den edelman mag den ietwat schuchteren prior niet weinig hebben verschrikt en doen inzien dat het klooster een onbeschroomd en krachtig man behoefde, die zich niet aanstonds vrees liet aanjagen door overmoedige heeren, maar in staat zou zijn de voorrechten van het convent krachtig te handhaven. Zoo legde Werner dan zijn ambt

in tegenwoordigheid van alle broeders neder, om weer als gewoon kloosterling zijne plaats onder de broeders in te nemen. [1]) — In de laatste dagen van November van 't jaar 1391, werd nu, na gemeenschappelijk overleg met Florens Radewijnsz, met algemeene stemmen Johannes Vos van Heusden tot prior gekozen. Die keuze mocht allergelukkigst heeten. Met meer dan gewonen aanleg begaafd, was hij reeds als jongeling naar Deventer gekomen om er zich op de vrije kunsten toe te leggen. Zijne liefde voor grammatische studiën bracht er hem in aanraking met Heer Florens en straks met Geert Groote. De voortreffelijke man zag in den jongeling, zoo eenvoudig, eerzaam, bescheiden en ijverig, iets goeds voor de toekomst en wist door gesprek en omgang dit edel gemoed te ontvonken voor een rein en devoot leven, ja zag in hem reeds voor 't vervolg den vader der devoten. Na Groote's dood was het Deventersche fraterhuis hem eene liefelijke woonplaats en nutte leerschool, dat hij, klerk geworden in 1388 voor Windesheim verwisselde, om er na het gewone proefjaar de gelofte af te leggen in handen van prior Werner en kort daarop tot priester te worden gewijd. [2]) Op nauwelijks 28jarigen leeftijd werd hij geroepen om Werner's opvolger te zijn en groot was de vreugde van alle devoten over de keuze van een man, die aan de edelste gaven des verstands, de schoonste hoedanigheden des gemoeds wist te paren. Maar welhaast zou die blijdschap merkelijk getemperd worden. Had de nederige Johannes met tranen in de oogen de broederen gebeden hem die gewichtige betrekking, als daartoe onbekwaam, niet op te leggen, maar straks zich tot de aanvaarding laten bewegen door het bemoedigend woord van zijn vriend Heer Florens, de benoeming vond bezwaar van eene zijde van waar men dit het allerminst had verwacht. Utrechts bisschop toch nam het euvel op dat de door hem geordende prior zijn ontslag had genomen en een ander in zijne plaats was benoemd. Daartoe bestond, naar zijne meening, volstrekt geen grond. Wat de reden van deze afkeuring mag geweest zijn, wordt ons niet uitdrukkelijk bericht, maar het ligt voor de hand te denken aan den invloed van aan Windesheim kwalijk gezinden, die den bisschop tegen

[1]) Chron. Wind. p. 73—73. [2]) Chron. Wind. p. 293—296.

de fraters hadden ingenomen. Misschien had de aanhang van den Heer van Woerst den bisschop weten te beduiden, dat de abdicatie van prior Werner, zoo kort nadat de zaak van den molen in 't voordeel van het convent was beslist, het bewijs leverde dat de prior geen rechte zaak had voor gehad. Hoe het zij, het lijdt wel geen twijfel dat men de kloosterlingen bij Utrecht's kerkvoogd zwart had gemaakt. Immers toen hij door „verae informationes" — zooals Busch zegt [1]) — beter was ingelicht omtrent de oorzaak en wenschelijkheid van Werner's afstand van het prioraat, gaf hij schriftelijk zijne goedkeuring aan het gebeurde. De nieuwe prior reisde daarop met Heer Florens, Werner Keijnkamp en Hendrik van Gouda, confessor van het zusterhuis te Zwolle, naar den bisschop, die zich te Vollenhove ophield, om door dezen geconfirmeerd te worden, [2]) en als deze Werner's blijdschap over de ontheffing van het prioraat, en de neerslachtigheid van Johannes Vos over zijne benoeming ontwaarde, kon hij zich niet genoeg verwonderen, hoe het mogelijk was het ambt van prior meer een last dan een lust te achten. In het besef van het hooge gewicht zijner bediening aanvaardde Johannes Vos dan zijn taak, en maakte zich niet alleen bij de broeders bemind door zijn vroom, ernstig en liefdevol karakter, maar ook de roem van goedertierenheid, die van hem, door den ganschen omtrek, uitging, deed vele devoten naar Windesheim toestroomen. Geen wonder dat het convent spoedig in bloei toenam. De belangstelling in de jeugdige stichting vermeerderde met den dag, zoodat velen, 't zij als klerken, 't zij als leeken in het klooster begeerden opgenomen te worden, maar getrouw aan zijne bestemming, om den broederen van 't gemeene leven tot een toevluchtsoord te verstrekken, vond aanvankelijk niemand als klerk dáár eene plaats, die niet vooraf te Deventer zijne opleiding had ontvangen en er geschiktheid voor het devote leven had betoond. Zoo werden achtereenvolgens in de jaren 1392 tot 1395, in Windesheim opgenomen, [3]) Arnold

[1]) Chron. Wind. p. 73. [2]) Chron. Wind. p. 79 en 398.

[3]) In 't meergemelde H. S. sub n° 349, op de Kon. Bibl. voorhanden, komt ook eene lijst voor der Windesh. kloosterlingen, met den datum hunner inkleeding. De lijst reikt tot na het jaar 1541, aangezien bij de vier, nog na dat tijdstip genoemde conventualen, de datum hunner opname ontbreekt.

Kalkar, [1]) Johannes Broekhuijzen van Zoest, Gerard Delft van Naaldwijk, Gozewijn Tijacen, Petrus van Gouda, Johannes Otto van Zoest, [2]) Hendrik van Weesp, Hendrik Mande van Dordt en Reinier van Arnhem. Of het ook belangstelling was, die de regeeringen der drie Overijsselsche steden eenigen uit hun midden in 1392 naar Windesheim deed afvaardigen om de timmering van het convent in oogenschouw te nemen, [3]) laat zich moeilijk zeggen. De gissing van Delprat (Broedersch. v. G. Groote p. 217) dat de steden wellicht bevreesd waren, dat de kloosterlingen plan mochten hebben het klooster te versterken, wat voor de veiligheid van het platte land bedenkelijk kon zijn, gelijk de sterkten der edelen het maar al te zeer waren geweest en nog waren, schijnt mij weinig aannemelijk. Eerst verscheidene jaren later toch zien wij prior Johannes het convent vergrooten en met een steenen muur omgeven, maar omstreeks dezen tijd is Windesheim nog slechts van kleinen omvang. Doch wat hiervan ook zij, het klooster trok veler aandacht tot zich en de liefde voor het devote leven werd door het voorbeeld der Windesheimsche regulieren zeer opgewekt. Het leven der kloosterlingen kenmerkte zich door minzamen ernst, orde en tucht, arbeidzaamheid en liefdadigheid; het onderscheidde zich daardoor eervol van dat der meeste monniken, die een traag en nutteloos leven leidden en door onbeschaamdheid en bijgeloof een ondragelijk despotisme uitoefenden op dorper en poorter, inzonderheid waar zij als mendicanten land en stad afliepen. Zij waren een voorbeeld van blijmoedigen en eenvoudigen zin en toonden zich in alle opzichten geestverwanten van Heer Florens en de broeders van het gemeene leven. Het kon dan ook niet anders dan hoogst welkom aan Windesheim's prior zijn, dat de begeerte naar het religieuse leven zich bij velen al sterker begon te openbaren. In uitgebreiden kring aan de vernieuwing van het christelijk leven, de hervorming van de verslapte kloosters-

---

[1]) In bovengen. lijst heet hij Arnold Marwic.

[2]) In diezelfde lijst heet hij Johannes Hendriksz. 't Chron. Wind. schreef Johannes Otto'sz. of Hendriksz. van Zoest.

[3]) Van Hattum, Gesch. van Zwolle, I, 240. Dumbar, Kerk. en Wer. Deventer, IV, 30.

tucht te arbeiden, was een niet gering bestanddeel van het oogmerk waarmee Windesheim was gesticht. Johannes Vos leefde voor dat doel. Evenals Heer Florens wekte hij anderen tot liefde voor de devotie op en niet zonder gewenscht gevolg. Omstreeks het jaar 1392 toch begaf zich zekere Wijnand van Arnhem tot Heer Florens en Johannes Vos en bood zijne landgoederen aan voor de oprichting van een klooster. Zijn aanbod werd gretig aangenomen en aan de vereenigde pogingen van den Windesheimschen prior en Heer Florens door Johannes de Gronde, Johannes Brinkerink en de Windesheimsche kloosterlingen bijgestaan, gelukte het in de nabijheid van Arnhem het klooster Mariënborn te stichten. Johannes van Kempen werd er als rector met enkele fraters uit Windesheim heen gezonden. Johannes Vos voorzag hen van een goed missaal en graduaal en Windesheim's eerste dochter zag het levenslicht. [1]) Maar ook elders had de roepstem tot de bevordering van het devote leven een goed gehoor gevonden. Twee voormalige leerlingen van Geert Groote, Gerard van Hoorn en Paulus van Medemblik, beiden priesters, hadden den roem der devotie naar West-Friesland overgebracht. In de nabijheid van Hoorn, onder Wester-Blokker, stichtten zij in 1388, op het erf van Meijndert Eupesz, het klooster Nieuwlicht, daarin met raad en daad bijgestaan door fraters van Deventer en Windesheim, en straks stond Werner Keynkamp er aan het hoofd. Van soortgelijke plannen gingen onderscheidene devote priesters, die met hunne klerken een gemeenschappelijk leven leidden, zwanger, en een Gijsbert Dou [2]) te Amsterdam en Almelo's pastoor Everard van der Eze hadden mede de hand reeds geslagen aan de oprichting van reguliere conventen om de devotie te bestendigen. Dat waren verblijdende teekenen voor Heer Florens en Johannes Vos. Het religieuse leven ging eene goede toekomst tegemoet. Een nauwere betrekking tusschen de kloosters der nieuwe devotie, om haar meerdere vastheid te geven, scheen deze mannen daarom allezins wenschelijk toe, maar Windesheim's prior

---

[1]) Wij behandelen de geschiedenis van Marienborn, alsook van Nieuwlicht en Eemsteijn later meer opzettelijk.

[2]) In de narratio de ortu novae devotionis in H. S, 349 v. d. Haagsche Bibl. wordt hij genoemd Gijsbert die Oude.

had daarbij niet alleen het oog op Mariënborn en Nieuwlicht, ook het reeds vroeger gestichte klooster Eemsteijn was in zijn vereenigingsplan begrepen. Nieuwe betrekkingen werden daarom met proost Simon en zijne kloosterlingen aangeknoopt en de middelen beraamd tot de oprichting eener kapittel-vereeniging. Door gemeenschappelijke krachten en nauwe aaneensluiting oordeelden zij zich beter in staat een heilzamen invloed uit te oefenen op de verbetering van het kloosterleven, maar ook voor den bloei hunner eigene kloosters en de handhaving der tucht dacht hun zulk eene vereeniging allezins noodzakelijk.

Zij hadden toch opgemerkt — zoo heet het in de littera institutionis capituli Windesemensis door Paus Bonifacius IX gegeven [1]) — dat overal de kloosters, die de broederlijke visitatie misten, waren verbasterd en de nauwgezette observantie der orderegels was te niet gegaan. Om aan deze gevaren te ontkomen gingen zij met elkander te rade, om hunne kloosters door een nauwen band te vereenigen en zoo werd straks de grond gelegd voor het Generaal-Kapittel van Windesheim. Een plan werd gevormd. De samenstelling van een „Liber Institutionum" werd opgedragen aan de broeders Hendrik Wilsen, Johannes van Kempen, Arnold Kalkar, Hendrik Wilde, Johannes Broeckhuijzen en Gerard Delft van Naaldwijk. Met ernst en nauwgezetheid gingen zij aan het werk; zooveel mogelijk verzamelden zij uit onderscheidene reguliere kloosters de statuten, ook de in onbruik geraakten, vergeleken deze met elkander, beraadslaagden over hetgeen hun voor overname bruikbaar scheen, en wat zij wenschelijk oordeelden, doch in geen dier reguliere kloosterstatuten aantroffen, ontleenden zij aan de Karthuijzers. Een practische geest zat bij dit werk voor. Zij stelden toch niets vast, zonder vooraf gedurende korter of langer tijd den proef te hebben genomen of het in de toepassing zich liet gebruiken en wenschelijk bleek te zijn. Vor-

---

[1]) Deze littera is te vinden in een H. S. der Kon. Bibl. onder no 352, bevattende de „Privilegia et Statuta capituli generalis Windesemensis," afkomstig uit het klooster Albergen. Het bevat 85 verschillende bullen, waarvan de 8 laatste meer uitsluitend op Albergen betrekking hebben. De bovenvermelde vindt men fol. 1—4. Deze privilegien komen voor 't meerendeel ook in druk voor achter de Regula s. Augustini cum constitutionibus capituli Windesemensis edita, Ultraj, 1553 en later te Leuven in 1639.

derde hun arbeid daardoor langzaam, hij mocht de vrucht heeten van nauwgezet overleg. [1]) Gelijk te verwachten was, maakte de grondstelling van Augustinus de kern dezer statuten uit. Zij waren gegrond op de beginselen van kuischheid, armoede, gehoorzaamheid en liefde. Zoo werd dan vastgesteld dat de vier bovengenoemde kloosters een lichaam zouden uitmaken, waarvan Windesheim het hoofdklooster en zijn prior Opperprior zou wezen. Jaarlijks zou men eene algemeene kapittel-vergadering houden, aan welke alle conventen gehoorzaamheid verschuldigd zouden zijn. Deze vergadering, door alle prioren en kanunniken bij te wonen, was geroepen om, op de wijze der Karthuijzers, eenigen uit hun midden te kiezen (electores diffinitorum) die een zeker aantal diffinitoren (eene commissie tot onderzoek van ingediende voorstellen en tot vaststelling van genomen besluiten) benoemen. Wat zij evenwel zouden vaststellen zou niet terstond kracht van wet hebben, maar voorloopig aangenomen, het eerste jaar worden geobserveerd om te zien of het in de praktijk bruikbaar bleek. Op de eerstvolgende kapittelvergadering werd hiernaar onderzoek ingesteld, en op de vergadering van het daarop volgend jaar al of niet tot de definitieve vaststelling besloten. Diezelfde commissie van diffinitoren had voorts te beoordeelen of aan de prioren hun ontslag moest gegeven worden, wat door allen zonder onderscheid jaarlijks moest worden gevraagd, dan wel of het wenschelijk was hen in hun prioraat te handhaven. Ook zouden zij mannen benoemen die als visitatoren de kloosters zouden inspecteeren en wat verbetering behoefde zouden hervormen. Voorts werd in deze statuten nog bepaald dat alle conventen zich zouden bedienen van den Ordinarius der Utrechtsche kerk, terwijl ook de verkiezing der prioren geregeld werd en de eenheid der kleeding niet vergeten. [2]) Niet zonder ruggespraak, zooals zich denken laat, met Florens Radewijnsz., Johannes Brinkerink en andere fraters van Deventer, [3]) waren deze statuten

[1]) Chron. Wind. p. 97 sq.

[2]) Zie de littera institutionis Bonifacii IX bovengenoemd, alsook 't Chron. Wind. p. 93, sq.

[3]) Chron. Wind. p. 160. Zie voorts over de vriendschappelijke betrekking tusschen Windesheim, Deventer en Zwolle, waarop wij later terugkomen, Chron. Wind. p. 316 sqq.

tot stand gekomen en alsnu werd besloten om Gerard van Bronkhorst, kanunnik van S. Salvator te Utrecht en proost van Deventer naar Rome te zenden om van paus Bonifacius IX de kerkelijke goedkeuring te verzoeken over de oprichting van een generaal kapittel. [1]) Was Reijnoud Minnenbode uit Dordrecht, Eemsteijn's stichter, milddadig genoeg om de kosten voor die verre reis beschikbaar te stellen, Rome's kerkvoogd bleef met zijne vergunning en bekrachtiging niet achterwege, maar willigde de begeerte der vier vereenigde kloosters volgaarne in, met welke bul, gedagteekend uit Rome 16 Mei 1395, [2]) Gerard van Bronkhorst in den loop van dien zomer wederkeerde. Toen daarop ook, bij een schrijven van 6 October 1395, de bekrachtiging was verkregen van Frederik van Blankenheim, Utrecht's kerkvoogd — Floris van Wevelinckhoven was inmiddels gestorven — werd nog in datzelfde jaar de eerste generale kapittelvergadering gehouden te Windesheim, waarop de gesanctioneerde statuten voor alle tegenwoordige en toekomstige conventen, tot wier opname in de congregatie, ook al waren zij in andere diocesen gelegen, de paus verlof had gegeven, geldend werden verklaard.

Zoo had dan de gedachte, die het brein van den edelen Geert Groote nog in zijn jongsten dag bezig had gehouden, eene uitbreiding had ontvangen, die de vader der devotie wel niet kon hebben vermoed. De stichting, door hem gewenscht tot een toevluchtsoord der devoten, bij hun strijd met de wereld en hun verzet tegen domheid, zedeloosheid en kerkverbastering, was tot een boom met vier armen opgewassen en beloofde iets goeds voor de toekomst. De grondslag was gelegd voor die kloostervereeniging die zich met verbazende snelheid over Noord- en Zuid-Nederland en Duitschland zou uitbreiden en om haar hervormde strekking tot een der merkwaardigste verschijnselen der 15de eeuw zou behooren.

---

[1]) Chron. Wind. p. 163.

[2]) Delprat, p. 218 en Moll, II 2de st. p. 213 schrijven ten onrechte 26 Mei. In H. S. 352 boven vermeld, staat „decimo septimo Kal. Junii."

Hoofdstuk III.

GESCHIEDENIS DER KLOOSTERS BEHOORENDE TOT DE CONGREGATIE VAN WINDESHEIM.

De congregatie van Windesheim, waarvan in 1395 de grondslag werd gelegd, heeft hare vertakkingen gedurende den loop der vijftiende eeuw heinde en verre uitgestrekt. Nieuwe kloosters heeft zij gesticht, oude hervormd en in zich opgenomen, terwijl anderen gelijktijdig met, doch onafhankelijk van Windesheim ontstaan, schoon ook evenzeer vrucht der ook elders ontwaakte behoefte aan een reiner devotie, hare gemeenschap hebben gezocht en verkregen. Aanvankelijk slechts een viertal kloosters uitmakende, heeft zij een tijd gekend dat een 100tal conventen leefde in het genot harer privilegiën en in de observantie harer statuten. Ja, indien men Crusenius [1]) mag gelooven, dan telde de congregatie van Windesheim eenmaal 120 mannen- en 30 vrouwen-conventen, terwijl hij er nauwelijks een 20tal kon optellen, toen hij in 1612 op de generale kapittelvergadering tegenwoordig was, welke in dat jaar te Tongeren werd gehouden. Wij kunnen ons niet ontveinzen dat deze opgave ons overdreven toeschijnt en opperen het vermoeden dat de reguliere prior onder het getal dat hij noemde ook die conventen zal hebben begrepen, die onder de visitatie van Windesheim stonden en deel hadden aan de privilegiën der congregatie, zonder er nogtans lid van te zijn. Dat dit met zeer vele, vooral nonnenkloosters het geval is geweest, inzonderheid nadat Eugenius IV, in zijne bul van den 8sten Nov. 1436, verbood om in 't vervolg nieuwe vrouwenkloosters in de congregatie op te nemen, ditmaal nog het O. L. Vrouwenklooster te Gend en het Mariaklooster op Fakonshof te Antwerpen uitzonderende, [2]) zal ons later genoegzaam blijken. Met

---

[1]) N. Crusenius, Monasticon Augustinianum p. 162.

[2]) Deze bul komt voor op fol. 78 van het sub no 352 vermelde H. S. der Kon. Bibl.

die opgave van Crusenius [1]) stemt toch niet eene der lijsten, die ons de kloosters der congregatie doen kennen en ons onder het oog kwamen, overeen.

De eerste lijst, die wij konden raadplegen, is die welke Busch ons in zijn Chronicon Windesemense mededeelt. [2]) Zij telt 68 mannen- en 13 vrouwen-conventen en meldt mitsdien de kloosters die omstreeks 1464, het tijdstip waarop Busch zijn kronijk schreef, tot de congregatie behoorden. Een andere lijst, waarvan wij inzage hadden, reikt tot het jaar 1553. Zij komt voor achter de Constitutiones capituli Windesemensis en telt 84 mannenkloosters en 13 nonnenconventen. Deze zijn dezelfde als van Heussen mededeelt in de Oudheden van Deventer [3]) onder 1 tot 83, met toevoeging van het convent b. Mariae Montiffragorum in de diocese van Constanz. Van Heussen evenwel, die zijne lijst ontleende aan die van Marcellus Lentius, in 1585 te Keulen uitgegeven, voegt nog een drietal mannen- en vrouwenkloosters, daaraan toe, die echter niet vóór den ondergang van het klooster Windesheim, tot de congregatie hebben behoord. Hij telt dus 86 kloosters van kanunniken en 16 van kanunnikessen. [4]) Wij vergeten evenwel niet, dat toen reeds een overgroot aantal conventen ten gronde was gegaan, en de congregatie nimmer geijktijdig zulk een aantal kloosters telde. — Behalve deze lijsten kwam mij ook die onder het oog, die Aubertus Miraeus ons bewaard heeft en waarop wij 83 mannen- en 13 of 14 (hij weet toch niet zeker of hij er ook het convent van O. L. Presentatie te Oostmaal bij Antwerpen, toe zal rekenen) vrouwenkloosters aantreffen, welke lijst van 1614 dagteekent. [5]) Eindelijk kon ik gebruik maken van het werk van Zungus over de Reguliere kanunniken, [6]) die wel geene opzettelijke lijst van Windesheimsche conventen

---

[1]) Ook Miraeus in zijne Origines Canon. Regul. zegt p. 53 dat eenmaal ongeveer 120 conventen tot de congregatie van Windesheim behoorden.

[2]) Chron. Wind. p. 201 sq. 205 sq.

[3]) Oudh. van Deventer, II, 112—190.

[4]) Volkomen hieraan gelijk is de opgave bij Lindeborn in zijne Historia Episcopatus Daventr. 1670 p. 320. sqq.

[5]) Miraeus, Canon. Reg. origines, Col. Agripp. 1614. p. 60—70.

[6]) Zungus, Histor. ordinis Canon. Reg. prodromus. Ratisb. 1742. Tom, II.

opgeeft, maar deze toch ieder afzonderlijk behandelt. Hij gebruikte een catalogus monasteriorum voorkomende in de kronijk van Bodiken, die niet verder reikte dan die van het Chron. Windesemense, aangezien het Christina-convent te Iterwile, het eerste dat niet meer bij Busch voorkomt, ook op den catalogus van Bodiken ontbreekt. [1]) Niet altijd is hij bovendien volkomen vertrouwbaar, daar hij meermalen conventen tot de congregatie van Windesheim rekent, die er nimmer toe behoorden en aan den anderen kant wederom sommige niet vermeldt, die er ongetwijfeld deel van uitmaakten, als de conventen te Reimerswaal, Rozendaal in Haskerland en van O. L. Vrouw en de 12 apostelen te Utrecht. In 't geheel behandelt hij 98 conventen der congregatie. Uit dat alles blijkt voldoende, dat de opgave van Crusenius ongetwijfeld overdreven moet worden geacht.

Gaan wij nu over tot de geschiedkundige behandeling dier verschillende kloosters, wij willen ze dan eerst leeren kennen op Noord-Nederlandschen bodem, daarna die van Zuid-Nederland beschouwen, en eindelijk onzen blik op de conventen der congregatie in Duitschland vestigen. Uit den aard der zaak levert de kloostergeschiedenis weinig afwisseling op. De kloosterlingen leefden in meerdere of mindere mate afgezonderd van de buitenwereld. De stilte van het klooster mocht nu en dan eens worden verstoord door 't geen daar buiten zijne muren voorviel, meestal grepen de wereldgebeurtenissen weinig of niet in op de lotgevallen der conventen. Het kloosterleven is te eentoonig, de eene dag is er te zeer gelijk aan den andere om de stof tot een eigenlijke geschiedenis op te leveren. Van daar zullen onze mededeelingen soms zeer sober moeten blijven en dat te meer waar wij bedenken dat de Reformatie der 16de eeuw, die een overgroot aantal dezer conventen sloopte, tegelijk ook een menigte documenten deed verloren gaan, terwijl zeer vele stukken, de onderscheiden kloosters betreffende, waar zij aan de vernieling ontsnapten, een maar al te veilige, dikwijls onbekende en vaak ontoegankelijke schuilplaats hebben gevonden in klooster-bibliotheken, openbare en bijzondere archieven door Noord- en Zuid-Nederland en geheel Duitschland heen.

---

[1]) Zungus, l. l. II, p. 572.

Waar ongetwijfeld zooveel bronnen òf verloren gingen òf achter zware grendels zijn weggesloten, moest de oogst dikwerf schraler zijn, dan zij wel hadden gewenscht.

Natuurlijk beginnen wij met het vervolgen van de geschiedenis van het hoofdklooster, van de dagen af, waarin het niet langer een op zichzelf staand convent mocht heeten, maar als eene moeder van vele kinderen het aanzijn had gegeven aan de congregatie van Windesheim.

WINDESHEIM.

Zoo was dan het klooster Windesheim het hoofd geworden van eene kloostervereeniging die aanvankelijk wel klein was, maar die reeds ten dage harer oprichting het gegronde uitzicht op meerdere uitbreiding bezat. Alom toch waar de devotie een voorstander bezat, gelijk te Haarlem een Hugo de Goudsmid, te Leiden een Petrus Poel, te Hoorn een Paulus van Medemblik, te Doesburg een Dirk Gruter, te Utrecht een Werembold, te Amersfoort een Willem Hendriksz., te Enkhuijzen een Paulus van Enkhuijzen, te Almelo een Everhard van der Eze, in 't Bentheimsche een pastoor Hendrik van Schuttorp, te Zutfen een Hendrik van Heusden, te Kampen een Dirk van Gramsbergen, om van een Brinkerink en Florens Radewijnsz met hunne fraters niet te gewagen, [1]) werd de congregatie met blijdschap begroet als een bolwerk tegen de vijanden der devotie en een uitgangspunt voor de hervorming van het kloosterleven.

Dat was vooral te danken geweest aan de onvermoeide pogingen van Johannes Vos van Heusden, die, van nu aan, als opperprior aan het hoofd der congregatie optrad en met onverflauwden ijver hare belangen zou voorstaan tot aan zijn dood toe. Wie den zedigen, ernstigen, gestrengen en toch zoo eenvoudigen man zag, zoo bedachtzaam in spreken, zoo voorzichtig in zijn raadgevingen, zoo flink in het handelen, door vroomheid

---

[1]) Zie de narratio de ortu novae devotionis in H. S. no. 349 der Kon. Bibl.

en verstand, door minzaamheid en ootmoed, alier eerbied en liefde wèkkend, hij meende soms dat zijn lichaam den weerglans teruggaf dier schoone ziel. [1]) Als een andere Bernardus, was zijn blik reeds genoegzaam om zich zonder eenige moeite te doen gehoorzamen en als een der broeders bij zekere gelegenheid gesproken had van de noodzakelijkheid om den boomgaard door een steenen muur te omringen opdat niemand der fraters of leeken er zou binnentreden, dan heeft de prior slechts te spreken: „Welnu ik stel daar een muur van gehoorzaamheid," om zijn wil door allen geëerbiedigd te zien. Minzaam voor allen, wist hij ieder te behandelen overeenkomstig zijn stand, en wel verre van zich boven zijne mede-kloosterlingen te verheffen, raadpleegde hij hen, ook de leekebroeders, in zake waarmeê anderen meer bekend waren dan hij. Al stond hij dan ook aan het hoofd der congregatie, hij ging daar niet heen met opgericht hoofd en samengetrokken wenkbrauwen, statig en majestueus als een kerkprelaat, maar als een lam onder de broederen, zachtmoedig en vriendelijk voor allen, maar streng en nauwgezet voor zichzelf in het waarnemen zijner kerkelijke en godsdienstige verrichtingen en het behartigen van de belangen der congregatie. [2]) Geen wonder dan ook dat hij aller liefde bezat en het bestuur der jeugdige kloostervereeniging aan geen betere handen kon zijn toevertrouwd.

Zoo was dan zijn eerste zorg gewijd aan het tot stand brengen der in de kerkelijk goedgekeurde statuten voorgeschreven eenheid in alle conventen. Had Johannes van Kempen in 1392 reeds voor eenigen tijd Windesheim verlaten, om al wat tot de innerlijke inrichting van Mariënborn behoorde, te bezorgen en stond Arnold Kalkar sinds 1393 als eerste prior aan het hoofd van dit convent, nu Nieuwlicht en Eemsteijn met Windesheim waren vereenigd, werden in 1395, Werner Keijnkamp naar eerstgenoemd en Hendrik Wilde naar het andere convent gezonden om het prioraat te aanvaarden. [3]) Inmiddels zat Johannes Vos in de eerstvolgende jaren niet stil. Met medewerking zijner oudste fraters, hetzij zij nog in Windesheim vertoefden, hetzij zij reeds in de nieuwe

---

[1]) Chron. Wind. p. 80 sqq.
[2]) Chron. Wind. p. 306 sqq.
[3]) „ „ p. 399 en 413.

conventen, die welhaast tot de congregatie toetraden, priors waren geworden, vervaardigde hij een ordinarius, calendarium en manuale voor Windesheim, dat zich voorloopig met den ordinarius van Utrecht had beholpen. Bonifacius IX toch had daartoe welwillend verlof gegeven. Onderscheidene ordinarii, bij verschillende kloosterorden in gebruik, werden daartoe geraadpleegd, en nadat het werk voltooid was, vond eene algemeene herziening en verbetering, overeenkomstig den vastgestelden ordinarius plaats van alle boeken, voor kerkelijk gebruik benoodigd. De missalen, gradualen, antiphonaria, lectionaria en capitularia werden gezuiverd van minder reine en ernstige hymnen en legenden; de libri cantuales van toon- en rustteekens voorzien, waardoor men een volledig stel koor- en kerkboeken verkreeg, wier eenheid bijna volmaakt mocht heeten. Niet minder was de ijverige prior bedacht op het bezit van eenen standaard-bijbel. Uit de vele codices, bezigden zij een drietal zeer oude exemplaren van den geheelen bijbel, die zij te Parijs, in het klooster Bethlehem bij Doetinchem en in het Johanniterhuis op den Loe hadden gevonden en hun ten gebruike waren afgestaan. Vele jaren was men bezig aan het tot stand brengen van een meer gezuiverden tekst, die eenmaal door pauselijke goedkeuring bekrachtigd, de standaardbijbel werd, waarnaar in alle kloosters der congregatie, de aanwezige exemplaren werden herzien. [1]) Wanneer dit werk zijne voltoojing bereikte, valt bezwaarlijk te zeggen. Vaste gegevens ontbreken ons daartoe. Toch zal dit wel niet hebben plaats gehad voor Johannes Vos met Hendrik Wilde naar Parijs toog om het kloosterleven der regulieren van S. Victor en S. Genoveva nader te leeren kennen en hetgeen daarin bruikbaar was voor zich en zijne fraters over te nemen. [2]) Immers het ligt voor de hand te meenen dat Johannes Vos niet eerder dan toen het bijbelhandschrift, dat aldaar berustte, zal hebben leeren kennen en vandaar ten gebruike zal hebben medegebracht, maar overigens ontbreken ons de gegevens ter bepaling van den tijd waarop die reis heeft plaats gehad. Weten wij alleen dat Hendrik Wilde, toenmalig prior van Eemsteijn, hem vergezelde, zoo

---

[1]) Chron. Wind. p. 100 sqq. [2]) Chron. Wind. p. 413

moest zij uiterlijk voor 1412 hebben plaats gehad, als wanneer Wilde zijn prioraat heeft neergelegd.

Bij dit alles werd groote zorg besteed aan het afschrijven van de sermoenen, homiliën en tractaten der vier Doctores ecclesiae en andere kerkvaders, zoodat ook de uitbreiding der kloosterbibliotheek niet veronachtzaamd werd. [1])

Inmiddels bleef het aantal kloosterlingen niet op dezelfde hoogte, maar zag Windesheim telkens nieuwe burgers binnen zijne muren; in de jaren waarin Johannes Vos het prioraat bekleedde, werden een dertigtal mannen en jongelingen van goeden wille in Windesheim opgenomen, terwijl een veertiental conversen de kleeding ontvingen uit zijne handen, en behalve vier donati, meer dan vijftig leekebroeders, meer uitsluitend voor lichamelijken arbeid benoodigd, eene woonplaats in Windesheim vonden. [2]) En onder deze waren een Hendrik Mande, Willem Vornken, Gerlach Peterse, Hendrik Loeder en Johannes Busch, die niet alleen sieraden van hun klooster maar van de gansche congregatie zouden zijn. Zij werden echter niet aangenomen, klerken noch conversen, zonder goede en deugdelijke getuigschriften en nauwkeurige proeve of zij tot voortdurende samenwoning geschikt waren, eene maatregel die, met nauwgezetheid in acht genomen, het convent voor onnutte leden bewaarde. Maar werd de voorzichtigheid bij de opname van nieuwe fraters niet veronachtzaamd, de Windesheimsche prior was in dezen ook vrij van baatzuchtige oogmerken. Ons wordt verhaald, [3]) dat toen twee rijke Deventersche jongelingen, Gozewijn Comhaer en Coenraad Mom, in Windesheim opgenomen wilden worden, de broeders aan dezen te kennen gaven dat zij liever wenschten dat zij naar Eemsteijn togen. Drong wellicht de vrees dat Gozewijn's en Coenraad's bloedverwanten, hunne intrede in het klooster niet lijdelijk zouden aanzien en daaruit moeite en rumoer zou ontstaan,

---

[1]) Chron. Wind. p. 105 sq.

[2]) „ „ p. 83, 108 sq., 112 sq. 347.

[3]) In de Narratio primi originis domus Windesemensis in H. S. 349 der Kon. Bibl. Zoo zond men ook Arnold Droem naar den Agnietenberg, Stephanus Wall naar Vredendaal, Nicolaas Bockhorst naar Nazareth en Johannes ten Water naar Marienborn.

hen voor een deel tot dit afwijzend bescheid, aan de andere zijde sproot de weigering voort uit de zucht om de min gegoede conventen rijke jongelingen toe te zenden wier goederen straks het behoeftige klooster ten goede konden komen. Mistroostig toch sprak Gozewijn: „dat moet Gode ontvermen dat wi daeromme ghene stede crighen en konnen, omdat wi rike sint", — waarop zij zich naar Eemsteijn begaven. De vermeerdering van het getal conventualen maakte reeds spoedig eene vergrooting der kerk, door toevoeging van een nieuw koor, noodzakelijk evenals den opbouw van meerdere slaapzalen, welk vergrootingsplan, in overleg met Heer Florens en onder verlof van Utrecht's bisschop om de bestaande altaren zonder nieuwe wijding te verplaatsen, tot stand kwam. Den 23sten October 1399 had de wijding van het koor en van vier nieuwe altaren door den wijbisschop Hubertus van Yppuze plaats. [1]) Geen jaar later ontviel aan de congregatie de hooggeschatte bevorderaar harer belangen Florens Radewijnsz, zonder wiens medeweten en raad de fraters van Windesheim nooit iets ondernamen of ten uitvoer brachten en die steeds in de nauwste en meest vriendschappelijke betrekking tot Windesheim had gestaan, zooals ons later volledíger blijken zal. [2]) Toch had hij het nog mogen beleven dat in 1399 het Regulierenconvent van St. Jan de evangelist, reeds vijf jaren vroeger door Gijsbert Dou gesticht, zich bij de congregatie van Windesheim voegde, evenals het vrouwenklooster Mariënkamp of Mariënvelde aldaar, door denzelfden Gijsbert Dou in het leven geroepen. [3]) Ook het klooster op den Agnietenberg had zich in 1399 reeds bij de congregatie aangesloten en in het daarop volgende jaar volgde het klooster Frenswegen bij Nordhorn, dat reeds zes jaren levens telde, en het klooster Engelendaal te Leijderdorp door Petrus van der Poel gesticht.

Ten behoeve van deze acht mannenkloosters en het vrouwenconvent Mariënkamp te Amsterdam werd omstreeks het jaar 1402 op nieuw bekrachtiging gevraagd van de statuten en van bisschop Frederik van Blankenheim bij bulle van 1403 verkregen. [4])

[1]) Chron. Wind. p. 121 sqq.

[2]) Chron. Agnet. p. 159.

[3]) Chron. Wind. p. 161, 186. — I. le Long, Hist. der Reform. van Amsterdam, p. 249, stelt het jaar der incorporatie op 1400.

[4]) Chron. Wind. p. 99, waar Busch het klooster Engelendaal en het vrouwen-

In de eerstvolgende jaren onderging de congregatie wederom eene nieuwe uitbreiding. In 1406 sloot zich het kort te voren gestichte S. Elizabeth's klooster bij den Briel bij haar aan, en omstreeks denzelfden tijd droeg Hugo de Goudsmid het door hem opgerichte klooster van O. L. Vrouwen Visitatie te Haarlem met al de daartoe behoorende bezittingen aan de congregatie op, doch bij gemis aan genoegzame inkomsten had de incorporatie niet vóór 1413 ongeveer plaats. Beter was reeds van stonde aan het klooster Thabor bij Sneek van tijdelijke goederen voorzien, zoodat het generaal kapittel geen bezwaar tot opname maakte, toen de Friesche adeling Revenicus, die het omstreeks 1406 gesticht had, het aan de congregatie opdroeg. En zoo werd in 1407 het klooster van S. Pieterswiel bij Zalt-Bommel, reeds eenigen tijd vroeger door de Vrouwe van Brakel gesticht, met Windesheim verbonden. [1]) Een jaar later volgde het nonnenklooster te Diepenveen, dat reeds acht jaar bestaan had onder het bestuur van zijn stichter Johannes Brinkerinck en werwaarts Johannes Vos in 1408 zich begaf om er de twaalf eerste nonnen en novicen te kleeden. [2]) Zoo deed hij ook vier jaren later, nadat het generaal kapittel in de opname van het nonnenklooster Brunnepe bij Kampen had toegestemd. [3]) Voor het meerendeel ontvingen deze kloosters hunne priors en rectors uit Windesheim. Een Johannes

---

convent niet noemt, maar toch het eerste schijnt mede te rekenen als hij verder meldt dat de daaropvolgende generale kapittelvergadering door 7 of 8 conventen werd bijgewoond. De bekrachtigingsbrief van Utrechts kerkvoogd komt voor in het meervermelde H. S. nº. 352 der Kon. Bibl. fol 5. en 6, evenzoo in uittreksel in het Compendium privilegiorum achter de in 1553 gedrukte statuten der congregatie. Deze bul evenwel noemt het convent Frenswegen niet, ongetwijfeld omdat het buiten het Utrechtsche bisdom gelegen was en de bekrachtiging dezer statuten, voor zoover Frenswegen betreft, van Munsters kerkvorst moest worden verkregen. Wat voorts het nonnenconvent aangaat, dat evenmin door Busch t. a. p. als in den bovenvermelden confirmatiebrief wordt vermeld, zoo lijdt het toch geen twijfel dat het reeds in 1400 bij Windesheim was geincorporeerd, blijkens de bul van Frederik van Blankenheim, voorkomende in de „Oudheden van Kennemerland, II, p. 221, en bij le Long, Ref. van Amsterdam p. 248.

[1]) Chron. Wind. p. 169—172.

[2]) „ „ p. 190. Het Chron. Agnet. p. 170 noemt 1412.

[3]) „ „ p. 194.

van Kempen, die reeds voor de innerlijke inrichting van Mariënborn had zorg gedragen, bekleedde daarop achtereenvolgens het prioraat op den Agnietenberg (1399—1408), het rectoraat te Bommel (1408) en dat te Brunnepe (1412), om van daar straks als prior, zeven jaar te Haarlem te vertoeven. Johannes Otto van Zoest werd naar het S. Jansconvent te Amsterdam gezonden, Willem Vornke naar Leijderdorp en daarop naar den Agnietenberg, Hendrik Walvis naar Mariënborn.

Zoo telde de congregatie nauwelijks vijf en twintig jaren levens en behalve een drietal vrouwenconventen, hadden zich twaalf kloosters van Reguliere kanunniken bij Windesheim aangesloten, en het zou er niet bij blijven.

Verschijnselen op godsdienstig gebied staan zeldzaam alleen. Zoo was ook de liefde voor de vernieuwde devotie die zich sinds de dagen van Geert Groote krachtiger begon te openbaren, ongeveer terzelfder tijd ook elders ontwaakt. Dezelfde behoefte aan reiner geestelijk leven voor leeken en klerken beiden, deed zich ook bij onze zuidelijke naburen gelden sinds het midden der 14de eeuw. Zij had in Joannes Ruijsbroek een man gevonden, die èn voor zichzelven èn voor anderen die hoogere behoeften had trachten te bevredigen in een nieuw kanunnikenklooster, diep verborgen in de donkere schaduwen van het Zoniënbosch bij Brussel. De gemeenschappelijke liefde tot de devotie had Geert Groote en Ruijsbroek samengebracht. De doctor estaticus en de vader der devoten werden goede vrienden. Herhaaldelijk vertoefde Groote in zijn convent, ja Ruijsbroek's woord en voorbeeld, zegt men, bleef niet zonder invloed op de stichting van Eemsteijn en de laatste begeerte van Meester Geert met betrekking tot Windesheims stichting. De Regulieren van Groenendaal hadden sinds een goeden naam bij de devoten van Deventer en Zwolle, ja door al de noordelijke gewesten. Dat zij voor Eemsteijn, als het ware, de geestelijke vaders waren geweest, werd niet vergeten en menig jongeling uit deze streken, begeerig naar een ernstiger leven, toog derwaarts of naar een der overige Belgische conventen, die zich met Groenendaal tot een generaal kapittel hadden vereenigd [1]). Wederkeerig was de opkomst en

[1]) Cfr. Moll, Kerkgesch. van Nederland, II, 2de st. p. 218. Behalve een Jo-

bloei van de Windesheimsche congregatie door die van Groenendaal met belangstelling gadegeslagen. Groenendaals supprior, Johannes van Schoonhoven, hield met zijn neef Simon van Schoonhoven, proost en daarna regulier van Eemsteijn briefwisseling, waaraan wij de „epistel van Eemsteijn" te danken hebben [1]). Door toedoen van dezen Johannes was het, dat er omstreeks het jaar 1411 stappen werden gedaan tot aansluiting van het Groenendaalsche kapittel bij de kloostervereeniging van Windesheim. Die samensmelting kreeg evenwel niet vóór 1414 de kerkelijke bekrachtiging. Van dat jaar toch en wel van den 20sten September, dateert de confirmatiebulle, door den kardinaal Peter d' Ailly van Kamerijk, namens den pauselijken stoel uitgevaardigd. [2]) Wat van die, schoon betrekkelijk kortstondige vertraging, de oorzaak mag geweest zijn, is niet geheel helder. Dat de vereeniging bij de kerkelijke machten tegenstand zal hebben gevonden, gelijk de hoogleeraar Moll wil, [3]) is mij niet gebleken, hoewel de mogelijkheid bestaat, dat de kardinaal Peter d' Ailly, die eerst voor korten tijd in 1409, toen nog bisschop van Kamerijk zijnde, aan de oprichting van het Groenendaalsch kapittel zijne bekrachtiging had geschonken, [4]) niet aan-

---

hannes van Schoonhoven en Arnold Geilhoven van Rotterdam, als Regulieren van Groenendaal vermeld, (zie ook Mastellinus, Necrologium Viridis-Vallis l. II, c. 37) noemt de Historia Septifontana van J. B. Wiaert, Brussel 1688, als conventualen van Septem-fontium, Gijsbert Wessel van Schoonhoven, 7de prior aldaar, Bartholomaeus Bergans van Utrecht, kanunnik van Rooklooster en 9de prior van Septem-fontium, waaraan het Memoriale Septem-fontium van Aegidius van der Hecke, in H. S. voorhanden op de Bourg. Bibl. te Brussel onder no. 11985, in den catalogus fratrum nog de namen voegt van Jacob van Amsterdam en Godfried van Utrecht.

[1]) Zie over dezen Chron. Windr. p. 175. Moll, Kerkel. Archief IV, 242 en in zijne Kerkgesch. van Nederl. II, 2de st. p. 408. Busch spreekt van twee epistels, Mastellinus in bovengenoemd werk, noemt er drie aanvangende: 1o sapere et intelligere. 2o terrena despicere. 5o pacem quam Jesus.

[2]) In H. S. 352 der Kon. Bibl. no. 7. Dat alle zeven conventen daaronder begrepen waren blijkt niet. Zij worden niet met name genoemd.

[3]) Kerkgesch. v. Nederl. II, 2de st. p. 119.

[4]) Mastellinus, Necrol. Viridis Vallis I, c. 6. Dat alle zeven conventen van 't Groenendaalsche kapittel in 1409 met Groenendaal geunieerd werden is echter twijfelachtig. Grobbendonck schijnt zelf eerst in 1413 gesticht te zijn, zie gemeld Necrologium I, c. 9.

stonds is genegen geweest de vereeniging dier kloosters met Windesheim te begunstigen, maar dien wensch veeleer heeft tegengewerkt, als schijnbaar niet vrij van wispelturigheid. Evenwel meerdere gronden meen ik te hebben voor het vermoeden, dat de kloosters van het Groenendaalsche kapittel zelve het niet onderling eens zijn geweest over de wenschelijkheid der opname in Windesheim, alsook over de voorwaarden, waarop dit geschieden moest, van meening verschilden. Molanus [1]) zegt ons, dat het klooster Bethlehem te Leuven reeds in 1410 bij Windesheim ingelijfd wenschte te worden, maar de goedkeuring van Kamerijk's bisschop niet had kunnen verkrijgen, weshalve het zich nu bij Groenendaal aansloot. Helyot [2]) weet ons te zeggen, dat het convent te Korsendonk zich het eerst van het Groenendaalsch kapittel afscheidde om met Windesheim geunieerd te worden, onder voorwaarde nogtans dat het geene verandering in zijne statuten gebracht zou zien, in het volle genot zijner privilegiën zou blijven, en de conventualen, die aldaar professie hadden gedaan, mitsdien niet tegen hun zin naar eenig ander convent konden worden verplaatst, en dat daarenboven alle biechtvaders, in dezelfde gevallen als waarin het den prior geoorloofd was, absolutie mochten geven. Aan de zijde van dit convent schaarde zich ongetwijfeld ook het St. Barbara-convent van Reguliere kanunnikessen te Tienen, dat onder toezicht van Korsendonk's prior, Wouter van Ghierlis, stond en door dezen ook in 1410 bij Groenendaal was geincorporeerd. [3]) Deze drie conventen schijnen zich dan ook reeds in 1412 bij Windesheim te hebben aangesloten, onder goedkeuring van den kardinaal Lodewijk de Bari [4]). Het klooster van Maria's-Troon bij Grobbendonk, 't zij dan in 1414, 't zij reeds vroeger gesticht, schijnt zich zonder eenig beding bij Windesheim te hebben gevoegd; dat altans zijn stichter, Arnold van Craijenhem, het in „puram eleëmosynam" aan de Windesheimsche congregatie opdroeg, doet dit vermoe-

---

[1]) Histoire de la ville de Louvain, uitgeg. door Mr. de Ram, 1861, dl. I p. 274.

[2]) Histoire des ordres Relig. II, p. 357.

[3]) Zungus, II, 33.

[4]) Molanus, Hist. de Louvain. I, 274.

den. [1]) Van Septem-fontium wordt ons daarentegen bericht, [2]) dat het eerst in 1417, en dan nog onder zekere voorwaarden, bij Windesheim werd ingelijfd. Men ziet dus, „zooveel hoofden, zooveel zinnen," en het vermoeden ligt voor de hand, dat de gevoelens over de incorporatie bij Windesheim, onder de kloosters van het Groenendaalsche kapittel verschilden, zoodat Busch [3]) minder juist meedeelt, dat in 1414 zeven conventen in Braband bij Windesheim werden ingelijfd. Terwijl voor Korsendonck, Bethlehem te Leuven, en S. Barbara-convent te Tienen, reeds in 1412 de zaak beklonken was, dank zij den doorzettenden ijver van Korsendonck's prior, Wouter van Ghierlis, schijnen de conventen van Groenendaal en Rooklooster òf nog te hebben geaarzeld, óf nog te zijn teruggehouden tot 1413, door de niet vereffening van sommige bezwaren, terwijl het klooster Septem-fontium tot 1417 wachtte met het voorbeeld der overige conventen te volgen. Zoo bleven dan de onderhandelingen over de opname, die door eenige fraters van het Groenendaalsche kapittel met die van Windesheim werden gevoerd over den ordinarius, de statuten, de ceremoniën, de gebruiken, de ritus, den zang en de kleeding, langen tijd hangende. [4]) Eerst in 1414 kreeg de vereeniging der kloosters, — Septem-fontium uitgezonderd — met Windesheim haar beslag en, gelijk reeds boven gemeld werd, de kerkelijke bekrachtiging. [5]) Wouter van Ghierlis en Johannes van Schoonhoven zagen daarmee hun wensch vervuld, en de laatste hield op de vergadering van het generaal kapittel, dat deze zaak tot een gewenscht einde bracht, eene rede over de woorden: „het zal worden ééne kudde onder één herder. [6]) Zonder voorbehoud van de zijde der Groenendalers had die incorporatie evenwel niet plaats. De meervermelde bekrachtigings-

---

[1]) Miraeus, Donat. Belg. I. c. 144. Cfr. Zungus, II, 149 sq.

[2]) Wiaert, Historia Septifontana, I c. 11. Cfr. Zungus, II, 226, 227.

[3]) Chron. Wind. p. 174 sq.

[4]) Chron. Wind. p. 174.

[5]) Behalve de Bulle van Petrus d'Ailly, waarvan boven gesproken is, wordt dit, wat Bethlehem betreft, ook door Molanus, Hist. de Louvain, I 274, vermeld.

[6]) Chron. Wind. p. 175. Wat de Aanteekeningen op Latomi Corsendonca omtrent de incorporatie dezer conventen mededeelen, heb ik niet kunnen raadplegen.

brief spreekt alleen van die dingen die allen met elkander ge meen zouden hebben, maar van elders blijkt [1]) dat de Brabandsche kloosterlingen het recht behielden om tegen hun zin niet naar een ander convent, dan waar zij professie deden, te kunnen worden gezonden, dat de statuten niet dan vrijwillig in verloop van tijd konden worden gewijzigd en dat zij in 't genot bleven hunner meer bijzondere privilegiën. Zoo blijkt ons ook uit het Memoriale Septem-fontium, [2]) dat nog in 1467 het klooster Groenendaal het recht had zijn prior te ontslaan, wanneer eenig konvent een der Groenendaalsche conventualen, die men om zijn deugd of geleerdheid noode zag vertrekken, tot prior benoemde, en dezen in dat geval, in plaats van den afgezetten prior, het prioraat in zijn eigen convent optedragen. Zoo bleef er dan nog lang eenige difformitas bestaan, ondanks de vereeniging met Windesheim, ja het schijnt dat Hendrik Zelle, proost van Groenendaal niet voor het jaar 1420 zijn titel in die van prior veranderde, toen de groote bulle van Martinus V hem daartoe verplichtte. [3])

Nog tijdens het prioraat van Johannes Vos van Heusden, werd het aantal der Windesheimsche kloosters vermeerderd, met het convent van Maria in Birket te Amersfoort in 1417, Vredendaal bij Utrecht in 1419, het convent van Maria in Galilaea te Elzingen bij Oudenaarden in 1420, Mariënhage bij Eindhoven in 1422, Mariënkamp bij Ezingen in Oost-Friesland omstreeks denzelfden tijd, alsook het klooster Mariënberg te Bodingen, aan welke het vrouwenconvent Jeruzalem bij Utrecht nog moet worden toegevoegd, dat in 1424 met Windesheim werd vereenigd. [4])

Indien de Windesheimsche congregatie, in den loop der tijden meer dan een convent in zich opnam, dat meer door de begeerte naar het deelgenootschap aan de uitgebreide privilegiën, dan door het verlangen naar ernstiger zin en reiner devotie, werd gedreven, de uitbreiding die de vereeniging in de dagen van Johannes Vos verkreeg, was wel geheel het gevolg van den roem die van Windesheim

---

[1]) Necrol. Virid. Vallis, l. c. 13. Helyot, II 357.

[2]) H. S. n° 11985 der Bourg. Bibl.

[3]) Necrol. Virid. Vallis, l. c. 13.

[4]) Chron. Wind., p. 177, 183 sqq. 196.

uitging. De privilegiën der congregatie toch waren nog niet van dien aard en die uitgebreidheid, dat sommige conventen het niet raadzaam achtten, het behoud hunner bijzondere voorrechten als beding tot hunne incorporatie te stellen. De lof van het devote leven, die van Windesheim uitging, was de magneet die velen aantrok en tallooze mannen en vrouwen van goeden wil eene woonstede deed begeeren in een der Windesheimsche kloosters. En die lof was niet onverdiend. Slaan wij slechts een blik op sommigen der fraters, en de geest die in Windesheim heerschte zal ons niet verborgen blijven. Terwijl aan een Werner Keynkamp, een Johannes van Kempen, een Hendrik Wilde, een Johannes Otto, een Hendrik Walvis en Willem Vornke het prioraat in onderscheidene conventen was toevertrouwd, waar zij in hunne mate den bloei der congregatie behartigden, was het hoofdklooster daarmeê nogtans niet van voortreffelijke mannen ontbloot, die in vereeniging met hunnen prior den roem van Windesheim verhoogden. Daar werd jaren lang de blijmoedige stem van Arnold Marwic van Kalkar vernomen, die nederig en dienstvaardig voor huisgenooten en gasten, een trouw procurator zich betoonde of als magister novitiorum voor ieder een passend en opwekkend woord had. Het „zalig de armen van geest, de reinen van hart" het „ama nescire" of „disce mori", nam naast het „Leert van mij dat ik nederig ben en zachtmoedig van harte," onder zijne lievelingsspreuken eene eerste plaats in, en zijn opgeruimde ernst en hartelijke bemoediging boden veeltijds een tegenwicht aan tegen sommiger zwaarmoedigheid. En was het verre van hem bij anderen voet te geven aan angstvallige en overdreven zelfbeschuldigingen, toen hij zelf op 81jarigen leeftijd, zijn einde voelde naderen, sprak hij tot een der broeders die hem over de verschrikkingen des doods ging spreken: „bezwaar mijn hart niet met zulke dingen en maak mij het sterven niet bang. [1]) Was de omgang met een blijmoedig christen als Arnold Kalkar een heilzaam middel tegen ziekelijke godsdienstigheid, het praktische christendom van een Gerard Delft van Naaldwijk was niet minder geschikt om een gezonden geest aan te kweeken. Zijne nederigheid en broederzin waren boven

[1]) Chron. Wind. p. 350 sqq.

verdenking verheven, en was hij ook een en al aandacht als hij geroepen was de mis te celebreeren, zoodat hij geheel aan de wereld onttrokken scheen, het karakter der devotie bestond voor hem nog in iets meer dan in het zich verliezen der minnende ziele in de liefde voor haren bruidegom. „Alta speculari, eloquia „divina subtiliter indagare, secretaque coelestia sublimiter posse rimari et penetrare" — zoo luidde zijne meening — „sine vero „virtutum fundamento nihil importat parumque prodest ad salu„tem ac bonae conscientiae pacem." [1]) Een Hendrik van Balveren, die iederen dag met den vorigen placht te vergelijken, opdat hij mocht weten of hij beter dan wel slechter geworden was, [2]) één Gozewijn Tijacen, die waar het pas gaf, het bezit van vele goederen aan het klooster ontried, zeggende: „devotio peperit divi„tias et divitiae multiplicatae devotionem extinguunt; sic filia suf„focat matrem," [3]) waren niet minder mannen door wie de ware devotie in stand bleef en bij anderen werd gewekt. Maar indien Windesheim roem kon dragen op voortreffelijke mannen dan was het niet het minst omdat het binnen zijne muren een Hendrik Mande, een Gerlach Peterse en Johannes Scutken telde. Naast den Martha-geest van het dienende leven, dat zich in anderen openbaarde, vertegenwoordigden zij de Maria-natuur, het schouwende leven. De voormalige geheimschrijver van Graaf Willem IV van Holland en zijne vrouw Margaretha, broeder Mande, [4]) was een man die de eenzaamheid liefhad en der wereld geheel was afgestorven. In zijne cel verhief zich zijn geest gedurig boven het aardsche en werd hij herhaaldelijk met visioenen verwaardigd, welke innerlijke ervaringen hij in onderscheidene traktaten te boek stelde, opdat deze ook anderen tot nut zouden zijn.

Van gelijke geestesrichting, al wordt ons van hem niet gemeld dat hem visioenen ten deel vielen, was Gerlach Peterse, [5]) die om zijn zacht vrouwelijk gelaat als jongeling in de processie op het feest van Maria's zuivering, de rol der H. Maagd vervulde. Straks leerling van Heer Florens, zocht hij een stede in Windesheim, waar hij om zijn groote klaarheid van geest en uit-

---

[1]) Chron. Wind. p. 369 sqq.
[2]) Chron. Wind. p. 450 sqq.
[3]) „ „ p. 441 sqq.
[4]) „ „ p. 452 sqq.
[5]) „ „ p. 521 sqq.

nemende devotie geëerd en geliefd werd en als een engel onder de broederen rondwandelde. Ook hem was de eenzaamheid der cel lief; als de geest der schouwing over hem vaardig werd, dan trok hij zich terug, want — zoo zeide hij — „est unus qui me exspectat in cella." Zijn Soliloquium en Breviloquium [1]) waren de vrucht zijner stille overdenkingen en toen hij in 1411, na acht jaar een sieraad onder de broeders te zijn geweest door den dood werd weggerukt, en verlangde dat zijne geschriften zouden worden verbrand, zeide Johannes Vos hem, iets beters daarmede voor te hebben. Door zijne geschriften zou hij blijven spreken ook nadat hij gestorven was. Had hij geleefd naar de spreuk: „festina consumari, in proximo vocaberis," in zijn langdurige en smartelijke krankte was hem de gedachte troostrijk: „Dominus Deus noster adhuc vivit," en van dien eersteling op den godsakker van Windesheim, die als met de voeten op de aarde maar met de ziel in den hemel leefde, getuigden de bedroefde broederen zoo gaarne en met vast vertrouwen, dat hij in korten tijd volmaakt geworden, vele tijden had vervuld. Strenger en somberder was het gelaat van zijn geestverwant Johannes Scutken. [2]) Wie den schralen en dorren man, die schoon niet ongeleerd geen kerkelijken graad begeerde, zag, waande in hem een anachoreet terug te vinden. De liefde tot de eenzaamheid was bij hem buitengewoon sterk; „cella facit coelum," placht hij te zeggen, en daarmede in verband stond zijne overtuiging, dat wie verzuimde des avonds bij zich zelf na te gaan hoe hij zijn dag had besteed en hoe menigmaal hij had overtreden, nooit kon vorderen in devotie en heiligmaking. Van nauwgezetheid in de naleving der kloosterverordeningen was hij allen een voorbeeld, en vlijtig weerde zich zijne pen, hetzij hij antiphonaria en lectionaria afschreef, hetzij hij den psalter vertaalde uit 't Latijn.

Waar zulke mannen een prior als Johannes Vos ter zijde

---

[1]) Van Gerlach's Breviloquium kwam mij eene vertaling in handen, in H. S. no. 327 bewaard op de Kon. Bibl. te 's Hage, getiteld: „die corte spraecke van „den waerdigen en verlichten Gerlacus, priester en religieus in den convente der „Regulieren tot Windesheim." Zie over hem, Kerkhist. Archief, II, 145 sqq.

[2]) Chron. Wind. p. 575 sqq. Zie over hem Kerkh. Archief, II, 159 sqq. Over Hendrik Mande, Kerkh. Arch. IV, 264. Moll, Kerkgesch. v. Nederl. II, 2de st. p. 366.

stonden, mocht men in Windesheim's klooster eene stichting begroeten waar het monnikenleven zich van zijne gunstigste zijde liet zien, omdat naast tucht en orde, de geest der liefde er tierde. Een milde geest weerde voorshands eene overmatige en alle menschelijke aandoeningen doodende ascese, hoewel ook daarvan de sporen niet geheel ontbraken. Wij hebben niet ontdekt dat reeds in dit tijdperk sommige broeders om de aanvechtingen des vleesches te ontgaan zichzelf verminkten, gelijk dit bijna 30 jaren later aanleiding gaf tot een verlof van de zijde van den pauselijken legaat Nicolaas van Cusa, om dezulken die aan de gevolgen daarvan overleden waren, in stilte buiten het kerkhof te mogen begraven, [1]) maar wel lezen wij dat een Berthold ten Have, Gozewijn Tijacen en Nicolaas Bertholds van Schoonhoven [2]) door overmatige onthouding van spijs en drank in hunne verstandelijke vermogens gekrenkt werden. Maar dit was zoozeer in strijd met den milden geest die in Windesheim heerschte, dat ter voorkoming van meerdere gevallen van dien aard en om te strenge ascese tegen te gaan, sedert den broederen volle vrijheid werd gegeven om zich zonder eenig gewetensbezwaar geheel te verzadigen, terwijl aan ieder, die als novitius wilde opgenomen worden werd gevraagd of hij goed kon eten, goed kon slapen en vrijwillig wilde gehoorzamen. [3]) Ten onrechte heeft Delprat en in navolging van hem Ullmann, [4]) deze vraag, die zij blijkbaar geheel buiten het verband waarin zij voorkomt, beschouwden, afgeleid dat de eerste ijver der Windesheimers spoedig verkoelde en zij al meer en meer in het gewone onbeduidende monnikenleven teruggezonken zijn. Veeleer mag zij het uitvloeisel worden geacht van de zeer verstandige begeerte om het kloosterleven te Windesheim voor de buitensporige uitwassen der ascese te bewaren, en ademt deze bepaling mitsdien een milden en gezonden geest. Toch zou men zich vergissen, indien men meende, dat te Windesheim de disch steeds wel voorzien was en de

---

[1]) Zie de bulle onder n°. 47 in H. S. 352 der Kon. Bibl. Zij is gedateerd Zwolle, 23 Aug. 1451.

[2]) Chron. Wind. p. 276 sq. 428, 442.

[3]) Chron. Wind. p. 277.

[4]) Delprat, Broedersch. v. G. Groote, p. 228. Ullmann, l.l. II, 95.

matigheid er uit het oog verloren werd. Niets wettigt de meening dat het vleesch er te zeer werd gemest. De soberheid werd integendeel, èn in den aanvang, toen de woeste streek rondom Windesheim niets opleverde, èn later toen het convent geen gebrek meer kende, ten zeerste betracht. In navolging van hetgeen in het Heer Florens-huis plaats had, werd den broederen verstrekt „panem in pondere, legumina in numero et potum in „mensura," ja zoo sober was er de voeding, dat Gerard van Bronkhorst, kanunnik van S. Salvator te Utrecht, zeide: „in Windesem nemo bene pascit nisi porci et hospites." Ook achtte Hendrik Wilsen het geraden om een half vat gezouten zalm, die de broeders op zekeren tijd ten geschenke hadden ontvangen te verkoopen „ne talia nova et inconsueta introduci inciperent." [1]) Grof brood en gerstenbier was hun dagelijksch voedsel en de arbeid en honger maakten kool, brei en groenten smakelijk. Driemaal 's weeks ontvingen zij gekookt — nimmer gebraden — vleesch, even zoovele malen eieren en melkspijs en slechts bij bijzondere gelegenheden werd den broederen eene teug wijns of een extra gerecht gegeven. [2]) Die soberheid schaadde nogtans hun opgeruimden zin niet. Blijmoedig hieven zij onder den handenarbeid, 't zij zij op het veld, in de keuken, in het waschhuis, de bakkerij of brouwerij bezig waren, een geestelijk lied aan, en terwijl anderen wier gestel voor lichamelijken arbeid minder geschikt was zich uitsluitend met het afschrijven van boeken, het illumineeren van missalen en andere kerkboeken onledig hielden, wisten ook zij, die des daags den handenarbeid hadden verricht, eenige avonduren af te zonderen om het hunne bij te brengen tot vermeerdering van den boekenvoorraad, die de congregatie meer bate afwierp, dan indien ze in de kerken voor het volk waren gaan prediken. Onder den arbeid ontbrak het ook niet aan godsdienstige samensprekingen of devote meditatie, en als oud en jong in de uren, voor het gezellig verkeer bestemd, luisterden naar een Hendrik Klingebijl, [3]) waar hij over het ontstaan der devotie of de stichting van Windesheim ging vertellen, of zich met zijne broe-

[1]) Ontleend aan de Narratio primi originis domus Wind. in H. S. nº. 349 der Kon. Bibl.

[2]) Chron. Wind. p. 274 sqq.

[3]) „ „ p. 282 sqq. 391.

ders onderhield over hetgeen aan den morgendisch was voorgelezen, dan droeg dit meer vrucht dan indien zij acht dagen naar de lezing der schrift bij den maaltijd hadden geluisterd. Zoo waren het niet de nieuwtjes van den dag, noch de wereldsche aangelegenheden die hunne aandacht bezig hielden, maar als een Johannes Vos zich den bijnaam van „Johannes Nescio" had verworven, omdat hij gewoon was „Nescio" te zeggen als hij over wereldsche zaken werd geraadpleegd, [1]) dan blijkt daaruit hoe in het algemeen te Windesheim werd aangedrongen op het overdenken der dingen die des geestes Gods zijn.

Zoo verwierven zich de Windesheimsche kloosterlingen den billijken lof van ware devotie, die zich in gulle gastvrijheid jegens vreemden en hartelijke liefde onder elkander openbaarde, eene devotie die eens een aanzienlijke vrouw te Utrecht deed uitroepen, toen Gerard van Renen haar een en ander van Windesheim had meegedeeld: „als ik een man was zou niemand mij kunnen weêrhouden mij bij die vereeniging aan te sluiten." [2])

Het kan ons niet verwonderen dat eene stichting die om den geest die er leefde, zoozeer de belangstelling van alle weldenkenden gaande maakte, van vele zijden begunstigd en met stoffelijke gaven ondersteund werd. Was het aan veler milddadigheid te danken dat de kloosterbouw tot stand was gekomen, in de dagen van het prioraat van Johannes Vos liet de christelijke liefdadigheid zich niet onbetuigd. Onder die begunstigers telde Windesheim ook Graaf Willem VI van Holland, die behalve 100 Fransche schilden, eén blauw zijden kasuifel aan het convent vereerde; de Utrechtsche kanunnik Gijsbert Vinstinc gaf de aanmerkelijke som van 1000 goudgulden ten geschenke, en een Utrechtsche dame Pija Walvis, — misschien wel dezelfde die door Gerard van Renen zoo groote liefde voor Windesheim had opgevat, — 100 nobels en een blauw zijden kerksieraad aan het convent, en evenveel nobels aan het generaal kapittel, terwijl om geen meerderen te noemen, ook Willem Eggaert thesaurier van Holland, een man die zich ook elders, zooals ons later blijken zal, aan den bloei van het kloosterleven

---

[1]) Chron. Wind. p. 303.

[2]) Narratio origin. dom. Wind. H. S. 349 der Kon. Bibl.

gelegen liet liggen, van zijne welwillendheid liet blijken. [1]) Van niet geringer belang waren de voorrechten die de congregatie in het algemeen en dus ook het hoofdklooster van wege de kerkelijke overheid ontving. Reeds in 1406 kwam zij in het bezit van een bulle van Innocentius VII, die de Windesheimers ontsloeg van de decreten van Benedictus XII, waarbij bepaald was dat ieder convent een of meer conventualen ad studium generale moest zenden en dat alle kloosterlingen in één vertrek zouden slapen. [2]) Uit onwetendheid en geenszins uit minachting van het pauselijk gezag, vernemen wij daaruit, hadden de Windesheimers die bepalingen niet in acht genomen, en noch één der conventualen ter hoogeschool gezonden, noch een algemeen slaapvertrek gebouwd, maar een dormitorium, waarin iedere frater zijn eigene cel had. Terwijl nu prior en convent absolutie wordt geschonken voor de begane overtredingen, worden zij tevens van de naleving dier decreten ontslagen, en daarbij niet gehouden verklaard „ut in omni die feriali capitulum culparum servarent." Petrus d'Ailly bekrachtigde als pauselijk legaat, dit privilegie bij eene brêve van 20 Sept. 1414, en gaf in de jaren 1413 en 1414 in meer dan twintig brêves, onderscheidene andere privilegiën aan de congregatie, waaronder ook het recht dat aan de priors werd toegekend om hunne conventualen van gedane beloften tot bedevaarten en strengere onthouding, die moeielijk kunnen worden nagekomen, te ontslaan en hun daarvoor andere boetedoeningen op te leggen, waaruit op nieuw blijkt dat men te Windesheim zooveel mogelijk tegen overdreven ascese op zijne hoede was. [3]) Al deze voorrechten werden gesamenlijk op nieuw bekrachtigd door paus Martinus V in zijn groote bulle, gegeven te Florence 18 Maart 1420. [4]) Droegen deze privilegiën niet weinig bij om

---

[1]) Men zie een uitvoerige opgave van verschillende giften in het Chron. Wind. p. 124 sqq.

[2]) Chron. Wind. p. 164. De bulle komt voor in de statuten in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 5, en de bekrachtiging daarvan door Petrus d'Ailly in hetzelfde H. S. onder n°. 26

[3]) Deze brêven komen voor in meergemeld H. S. n°. 352 der Kon. Bibl. van n°. 7 tot n°. 28. Zoo ook in het Compendium Privileg. achter de gedrukte statuten.

[4]) Voorhanden in H. S. 352 onder n°. 29. Zoo ook in een tweede H. S. der

het aanzien der Windesheimsche congregatie allerwege te verhoogen, het concilie van Constanz, dat in 1414 bijeenkwam, verhief het karakter der moderne devotie, gelijk deze zich bij de Windesheimer regulieren en de broeders van 't gemeene leven vertoonde, boven alle redelijke verdenking.

Veelzijdig was de taak waartoe deze kerkvergadering zich geroepen zag. Had het concilie van Pisa de hoop op hervorming der kerk in hoofd en leden teleurgesteld, de christenheid verwachtte van deze nieuwe vergadering iets beters. Zij was het langdurig pauselijk schisma, met al de weeën daaruit voortgekomèn, moede, en zag dit straks ten einde gebracht toen Martinus V de pauselijke waardigheid verkreeg. Niet minder zag het concilie zich geroepen om te waken voor het katholiek geloof, en dat het der vergadering ernst was met het weeren en uitroeien van alle ketterij, bewees zij door een Johannes Husz en Hieronymus van Praag tot den brandstapel te verwijzen. Nauw hiermede in verband stond het gestreng onderzoek waartoe zij zich geroepen achtte naar het veelzins ontaarde kloosterleven. [1])

Italië, Frankrijk, Duitschland, Spanje en Engeland hadden hunne prelaten gezonden, en niet minder dan vijftig klooster-orden waren er vertegenwoordigd om de belangen der kerk te behartigen. Derwaarts begaven zich ook Windesheims prior, Johannes Vos, de prior van het klooster Bethlehem te Zwol, Johannes Waal, Hendrik Ahuijs, rector eener devote congregatie in het Munstersche en Everard Zwaen, kanunnik te Oldenzaal en later regulier te Nordhorn. Zij troffen er ook magister Willem van Lochem, afgevaardigde van de Universiteit van Parijs en later pastoor te Deventer. Getrouw toch aan hunne roeping om de broeders van 't gemeene leven te beschermen en tegen vijandige aanvallen te verdedigen, hadden zij zich tot die reis verplicht gezien. Nog altijd toch stonden de leerlingen van Geert Groote en Florens Radewijnsz.

Kon. Bibl. nº. 351, statuten bevattend van de congreg. van Windesheim en Sijon. Zij is ook afgedrukt in het bovengemeld Compendium Privileg. en bij Foppens, Supplem. ad opera diplom. Miraei Tom. III, p. 444.

[1]) Men zie over dit concilie, van der Hardt, Conc. Const. VI tomi. Cfr. Gieseler, II, 4. p. 13 sqq., waar nog andere bronnen worden vermeld en in de aanteekeningen een uitvoerig uittreksel uit de acta concilii voorkomt.

bij de bedelmonniken en Dominikanen, als religieusen zonder religie in verdenking. Een Dominicaner monnik uit het Saxische afkomstig, die zich te Groningen ophield, Matthaeus Grabow geheeten, had op nieuw de broeders aangevallen in een lijvig boekdeel. Wel was door de doeltreffende maatregelen van den overste van het Deventersche broederhuis, Godfried Toorn van Meurs, en van Nordhorn's prior Hendrik Loeder, door een veroordeelend vonnis van Utrecht's bisschop, de Dominicaan tot zwijgen gebracht, maar daarmede het gevaar dat de broederen dreigde nog niet afgewend. Matthaeus Grabow appelleerde van die voor hem nadeelige uitspraak op het concilie van Constanz en leverde in een vijf-en-twintig-tal punten zijne aanklacht tegen de fraters van 't gemeene leven bij de verzamelde vaders in. 't Was voor deze vergadering dat Johannes Vos en zijne medgezellen de zaak der broeders hadden te bepleiten en Willem van Lochem, van een bisschoppelijken brief de zaak betreffende voorzien, het vonnis van Utrecht's kerkvoogd moest handhaven. Gelukkig voor de broeders werd het onderzoek van Grabow's aanklachten door Martinus V opgedragen aan Petrus d'Ailly en Gerson, twee mannen die de bedelmonniken weinig gunstig gezind waren, terwijl de eerste als voormalig bisschop van Kamerijk, van naderbij met het devote leven der Groenendaalsche conventen bekend, reeds vooruit een' goeden dunk der fraterhuizen bezat. Het resultaat van dat onderzoek was den broeders van 't gemeene leven, geheel en al gunstig, terwijl Grabow's geschrift, als hoogst ergerlijk, kettersch en lasterlijk ten vure werd gedoemd en hem bij eene bulle van 3 April 1418 gelast werd te herroepen, wat geschiedde. [1]) Hoewel deze reis niet in de eerste plaats in het belang der Windesheimsche congregatie was ondernomen, zoo droeg zij toch alleszins bij om den lof van het hervormde kloosterleven van Windesheim heinde en verre te verbreiden en de hooge kerkprelaten op het gunstigste te stemmen; en is het al niet zonder eenige eigenliefde dat Johannes Busch de kardinalen met het oog op de mannen van Windesheim laat zeggen: „isti sunt vere patres

[1]) Dit geding is uitvoeriger te vinden bij van der Hardt III, 107—121; vergelijk voorts, Revius, Dav. illustr. p. 67 sqq. Delprat, p. 53 sqq. Ullmann, II. 182 sqq. Chron. Wind. p. 180 sqq. en 547 sqq.

„religiosi, quos dudum videre et audire desideravimus," het plechtig uitgeleide dat Johannes Vos en zijne medgezellen van wege de kardinalen te beurt viel, toen zij hunne vergadering verlieten, getuigt meer dan genoeg van den gunstigen indruk, dien de Windesheimers hadden achtergelaten. Groot was dan ook bij alle devoten de vreugde toen hunne gecommitteerden van het concilie waren wedergekeerd en van den uitslag hunner zending verslag deden. Sedert stonden Windesheim en de fraterhuizen dan ook in groot aanzien bij de Roomsche curie, waarvan de reeds gemelde bulla plumbea van Martinus V het voldingend bewijs mag worden genoemd. [1])

't Waren dagen van stijgenden bloei, die het klooster onder het bestuur van Johannes Vos beleefde. Aan zijne zorg was het niet alleen te danken dat de congregatie gedurig in uitgebreidheid won, maar ook dat het hoofdklooster het aantal zijner bewoners, zoo klerken als conversen, donati en dienstbaren, al meer zag toenemen, zoodat reeds in 1413 de aanbouw van onderscheidene vertrekken noodig werd, waaronder een nieuwe sacristie en kapittelkamer, een nieuw dormitorium met 25 cellen en onderscheidene woningen voor conversen, familiares en ter herberging van gasten, welke den 8sten Mei van genoemd jaar door Utrecht's wijbisschop Matthias van Biduane werden gewijd. Ja reeds was de ijverige prior bedacht op het bijeenbrengen van onderscheidene materialen, waaronder 350,000 IJsselsteenen, 350 ton kalk en 1000 deelen wagenschot, tot den opbouw eener nieuwe kerk benoodigd. [2]) Doch zag hij den voorraad ook aangroeien, de werkzame man mocht zijn plan niet ten uitvoer brengen. In den loop van het jaar 1424, begon hij te sukkelen; asthmatische aandoeningen, die gaande weg in hevigheid toenamen, ondermijnden zijne krachten, en welhaast begreep hij dat zijn einde naderde. Nog in dien zomer vereenigden zich de fraters van Deventer, Zwol en Hieronymusberg binnen Windesheim, daartoe door Johannes Vos uitgenoodigd, die hen tot onderlinge liefde en eendracht vermaande en in eene door Busch medegedeelde rede herinnerde aan het doel van Windesheims stichting, als een toevluchtsoord voor alle devoten, en allen opwekte tot handhaving

[1]) Chron. Wind. p. 181 sqq. [2]) Chron. Wind. p. 128 sqq.

van den band waardoor de fraterhuizen met Windesheim waren verbonden. [1]) Zijn laatste wil aan zijne conventualen hield in: „Ut cibum et potum in vasis ligneis seu lapideis et numquam „in stanneïs sibi apponi procurarent, ut, cum iter agerent, equi- „tare devitarent, ut vestes petiatas et bene detritas deferre non „negligerent, carnesque bullitas aliterve decoctas sed numquam „assatas manducarent." [2]) Straks nam de kortademigheid toe en was hij er op bedacht zijn prioraat neer te leggen, doch weldra gevoelde hij dat het niet noodig zou zijn. God zou er hem welhaast van ontheffen. Zoo geschiedde. Onder herhaalde benauwdheden naderde de 2den December. Nu eens lag hij, dan weêr zat hij overeind of stond bij het vuur, door twee broeders ondersteund. Niet zonder allen vergiffenis te hebben gevraagd, indien hij hen onwetend of onwillend iets had misdaan, en de genademiddelen der kerk te hebben ontvangen, ontsliep hij tijdens de hoogmis in den leeftijd van 61 jaar. [3]) Zijn lijk werd in het koor bijgezet en zijne dankbare vrienden schreven op zijn graf onder meer ook deze woorden:

„Omnia namque fuit omnibus ut decuit,
„Et dare cum studuit ditior ipse fuit,
„Dum memor, ut canitur: da, tibi tunc dabitur." [4])

Welhaast werd tot een nieuwe priorskeuze overgegaan en Gerard Delft van Naaldwijk, Windesheims procurator, met algemeene stemmen benoemd. Slechts kortstondig bekleedde hij die waardigheid, die hem meer een last dan een lust toescheen, en begeerde van het prioraat ontheven te worden. Dit sterk aangedrongen verzoek werd, schoon noode, ingewilligd, terwijl men goedvond met eene nieuwe keuze te wachten tot de op handen zijnde vergadering van het generaal kapittel. [5]) 't Was daar dat op den derden Zondag na Paschen van 't jaar 1425, Willem Vornke, prior op den Agnietenberg sints 17 jaren, tot Windesheim's prior werd gekozen. Hij was geen vreemdeling in Windesheim. Als jonge-

---

[1]) Chron. Wind. p. 324 sqq. [2]) Chron. Wind. p. 132.
[3]) „ „ p. 339. Chron. Agnet. p. 50 sq.
[4]) „ „ p. 348 sq. waar het geheele grafschrift voorkomt.
[5]) „ „ p. 133, 380.

ling te Utrecht wonende, had hij zich evenals zijn vriend en stadgenoot Hendrik Walvis tot het devote leven van Windesheim, waarvan hij veel gehoord had, aangetrokken gevoeld. Sints 1398 droegen zij er de kloosterkleeding en vonden in Gerard Delft een ernstig leermeester, die hen strengelijk inscherpte de wereldsche manieren en verkeerde gewoonten af te leggen, maar ook tegen de verzoeking om naar een convent met strengeren leefregel dan Windesheim te gaan, versterkte. Sinds hij professie deed, betoonde hij zich volijverig en vroom, was stipt in de naleving der statuten, en had de devote oefeningen lief. Men gaf hem den lof „inter humiles humilior, inter verecundis verecundior, „inter sapientes sapientior" te zijn. Altijd werkzaam, ook in de uren dat anderen zich uitspanden, een vriend der eenzaamheid, schoon minzaam in den omgang spaarzaam in zijn spreken, en daarbij onovertroffen in de kennis der schrift, wier uitspraken hij meer dan iemand op de rechte wijze wist te pas te brengen, werd de voortreffelijke man, die niet hoog dacht van zichzelf, weldra waardig gekeurd, om het prioraat te Leijderdorp te bekleeden en daarna aan het hoofd te staan van het klooster op den Agnietenberg [1]). De keuze mocht dus een gelukkige worden genoemd en de verwachting, die van hem gekoesterd werd, heeft hij niet beschaamd gemaakt. Hij ontveinsde zich nogtans niet, dat het geen lichte taak was, een man als Johannes Vos te vervangen, en waarlijk de tijdsomstandigheden waren in menig opzicht donker genoeg, om al de zwaarte te doen gevoelen van het opperprioraat der Windesheimsche congregatie.

Toen Johannes Vos de oogen sloot waren de droeve dagen van het bisschoppelijk schisma reeds voor de Utrechtsche kerk aangebroken. De gouden eeuw, die over het Utrechtsche bisdom scheen opgegaan, onder het bestuur van Floris van Wevelinckhoven, [2]) maar inzonderheid van Frederik van Blankenheim, [3])

---

[1]) Zie over hem, Chron. Wind. p. 139 sqq. 479 sqq. Chron. Agnet. p. 34 en 53. Oudheden v. Devent. II 105. Lindeborn, Hist. episc. Davent. p. 314.

[2]) Zie over hem, Beka, p. 121 en in 't Appendix van Lap, p. 125 sqq. Heda, p. 259 sqq. Moll, Kerkg. v. Nederl. II 1ste st. p. 161—169. Ook Chron. de Trajecto, p. 385 sqq.

[3]) Zie over hem, Appendix op Beka, p. 131. Heda, p. 265—284. Moll, II, 1ste stuk p. 170—176. Voorts Suffr. Petri op Beka, p. 148 en 151.

losste zich na den dood des laatsten op in een tijd van vuur en bloed. De tachtigjarige grijsaard had, gedurende de dertig jaren van zijn bestuur, als „een zuil der priesters, een ster onder de klerken, een vriend der devoten, een handhaver van het recht, een schrik der boozen en de lust der goeden," met krachtige hand den vrede der kerk weten te handhaven, al had het hem veel gekost het hoogmoedig streven der grooten en het hartstochtelijk woelen der partijschappen te beteugelen. Maar het was hem niet onbekend, hoe, wel verre van uitgedoofd, de vonken van twist en tweedracht nog altijd smeulden onder de asch en de brandstoffen alomme lagen opgestapeld, om bij de minste wrijving in laaien vlam uit te barsten. Het christelijk Europa verkeerde in een staat van malaise. Het prestige van den pauselijken stoel, door het langdurig schisma zeer ondermijnd, had zijn vorige kracht niet herkregen, nadat het concilie van Constanz de drie pausen, die elkaar den zetel van Petrus betwistten, vervallen had verklaard en het eenhoofdig kerkbestuur in den persoon van Martinus V was hersteld. De nieuwe kerkvorst was op den ouden weg voortgegaan en had de vroegere aanmatigingen vernieuwd, zoodat aan de hoop op kerkhervorming in hoofd en leden den bodem was ingeslagen. De kerkvergaderingen van Pisa en Constanz waren zoo goed als vruchteloos geweest; de kerkelijke toestand was dezelfde gebleven; alleenlijk de ontevredenheid was door de ondervonden teleurstelling te grooter geworden. Het winstbejag der geestelijkheid, daarin voorgegaan door het opperhoofd der kerk en daarom met te meer onbeschaamdheid gedreven, was grooter dan ooit, terwijl de wereldsche vorsten hun invloed stouter dan immer, ja niet zelden door wapengeweld daarin gesteund, lieten gelden in kerkelijke aangelegenheden. Zoodra Frederik van Blankenheim in S. Maarten ter aarde was besteld en de zaak eener nieuwe bisschopskeuze aanhangig werd gemaakt, bleek het dat de feitelijke toestand van het Utrechtsche bisdom, inderdaad weinig verschilde van den algemeenen staat van het christelijk Europa. De stemhebbende kanunniken der vier Utrechtsche kapittelkerken werden onderling verdeeld ten opzichte van hem, die Frederiks plaats zou vervangen. Onderscheidene naburige wereldsche vorsten en kerkprelaten trachtten, van de oneenigheid gebruikmakende, hunnen invloed aan te wenden

voor hunne candidaten, en toen ten laatste de meerderheid van stemmen zich had vereenigd op Rudolf van Diepholt, kanunnik van Keulen en proost van Osnabrück, en de bekrachtiging van den elect tot Utrecht's bisschop van den paus werd gevraagd, bleek de gansche toedracht der keuze het opperkerkhoofd zeer weinig naar den zin te zijn, die zich in zijn reservatie-rechten zag gekrenkt en Rudolf van Diepholt als een onwaardige verwierp, waarna hij de collatie van den Utrechtschen bisschopszetel schonk aan Rhabanus bisschop van Spiers. Toen deze daarop, zelf huiverig om den Utrechtschen bisschopsstaf ter hand te nemen, Zweder van Kuilenburg, domproost van Utrecht, aan paus Martinus aanbeval en die aanbeveling door eene aanzienlijke geldsom, van den candidaat afkomstig, ten sterkste was aangedrongen, werd Zweder ook inderdaad tot Utrecht's bisschop verheven. Daarmee had het bisschoppelijk schisma een aanvang genomen, dat eene reeks van jaren het bisdom van Utrecht aan verwarring en ellende ten prooi gaf. Rudolf en Zweder betwistten elkander met de wapens in de hand den bisschopsstoel. Met afwisselende krijgskans werd sinds het midden van 1425 de krijg gevoerd, waarin de Graaf van Holland en Hertog van Gelder niet ongemoeid bleven. 't Ligt niet op onzen weg de historie van 't schisma uitvoerig te behandelen en daarom kunnen wij volstaan met de vermelding dat de partij van Zweder al meer en meer terrein verloor, en toen de elect in 1431 zijn beschermer Martinus V door den dood verloor, toog hij naar den vreemde om betere tijden af te wachten. Zij zijn voor hem niet gekomen. Het concilie van Basel, tot hetwelk hij zich gewend had ter handhaving zijner rechten, stelde hem te leur, en de dood, die hem in 1433 te Basel wegrukte, maakte een eind aan zijn woelig en door menige snoodheid gekenmerkt leven. Nog vóór zijn dood was de postulaat Rudolf reeds als bisschop van wege den pauselijken stoel bekrachtigd en het bisschoppelijk schisma, zooal niet geëindigd, gelijk ons later blijken zal, had toch zijn bloedigst tafereel afgespeeld. [1])

---

[1]) Zie over 't schisma, Moll, II, 1ste stuk, p. 176 sqq. en de daar vermelde bronnen. Ook Heda, p. 285 sqq. Lap, Appendix op Beka p. 132 sqq. Suffr. Petri, p. 152, 154, etc.

Terwijl de eerste weeën van dit bisschoppelijk schisma werden vernomen, was Willem Vornke, als opperprior der Windesheimsche congregatie opgetreden. 't Kon voor hem en de zijnen de vraag niet zijn aan wiens zijde zij zich zouden scharen. In den man, die door den paus als wettige bisschop was geconfirmeerd, zagen zij zich den wettigen kerkvorst aangewezen. De gelofte van gehoorzaamheid bij hunne professie afgelegd, was hun geen ijdel woord, maar als trouwe zonen der kerk onderwierpen zij zich aan hare uitspraken en bevelen. Zoo was dan Zweder van Kuilenburg de man, dien zij hadden te erkennen als het hoofd der Utrechtsche diocese, al mogen wij gelooven, dat werkelijk godsdienstige mannen als de Windesheimsche fraters voor zichzelven twijfel hebben gekoesterd of Zweder wel de rechte man was op de rechte plaats. Minder nauwgezette geestelijken mochten zich door andere drijfveeren laten leiden bij 't kiezen van partij, voor mannen zoo conscientieus als die van Windesheim, was de weg dien zij hadden in te slaan afgebakend door hunne volstrekte gehoorzaamheid aan den pauselijken stoel. Terwijl zij zich nogtans onthielden van alle wereldsche zaken en stil en rustig hun kloosterleven voortzetten, bracht hunne getrouwheid aan den paus hen aanvankelijk in geenerlei moeilijkheid. Spoedig evenwel zou zij op een zwaren proef worden gesteld. Een der eerste verrichtingen van Zweder van Kuilenburg was geweest het uitspreken van ban en interdict over Rudolf en zijne aanhangers. Alomme waar de partij van Rudolf de overhand had, moest sinds September 1425 de kerkdienst worden gestaakt, de koorzang zwijgen, de misbediening worden geschorst, het uitreiken der sacramenten aan stervenden ophouden, kortom iedere kerkelijke handeling rusten. Zwaar drukte dit interdict inzonderheid op het Bovensticht en de drie Overijsselsche steden, die Rudolf zonder onderscheid waren toegedaan. Nauwelijks was het afgekondigd, of vele geestelijken en devoten sloten hunne kerken en staakten den dienst en het kerkbezoek. Zoo deden zij die 't ernstig opnamen met hunne beloften van gehoorzaamheid aan de kerk en hare vertegenwoordigers, en 't verwondert ons niet daarin de broeders van 't gemeene leven en de kloosterlingen der Windesheimsche congregatie te zien voorgaan. Niets kon der Rudolfsgezinde partij minder aangenaam zijn. Zij mocht zich voorloopig

minder bekommeren om ban en interdict, het mocht haar niet ten eenenmale ontbreken aan geestelijken die de kerkdiensten geregeld voortzetten, op den langen duur werd de staking der kerkdiensten door zoovelen, die overigens bij hen in eere stonden, meer dan drukkend. Waar velen geestelijken toch de stad verlieten en andere weigerden hunne functiën te vervullen, ontbrak het welhaast aan een genoegzaam aantal klerken en priesters om de noodige kerkelijke handelingen te verrichten. Hunne dooden zonder zielmissen, hunne stervenden zonder genademiddelen, hunne levenden zonder absolutie te moeten laten, werd een zeer knellend juk. Wrevel hierover gaf zich weldra lucht, en zoovelen als het interdict handhaafden, moesten straks den onwil der Rudolfsgezinden verduren. De broeders van het gemeene leven te Deventer waren de eersten tegen wie de misnoegdheid zich keerde. De magistraat eischte dat zij 't kerkbezoek weder zouden hervatten of de stad verlaten, en reeds in 1426 togen zij naar Zutfen. Ook de vrouwen-vergaderingen te dier stede zagen zich mede tot vertrekken genoopt. De beurt kwam straks aan de regulieren. De Utrechtsche kanunniken der Windesheimsche congregatie waren de eerste slachtoffers. In de lente toch van 1426 had heer Jan van Renesse de bisschopsstad bij overrompeling aan Zweder van Kuilenburg, tijdens diens afwezigheid, ontnomen en de burgerij had met al de veranderlijkheid, het plebs eigen, Rudolf als bisschop gehuldigd. Het pauselijk en bisschoppelijk interdict had toen ook Utrecht getroffen en sinds den aanvang van 1427 werden ook daar ter stede geestelijken en leeken, die het interdict in acht namen, gedwongen den kerkdienst te hervatten. Toen de regulieren van 't convent van Maria en de 12 Apostelen, aan welks hoofd Johannes Passaert stond, alsmede de conventualen van Vredendaal en ongetwijfeld ook de nonnen van 't klooster Jeruzalem, evenals de Tertiarissen te dier stede, weigerden aan dien drang gehoor te geven, werden zij verdreven en weken uit naar Holland.

Het was vooruit te zien dat dit zelfde lot ook andere kloosters straks te wachten stond, die tot hiertoe van de vervolging waren verschoond gebleven. Johannes van Schoonhoven, subprior van Groenendaal, getuigde in een kapittelrede omstreeks dien tijd te Windesheim gehouden, er reeds van, hoe hetgeen men elders zag gebeuren een voorteeken was van de wreede vervolging die

voor de deur stond. Hij bedroog zich niet, al duurde het nog tot 1429 eer ook de conventualen van Windesheim, Bethlehem binnen Zwol en den Agnietenberg genoodzaakt werden elders een wijkplaats te zoeken.

Men kan de vraag opwerpen waaraan het moet geweten worden dat de kloosterlingen der Windesheimsche congregatie, vooral in het Bovensticht niet vroeger dan in 1429 naar elders moesten uitwijken, terwijl reeds drie jaar vroeger de Rudolfsgezinden het op de broeders van 't gemeene leven hadden gemunt. En allicht heeft daartoe velerlei saamgewerkt. 't Mag zijn dat zij te Deventer en Zwolle invloedrijke en aanzienlijke betrekkingen hadden, die hunne verdrijving tegenhielden; niet onwaarschijnlijk hebben zij zich ook met de partijschappen niet ingelaten en terwijl voor sommige conventen mag gelden dat hunne ligging op korter of verder afstand der steden, die de brandpunten der beweging waren, ze aan de aandacht onttrok, willen wij niet vergeten dat de staking der kerkdiensten binnen de kloosters, slechts voor de conventualen ongerief opleverde, maar niet voor de parochianen in stad en dorp. Evenwel er is nog eene andere oorzaak, en mijns inziens de voornaamste, waarom zij aanvankelijk geen bemoeielijking ondervonden. De Windesheimsche kloosterlingen hebben den dienst tijdens het interdict niet geheel en al gestaakt. Onder de privilegiën der congregatie was er ook eene, door Petrus d' Ailly, namens den Heiligen stoel, den 6den Nov. 1414 te Verdun verleend, [1]) waarbij haar vergunning werd gegeven om de mis en andere kerkelijke verrichtingen te observeeren ten tijde van interdict of cessus particularis et generalis, alta aut submissa voce, januis clausis, maar zonder het luiden de campana, terwijl zij voorts aan stervenden de eucharistie en het oliesel mocht doen toedienen en de dooden kerkelijk begraven.

Door dit privilegie drukte het interdict niet alleen niet in al zijne zwaarte op de Windesheimsche kloosters, maar liep de inachtneming er van ook zeer weinig in 't oog; eerst toen ook in de kloosters zelve iets van den partijgeest was doorgedrongen, — en dat dit zoo zal geweest zijn blijkt daaruit, dat toen de conventualen in 1432 terug mochten keeren, sommige, die van deelneming aan

[1]) Zie H. S. 352 der Kon. Bibl. onder nº. 10, vergel. nº. 11.

de partijwoelingen verdacht werden, van dit verlof werden uitgesloten, — werd ook van hen geëischt dat zij 't interdict geheel en al met voeten zouden treden en de cantica ecclesiastica apertis januis zouden hervatten.

Zoo gebeurde het dan, omstreeks het jaar 1429, dat de wereldsche heeren, de vroedschappen en stedelijke regeeringen, verbitterd over den langen duur van 't inderdict, de kloosters begonnen te dwingen om zich òf bij 't appèl ten gunste van Rudolf aan te sluiten, òf hunne conventen te verlaten, daar men de kloosterlingen niet langer in 't land wilde houden, zoo zij de kerkelijke diensten niet wilden vieren. [1]) Reeds kort toch na de verwerping van Rudolf door den paus, bij wien hij door de Zweders-gezinden als eene idioot en ongeleerd man was zwart gemaakt, hadden de magistraat van Utrecht en de staten van het Bovensticht bij den pauselijken stoel protestèn ten gunste van Rudolf ingediend, en toen deze zonder vrucht bleven op een nader te houden algemeen concilie ter betere informatie geappelleerd. [2]) In 't midden van 1429 vertoonden zich eenige Rudolfs-gezinde kanunniken [3]) uit Utrecht, vergezeld van eenige overheidspersonen en machtige heeren uit den omtrek, te Windesheim, alsook in 't klooster Bethlehem te Zwolle en op den Agnietenberg en eischten dat de kerkdienst terstond hervat zou worden als ware er geen interdict. De priors met hunne conventualen weigerden eenstemmig en besloten liever voor de verbitterden te wijken dan den paus ongehoorzaam te zijn. In den vroegen morgen van den 11^{den} Junij verlieten de regulieren der drie genoemde conventen hunne woningen, sommigen vrijwillig, anderen met geweld daartoe gedrongen, [4]) terwijl enkele ouden van dagen achterbleven om het toezicht te houden over de gebouwen. Terwijl de broeders van den Agnietenberg zich naar Hasselt en vandaar naar het regulieren klooster Ludinkerke bij Harlingen begaven en die van het Zwolsche klooster Beth-

---

[1]) Chron. Wind. p. 140 sqq; Chron. Agnet. p. 57. Van Hattum, I, 355 sqq.

[2]) Dumbar, Kerk. en Wereldl. Deventer, II, 79 sqq.

[3]) Chron. Wind. p. 143. Helijot, Hist. d. ordres relig. II, p. 353.

[4]) „ „ p. 143. Van Hattum, I, 357.

lehem naar het Geldersche [1]) of wat misschien juister is naar Coblentz, [2]) toog Willem Vornke met zijn conventualen naar 't klooster Frenswegen bij Nordhorn. [3]) Hendrik Loeder was hier prior; de uitgewekenen werden er met liefde ontvangen en zoo goed zoo kwaad het ging geherbergd in het niet groote en toch reeds vrij bevolkte klooster. Zoo leefden de Windesheimsche conventualen als ballingen in den vreemde, en waren niet zonder groote geldelijke schade en opofferingen uit hunne eigene woning verdreven. Hunne goederen toch stonden, bij den verwarden staat van zaken, door de binnenlandsche twisten en veten veroorzaakt, aan den moedwil der machtige heerschappen bloot. De magistraat van Zwol nam de goederen van 't klooster Bethlehem in 1430 in bezit en stelde Otto van Vilsteren en Bitter van Hengeveld tot rentmeesters daarover aan, terwijl het toezicht over deze goederen nog bovendien werd opgedragen aan Hendrik van Glinshagen en Geert Thomas, de bestuurders van de bezittingen van Windesheim en St. Agnesberg. Maar in hetzelfde jaar deed het domkapittel van Utrecht zijne aanspraken gelden op de goederen dezer drie kloosters, en Jan de Groote priester te Zwol (?), werd gevolmachtigd ze in bewaring te nemen; deze droeg toen de zorg daarover op aan bovengenoemde Otto van Vilsteren en Jan van Merenheim. Ook de drie Overijsselsche steden gaven aan dezelfde personen machtiging tot besturing, onder verplichting de inkomsten in handen te stellen van den magistraat. Hoeveel nadeel de kloosters hierdoor leden laat zich beseffen, waarom zij zich tot den paus wendden met het verzoek beschermers te willen benoemen hunner goederen, waaraan Eugenius IV bij bulle van 11 Nov. 1431, uit Rome gedateerd, voldeed, en als zoodanig den Abt van S. Jakob te Luik, den deken van S. Salvator te Utrecht en den officiaal van Keulen aanstelde. [4])

---

[1]) Chron. Wind. p. 143 lezen wij „ad partes Gelriae" evenzoo in het Chron. Agnet. p. 57.

[2]) In H. S. n°. 349 der Kon. Bibl., waarin ook voorkomt het vita G. Magni van R. Dier de Muden (afgedrukt in Dumbar's Analecta I), heet het dat de regulieren van Bethlehem uitweken „in insulam juxta Confluentiam.

[3]) Chron. Wind. p. 143, 566 sq. Chron. Agnet. p. 57. Van Hattum, I, 357.

[4]) Voorkomende in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 33. Cfr. van Hattum, I, 357 sq.

Maar leden Windesheim en de overige ontruimde kloosters ook al stoffelijk nadeel, voor de congregatie als zoodanig was de tijd van ballingschap niet onvruchtbaar. Is het alleszins waarschijnlijk dat de regulieren van het Zwolsche Bethlehemsklooster tijdens hun verblijf te Coblentz, den grond hebben gelegd voor het Mariaklooster aldaar, [1]) — waarover later meer, — de Windesheimsche regulieren stichtten, omstreeks het jaar 1430 het klooster Nazareth te Bredevoort. De uitnoodiging daartoe tot Willem Vornke gericht, kon den prior niet dan welkom wezen; want was de samenwoning met de regulieren van Frenswegen moeielijk door de beperkte localiteit, er bestond ook vooreerst nog in 't minst geen uitzicht op terugkeer naar Windesheim. Zekere Hendrik van Bredevoort stelde een stuk grond ter beschikking, waarop de noodige kloostergebouwen werden opgericht, die straks door de fraters van Windesheim werden betrokken. [2]) Evenmin zaten de regulieren van den Agnietenberg stil. Waś de hervorming van het door en door verbasterde kloosterleven der regulieren van Ludinkerke, waarschijnlijk reeds vóór hunne komst aldaar ter hand genomen, hun verblijf deed die hervorming geheel en al haar beslag krijgen, waarna het klooster bij Windesheim geincorporeerd werd. [3]) Ongeveer gelijktijdig werden ook het Mariaconvent te Wittenberg, [4]) en het klooster B. Mariae in Sion te Beverwijk [5]) in de congregatie opgenomen. Maar grooter aanwinst verkreeg de congregatie door de incorporatie van het kapittel van Nuis, uit een twaalftal kloosters bestaande [6]). Reeds omstreeks het jaar 1400 waren er pogingen in 't werk gesteld om het convent van Nuis,

---

[1]) Zungus, II, 571 sq.

[2]) Chron. Wind. p. 567. Zungus, II, 144 sq.

[3]) „ „ p. 201. Cfr. p. 144. J. Busch, Reform. Monast. p. 480 sq. Zungus, II, p. 173 sq.

[4]) Reform. Monast. p. 488 sqq. Chron. Wind. p. 201.

[5]) „ „ p. 481 sqq. „ „ p. 201.

[6]) Wij ontleenen de berichten over de incorporatie van 't kapittel van Nuis, behalve aan 't Chron. Wind. p. 198 sq., aan Zungus, II, 588—594, aan het Chron. Magnum Belgii p. 378 sqq. en de Annales Novesienses, bij Martene en Durand afgedrukt in Dl. IV, der Collectio veterum scriptorum et monumentorum p. 600 sq. De kronijk van Bodike die in cap. 30 ook een en ander moet mededeelen kwam mij niet onder de oogen.

dat toen „ad ultimam desolationem" was vervallen, door de Windesheimers te doen hervormen en in de congregatie te doen opnemen. Everard van der Eze toch, de ons bekende pastoor van Almelo, was, naar luid van de berichten, door een Maria-verschijning vermaand zich naar het convent van Nuis te begeven, om er den proost Petrus, die evenzeer door een visioen tot hervorming van zijn convent was opgewekt, behulpzaam te zijn. Beiden begaven zich daarop naar Keulen's aartsbisschop Frederik van Zarwerden, die niet ver van Nuis, op zijn kasteel te Zoers vertoefde en maakten hem met hun voornemen bekend. De prelaat juichtte dit plan van harte toe en liet het niet ontbreken aan stoffelijke en zedelijke ondersteuning, terwijl hij aan pastoor Everard de opdracht tot hervorming verleende. Deze begaf zich nu naar Windesheim en werd spoedig door proost Petrus gevolgd, welke mannen op incorporatie bij Windesheim aandrongen. De fraters maakten bezwaar, niet alleen omdat 't convent van Nuis door een schuldenlast van 800 rijnsche guldens werd gedrukt, maar vooral ook omdat de bisschoppelijke opdracht tot hervorming van 't klooster aan pastoor Everard verleend, slechts tot herroepings toe gegeven was. Beter gehoor vond het verzoek van Everard bij de regulieren van het Zwolsche klooster Bethlehem, van waar eenige fraters naar Nuis werden gezonden, die er de kloostertucht volkomen herstelden en weldra tot zulk een bloei brachten, dat reeds in 1406, 't klooster te Nuis, een voorbeeld mocht heeten voor andere conventen en 't hoofd werd van een generaal-kapittel, dat weldra twaalf kloosters telde. 't Schijnt dat er straks eenige naijver tusschen de kapittels van Nuis en Windesheim is ontstaan. Busch altans meldt, [1]) dat het een het ander in ijver trachtte voorbij te streven en zooveel mogelijk kloosters met zich poogde te vereenigen. Wellicht had de weigering der Windesheimsche fraters om Nuis te hervormen en te incorporeeren, de kloosterlingen van Nuis eenigzins spijtig gemaakt. Maar straks toch groeide de congregatie van Windesheim, die van Nuis verre boven 't hoofd, en werden er door het laatstgenoemde kapittel onderhandelingen aangeknoopt om zich met de Windesheimsche kloostervereeniging te unieeren.

---

[1]) Chron. Wind. p. 199.

De onderhandelingen gingen niet vlot. Die van Nuis maakten allerlei reservaties. Het schijnt hun toeleg geweest te zijn om wel deel te krijgen aan Windesheims voorrechten, maar daarnevens nogtans zekere onafhankelijkheid te blijven bewaren, wat van de zijde van het Windesheimsche kapittel niet kon worden ingewilligd. Reeds op den 22sten Oktoker 1428, had Martinus V, de bulle te Rome onderteekend, waarbij verlof tot vereeniging der kapittels werd verleend, [1]) indien die van Nuis de statuten wilden eerbiedigen, de geloften afleggen en zich aan de Windesheimsche gewoonten wilden onderwerpen, terwijl hun voorloopig zekere vrijheid werd gelaten in 't gebruik van de koorboeken en van den ordinarius. De proosten van Nuis en Bethlehem bij Doetichem zouden zich voorts priors noemen en de conventualen de cappa pluvialis dragen op de wijze als door de Windesheimers geschiedde. Toch verliep er nog geruimen tijd eer de incorporatie haar beslag kreeg. Op den 4den Mei 1430 was het generaalkapittel van Windesheim, ten gevolge van de ontruiming van het hoofdklooster ter wille van het interdict, vergaderd in S. Elizabeth's convent bij den Briel. Aldaar werd voor de vereenigde fraters en de gecommitteerden van het kapittel van Nuis een brève ter tafel gebracht, waarbij door Albertus Rente, proost van S. Andries, Christiaan van Erpel, proost van O. L. Vrouwe te Keulen, en de proost van S. Maarten te Emmerik, handelende ingevolge de zooeven gemelde bulle van Martinus V, aan Johannes van Nuis, IJsbrand van Belhem (Bethlehem bij Doetichem), Johannes van Zwolle, Johannes van Utrecht, Albert van Gaesdonk, Arnold van Nijmegen, Herman van Bodike, Johannes van Reimerswael, Arnold van Aken en Boudewijn van Ewich, verlof tot aansluiting werd gegeven, zoo de proosten zich priors noemden, in de kleeding binnen zekeren termijn éénvormigheid werd gebracht en verder geobserveerd wat in de bulle van Martinus V was vermeld, terwijl de vereeniging wat Bethlehem bij Doetichem aangaat, zoo een en ander binnen vijf jaren niet had plaats gehad, weer kon worden ontbonden. De beraadslagingen, naar aanleiding hiervan op genoemde kapittel-vergadering gehouden, hadden tengevolge, dat men het groote struikelblok, de kleeding name-

[1]) Voorkomende in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 32.

lijk, te boven kwam. „Ceux de Windesem," — aldus Helijot, [1]) — „prirent les chapes de Nuis, qui étaient ouvertes et repliées par „devant, au lieu que la congregation de Windesem en avait de „fermées de toutes parts; de leur coté, ceux de Nuis consentirent „que ces chapes ne furent pas plisseés autour du cou." Ook ten aanzien der overige verschilpunten kwam men tot overeenstemming en op bovengemelden datum werd de vereeniging der beide kapittels door een Te Deum gevierd en de oorkonde bekrachtigd, door het aanhechten van de zegels van den proost van Nuis, den prior van Windesheim en de verdere diffinitoren. [2]) Den 31sten Augustus 1430 werd de incorporatie bekrachtigd door de beide proosten van Keulen en dien van Emmerik. Tot deze vereeniging was evenwel de proost van Bethlehem bij Doetichem niet toegetreden en dit convent bleef sedert op zichzelf staan. [3]) Aanvankelijk vond de samensmelting ook nog eenig bezwaar in den onwil van Keulen's Aartsbisschop Dirk van Meurs, die zijn recht op de visitatie van Nuis niet wilde prijs geven, doch later er toch toe overging, evenwel tot tijd en wijle 't hem noodig zou schijnen dit te herroepen. Zoo vormden dan van nu aan de congregaties van Windesheim en Nuis een kapittel, welks diffinitoren steeds uit beide voormalige vereenigingen werden gekozen en die ook sinds 1452 een zelfden ordinarius gebruikten, als wanneer die van Nuis den bijzonderen ordinarius van Windesheim aannamen in plaats van dien welke door alle Reguliere kanunniken werd gebruikt. Door deze negen mannenkloosters en twee vrouwenconventen, dat van Maria in Renkum, en Engelendal te Bonn versterkt, terwijl S. Agneskloosters van Reguliere kanunnikessen te Dordt, reeds iets vroeger geincorporeerd moet zijn, telde de congregatie thans 37 mannen- en 8 vrouwen-kloosters, en de tijd was niet meer verre dat zij zich niet weinig versterkt zou zien door de bekrachtiging harer statuten vanwege het concilie van Basel.

---

[1]) Helijot, II, p. 359. Cfr. Zungus, II, 593.

[2]) In strijd met de bekrachtigingsoorkonde, de Annal. Noves, p. 600 en 't Chron. Wind. p. 200, die 't jaar 1430 noemen als 't tijdstip der incorporatie, noemt Zungus, II, p. 39, 593, het jaar 1433.

[3]) Zie Zungus, II, 39, 593. Nijhoff, Bijdragen, IX. Chron. Magn. Belg. III, 381.

Maar nog voor dien tijd werd het den priors van Windesheim, den Agnesberg en 't Zwolsche Bethlehem vergund naar hunne kloosters terug te keeren. Den 30sten Februari 1431 was paus Martinus V gestorven. Eugenius IV volgde hem op, en een zijner eerste daden was voor onze vaderlandsche kerk, die nog immer zuchtte onder den druk van ban en interdict, een weldaad. Hij wenschte een einde te maken aan al de ellenden door het bisschoppelijk schisma over deze landen gebracht en zond den bisschop van Matiscone (Maçon), Johannes, als legaat naar deze landen om een onderzoek in te stellen naar de oorzaken van deze kerkelijke verdeeldheid. [1]) De pauselijke gezant kweet zich met nauwgezetheid van zijn taak. Zoowel de Rudolfs-gezinden, als de hoofden van Zweder's partij werden geraadpleegd, en straks werd den volke verkondigd, dat de uitslag van de groote vergadering te Vianen, waar de legaat zijn verblijf had gekozen, voor Rudolf gunstig was geweest, de paus hem als den wettigen bisschop erkende, gelijk hij ook kort daarop als zoodanig werd geconfirmeerd; dat ban en interdict waren opgeheven en de vrede in land en kerk was hersteld, zoodat ook de ballingen konden wederkeeren. Lag het op onzen weg, het zou ons geen moeite kosten aan te toonen, dat politieke oorzaken deze voor Rudolf gunstige beslissing zeer hebben bevorderd. Immers zijn tegenstander Zweder van Kuilenburg, had zich na den dood van Martinus V, zijn beschermer, naar Basel begeven, om hulp te zoeken bij dat concilie, dát reeds van den aanvang af een doorn in 't oog van den nieuwen paus was geweest, omdat het zich te onafhankelijk tegenover, ja boven Rome's kerkvoogd plaatste. 't Lag dus voor de hand, dat Eugenius IV zich voor Rudolf verklaarde, in wien hij, door dit gunstbewijs, een bondgenoot oordeelde te zullen krijgen, tegenover de aanmatigingen van het concilie. Doch, hoe dit zij, in naam mocht Zweder nog als tegenbisschop worden aangemerkt, zijn aanhang was zoozeer verminderd, dat hij 't inderdaad niet meer kon heeten en het schisma als geëindigd was te beschouwen.

Zoo was dan het tijdstip van terugkeer naar hunne kloosters voor de conventualen van Windesheim en de verdere reguliere

---

[1]) Chron. Wind. p. 144. Chron. Agnet. p. 60. Van Hattum, I, 362.

conventen, gelijk ook voor de fraters van 't gemeene leven en de overige uitgeweken geestelijken, waar zij nog niet waren teruggekeerd, aangebroken. De priors van Windesheim en den Agnietenberg, mede ter vergadering te Vianen tegenwoordig, en daarna mede getuigen van de afkondiging van den kerkelijken vrede van het raadhuis te Utrecht, spoedden zich met het verkregen verlof [1]) naar hunne conventualen en keerden met dezen daarop in het midden van 1432 naar hunne conventen terug. Werd aan enkelen die terugkeer nog ontzegd — zooals wij reeds mededeelden, — omdat zij van inmenging in de partijschappen werden verdacht, anderen bleven nog voorloopig in Ludinkerke achter, om de duurzaamheid der daar tot stand gebrachte hervorming beter te verzekeren. [2])

Zoo betrokken de regulieren van Windesheim dan op nieuw hunne woningen en hervatten den dienst en den kerkzang, maar 't bleek weldra dat de woningen tijdens het vertoef van de broeders in den vreemde, zoowel door weer en wind, als door geheele verwaarloozing zeer hadden geleden. Willem Vornke hoezeer geen vriend van grootsche kloostergebouwen, als in strijd met den eisch van nederigheid, armoede en eenvoud, zag zich genoodzaakt tot eenige herstellingen over te gaan. 't Was den fraters dan ook zeer weinig naar den zin geweest dat hun prior een aanmerkelijk deel der materialen, door Johannes Vos in der tijd met het oog op eene nieuwe kerk bijeengebracht, van de hand had gedaan waardoor het uitzicht daarop voorloopig verdween. Nogtans vonden de vereischte herstellingen plaats, en toen in 1435, een deel der oude gebouwen door een hevigen storm ineenstortte werden ook deze door nieuwe vervangen, terwijl bovendien de kerk, die inzonderheid ten tijde van het generaal-kapittel veel te klein was, werd uitgebouwd, en na voltoojing gewijd op 27 Juni 1443, door Utrecht's wijbisschop Johannes, bisschop van Korke. [3]) Gedurende het verdere prioraat toch van Willem Vornke,

---

[1]) Van Hattum, I, 362 zegt dat dit verlof door Rudolf van Diepholt werd gegeven. Volgens de kronijken van Windesheim en den Agnietenberg, ging dit van den pauselijken legaat uit.

[2]) Chron. Agnet. p. 61.

[3]) Zie over hem, Batavia Sacra, II, p. 525. Chron. Wind. p. 147. Chron. Agnet. p. 95.

die in 1455 overleed, werden nog meer dan twintig mannenkloosters en een vijftal vrouwenconventen geincorporeerd. [1]) Niet weinig mag daartoe hebben bijgedragen dat de congregatie zoowel van de zijde vân den paus, als van wege het concilie van Basel, bekrachtiging harer privilegiën ontving, zoodat twee machten, die overigens al zeer weinig met elkander sympathiseerden, in haar gunstig oordeel over Windesheim eenstemmig waren. Hoe verdienstelijk de congregátie zich dan ook in deze jaren maakte, door haar ijver in het hervormen der kloosters, waar de tucht verslapt en het monastieke leven ontaard was, was wel aan geen twijfel noch bedenking onderhevig. Zij genoot daardoor algemeene achting en vorsten en prelaten zonden herhaaldelijk boden naar Windesheim om van de fraters de hervorming en de incorporatie van reguliere kloosters in hun gebied te verzoeken, [2]) terwijl straks de roem van Windesheim hooger steeg dan ooit, toen de pauselijke legaat, Nicolaas van Cusa, bij zijn kerkelijke reis door Duitschland, zich alomme op de ondubbelzinnigste wijze een vriend en voorstander der congregatie betoonde. Doch loopen wij ons verder onderzoek niet vooruit.

Reeds den 14^{den} Dec. 1431 was het generaal concilie van Basel geopend. De gang der zaken was aanvankelijk traag, maar later openbaarde het een werkzamer karakter en een groote onafhankelijkheid tegenover den pauselijken stoel. [3]) Ook de Windesheimsche congregatie was daar vertegenwoordigd. Johannes Passaert, prior van het Utrechtsche klooster, aan Maria en de 12 Apostelen gewijd, en Nicolaas van Zegvelt, mede van Utrecht, namen deel aan deze vergadering, waarbij ook Rutger van Holt, procurator van 't Windesheimsch kapittel en nog anderen tegenwoordig waren. [4]) Volgens van Heussen, zal dit reeds in 't begin van 't concilie zijn geweest en Johannes Passaert in 1432, toen

---

[1]) Chron. Wind. p. 205, 206. De incorporatie van 't 58ste convent, dat van S. Nicolaas te Trutenhusen in de diocese van Straatsburg toch had plaats in 't jaar 1454.

[2]) Chron. Wind. p. 203 sq.

[3]) Zie over dit concilie, Gieseler, II, 4 p. 52 sqq. en de daar vermelde bronnen.

[4]) Zie Delprat, p. 227. Oudh. v. Utrecht, I, p. 384. Batavia Sacra, III, p. 471 sqq. Cfr. Moll, II, 1ste st. p. 370. — Ook uit de Belgische kloosters, die tot de congregatie behoorden, waren eenige gecommitteerden op het concilie aanwezig.

't interdict was opgeheven, zijn teruggekeerd, maar om later zich op nieuw naar Basel te begeven ten einde zich over het verkwisten van de goederen zijns kloosters te verantwoorden.

Wij vermoeden dat gemelde Rutger van Holt, de statuten der Windesheimsche congregatie en hare privilegiën, ter onderzoeking en bekrachtiging aan de algemeene kerkvergadering heeft aangeboden. De commissie met dit onderzoek belast, aan wier hoofd de kardinaal Julianus de S. Angelo stond, bevestigde namens het concilie alle privilegiën van Windesheim, bij bulle van 27 Dec. 1435 [1]), en verleende bovendien nog in eenige andere bullen onderscheidene voorrechten, omtrent het verkrijgen van reliquiën en tienden en het uitoefenen van den kerkdienst in nieuwe, nog onvoltooide kloosters der congregatie [2]).

En wel was het van groot gewicht voor de congregatie zich alzoo door de gunst van het concilie gesteund te zien. In eene bulle mede ten gunste van Windesheim afgegeven den 28sten Maart 1435, werd o. a. verklaard „dat de toestand der geestelijkheid nog erger scheen dan onder Pharao die geen kennis had van Gods wet," omdat vele machtige edelen alle vrees voor God ter zijde stellend, op eigen gezag allerlei bepalingen, in kerkelijke aangelegenheden ingrijpende, maakten en zich niet ontzagen de kerkelijke goederen aan zich te trekken, met schatting en tiend te belasten, door roof en brandstichting te verwoesten en de kerkelijke personen allerlei geweld aan te doen. Daarom werden de aartsbisschop van Keulen en de dekens der Utrechtsche kerken alsmede de deken van S. Maria te Dordrecht als handhavers en beschermers der privilegiën van Windesheim benoemd, aangezien ook de Windesheimsche congregatie veel te lijden had gehad van de hebzucht en den moedwil der machtige edelen. En die voorzorg scheen niet overbodig.

Het bisdom van Utrecht werd op nieuw door donkere dagen bedreigd. Het bisschoppelijk schisma scheen met de erkenning van Rudolf van Diepholt door Eugenius IV geeindigd, en toen Zweder

---

[1]) Zie deze bulle in H. S. 352 der Kon. Bibl. n°. 40. Delprat noemt abusievelijk 't jaar 1434, zie p. 226.

[2]) Vervat onder n°. 41—44 van bovengen. H. S. Wij herhalen niet telkens dat deze en andere privilegiën ook gememoreerd worden in de uitgave der statuten en privilegiën van 1553.

van Kuilenburg in 1433 te Basel overleed [1]), het laatste spoor dier onzalige verdeeldheid te zullen verdwijnen. Men bedroog zich zeer. Hoe gering ook het aantal van Zweders aanhangelingen mocht zijn, zij meenden hunne zaak, die inmiddels ieder kerkelijk karakter had verloren en in een politieke partijschap was ontaard, niet te moeten prijs geven. Zij vergaderden te Dordrecht en verkozen Walraven van Meurs tot Utrecht's bisschop. Zij bleven niet in gebreke om zich tot het concilie van Basel te wenden, en bij de gespannen verhouding waarin dit tegenover Eugenius IV stond, was het maar al te gereed om het verzoek tot bekrachtiging dier keuze in te willigen en tegenover Rudolf, den gunsteling van den paus, een tegenbisschop te stellen. Nogtans gelukte het Walraven niet zich elders dan in Dordrecht en Arnhem te doen gelden. De publieke opinie was tegen hem. Zelfs mocht het hem niet baten dat, toen Eugenius IV in 1439 door het concilie was afgezet, de nieuw benoemde maar lang niet algemeen erkende Felix V, Walraven tot kardinaal benoemde, en hem, even als 't concilie gedaan had, als Utrechts' bisschop bevestigde. Hij zag zijn invloed telkens afnemen, en toen hij in 1450, na den dood van zijn broeder Hendrik, bisschop van Munster, zich in diens plaats zag verkozen, greep hij de gelegenheid tot zulk een goed heenkomen gretig aan, waarmee het bisschoppelijk schisma nu voor goed geëindigd was. [2]) Toch had Walraven vele jaren achtereen, onze kerk in een staat van spanning en onrust gebracht, en terwijl hij zelve zich niet bekommerde om ban en interdict tegen hem en de zijnen door Eugenius IV uitgevaardigd, sprak hij op zijne beurt de kerkelijke straffen tegen Rudolf en zijne aanhangers uit. Ook de prior van Windesheim en de overige prioren der congregatie binnen de diocese van Utrecht werden daardoor getroffen. 't Was voor hen alweder niet de vraag geweest wien zij zouden gehoorzamen. Rudolf van Diepholt was de door het hoofd der kerk geconfirmeerde bisschop, en met het overgroot deel der vaderlandsche geestelijkheid stonden zij mitsdien aan Rudolfs zij. Zij werden daarom mede door Walraven van Meurs

---

[1]) In de Bat. Sacra II, p. 426, wordt zijn sterfjaar op 1439 gesteld, hoezeer ten onrechte.

[2]) Zie over hem, Batavia Sacra II, p. 465 sq. Moll, II, 1ste st. p. 207 sqq.

geëxcommuniceerd. Te conscientieus om deze kerkelijke straf geheel in den wind te slaan, wendde Willem Vornke zich tot den paus, die inmiddels het concilie naar Ferrara had verlegd, met het verzoek om vernietiging dier excommunicatie. De paus bleef niet in gebreke dit verzoek in te willigen en vernietigde in eene bulle, te Ferrara den 29sten Nov. 1438 afgegeven, tegen Willem Vornke en de overige prioren, „krachtens zekere niet van den H. Stoel uitgegane brieven, uitgesproken, omdat zij hunnen waren bisschop Rudolf hadden gehoorzaamd," en verbood iedereen hen als geëxcommuniceerden te mijden [1]).

Aldus beschermd door paus en concilie, groeide het aanzien der congregatie al meer aan, en sinds de broeders van het gemeene leven niet langer ten doel stonden aan de vijandelijkheden van kwalijkgezinden, waarmede voor Windesheim de taak had opgehouden de natuurlijke beschermer der devoten te zijn, wijdde de vereeniging hare beste krachten aan de reformatie der kloosters, waar de tucht was vervallen. 't Concilie van Basel had den 25sten Januari 1435 aan de prioren van Windesheim en Wittenberg volmacht verleend tot onbelemmerde hervorming der kloosters in het hertogdom Brunswijk en de bisdommen Halberstadt, Hildesheim en Werden [2]), en als straks de onvermoeide ijver van Johannes Busch veelszins gunstige resultaten opleverde, — wat ons later zal bezighouden, — werd die volmacht door Nicolaas van Cusa over een zeer groot deel van Duitschland uitgebreid bij bulle van 28 Juli 1451.

Terwijl de congregatie zich op dit gebied werkzaam betoonde en, zoo al geen gestichten van kanunnikessen meer — wat bij bulle van 8 Nov. 1436 door Eugenius IV verboden werd [3]), — een groot aantal mannen-conventen incorporeerde, openbaarde zich hier en daar het verlangen, om in strengere afzondering van de wereld te leven en daartoe de clausuur aan te nemen, op de wijze der Karthuijzers. Zij bestond niet zoozeer in de bepaling, dat de conventualen van eenig klooster, dat de clausuur aannam, hun gesticht volstrekt niet mochten verlaten, maar hierin dat 't hun niet geoorloofd zou zijn zekere vastgestelde grenzen

[1]) Deze bulle komt voor onder n°. 38 in H. S. 352 der Kon. Bibl.

[2]) Busch, Reform. monast. in Leibnitz, Script. Brunsv. II, p. 486, 956 sqq.

[3]) Zie de bulle in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 35.

buiten het convent te overschrijden. Zoo was voor Groenendaal het Zoniënbosch (Bois de Soignie), waarin het gelegen was, de grens [1]), terwijl ook voor het convent van Maria's Troon te Grobbendonck zekere territoriale grenzen werden vastgesteld [2]). Dit zal ongetwijfeld met de overige conventen, die de clausuur aannamen, ook het geval zijn geweest, terwijl het den prior en procurator, en wie voorts tot confessor, rector of prior in een ander convent benoemd werd vrijstond, ter wille van noodzakelijke aangelegenheden de kloostermuren te verlaten. Met zekere kerkelijke plechtigheid ging die inclusie gepaard. De prior en conventualen van het kloóster, dat haar begeerde, leidden onder de hoogmis in tegenwoordigheid van een visitator, een op perkament geschreven verklaring, waarbij men zich tot altijddurende insluiting verbond, op het altaar neder, waarna ieder op zijne beurt met een brandende waskaars in de hand, haar voorlas. Tot die inclusie, die alleen tijdens de kloostervisitatien mocht geschieden, had niet alleen 't generaal kapittel zijne toestemming te geven, maar schijnt ook het verlof van den paus noodig te zijn geweest. In het H. S. toch, dat de toestemming daartoe aan het Grobbendoncksche klooster in 1459 verleende, vernemen wij dat zij ook geschiédde namens paus Pius II.

Verschillende oorzaken hebben dat verlangen ongetwijfeld doen ontstaan. 't Ongehinderd verkeeren der kloosterlingen in de woning van ouders en vrienden kwam sommigen nadeelig voor, voor de zielerust der broeders en den bloei van 't religieuse leven. Door aanraking met de wereld, waarin de partijschappen geen geringe rol speelden, brachten de broeders, van hunne betrekkingen wedergekeerd, wel eens de hartstocht en onrust mede in het convent, en indien de prioren bezwaar maakten het bezoeken van hunne betrekkingen aan de conventualen toe te staan, had dit niet zelden ten gevolge dat de ontevredenheid zich lucht gaf in mindere gehoorzaamheid aan de superieuren. De ervaring door Thomas â Kempis in zijne Imitatio uitgedrukt in de woorden: „quotiens „inter homines fui, minor homo redii," deed de zaak der clau-

---

[1]) Necrol. Viridis Vallis, I, c. 15.

[2]) Dit vond ik vermeld in een H. S. voorkomende achter het exemplaar van den Ordinarius van Windesheim, gedrukt te Deventer in 1521 bij A. Pafraed.

suur daarom op 't generaal-kapittel te sprake komen. Dit mag omstreeks het jaar 1440 of iets later geweest zijn; 't is mij toch niet gebleken dat eenig klooster haar vroeger aannam. [1]) De zaak lokte breedvoerige discussie uit; zij vond bij lange na geen algemeene goedkeuring. Sommigen oordeelden dat het in geenen deele in strijd was met den regel van Augustinus dat de fraters hunne verwanten bezochten. Zij die 't klooster niet verlieten tenzij „in diebus minutionum," wanneer de fraters na de ondergane aderlating, gezondheidshalve moesten wandelen, mocht het verlof tot zulk bezoek niet onthouden worden. Anderen waren van het gevoelen van een Frederik van Heilo [2]), die voorzichtigheid aanried, omdat men lichtelijk paarlen voor de zwijnen wierp en door de clausuur door te drijven, sommigen allicht afkeerig maakte van het religieuse leven. Daarom wenschte hij, schoon erkennende, dat het ronddolen buiten het klooster zelfs voortreffelijke mannen, als Johannes Passaert, prior te Utrecht, Nendo en anderen op den weg der zonde had gebracht, en vele groote mannen der kerk daartegenover aan de eenzaamheid hunne heiligheid hadden te danken, dat men de clausuur aan de conventualen alleenlijk zou aanprijzen opdat zij er vrijwillig toe overgingen, maar haar niet gebiedend voor zou schrijven. De observantie van het religieuse leven, al toonde het voorbeeld der Karthuijzers dat de clausuur daaraan zeer bevorderlijk kon zijn, moest daarom niet door dwang en gezag worden verkregen, maar door er de liefde voor op te wekken. Dit gevoelen behield de overhand. Het generaal-kapittel besloot de clausuur voor geen convent verplichtend te stellen, maar haar toe te staan aan de kloosters, die zulks geheel uit vrije beweging zouden begeeren, aangezien zij voor het religieuse leven zeer

---

[1]) Molanus in zijn Histoire de Louvain, I p. 274, meldt dat 't klooster Bethlehem te Leuven de clausuur aannam in 1414. Dit is waarschijnlijk een drukfout voor 1444. Toen toch de clausuur ter sprake kwam waren er verscheidene kloosters die haar begeerden. Geschiedde dit in 1414, dan zouden die verscheidene conventen tot een enkel moeten worden beperkt. De overige Brabandsche kloosters toch namen eerst kort na 1440 de clausuur aan en het is dus aannemelijk dat ook 't Leuvensche Bethlehem niet vroeger tot de inclusie is overgegaan.

[2]) Zie over hem, de dissertatie van Dr. J. C. Pool, 1866, en over de clausuur aldaar p. 64 sqq. Over Nendo, Busch, Reform. Monast. p. 481 sq.

heilzaam wezen kon. Van dat verlof maakten dan ook achtereenvolgens verscheidene kloosters gebruik. Septem-fontium tusschen 1439 en 1443, 't klooster van Maria's Visitatie bij Haarlem in 1444, Bethlehem te Leuven hoogst waarschijnlijk in 't zelfde jaar, Groenendaal in 1448, 't convent van St. Jan den Evangelist te Amsterdam ongeveer gelijktijdig, dat van Maria's Troon bij Grobbendonck in 1459 en van St. Maarten te Leuven niet voor 1462, Rooklooster, Mariëndaal bij Oudenaarden, Corpus Christi bij Tongeren, Mariënhage bij Eindhoven, Thabor bij Sneek, Mariënhof te Amersfoort en Vredendaal buiten Utrecht in de tusschenliggende jaren [1])

't Is niet te ontkennen dat dit streven naar grootere afzondering met den geest van Geert Groote en het karakter der Windesheimsche stichting in strijd was. De vader der devoten toch had juist om zijne te groote gestrengheid den regel der Karthuijzers ontraden en een milderen aanbevolen die gelegenheid zou geven om ook naar buiten af nuttig werkzaam te zijn. Stelde zich de congregatie de hervorming der kloostertucht ook in andere conventen ten doel, dit doel eischte juist de vrijheid der conventualen om zich ongehinderd naar elders te begeven. En achtten zich de Windesheimers, evenals de Reguliere kanunniken in 't algemeen, geen eigenlijke monniken, de clausuur was en werd juist het middel om, waar zij aangenomen werd, de kloosterlingen tot het gewone monnikenleven te doen terugkeeren. Zien wij de congregatie hier dus op den gevaarlijken weg van ontrouw te worden aan hare beginselen, zij handhaafde die in zooverre, als zij de clausuur voor niemand verplichtend stelde. Maar terwijl zij toegaf aan den wensch van sommigen, verdient het opmerking, dat niet alleen niet in het hoofdklooster en in de conventen in de meer onmiddellijke omgeving daarvan gelegen, maar ook niet in de Duitsche kloosters, die juist in dezen tijd hervormd en geincorporeerd werden door een man zoo doortrokken van den Windesheimschen geest, als Johannes Busch, van het verlof tot

---

[1]) Zie over de clausuur, Chron. Wind. p. 207. sqq. Necrol. Virid. Vallis, I. c. 15. Roijaards, Geschied. der Chr. Kerk van Nederland, II p. 323 sq. Ten onrechte telt Roijaards Mariënborn onder de „besloten kloosters." Hij zag blijkbaar 't convent van Maria in Septem-fontibus bij Brussel voor 't Geldersche Mariënborn aan.

inclusie werd gebruik gemaakt, terwijl de Brabandsche conventen dit nagenoeg unaniem deden. En al handhaafde de congregatie haar beginsel ook niet in die mate, als met haar oorspronkelijk karakter overeenkwam, 't betrekkelijk gering aantal conventen dat tot de clausuur overging, geeft ons geen vrijheid van de geheele vereeniging te verklaren, dat zij afdaalde van het hoogere standpunt, waarop zij zich in de kerk had geplaatst en haar eigenaardig karakter daardoor verloren ging [1]).

De gunstige resultaten veeleer door de Windesheimsche congregatie in de hervorming der kloosters, daartoe door het concilie van Basel gemachtigd, verkregen, hadden de aandacht van den pauselijken stoel bijzonder getrokken. Nicolaas V oordeelde de congregatie meer dan eenige ander geschikt, om het hervormingswerk op breedere schaal voort te zetten, en gaf daarvan straks, bij monde van zijn legaat Nicolaas van Cusa, overvloedige blijken. In de jaren 1451 en 1452 toch trok deze pauselijke gezant Duitschland door om de zegeningen van het jubeljaar, in onderscheidene aflaten bestaande, waar hij 't dienstig zou achten, te verleenen, maar vooral om de hervorming van het kloosterleven te behartigen [2]). De kloostertucht was geheel vervallen, uitgezonderd bij de Karthuijzers en een deel der Reguliere kanunniken van Sint Augustijn's orde, en er bestond maar al te veel recht tot het spreekwoord: „waarvoor een verstokte duivel zich schaamt, dat doet een goddelooze en drieste monnik zonder blozen" [3]). De kardinaal kweet zich met den meesten ijver van zijne taak, en gaf aan Johannes Busch, proost van Neuwerk bij Halle, en Paulus, proost van het Mauritius-convent aldaar, volmacht, alle kloosters van Reguliere kanunniken in de provinciën Maagdenburg, Mainz, Saxen, Thuringen en Meissen te hervormen; ja ook ter hervorming van onderscheidene kloosters van andere orden, bediende de kardinaal zich van het beleid en de ervaring van den

---

[1]) Zie o. a. Roijaards, t. a. p.

[2]) Zie over den toestand van het kloosterleven, Ullmann, l. l. I. p. 198 sqq. Friedrich, Johan Wessel. Regensb. 1862, p. 27 sqq.

[3]) Ontleend aan het werkje van den Karthuijser Jacobus van Jüterbock „de negligentia praelatorum," waarvan melding wordt gemaakt bij Ullmann, I, 203, 204.

Windesheimschen regulier [1]). De onvermoeide man stond hoog bij den legaat aangeschreven [2]) en de ondubbelzinnigste blijken zijner hooge ingenomenheid met de Windesheimsche congregatie bleven niet achterwege. De ernstige en gezonde zin, het werkzame en nuttige leven der broeders, kon niet anders dan de sympathie wekken van een man, die de gebreken der kerk van harte betreurde, en niets onbeproefd liet om de vele misbruiken in haren boezem weg te nemen. Niets was hem dan ook meer welkom dan de uitnoodiging die hem straks van wege Philips, hertog van Bourgondië, graaf van Holland en Zeeland toekwam, om ook deze streken te bezoeken [3]). Het was hem lief in de gelegenheid gesteld te worden den roem der devotie van de Windesheimsche congregatie en inzonderheid van het hoofdklooster, dien hij bij geruchte kende, met eigen oog te aanschouwen. Na alzoo Austrië (Roijaards, bl. 322 noemt dit Oostenrijk (sic!)), Thuringen, Saxen en Westphalen doorreisd te hebben kwam hij te Noordhorn en van daar te Deventer aan. Op zijn nederig muildier gezeten en door een groot gevolg, — te Windesheim telde het meer dan honderd personen [4]), — vergezeld, werd hij alom door het volk en de geestelijkheid met gejuich ontvangen. Deputaties gingen hem te gemoet, eerewachten begeleidden hem, en een rijk en feestelijk onthaal werd nergens gemist [5]). De broeders van het gemeene leven aldaar, die zijn komst niet zonder vrees hadden te gemoet gezien, omdat zij beducht waren dat de kardinaal hun fraterhuis in een regulier convent zou willen veranderen, zagen hem met de grootste welwillendheid en lof voor hunne stichting bezield, op Vrijdag na S. Laurens van 1451 binnen hunne woning. Eenige dagen later zag het klooster Diepenveen hem binnen zijne muren en terwijl hij hier, gelijk straks aan alle leden der congregatie, de zegeningen van het jubeljaar ver-

---

[1]) Zie de volmacht bij Busch, Reform. monast. in Leibnitii Script. Bruns. II, p. 956 sq. en over het aandeel der Windesh. congregatie aan de hervorming van Praemonstratenser, Benedictijner en andere conventen, 't zelfde werk passim.

[2]) Busch, Reform. monast. p. 945. Cfr. p. 502 sqq.

[3]) Magn. Chron. Belg. p. 380. Kronijk van Frederik van Heilo bij Pool p. 141. Cfr, Moll, Joh. Brugman, I. 72.

[4]) Chron. Wind. p. 152. Van Hattum, I. 408.

[5]) Delprat, l.l. p. 66 sq. Dumbar, Kerk. en Wereldl. Deventer II, p. 149.

leende zonder daarvoor geld te eischen, hield hij voor de verzamelde nonnen, meer dan honderd in getal behalve de conversen en donatae, aldaar een toespraak. Straks mocht zich ook Windesheim in zijne tegenwoordigheid verheugen. [1]) In het midden van Augustus, kort na Maria Hemelvaart overnachtte hij in het hoofdconvent der congregatie. Den volgenden morgen vierde hij zelf er de mis, en nadat een hem vergezellend bisschop in het kapittelhuis een zeer schoone toespraak had gehouden, voegde de legaat daaraan nog eenige woorden toe „pro perseverantia in integritate religionis" [2]).

Was hij alzoo een welkom gezant en gast, zijn bezoek heeft prior Willem ongetwijfeld daarom alleszins verheugd, omdat de kardinaal volkomen adhaesie schonk aan een maatregel, die 't generaal-kapittel 's jaars vóór het jubilaeum had genomen en vrij wat ontevredenheid bij vele leden der congregatie had verwekt. 't Kapittel toch had verboden dat een der onderhoorigen, fraters of leeken, zonder verlof van 't generaal-kapittel zich tijdens het jubeljaar naar Rome mocht begeven om de daaraan verbonden aflaten te verdienen en had zelfs aan niemand dat verlof verleend. Het kapittel was hiertoe gebracht door de vrees, dat velen, door het uitzicht op aflaat naar Rome getrokken, grooter schade dan winst zouden hebben aan lichaam en ziel, en zoo zij ooit al weêrkeerden na de vele gevaren der tocht te boven te zijn gekomen, òf in de wereld zouden terugkeeren, òf als klerken van losser en minder ingetogen levenswandel wedergekomen, een nadeeligen invloed zouden uitoefenen op de goede tucht hunner kloosters. Niet weinigen hadden zich aan dit besluit niet gestoord, terwijl zij zich beriepen op een in omloop gebrachte, maar valschelijk ondergeschovene bulle van Clemens VI, waarin gezegd werd, dat kloosterlingen die zich naar Rome hadden begeven ter gelegenheid van het jubilaeum niet als fugitivi moesten worden beschouwd, noch na hun terugkeer als zoodanig behandeld [3]).

---

[1]) Chron. Wind. p. 152 sqq. Kronijk van F. v. Heilo bij Pool p. 144.

[2]) Kronijk van Frederik van Heilo bij Pool p. 146. Chron. Wind. p. 152.

[3]) Zie de kronijk van Frederik van Heilo bij Pool p. 136 sq. p. 134 noot 1. Cfr. Gieseler, II, 3 p. 290 noot 10, die haar in uittreksel meêdeelt en de gronden der onechtheid opgeeft. Zie ook Moll, Kerkgesch. II, 1ste stuk, p. 363 noot 2.

Die zaak kwam ook tijdens het verblijf van Nicolaas van Cusa te Windesheim ter sprake. Men vroeg hem of 't iemand der conventualen vrijstond zonder vergunning van 't kapittel naar Rome te gaan en dus te handelen in strijd met het genomen besluit? De kardinaal begon daarop te zeggen, dat naar het gevoelen van paus Nicolaas V „gehoorzaamheid beter was dan aflaat," en terwijl hij iemand, die hem vroeg of dan de bewuste bulle van Clemens VI niet echt was, om zijn onnoozelheid uitlachtte, zeide hij dat de zegeningen van het jubeljaar eigenlijk bestemd waren voor misdadigers, die zonder buitengewone opwekking niet lichtelijk tot boete worden gestemd. Men had zich te Rome dan ook zeer verwonderd over den vervaarlijken toeloop van menschen, die de gevaren der reis hadden getrotseerd en niet zonder eenige ironie de vraag geopperd of dat dan allen vader- en moeder-moorders waren en of God alleen te Rome woonde [1]).

Zoo hadden zich de prior en 't generaal-kapittel, tot hunne blijdschap, gerechtvaardigd gezien ten aanzien van het genomen besluit door het gezag van een hooggeplaatst geestelijke als Nicolaas van Cusa. Welgemoed geleidde Willem Vornke den legaat naar Zwolle, waar hij in het Windesheimsche convent Bethlehem zijn intrek nam en verscheidene dagen vertoefde. Was het hier, dat hij den 23sten Aug. enkele privilegiën aan de congregatie verleende [2]), ook aan den opbouw der Zwolsche Michaëls-kerk werkte hij mede, door aan ieder die deze kerkstichting door geschenken zou bevorderen, 100 dagen aflaat te verleenen [3]). Ook naar Kampen vergezelde Windesheim's prior hem in 't laatst der maand en na de bekrachtiging der privilegiën verkregen te hebben, keerde Willem Vornke naar zijn klooster terug, terwijl de kardinaal zich over Utrecht en Amsterdam naar Egmond begaf en vervolgens naar Haarlem, Rijnsburg en Leiden. Ook te Delft, Dordrecht en Arnhem vertoefde hij, van waar hij de terug-

---

[1]) Kronijk van Frederik van Heilo bij Pool p. 137 sqq. Zie over dit bezoek te Windesheim, 't Chron. Wind. p. 149—154. Chron. Agnet. p. 107. Magn. Chron. Belg. p. 381, waarin tevens over zijn bezoek te Noordhorn, Deventer en Diepenveen wordt gehandeld.

[2]) Vervat in nº. 45, 47 en 59 van H. S. 352 der Kon. Bibl. Evenzoo in H. S. 11985 der Bourg. Bibl. bevattende het Memoriale Septem-fontium.

[3]) Van Hattum, I, 409.

tocht naar Duitschland aanvaardde. Ook te Amsterdam wenschte hij zijn intrek te nemen bij de regulieren van het St. Jan den Evangelist-klooster, maar de magistraat, die groote toebereidselen tot zijn ontvangst had gemaakt, liet niet af. Den 7den September nam hij zijn intrek bij de regulieren te Haarlem, wier prior hem naar Egmond's abdij had vergezeld. Daar leerde Frederik van Heilo hem kennen en hoog vereeren, zooals ons alomme uit zijn kronijk blijkt. Hij heeft geen woorden genoeg tot lof en roemde hem als een ernstig, vriendelijk en godvruchtig man, die aan allen vertrouwen, achting en liefde inboezemde [1]).

Had de Windesheimsche congregatie alle reden tot dankbare ingenomenheid met het gebrachte bezoek van den pauselijken legaat, die bij voorkeur in de Windesheimsche conventen zijn intrek had genomen, die hare privilegiën bekrachtigd, haar geest geroemd, hare besluiten had gerechtvaardigd en aan wie hij de graciën van het jubeljaar geheel belangeloos had geschonken, aan den opperprior tijd en wijze overlatend om deze te verleenen, voor den kardinaal waren de dagen, die hij in de conventen der vereeniging sleet ongetwijfeld de liefelijkste van zijn verblijf hier te lande. Van zijne bemoejingen bij de Utrechtsche geestelijkheid tot weering van velerlei misbruiken, zoowel het concubinaat der geestelijken als het recht van privaateigendom der kloosterlingen betreffende, zag hij weinig vrucht. Zijne bevelen werden niet alleen niet nagekomen, maar zelfs niet afgekondigd [2]); zijne prediking te Haarlem tegen het bijgeloovig ter beêvaart trekken naar de bloedige hostie te Wilsnack [3]), vermocht het bijgeloof niet te weren; de pogingen tot reformatie van de abdijen van Egmond en Rijnsburg leverden geen gunstig resultaat [4]), en kort maar juist kon Heda [5]) zijn bezoek hier te lande karakteriseeren in de woorden: „religiosa „loca in meliorem vitam reformare tentavit sed parum profecit." Het kon den voormaligen leerling [6]) van de broeders van 't ge-

---

[1]) Zie bij Pool p. 19 sq. 145, en over zijn bezoek te Amsterdam en Haarlem p. 146 sqq.

[2]) Kronijk van F. v. Heilo bij Pool p. 156.

[3]) Aldaar p. 152 met de noot.

[4]) „ p. 147 en noot 2.

[5]) Heda. p. 287.

[6]) Revius, Dav. illust. p. 119, 152.

meene leven, bij wien de dankbare herinnering nog in leven moest zijn aan de ijverige behartiging van de belangen der broeders door de mannen van Windesheim, niet dan ten hoogste aangenaam zijn, dat hij in hunne kloosters niets te verbeteren had gevonden [1]) en er den geest van eenvoud, ernst, godsvrucht en milde ascese, vrij van zinneloos bijgeloof, had gevonden, waarvan hij zelf zoo geheel doordrongen was. Door hunne denkbeelden over aflaat en bedevaart, gehoorzaamheid en reinheid van leven, gelijk door hunne liefde voor kennis en wetenschap, had hij in hen geestverwanten begroet, die hij bij het scheiden zoo gaarne een voor een hartelijk de hand drukte [2]) en zijne broeders noemde [3]). En de fraters van Windesheim dankten alzoo aan dit bezoek een standvastig vriend, die hun hartelijk toegenegen was en hunne aangelegenheden in voorkomende gevallen bij den pauselijken stoel krachtig voorstond en verdedigde [4]). Of ook de beroemde Johannes de Capistrano, vicaris-generaal der Franciscaner observanten, door paus Nicolaas V gezonden, om tegen de Bohemers te prediken en te absolveeren wie de ketterij van het gebruiken der eucharistie onder tweeërlei gedaante lieten varen, bij zijn bezoek aan deze streken, een jaar later dan Nicolaas van Cusa en dus in 1452, ook te Windesheim en in andere conventen der congregatie vertoefde, blijkt niet duidelijk uit de berichten dienaangaande in 't Chronicon Windesemense [5]). Maar

[1]) Van Hattum, I. p. 409.

[2]) Bij Pool in de kronijk van Frederik p. 151.

[3]) „ „ „ „ „ „ p. 146.

[4]) Zie over Nicolaas van Cusa, Swaluë, Archief voor Kerkgesch. IX. p. 3 sqq. Scharff, Der Cardinal N. von Cusa,, Mainz 1843. Dr. J. M. Düx, „der Deutsche Cardinal N. von Cusa," Regensb. 1847. Jäger, der Streit von N. von Cusa mit Herzog Sigmund, Inspr. 1861 Zie ook Boxhorn, Nederl. histor. p. 274 sqq. en verder de Literatuur over hem in Herzog's, Real Encycl. in voce „Cusanus."

[5]) Chron. Wind. p. 154. Vgl. over hem, Gieseler, II. 4, p. 107, 287, 450 en de noten. Zie ook Moll, Kerkgesch. II, 1ste st. p. 406, die zijn verblijf hier te lande ten onrechte vroeger stelt dan dat van Nicolaas van Cusa. Zie verder in Illgen's, Zeitschr. für hist. theol. II, 2, p. 239 sq., de verhandeling van A. Pescheck; voorts von Sijbel's Histor. Zeitschr. 1864, en bij de Bollandisten, Act. Sanct. ad 23 Oct. Hij stond bij het volk in de reuk van heiligheid, en gelijk hij bij zijn leven door aanraking met reliquiën velen genas die „namenlijk in dit middel goed vertrouwen hadden," (Chron. Wind. p. 154) zoo heet het dat hij ook na den dood nog mirakelen deed. Zie ook Schröck, Kirchengesch. Th. XXXIII.

wel blijkt daaruit dat toen deze legaat Erfurt, Weimar, Naumburg en Halle bezocht, Johannes Busch met hem in aanraking kwam en eenigen tijd in zijn gevolg vertoefde.

Inmiddels was Willem Vornke oud geworden, en was ook zijn hoofd nog helder en wakker zijn geest, zijn stem begon te beven en de knieën te knikken. Negen en twintig jaar had hij 't prioraat van Windesheim en 't opperprioraat der gansche congregatie waargenomen, en was zijn bestuur niet zonder moeielijkheden geweest, de tachtigjarige grijsaard mocht met dankbaarheid en voldoening op zijn loopbaan terugzien. Voor zichzelf was hij streng geweest, matig en sober, en vergenoegde hij zich binnen 's huis met een versleten gewaad, hij achtte het dwaasheid daar buiten, uit zekere valsche nederigheid, zich niet behoorlijk te kleeden. Van zijne fraters eischte hij stipte naleving der regelen en haatte niets meer dan ijdel geklap onder de broeders, al was het ook in de ure van ontspanning. Hij wilde dat zijne conventualen de devote oefeningen zouden liefhebben, opdat zij zouden zien en proeven hoe God was. Aan de uitbreiding der congregatie, de handhaving en vermeerdering harer privilegiën, de bevordering van haar aanzien en bloei, had hij zich steeds ernstig laten gelegen liggen, en mannen als Hendrik Loeder en Johannes Busch, hadden de dagen van zijn bestuur door hun hervormingsijver niet weinig opgeluisterd. Maar nu oordeelde hij ook den tijd gekomen om de teugels van bewind aan jongere handen over te dragen en gaf zijn verlangen te kennen om van het prioraat te worden ontslagen. De broeders wilden hem evenwel nog niet missen; zij waren van oordeel dat de heldere grijsaard zijn ambt nog zoo flink en voortreffelijk waarnam, dat zij de visitatoren verzochten hem zijn bede niet toe te staan. Willem Vornke gaf daarop te kennen dat hij zich overtuigd hield dat God hem spoedig van zijn ambt zou ontheffen. Twee dagen later werd hij door een beroerte getroffen, die hem van de spraak beroofde en voor een deel verlamde. Na hunne visitatiereis in het Zwolsche Bethlehem en op den Agnietenberg volbracht te hebben, keerden de visitatoren, na kennisgeving van het gebeurde, naar Windesheim terug, waar Willem Vornke door teekenen en gebaren zijn verzoek om ontslag bij vernieuwing te kennen gaf. Zijn verzoek werd ingewilligd. Alle broeders reikte hij de hand, als een

blijk van dankbaarheid voor de liefde, eerbied en gehoorzaamheid die hij steeds van hen had ondervonden, waarbij allen de tranen in de oogen kwamen. Met liefde en onderscheiding werd hij voortaan verzorgd, en nog wilde hij zijne kerkplichten niet verzuimen. Straks trof hem een tweede en eindelijk een derde beroerte, ten gevolge waarvan hij enkele uren later, twee dagen na St. Peter en Paulus (1 Juli) in 1455 bezweek, twee en tachtig jaren oud. Men begroef hem naast Johannes Vos in 't koor en in zijn grafschrift heette het van hem: „Viribus hic Hector, anima fuit is „Machobaeus" [1]).

De schrijver van de kronijk van Windesheim noemt ergens [2]), onder de oorzaken, die niet weinig tot den bloei der congregatie bijdroegen, ook deze, dat vele jaren achtereen het bestuur van het hoofdklooster en daarmede het opperprioraat der vereeniging in handen van een en denzelfden man berustte. Dit langdurig bestuur van prioren en eveneens van subprioren, procuratoren en ook van meer ondergeschikte officialen, kon niet anders dan bijdragen tot de handhaving en instandhouding van den alouden ijver en ernst, die de broeders kenmerkten. Het prestige toch, schoon voor alle dingen afhangend van de meer of minder voortreffelijke persoonlijkheid van hem, aan wien het bestuur is toevertrouwd, wordt nogtans niet weinig bevorderd en versterkt door een meer langdurig bewind. De man, wiens trouw en ijver jaren lang is beproefd, dwingt te meer eerbied en gehoorzaamheid af en oefent reeds daardoor weldadigen invloed uit op den geest en de gezindheid zijner onderhoorigen. Zoo mocht Busch het te recht een zegen noemen, dat het bestuur der congregatie gedurende meer dan zestig jaar slechts door een tweetal mannen, die daarbij door de voortreffelijke hoedanigheden van hun geest uitmuntten, het opperbewind werd uitgeoefend. Indien wij sinds de abdicatie van Willem Vornke het opperbestuur der Windesheimsche congregatie telkens na korten tijd in andere handen zien overgaan — eene enkele uitzondering daargelaten — dan denken wij er wel niet aan in die gedurige verandering van opperprior de hoofdreden te zoeken, waardoor zich wel niet aanstonds de sporen van verval maar toch lang-

---

[1]) Chron. Wind. p. 500 sqq.

[2]) Chron. Wind. p. 87 sqq.

zamerhand zekere versteening vertoonde, — maar toch kunnen wij het kwalijk buiten rekening laten. De laatste bestuursjaren van Willem Vornke hadden zoowel ten aanzien der clausuur als ten opzichte van het besluit omtrent het bezoeken van Rome gedurende het jubeljaar, doen zien dat er begeerten in den boezem der congregatie waren ontstaan, die het karakter der vereeniging en het beginsel van gehoorzaamheid ernstig konden bedreigen, indien zij niet ter rechter tijd met krachtige hand werden bestreden. Het gezag van Nicolaas van Cusa en het prestige van den welbejaarden maar nog krachtigen opperprior, Willem Vornke, waren in staat geweest deze bedenkelijke verschijnselen voorloopig onschadelijk te maken, maar daarom nog niet geheel uit te roeien, terwijl Vornke zich, gelijk Johannes Vos voor hem, door machtige wereldsche heeren en heerschzuchtige prelaten had weten te doen eerbiedigen en de inmenging in de aangelegenheden der congregatie, zoo dikwerf zij dit beproefden, wist te weeren.

Indien er met den dood van Willem Vornke een nieuw tijdperk in het leven der congregatie aanbrak, dan is dit minder als een tijd van verval te qualificeeren, dan wel als een periode van stilstand. Zij bleef staan op de hoogte waartoe zij geklommen was. Al nam zij ook nog in omvang toe, haar levenskracht werd niet in gelijke mate verhoogd en vernieuwd. Al bleef de kloostertucht in haren boezem onverminderd, hare jongelingsjaren waren voorbij. Zij had den meer stillen en kalmen mannelijken leeftijd bereikt die den onmerkbaren overgang vormt tot een wel onbesmetten ouderdom, maar die nogtans met zijn eigenaardige gebreken komt en met den vooruitgaanden geest van een nieuw geslacht niet meer meê kan, hoeveel ook het nieuwe geestesleven voor zijn wording en ontwaking te danken hebbe aan de werkzaamheid van den afgeleefden grijsaard, die eenmaal een krachtig man en geestdriftvol jongeling was.

Doch keeren wij tot de nu spaarzamer wordende bescheiden, zoover het hoofdklooster althans betreft, terug.

Willem Vornke was van zijn prioraat ontslagen en men koos Johan van Naaldwijk, profes uit Windesheim in zijne plaats. Voormalig leerling [1]) van den Zwolschen rector Cele [2]) wiens

[1]) Chron. Wind. p. 108.

[2]) Zie over hem Chron. Wind. p, 601—629. Chron. Agnet. p. 171 sq. Van Hattum,

school een groote mate van bloei bereikte en van nabij en uit den vreemde tallooze scholieren trok, was hij na diens dood in 1417 er op bedacht ten klooster te gaan en werd in 1419 op Epiphaniën te gelijk met Joannes Busch, Herman van Xanten en Godfried Bernardz. van Tiel [1]), als regulier van Windesheim geïnvestieerd. Zij brachten allen het goed gerucht uit Zwolle met zich, dat zij „trivialibus scientiis et bonis moribus imbuti erant," en dat men hem tot opvolger van Willem Vornke koos, bewijst wel dat hij dat goed gerucht niet had gelogenstraft, maar onder de broeders in eere stond. Zijn bestuur schijnt weinig belangrijks te hebben opgeleverd. De vernieuwde twist over den Utrechtschen bisschopsstoel, na den dood van Rudolf van Diepholt in 1455, tusschen Gijsbert van Brederode en David van Bourgondië, schijnt geen invloed te hebben uitgeoefend op de stille rust van het klooster, noch de opneming van eenige nieuwe conventen in de congregatie te hebben bemoeilijkt. Onder zijn bestuur toch valt de incorporatie van het S. Pancratius-convent te Hamersleve, ongeveer in 1455, van het H. Geest-klooster te Uden, een of twee jaren later [2]) en dat van Johannes den Dooper te Rebdorp in 1458 of 1459. Grooter gevaar bedreigde Windesheim, toen in laatstgenoemde jaren Deventer, Zwolle en Kampen door de pest werden geteisterd [3]), gelijk deze een jaar vroeger te Utrecht had gewoed. De Agnietenberg leed daardoor zware verliezen, evenzoo het Zwolsche Bethlehem en ongetwijfeld bleef Windesheim niet vrij. 't Is zelfs niet ongegrond te vermoeden dat Joan van Naaldwijk er in 1458 aan stierf. Zijn plaats werd vervangen door Dirk de Graaf, die reeds sinds 1445 onder Windesheim's kloosterlingen werd geteld. Reeds had hij een tijdlang het prioraat waargenomen in het convent Zilemoniken in Oost-Friesland [4]), waarna hij tot het opperprioraat geroepen werd. De

Gesch. v. Zwol, I, 198 sq. 376 sq. 401 sq. 421 sq. Delprat, p, 35, 83, 263. Moll, Kerkgesch. v. Nederl. II, 2de st. p. 254 sq.

[1]) Chron. Wind. p. 108, 109. Cfr. de lijst der fraters voorkomend? in H. S. 349 der Kon. Bibl. te 's Hage.

[2]) Dit blijkt o. a. daaruit dat volgens 't Chron. Agnet. p. 119 de eerste prior Jacob Cluit in 't laatst van 1458 aan de pest bezweek.

[3]) Chron. Agnet. p. 118.

[4]) Dit is 't klooster van Maria in Sylo bij Embden, lid der Windesheimsche congregatie; dit ontleende ik aan H. S. 346 der Kon. Bibl. waarover straks meer.

keuze was velen niet naar den zin. Er waren er die meenden dat anderen, die langer in de orde waren geweest eerder verkozen hadden moeten worden en zijne tegenstanders maakten het hem aanvankelijk lastig genoeg. [1]) Spoedig geraakte hij in eenige moeielijkheden met Utrecht's kerkvoogd, David van Bourgondië, een man die, door den een geprezen en den ander gelaakt, volgens aller oordeel in ieder geval een groote mate van heerschzucht bezat en, zoo ook al minder keurig in de keuze der middelen, de uitbreiding zijner macht alleszins najoeg [2]). Hij had het niet vergeten dat het Bovensticht zich tegen hem had verklaard, en 't zij hij ook de Windesheimsche regulieren van het Bovensticht van tegenzin jegens hem verdacht hield of niet, hij haakte er naar om ook over deze kloosterlingen zijn gezag uittebreiden. Onder de voorrechten der Windesheimsche congregatie behoorde ook sinds ettelijke jaren de „exemtio a visitatione episcopali." Aan het generaal-kapittel was het recht tot jaarlijksche visitatie der onderhoorige kloosters verbleven. Veeltijds was dit een doorn in het oog der diocesanen. Waar zij het recht tot visitatie bezaten stonden zij het niet licht af en bemoeielijkten daarom meer dan eens de opname van eenig convent, dat onder hunne diocese was gelegen, in de congregatie van Windesheim, — die geen convent incorporeerde op 't bestuur waarvan ook anderen nog rechten konden laten gelden. Daardoor was o. a. de inlijving van het klooster Frenswegen bij Noordhorn een zestal jaren vertraagd. Waar daarentegen eenige klooster-corporatie, bij pauselijk privilegie, ontheven was van de bisschoppelijke visitatie, daar ontbrak het niet aan herhaalde pogingen van de zijde der bischoppen om zich dit recht te verwerven of aan te matigen. Zoo had ook bisschop David van Bourgondië een poging gewaagd om

---

[1]) Ontleend aan fol. 62 van een H. S. op de Kon. Bibl. onder n°. 346, waarvan Delprat in 't Arch. v. Kerkgesch. dl. VI, een uitvoerig verslag gaf. Het is een kronijk van 't Zwolsche fraterhuis „autore domino Jacobo Trajecti alias Voecht." Molhuijzen die er een uittreksel van gaf in de Overijss. Alman. van 1844 p. 92—98, zag het (NB.) aan voor een kronijk van Windesheim. Het bevat bijzonderheden omtrent Dirk van Herxen, Dirk van Kalkar, Hendrik van Herxen en andere fraters.

[2]) Zie over hem, Moll, Kerkg. van Nederl. II 1ste st. p. 217 sq. Heda, p. 291 en Suffr. Petri ad Bekam p. 159.

zijn macht over Windesheim uit te strekken en omstreeks het jaar 1460 zond hij Johannes de Ridder en Dirk Uiterweer, beiden kanunniken van S. Jan te Utrecht naar Windesheim, om het klooster namens den bisschop te visiteeren. Prior Dirk de Graaf weigerde die visitatie toe te staan en toonde den bisschoppelijken afgevaardigden een aantal apostolische brieven, waaruit bleek dat sinds meer dan zestig jaar de congregatie van de bisschoppelijke visitatie was ontheven, terwijl het uitsluitend aan 't generaal-kapittel was opgedragen de kloosters jaarlijks te visiteeren. Zoo keerden dan de afgevaardigden onverrichter zake terug. Maar of de prior wel volkomen gerust er op geweest is dat de heerschzuchtige kerkvoogd zijne pogingen niet zou herhalen laat zich betwijfelen. Den 1sten Februari 1461, toch onderteekende paus Pius II te Rome eene bulle, waarbij het oude voorrecht werd hernieuwd. Hij schijnt zich dus tegen verdere aanslagen tegen de onafhankelijkheid van 't generaal-kapittel te hebben willen wapenen, en van deze pauselijke brève voorzien, wendde het kapittel zich nu ook tot bisschop David om bekrachtiging van gemeld privilegie, wat deze nu wel anders dan bij bulle van 29 Juni 1461 doen kon [1]). Toch achtte dezelfde opperprior 't niet onnoodig de bekrachtiging van dit privilegie bij paus Sixtus IV op nieuw aan te vragen, die ook niet in gebreke bleef om den 20sten November 1474 alle ordinarii — d. z. geestelijken van verschillenden rang die in 't bezit zijn van eenig recht van patroonschap, vergeving, verkiezing of voorstelling tot kerkelijke ambten, [2]) — te verbieden zich te mengen in de visitatie der kloosters, die van wege 't generaal-kapittel gehouden werd, en dat wel op straffe van interdict of suspensie [3]); ja dezelfde Sixtus had op nieuw in 1477 een apostolisch decreet in gereedheid gebracht, dat evenwel eerst door Innocentius VIII den 11den April 1486 werd uitgevaardigd, waarbij Rome's kerkvoogd, „zonder daartoe aangezocht te zijn uit eigen beweging, de congregatie vrij stelt van alle juris-

[1]) Deze bulle waarop 't bovenstaande is gegrond, komt voor in de privilegiën der congregatie in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 48. De bul van paus Pius II in hetzelfde H. S. onder n°. 46. Abusievelijk staat daar „anno 1471, pontificatus nostri tertio." Pius regeerde van 1458 tot 1464.

[2]) Batavia Sacra II, p. 621, 645.

[3]) Zie de bulle in H. S. 352 onder n°. 57.

dictie, potestas, visitatie door pauselijke legaten, nuntii, aartsbisschoppen en verdere prelaten, ook a synodalibus evocationibus en haar rechtstreeks plaatste onder den pauselijken stoel [1]).

Verzette Dirk de Graaf zich met kracht tegen de fraters die zijne benoeming met leede oogen hadden aangezien, niet minder handhaafde hij Windesheim's onafhankelijkheid tegenover de onbillijke en onrechtmatige eischen van geestelijke en wereldlijke heeren [2]). Wie deze machtige edelen zijn geweest, die de congregatie door hunne aanmatigingen overlast aandeden, bleek mij niet, maar dat zij machtig genoeg waren om de congregatie te doen uitzien naar de vriendschap van een naburig vorst, wiens bescherming haar niet ongevallig kon wezen, meen ik hieruit te mogen afleiden dat het Windesheimsche kapittel in 1468 een brief zond aan Hertog van Gelder, waarbij deze deelachtig wordt verklaard aan de geestelijke goederen en zegeningen der conventualen [3]). Het laat zich toch moeielijk verklaren dat een kloostervereeniging, die met zooveel instemming het woord van Johannes van den Gronde tot het hare maakte, dat wie zijn huisgenooten niet verzorgt erger is dan een ongeloovige [4]), en toeliet dat de leekebroeder Nicolaas Bodike het klooster op den Agnietenberg verliet om te Zwol voor zijne oude moeder te gaan zorgen en na haar dood terug te keeren [5]), een man als Adolf van Gelder, die zijn vader drie jaar vroeger als een ontaarde zoon had bejegend, aan de goede werken van Windesheim deelachtig kon verklaren, indien 't niet is geweest om zich langs dezen weg van zijne bescherming te verzekeren [6]). Maar al handhaafde hij naar vermogen de voorrechten der congregatie, prior Dirk schijnt zoo min bij zijn conventualen als bij de wereldsche heeren bemind te zijn geweest.

---

[1]) Zie de bulle in H. S. 352 onder n°. 62.

[2]) In 't bovengemeld H. S. der Kon. Bibl. n°. 346 op folio 62.

[3]) Zie Nijhoff, Merkw. v. Gelderland IV. 414.

[4]) Zie Brinckerink's collatie „van de berispinghe" in 't kerkhist. Archief, dl. IV, p. 126 sq.

[5]) Chron. Agnet. p. 133.

[6]) Zie over deze litterae fraternitatis, Delprat's Verhandeling over het S. Aagte-klooster te Delft in 't Kerk. Arch. dl. IV. p. 44 sq. Cfr. Wiaert, Hist. Septifontana p. 99.

In 't bericht in bovengemeld H. S. [1]) wordt hij een vir eloquens genoemd, die een groot vriend was der fraterhuizen en prudenter et virtuose monasterium rexit. Indien wij daartoe mogen rekenen dat hij in 1467 een aanvang maakte met den bouw der nieuwe kerk en in 1485 haar van een verwulf voorzag, waarvan de kosten bestreden werden uit de opbrengst eener buitengewoon overvloedige vischvangst [2]), dan komt hem de lof toe 't zijne aan den luister van Windesheim te hebben bijgedragen. Dat daarbij de stoffelijke bloei der congregatie hem ter harte ging, blijkt ons uit een traktaat van hem afkomstig, waarin hij handelde over de gevaren om behoeftige personen in de orde op te nemen, waartegen hij waarschuwde, zelfs indien het convent met tijdelijke goederen gezegend was [3]). Tijdens zijn prioraat moet ook de incorporatie hebben plaats gehad van 't Hieronymusklooster te Leiden, 't Maria-convent te Evertsclusen en S. Maarten te Leuven voor 't eind van 1462, terwijl voorts 't Irenaeus-convent te Marbach, 't Maria-klooster te Bircklingen, van S. Leonardus te Basel, Rozendaal in Haskerland, 't Christina-klooster te Iterwile, dat van Johannes de Dooper te Volkerinkhusen en 't Maria Magdalena-klooster te Groot Frankendaal nog voor den dood van Johannes Busch in 1479 zich bij het generaal-kapittel voegden. Toch hebben wij van dingen te spreken die beter dan deze getuigen van de deugdelijkheid van zijn bestuur. Hij toch stelde voor eigen gebruik en voor degenen die na hem het prioraat zouden bekleeden, eenige regelen te boek, waarnaar de priors van Windesheim hun bestuur zouden hebben in te richten en die ons onder den naam van het „Testamentum Theodorici Graviae" bewaard zijn gebleven [4]). Daarin wordt van Windesheim's prior volledige kennis der statuten en privilegiën geëischt, die hij kloekmoedig handhave. Daarin schrijft hij niet enkel de gewone fraters maar ook den prior eenvoud en matigheid voor

---

[1]) H. S. 346 der Kon. Bibl.

[2]) Overijss. kronijk bij Dumbar, Anal. II, 445, 447.

[3]) Hierover komt een en ander voor in een tractaat „de simonia" van den Utrechtschen prior Cornelis Beek (?) gedrukt achter de Constitutiones Capit. Wind. Ultraj. 1553.

[4]) Mede in H. S. 349 der Kon. Bibl.

in spijs en in drank, die zich evenmin door kleeding of meerdere gemakken in zijne cel onderscheidde. Terwijl hij verder verlangt dat de scholieren en klerken van Deventer en Zwol als van ouds liefderijk zullen worden opgenomen en aan religieusen en devoten gastvrijheid worde bewezen, wil hij groote heeren wel goed en beleefd ontvangen hebben, maar niet opzettelijk zien uitgenoodigd. Ook verbiedt hij de installatie van nieuwe fraters door maaltijden te vieren en, terwijl hij de handhaving der clausuur voor de nonnenkloosters ernstig aanbeveelt, heeft hij een open oog voor het gevaar om in de mannenkloosters de clausuur te vermenigvuldigen. Bij het bestraffen ga de prior met wijsheid te werk „et nunc vinum rigoris nunc oleum dulcoris vulneribus aegrotantium „infundet." In de korte proposita, die in bovengemeld H. S. op zijn testamentum volgen, zegt hij, daarenboven „de waarheid slechts te willen spreken, reine liefde aan allen te willen betoonen, bittere woorden te willen inhouden en, onder meer, zich ook voor simonie te willen wachten." Men ziet, het is nog de oude geest van Windesheim die uit de woorden van dezen prior spreekt. Maar als daarin met nadruk gewaarschuwd wordt tegen het vermeerderen der besloten kloosters, het houden van feestmaaltijden, het plegen van simonie en hoogmoedige zelfverheffing van den prior; als daarbij een zekere terughouding tegenover wereldsche heeren wordt aanbevolen en, in verband hiermede, de in dit tijdperk verkregen privilegiën gedurig spreken van de exemtio a visitatione episcopali [1]), absolutie verleenen voor uit onwetendheid gepleegde simonie [2]), of de hooge prelaten gelasten 't generaal-kapittel behulpzaam te zijn bij het opsporen en terug brengen van weggeloopen conventualen [3]), dan blijkt daaruit niet alleen dat de congregatie in dezen tijd meer dan ooit door de heerschzucht van wereldlijke en geestelijke heeren werd aangevochten, maar ook dat zich in haren boezem minder gunstige verschijnselen vertoonden, die een krachtige en aanhoudende bestrijding vereischten en den man die daaraan de hand sloeg in veler oogen ongevallig deed wezen.

---

[1]) In H. S. 352 der Kon. Bibl. onder no. 46, 48, 50, 56, 57 en 62.

[2]) In H. S. 352 no. 57.

[3]) In H. S. 352 no. 56.

Slechts korten tijd nadat hij zijn testament had neêrgeschreven stierf hij op S. Elizabethsdag van 't jaar 1486.

Tot zijn opvolger benoemde men Godfried Graes [1]), een man die in 1455 als regulier kanunnik te Windesheim professie deed [2]). Of hij reeds elders het prioraat had bekleed is ons onbekend, al zouden wij het vermoeden, omdat de waarneming van het opperprioraat wel vereischte, dat het beleid van den man aan wien het werd opgedragen, eenigzins beproefd was, en dat te meer in een tijd waarin, zooals ons bleek, geestelijke en wereldlijke heeren, hun gezag in de aangelegenheden der congregatie wilden laten gelden. Ja een krachtige hand mocht allerminst ontbreken, waar ook de door den pauselijken stoel aangestelde handhavers van de rechten en privilegiën der congregatie zich kwalijk van hunnen plicht kweten. Zoo toch was het inderdaad het geval geweest. De abt van St. Jacob te Luik, de deken van S. Salvator te Utrecht en de officiaal van Keulen, door Eugenius IV in 1431 als beschermers der congregatie aangewezen, hadden de belangen van 't generaalkapittel veronachtzaamd. Wel verre van de fraters met raad en daad bij te staan, hadden zij herhaaldelijk, 't zij uit vrees voor, 't zij ten believe van sommige machtige heeren, zich aan de behartiging dier belangen onttrokken [3]). En niet vreemd inderdaad. Waar de Nederlandsche conventen der congregatie de zijde van Rudolf van Diepholt hadden gehouden, tegenover Walraven van Meurs, was het van diens broeder, de aartsbisschop van Keulen niet te wachten, dat hij een nauwgezet handhaver der congregatie zijn zou. En waar ook diezelfde conventen David van Bourgondië huldigden, tegenover zijn tegenstander Engelbrecht van Kleef, die door den Paus in den ban was gedaan, heeft de vrees voor Engelbrecht's broeder, den regeerenden hertog, Jan van Kleef, den Keulschen aartsbisschop ongetwijfeld geen al te ijverigen verdediger doen zijn. Waarschijnlijk nog voor den dood van Dirk de Graaf had het kapittel zich te dier zake bij den paus beklaagd, en om een drietal andere beschermers verzocht, bij voorkeur uit

---

[1]) Zie Lindeborn, p. 367. Oudh. van Deventer, II. p. 192.

[2]) Zie de lijst der fraters in H. S. 349 der Kon. Bibl.

[3]) Zie de bulle in H. S. 352 der Kon. Bibl. voorkomende onder n°. 73.

de orde der regulieren, waaraan Innocentius VIII den 16den Nov. 1486 voldeed, door de handhaving der Windesheimsche privilegiën op te dragen aan de abten van S. Jacob bij Mainz, van S. Laurens buiten Utrecht en van S. Michaël bij Hildesheim [1]). En wel was zulk een maatregel noodig. Had Rome's kerkvoogd reeds bij decreet van 11 April 1486 zijn volle bekrachtiging aan al de privilegiën der congregatie geschonken [2]), toen hij het daarop betrekking hebbende maar nog niet uitgevaardigde stuk van Sixtus IV, — waarover wij reeds boven spraken, — aan de congregatie deed toekomen, deze pauselijke bulle had nogtans niet alle onzekerheid weggenomen op 't punt van de visitatie der conventen, anders dan door het generaal-kapittel zelf. Zij had gezwegen van een twist, die ter zake van 't recht der visitatie ontstaan was tusschen Hendrik, bisschop van Kamerijk en 't Windesheimsche kapittel, betreffende de visitatie van het vrouwenconvent Maria in Facone (Fakonshof) te Antwerpen. De bisschop was, ondanks het protest van de zijde der congregatie en 't betrokken convent, zijn gang gegaan en een nieuw pauselijk schrijven was noodig ter handhaving van Windesheim's privilegie [3]), gedateerd 8 Maart 1487. Of de heerschzuchtige bisschop zich aan 't pauselijk bevel niet heeft gestoord, dan wel het alleen naar de letter en dus slechts voor zoover het 't klooster Fakonshof betrof, 't eerbiedigde, is onzeker; ja 't schijnt zelfs dat deze prelaat, aan wien de jaarlijksche visitatie was opgedragen der Cistercienser, Cluniacenser en Praemonstratenser kloosters, alsmede van die der bedelmonniken en dat van S. Julianus te Kamerijk, binnen zijn diocese gelegen, ook langs dezen of genen weg verlof had weten te bekomen tot visitatie der Windesheimsche conventen binnen zijn ressort. Altans den 6den April 1490 onderteekende Innocentius VIII eene bulle waarin hij schreef dat dit verlof niet gegeven zou zijn „si de praemissis plenam notitiam „habuissemus." Terwijl de abt van S. Laurens buiten Utrecht, van S. Maria te Luik, en de deken van S. Andries te Keulen worden gelast toezicht te houden dat Kamerijk's bisschop dit be-

[1]) Zie 't zelfde H. S. de bulle onder n°. 71 en 73.

[2]) Zie de bulle in 't zelfde H. S. onder n°. 62.

[3]) Zie de bulle, die deze toedracht vermeldt in genoemd H. S. 352 onder n°. 63

sluit eerbiedigde, benoemde Innocentius gelijktijdig een commissie, bestaande uit de abten van Kempen, S. Jakob te Luik en van het klooster Dickelinge in Drenthe [1]), „pleniorem notitiam „de vita et statu religioso habere volens de his religiosis." Wellicht waren de Windesheimsche regulieren bij den H. stoel in verdenking gebracht. Dat zij aan hun mandaat voldeden valt wel niet te betwijfelen en dat het gunstig voor Windesheim zal zijn uitgevallen, laat zich vermoeden. Kamerijk's bisschop toch, — gelijk ons uit een drietal bullen blijkt [2]), — deed nogmaals pogingen om zijn gezag te doen gelden. De benoemde beschermers der congregatie ontvingen — ondergeschoven (?) — brieven om den bisschop niet langer het visiteeren der reguliere conventen te beletten, zoodat het noodig was dat Innocentius in weêrwil van zekere brieven, zooals het heet, den abt van S. Laurens buiten Utrecht en zijne beide medebeschermers, gelastte wel degelijk met de handhaving van Windesheim's privilegie voort te gaan en toe te zien dat Kamerijk's bisschop niets ten nadeele van Windesheim ondernam.

De dagen van het bestuur van Godfried Graes kenmerkten zich alzoo door de blakende gunst waarin de congregatie stond bij het opperhoofd der kerk. Verleende hij haar de volle bekrachtiging der privilegiën, aan hem had zij ook te danken dat zij in 't genot werd gesteld van de voorrechten die de Benedictijner congregatie van S. Justinus in Italië bezat, terwijl het haar tevens werd vergund zich Congregatio Frisionaria, Lateranensis en Salvatoris te noemen, titels die haar gedeeltelijk reeds vroeger door sommige pausen geschonken, maar door andere weer ontnomen waren [3]). Geen wonder dat ook andere conventen de vriendschap der Windesheimers zochten en de nonnen van S. Aagteklooster te Delft, die reeds in 1468 een littera fraternitatis

---

[1]) In de Oudh. v. Deventer, II, 290 wordt met een enkel woord van deze Cistercienser abdij gewag gemaakt.

[2]) Zij komen voor in de privilegiën achter de Windesh. statuten, gedrukt in 1553. Zij vullen de twee andere brieven, waaruit wij deze zaak leeren kennen en die voorkomen in H. S. 352 onder no. 74 en 75, aan.

[3]) Zie in H. S. 352 de bulle onder no. 62 en 65. De toekenning der privilegiën van de congregatie van S. Justinus wordt ook vermeld in H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

van 't Windesheimsche kapittel hadden ontvangen en sinds 1471 verlof verkregen hare visitatoren uit de Windesheimsche kloosters Eemsteijn, Leijderdorp en Rugge te kiezen, er prijs op stelden in 1492 van Godfried Graes een tweeden gunstbrief te ontvangen [1]). Toch oordeelde het generaal-kapittel het wenschelijk in de privilegiën en statuten die wijzingen te brengen, die door de omstandigheden gebiedend werden vereischt. Zij betroffen inzonderheid de beschikking over eenige rechten, die men uitsluitend tot de hoogste waardigheid-bekleeders der congregatie wilde terugbrengen. Na machtiging van den paus werd mitsdien in 1490 op het generaal-kapittel bepaald, dat absolutie voor simonie voortaan slechts door 't kapittel en den opperprior kon worden verleend, dat slechts de diffinitoren en de opperprior konden toestaan dat iemand van onwettige geboorte tot eenigen rang in de orde bevorderd werd, dat het overgaan tot de orde der Benedictijner observanten alleen bij toestemming van 't generaal-kapittel en den opperprior mocht plaats vinden en de vrije prediking in navolging van Minderbroeders en Predikheeren werd ingetrokken [2]). Welke mogen de omstandigheden geweest zijn, die zulke restricties wenschelijk maakten? Was 't, aan het plegen van simonie voedsel geven geweest, dat dispensatie hiervan aan iederen prior was toegekend? Dreigden de conventen te zeer een goed heenkomen te worden voor bastaarden uit aanzienlijke geslachten, sinds onwettige geboorte geen hinderpaal was om tot het bestuur op te klimmen? En vreesde men dat de vrije overgang tot de Benedictijner-observanten tengevolge zou hebben dat de gehechtheid aan de congregatie mocht verminderen en het lid zijn van Augustijns orde niet genoegzaam in eere zou blijven, waaruit het verval der congregatie kon voortvloeien? 't Is niet onmogelijk. Maar dan zou het tevens blijken, hoe het bezit van de privilegiën van de congregatie van S. Justinus, — waartoe juist de nu ingetrokken voorrechten behoorden, — voor Windesheim een gevaarlijk bezit was geworden, een Pandora-doos.

Terwijl de eerstvolgende jaren, wat het hoofdklooster betreft,

---

[1]) Zie Kerkhist. Arch. IV, p. 44 sq.

[2]) Zie de bulle in H. S. 352 onder n_o, 76, terwijl deze restricties ook vermeld worden in de Constitut. capit. Windes. III, cap. 16.

voor ons in 't duister bleven gehuld en er ons weinig meer bekend van is geworden dan dat, na den dood van Godfried Graes in 1493, Tijman of Tilman Stuerman, die in 1466 te Windesheim professie deed, prior werd, maar reeds in 1496 door Johannes Rijseren sinds 1471 Windesheimsch kanunnik, werd opgevolgd, die, drie jaar later overleden, door Johannes van Leerdam werd vervangen en deze, sinds 1485 in de orde, na evenzeer slechts kortstondig het bewind gevoerd te hebben, bij zijn dood in 1507 door Nicolaas van Harderwijk werd opgevolgd [1]), is er maar al te zeer reden om te gelooven dat zich hier en daar verslapping in het geestelijk leven der congregatie heeft geopenbaard. Toen toch Johannes Scotus, prior van 't convent van Heer-Isaaks-Bosch bij Nivelles in Braband, in 1508 op 't generaal-kapittel te Windesheim de kapittelrede hield, had hij niet alleen reden, om er op te wijzen dat de congregatiën van Reguliere kanunniken van S. Victor en van Aroasie in Frankrijk, op enkele conventen na, geheel waren ontaard, maar ook aanleiding om de stof zijner toespraak te ontleenen aan 1 Petr. 2 : 11, 12a en inwoners en vreemdelingen te vermanen „zich te onthouden van de vleeschelijke begeerlijkheden, die krijg voeren tegen de ziel en daarentegen hunnen wandel onder de Heidenen eerlijk te houden" [2]). En toen, drie jaar later, dezelfde taak door den prior Eemsteijn, Johan van Delft werd verricht, voelde ook hij zich gedrongen, naar aanleiding van 1 Cor. I : 26, tot vernieuwde gehoorzaamheid op te wekken, in welke rede hij niet onduidelijk op zekere ontstane verslapping wees [3]). Vooral schijnen het de vrouwenkloosters geweest te zijn, die omstreeks dezen tijd strenger toezicht behoefden. In de jaren 1514 en beide volgende toch, betroffen de nieuwe bepalingen die het generaal-kapittel maakte vooral dezen. Het werd verboden dat de nonnen met hare bloedverwanten spraken, anders dan van dezen gescheiden door een getralied hekwerk [4]); er werd bepaald dat slechts eenmaal 's jaars en niet voor zij den vollen leeftijd van zestien jaar hadden bereikt, vrouwelijke novicen zouden worden

---

[1]) Zie Oudh. v. Dev. II, p. 192. Lindeborn. p. 367.

[2]) De rede is bewaard in H. S. 11981 der Bourg. Bibl.

[3]) Ook deze rede kwam mij ter kennis uit een H. S. der Bourg. Bibl. aldaar onder no. 173 bewaard.

[4]) Zie de in 1553 gedrukte Constitut. Capit. Windes. II, 15, III, 18. 19.

opgenomen, terwijl goedgevonden werd om aan iederen rector van een nonnenconvent twee fraters als socii toe te voegen. Dat toch de geest dier conventen te wenschen overliet en nadeelig werkte op de rectoren die er aan 't hoofd stonden, blijkt genoegzaam uit een bericht voorkomende in het Memoriale Septemfontium, libro primo [1]). Wij lezen daar, dat Hendrik de Kock van 1523—1525 prior van Septem-fontium, na den dood van Laurentius de Mortere, rector der nonnen van Heijendonck, op nieuw met het bestuur over deze kanunnikessen, wier rector en confessor hij te voren was geweest, wenschte belast te worden, welke begeerte vervolgens door den schrijver van het Memoriale, Aegidius van der Hecken, met de volgende woorden wordt gekarakteriseerd: „nescio plane si deterior pestis sacrae religioni potuerit accidere. „quoniam qui, tum senes tum bonae spei juvenes, suis domibus „abstracti, dum mulierum curis implicantur, muliebrem affectum „induunt et ita inutiles facti enervantur et ad nihil postremo va„leant quam inerti otio et segnitie mulierum inter contubernia effe„minatam vitam ducere. Quem defectum, si qui evadunt, tam „rari sunt ut inter phoenices computari debeant." — Evenwel ook voor de kanunniken achtte het generaal-kapittel de bepaling dienstig, dat de priors hunne conventualen niet dan in hooge noodzakelijkheid zouden toestaan hunne betrekkingen te bezoeken en nooit langer dan voor één dag, terwijl een andere broeder hen vergezellen moest [2]). Zijn deze bepalingen wel niet buiten toedoen van den opperprior tot stand gekomen, wij leerden dan reeds in Nicolaas van Harderwijk een man kennen, die zich met ijver de belangen der congregatie aantrok, in wier hoofdklooster hij in 1498 professie had gedaan. [3]). Daarvan gaf hij almede blijk, toen Karel van Oostenrijk in 1516 de privilegiën, vrijheden en immuniteiten van de godshuizen der kapittels van Windesheim en Sion bedreigde, waarom hij in 't klooster Hieronymusdal bij Leijden, een samenkomst van de priors en rectors der beide kloostervereenigingen deed plaats hebben, waarop aan den prior van Eemsteijn en den procurator van 't klooster te 's Gravezande in last werd

---

[1]) In H. S. voorhanden op de Bourg. Bibl. onder n°. 11985.

[2]) Constit. Capit. Windes. III, 13.

[3]) Zie de lijst der fraters in H. S. 349 der Kon. Bibl.

gegeven bij het bevoegde gezag de rechten der congregatie te verdedigen [1]). Met dezelfde bedoeling om zijn klooster voor de nadeelige gevolgen van binnenlandsche oorlogen te bewaren, mag het dan ook zijn geweest dat hij medewerkte aan de vereffening van het geschil tusschen Karel van Egmond, hertog van Gelder en Utrecht's bisschop Frederik van Baden, over het bezit van de Kuinre, door het klooster Windesheim open te stellen tot het houden van een dagvaart [2]); en als deze poging mislukt is en de drie Overijsselsche steden in 1510 besluiten, om ter verdediging tegen de Gelderschen een somme gelds in voorraad uit te leggen, dan draagt ook Windesheim tot die leening bij tot het aanzienlijk bedrag van 2000 goudgulden [3]). Een jaar later zag het klooster op nieuw een vergadering van politieken aard binnen zijne muren, waarop de ridderschap en magistraat der drie Overijsselsche steden met elkander te rade gingen welke gedragslijn te volgen tegenover Rudolf van Munster, drost van Koevorden, die zonder vergunning der staten, bij Meppel eene sterkte had opgericht. Of het aan die, zooal niet rechtstreeksche dan toch zijdelingsche inmenging in staatkundige aangelegenheden was te wijten, dan wel als een gevolg moet worden aangemerkt van den aanhoudenden strijd tusschen den hertog van Gelder en het huis van Oostenrijk, waarin ook Overijssel telkens betrokken was en welke het geheele land teisterde, kunnen wij in 't midden laten, maar zeker is het dat ook het klooster Windesheim de nadeelige gevolgen ondervond van den telkens met nieuwe kracht ontbrandenden strijd. Hield de zoogenaamde Zwarte hoop zich in 1517 een nacht in 't klooster op [4]), tien jaar later zag het zich, door den Hertog van Gelder, die Zwol belegerde in een sterkte herschapen en had in December 1527 een, zooal vruchteloos, beleg te doorstaan van de krijsmacht der drie Overijsselsche steden [5]). Meer aan zijne bestemming beantwoordde het, waar het op den 5den Augs. 1525 zijne poorten opende tot een

---

[1]) Zie Römer, Kloosters en Abdijen in Holland en Zeeland I, p. 352 en 369.

[2]) Zie Nijhoff, Merkw. v. Gelderl. dl. VI, 1ste st. p. CXX; van Asch van Wijk, Arch. I p. 306.

[3]) Van Hattum, Gesch. van Zwol II. p. 90.

[4]) „ „ II, 111.

[5]) „ „ II. 330,

bijeenkomst, waarin de magistraat van Zwol zich met Jacob Wijsman en eenige andere Zwolsche burgers, die de zijde van den Hertog van Gelder hadden gehouden en daarom uit de stad waren gebannen, verzoende [1]).

Maar gevaarlijker vijand voor de congregatie van Windesheim, dan de binnenlandsche oorlogen zoo hier als elders 't konden zijn, was in aantocht. Het woord van Luther baande zich overal heen een weg. In alle standen der maatschappij werd het vernomen en in duizend harten vond het weerklank. Zijne geschriften werden gretig gelezen en geenerlei kring ontkwam geheel aan den invloed van dat optreden. Ook in de aan Windesheim meest verwante kringen vond Lutherije bijval. Naast Herman Busch, den rector en Adolf Clarenbach, den conrector der schole te Wezel vond de hervorming er steun bij de broeders van 't gemeene leven. George Aportanus, de voormalige leerling van het Zwolsche fraterhuis, stond welhaast aan 't hoofd der nieuwgezinden in Oostfriesland, terwijl in Groningen de reeds bejaarde bestuurder der fraterschool, Gosewinus van Halen naast Willem Frederiks, pastoor der S. Maartenskerk, de hervorming lang niet ongezind was. Niet minder vond zij een bondgenoot te Utrecht in Hinne Rode, rector der daar gevestigde fraterschool, maar vooral vond zij ingang in het Doesburgsche fratershuis, waar de procurator Johannes van Heussen haar welhaast krachtig verstond, terwijl ook in het Deventersche fraterhuis de Lutherije een oorzaak van tweespalt werd. En noemen wij de namen van Jacobus Praepositus, Hendrik Voes, Johannes van Essen, Nicolaas van Antwerpen, Lambertus Thorens en Hendrik van Zutfen dan rijst ons het zoo reformatorisch gezinde Augustijnerklooster te Antwerpen voor den geest, dat, schoon wel niet onder Windesheim behoorende, toch van eenerlei orde was als de congregatie. Niet anders was het gesteld in 't Augustijnerklooster te Dordrecht onder prior Hendrik van Zutfen, in dat te Yperen waar een Nicolaas Buscoducensis de hervorming liefhad, te Gent waar een Petrus Daensius haar even als enkele zijner mede-conventualen was toegedaan. Was het wonder dat ook de conventen der Windesheimsche

---

[1]) Nijhoff, Merkw. v. Geld. dl. VI, 2de st. p. CXXXVIII noot 1. Zie ook van Asch van Wijk, III, 165 en v. Hattum, II. 309.

klooster-vereeniging niet onbesmet bleven van ketterij en 't nieuwe licht er hier en daar binnen drong? Reeds in 1518, zag Septem fontium de nieuwe godsdienstbegrippen onder zijne kloosterlingen wortel schieten en voegde frater Balthazar Walen zich aan Luther's zijde, om in 1521 door Michaël Boel, Petrus de Mol, Jocob Mentz en nog een ongenoemde te worden gevolgd [1]). Twee jaar later liepen twee priesters uit het klooster te Anjum evenzeer tot Luther over, met name broeder Heere en broeder Johannes van Dokkum [2]), terwijl reeds vóór 1527 ook 't convent der regulieren bij Eindhoven een zijner conventualen tot de nieuwe leer had zien overgaan [3]). Maar oneindig veel grooter was het aantal der Windesheimsche conventen in Duitschland waar reeds vroegtijdig de hervorming bijval vond. Tallooze conventualen zeiden hunne geloften vaarwel om in de wereld terug te keeren en zich bij Luther aan te sluiten, en het verdient opmerking dat het juist de Augustijner monniken zijn geweest die zich jaar in jaar uit naar de Universiteit te Wittenberg begaven, het middenpunt der godsdienstige beweging [4]). Met het oog op zulk eene overhelling tot de nieuwe religie, had paus Leo X 't noodig geoordeeld, in 1520 ook de Windesheimsche conventen in de diocese van Utrecht aan de jaarlijksche visitatie van bisschop Filips van Bourgondië te onderwerpen [5]), en indien de paus deze vergunning een jaar later weêr introk, 't mogen deels de strenge plakkaten van keizer Karel geweest zijn, deels de maatregelen die het generaal-kapittel zelve ter weering der ketterij nam, die hem bewogen, om aan het verzoek der congregatie, de opheffing der bisschoppelijke visitatie betreffende, te voldoen. Tot die maatregelen door het kapittel genomen behoorde, dat het der congregatie op aanvrage bij den pauselijken stoel in 1523 door Clemens VII vergund werd, conventualen die zich zonder verlof van hun prior buiten het klooster ophielden en bleven vertoeven, met

---

[1]) Memoriale Septem-fontium in H. S. 11985 der Bourg. Bibl. onder Caspar de Meet.

[2]) Zie de kronijk van Petrus Thaborita in 't Arch. van Visser en van Amersfoort III, p. 427.

[3]) Kerkhist. Arch. IV, p. 198.

[4]) Heppe, Gesch. d. Evang. kirche von Cleve—Mark. p. 9.

[5]) Zie de bulle in de lijst der privilegiën voorkomende in de Constitutiones gedrukt in 1553 en bij Dodt van Flensburg, Geschiedk. Arch. V, p. 297.

behulp der wereldlijke macht terug te halen [1]), Zien wij daarbij — wat opmerking verdient — dat tusschen de jaren 1517 en 1533 niet één enkele nieuwe frater in het klooster Windesheim werd opgenomen [2]), dan is het niet ondenkbaar, dat het bestuur van het convent de opname van novitii voorzichtigheidshalve en met opzet zal hebben geweerd, om niet te gelijk met nieuwe religieusen, ook de nieuwere denkbeelden binnen te halen; of men moest de voorkeur geven aan de meening dat zich in 't geheel geen novicen in die jaren hebben aangemeld, wat men trouwens eerder na 1530 zou verwachten toen te Zwol de eerste sporen van Lutherije zich vertoonden en weldra zooveel bijval vonden dat de magistraat 't noodig keurde de plakkaten van Karel V daartegen te doen aanplakken [3]). Trachtte de congregatie hare obedientiarii door deze middelen zooveel mogelijk van de buitenwereld af te houden, in 1527 vaardigde zij ook een verbod uit om de boeken van Luther of zijne volgelingen te lezen of onder zich te hebben, op straffe van den kerker. Hare pogingen mochten echter niet baten. De nieuwe geest drong in vele kloosters der congregatie door en met rassche schreden liep zij haren ondergang te gemoet. Uit een decreet van Karel V, 16 Febr. 1535 uitgevaardigd, [4]) blijkt ons, dat: „diversche religieusen dagelijcx uut heuren „cloosteren trekken sonder verlof van heuren overste, sommighe „van henluyden aendoende weerlycke habyten metten weerlyc„ken luyden openbaerlycken in de werelt verkeerende, die andere „houdende hem secretelyck, ende so wel d' eene als d' andere „dissolutelycken levende al in scandale ende confussie van den „religie ende van der heylige kercke," — en dat dit ook van de regulieren der Windesheimsche congregatie goldt, blijkt uit een tweede decreet van Karel, mede te Brussel gegeven den 20sten Aug. 1535 „op supplicatie van de priors der vereeniging" waarbij aan zulke conventualen uit voorschreven godshuijzen, die hunne geloften achterlaten, uit hun convent trekken, hun habijt ver-

---

[1]) Zie de bulle in dezelfde bovengen. lijst, evenals twee decreten van Keizer Karel V „de religiosis fugitivis" in 1535 uitgevaardigd.

[2]) Zie de lijst der fraters in H. S. 349 der Kon. Bibl.

[3]) Van Hattum II, p. 355.

[4]) Zie de gedrukte Constitut. II, c. 11.

laten en hare religie en regelen abandonneeren, alle recht op eenige lijfrenten wordt ontzegd.

Maar geen treffender bewijs hoever het reeds met de congregatie gekomen was, dan de kapittelrede in 1538 te Windesheim door Eemsteijn's prior Johannes Gijssen van Balen gehouden [1]). Waren na de incorporatie van 't klooster te Groot-Frankendaal nog de conventen van Maria te Zwavenheim, en S. Christoffel te Ravensbergen, van Maria in 't Zand bij Stralen, van S. Maarten te Turgau, van 't Lichaam des Heeren te Bloemenbergen, van S. Maarten te Zoldelfinge, van S. Laurens te Hissa, van S. Maria te Bordesholm, van S. Jan de Dooper te Merkeshusen, van S. Joris te Sambach en van S. Maria bij den vloed Jason (?) [2]) tot de congregatie toegetreden, 't zal ons aanstonds blijken dat reeds in 1538 de hervorming vele kloosters voor Windesheim had doen verloren gaan.

Die kapittelrede verdient alleszins onze aandacht, niet alleen omdat zij ons den diepen val der congregatie schetst, maar ook een blik doet slaan in 't geen de fraters van de toekomst verwachtten en wel inzonderheid van een algemeen concilie, waarover toen reeds herhaaldelijk sprake was, maar dat toch niet voor 1542 te Trente bijeen zou komen.

Eemsteijn's prior kiest zich de woorden uit Jeremia IV : 20[a] en XIV : 17[b] „ventrem meum doleo, sensus cordis mei tur„bati sunt in me, non tacebo; — cum contritione magna „contrita est filia populi mei, plaga pessima vehementer" — tot grondslag. Welke de voormalige roem was van het kloosterleven, hoe bedroevend zijn val en verwoesting is geworden en een aansporing om het vervallene te herstellen, zijn de punten die hij ter sprake brengt.

O quanta tunc erat monasticae religionis gloria", — zoo laat hij zich aanstonds hooren — „quantus apud illius alumnos fer„vor, devotio, sanctimonia, pietas, quantus et is continuus pro

---

[1]) Zij is ons bewaard in H. S. 11982 der Bourg. Bibl.

[2]) Zij worden, behalve bij van Heussen, ook vermeld in de lijst der kloosters voorkomende achter de Constitut. van 1553, waaruit blijkt dat zij voor dien tijd reeds waren ingelijfd. Maar veilig mag men die toetreding stellen voor 't jaar 1500. De conventen bij van Heussen en Miræus nog verder opgeteekend, zijn eerst bij de congregatie gekomen, nadat deze in de 17de eeuw was hersteld.

„virtute agon! Unde et pontifices, contemto diademate spretaque „purpura regum filii, monaticis sese gaudebant subdere institutis. „In omnium tunc ore erat religio, a nemine satis poterat commen- „dari. Excipiebatur perinde ac angelus dei, ubi religiosus quispiam „accessisset. Nec infausta sibi evenire posse putabat quaecumque, „e familia sua, gens, monachum habuisset. Parvuli eis offere- „bantur benedicendi, nec procerum ac magnatum filii alibi quam in monasteriis educabantur. — Sed" — zoo gaat hij voort — „heu! nihil stabile in humanis! En periit religio, neque „minor est hodie monastici nominis ignominia quam fuit „olim gloria!" — Dat is daaraan te wijten — zoo heet het dan verder — dat men God heeft verlaten, „et Jesus procul certe „exulat a finibus nostris et totus fere mundus Sodoma est." — „Crudelis enim ille animarum pijrata Lutherus cum tota perfida „neotericorum haereticorum cohorte in Christianam degrassatur „ecclesiam." Dan vervolgt hij: „Ubi famosissima illa collegia, hujus „insignis capituli membra, quondam erecta apud Germanos? in- „clita illa quondam domus Basilaeënsis? Ubi apud Argentoratum „Iterwile? Ubi praeclarus ille Mons Dei [1]), Mons pinguis [2]), Mons „Thuricensis [3])? Ubi Mons fragrorum? Ubi egregium illud monas- „terium Hessa? Ubi florida illa Vallispacis [4]) et id genus plura, „quae jam enumerare longum est?" Het antwoord dat hij zichzelf daarop geeft, is dat zij ten gronde zijn gegaan, en wel doordien het verderf uit den boezem der Augustijner orde zelve is voort- gekomen. Gelijk toch God somwijlen pseudoprofeten als Moham- med en Arius liet opstaan; „sic denique ex nobis, hoc est reli- „giosis, prodierunt, sed non ex nobis erant, alioquin permansissent „utique nobiscum, — Martinus Lutherus, Joannes Oecolampadius,

[1]) 't Convent bij Godesberg in insula prope Confluentiam (Coblentz).

[2]) Richenberg (?).

[3]) Welk klooster hiermede wordt bedoeld is mij onbekend. Misschien S. Maarten juxta civitatem Turicensem in de diocese van Constanz.

[4]) Vredendaal buiten Utrecht.

[5]) Een welsprekend Minderbroeder, vriend van Spalatinus en Luther, een der eerste Hoogleeraren der Marburgsche Universiteit. Zie over hem J. W. Baum, Frans Lamberts van Avignon 1840. Cfr. de Hoop Scheffer, Gesch. d. Hervorm. in Nederl. vóór 1531, in de Studiën en bijdr. v. Moll en Scheffer dl. II, 1ste st. p. 140. De Hervorming van Hessen was grootendeels aan hem te danken.

„Franciscus Lamberti [5]), et alii utriusque sexus multa millia." — Toch — zoo verzekert de redenaar verder — heeft ons kapittel onafgebroken gedaan wat het kon, door kapittelvergaderingen, kloostervisitatie enz. wat den bloei der religio monastica kon bevorderen. En wat nu? Hoe het kwaad verder te stuiten? Hoe nog te herstellen wat nog hersteld kan worden? Onze priors moeten vóór alle dingen het kwaad in den grond leeren kennen om het juiste tegengif aan te kunnen wenden. Onverstandige leiding toch heeft velen vervreemd en afvallig gemaakt. Weest daarom standvastig in het beoefenen onzer wetten en wijdt u aan de terechtbrenging van dwalenden. Zóó wanhopend is de zaak nog niet, dat genezing onmogelijk zou zijn. Denkt slechts aan de dagen van Geert Groote en Johannes Busch en let op 't geen de vrucht is geweest van hunnen arbeid. En dan vervolgt de spreker met klimmenden gloed: „erigite dejectionem populi „vestri et pugnate pro eo et sanctis vestris. Quis scit si haec „reformandae religionis provincia vobis servata sit, ut eradicetis „evellatis, dispergatis, dissipatis pessimam istam plantationem quam „non magnus ille pater familias sed inimicus plantavit qui et „superseminavit zizania, adeo ut passim infelix lolium et steriles „dominentur vepres. Pro quibus exstirpandis agrum dominicum „vestrae culturae commissum, acuto sacrae disciplinae vomere „diligenter exarate, noxias vitiorum sentes expungite ac malarum „cupiditatum vepres asperae correctionis fulce demolite. Neque „est ut hoc reformationis negocium rejiciamus in futurum con„cilium quod plerosque sitibundis desideriis avidissime optare video, „non tam (ut vereor quo, ad meliorem frugem adque rigorem disci„plinae res monastica renovetur sed ut suis voluptatibus fiat satis, „ut a sacrarum precum pensa ac observatione regulari absolvantur „ut a votorum vinculis eximantur, quae omnia et id genus com„plura alia per concilium mala sperant futura. Sed faxit Deus „optimus maximus ut mentiatur iniquitas sibi. Concilium equi„dem non adeo improbarem, modo sincere tractaretur, absque prin„cipum tyrannide ad archetypum veterum, si interim tam essemus „omnes ad veram pietatem propensi, quam sumus ad libertatem „non spiritus sed carnis proclives, si ad mentem quisque suam „redire velit, si suapte sponte resipisceret, si ad suipsius refor„mationem sese strenue accingeret. Alioquin nihil nobis, id est

„religiosis e concilio exspectandum video suave blandumque, sed „gladium, sed exitium, sed exterminium. Quae futura non obscure „jam divinare possumus, cum ex aliis tum ex placitis illis quae his „diebus ex urbe a coetu cardinalitio prodisse feruntur, quibus „decernitur ob quorumdam deformationem ac simul conventuales „ordines abolendos, exterminandos esse ne quis posthac in illorum „grege abscribetur [1]). Ex his facile colligere licet quae mala nos „maneant nisi mature resipiscamus."

Welke de houding was die Eemsteijn's prior tegenover de Hervorming innam behoeft na het meêgedeelde, wel geen vermelding meer en dat Windesheim's prior, Thomas Steck [2]) die in 1532, Nicolaas v. Harderwijk was opgevolgd, dezelfde gezindheden koesterde, blijke daaruit dat deze prior in 1534 en 1535 zijn convent openstelde voor bijeenkomsten der gezanten van Zwol, Deventer en Kampen, om maatregelen te beramen tegen de Wederdoopers die ten gevolge hadden dat men besloot ze niet in het land te dulden [3]).

Toch mocht het Bovensticht, in vergelijking met andere streken, waar het Windesheimsch kapittel zijne kloosters telde, nog van rust spreken op godsdienstig terrein. Hadden de binnenlandsche twisten, waarbij de Hertog van Gelder en Utrecht's kerkvoogd met afwisselenden voorspoed om het bezit van Overijssel streden, de nieuwere gevoelens in dit gewest minder wortel doen schieten of altans minder openbaar doen worden dan elders, omdat de politieke toestand aller harten met angst en zorg vervulde, sinds het Bovensticht zich in de armen van keizer Karel had geworpen en zijn gezag omstreeks het jaar 1530 genoegzaam bevestigd mocht heeten, hadden de strenge plakkaten tegen de ketterij ook 't hare bijgedragen om de reformatie tegen te houden. Zoo heerschte er in 't Bovensticht in de daaropvolgende jaren betrekkelijk rust en de gemoederen moesten eerst van al de doorgestane

---

[1]) I. vermoed dat gedoeld wórdt op de hervormingsvoorslagen in 1537 door de commissie van kardinalen onder praesidium van Caspar Contarini bij Paulus III ingediend. Zie Gieseler III, 1, p, 503 noot 22 en 23.

[2]) Volgens de lijst der fraters in H. S. 349 der Kon. Bibl. voorkomende, sinds 1496 profes in Windesheim.

[3]) V. Hattum, II, p. 368.

oorlogsellende adem scheppen, aleer ook hier het zaad der Lutherije welig opschoot. Onder den indruk dier meerdere kalmte en der strenge handhaving der keizerlijke plakkaten tegen de ketterij, krachtens welke in 1534 een groot aantal Wederdoopers, die zich rondom Zwol hadden vereenigd om van daaruit het belegerde Munster te gaan ontzetten, was gevangen genomen [1]), mocht Eemsteijn's prior den toestand der religio monastica nog niet geheel hopeloos noemen. Toen hij zelf omstreeks 1541 geroepen werd tot het opperprioraat der congregatie, zag deze ongetwijfeld een ijverig en kloek man aan haar hoofd, die geen heerlijker doelwit kende dan den ouden luister en het voormalig aanzien der congregatie te doen herleven. Was „dat heilig gezag van het generaal-kapittel zeer sterk gedaald" dit was hem meer dan voldoende reden om in 1546 op de algemeene kapittelvergadering het besluit te bekrachtigen dat iederen prior, die de statuten weigerde na te leven met afzetting en iederen ongehoorzamen conventueel met kerkerstraf bedreigde [2]). Toch ook vergat hij het dreigend gevaar om zijn klooster met ketterij besmet te zien, niet. De velerlei vertalingen van het N. Testament, dat in gedeelten of in zijn geheel gedurende dezen tijd door den druk werd verspreid, schenen hem, als van ketterschen oorsprong, niet zonder gevaar. Vooral dat „neerstelick gecorrigeert," dat zelden op den titel gemist werd, mag hem als der Lutherij gunstig zijn voorgekomen, weshalve het generaal-kapittel in 1547 het besluit uitvaardigde dat niemand den tekst van Oud en Nieuw Testament mocht verbeteren dan overeenkomstig de geëmendeerde bijbel-exemplaren in de Windesheimsche kloosters in gebruik, tenzij naar het oordeel van den prior een tastbare fout was ontdekt [3]).

Een oogenblik zelfs scheen het dat er nog betere dagen voor de congregatie aanstaande waren. Onder de bepalingen vervat in het Augsburger Interim, behoorde ook een schikking betreffende

---

[1]) V. Hattum, II, p. 362 sqq. Zie over den toestand van het Bovensticht vóór 1531, de Hoop Scheffer in de Stud. en Bijdr. voor hist. Theol. dl. II, 2de st. p. 198 sqq.

[2]) Zie de Constitut. III c. 6.

[3]) „ „ „ II c. 11.

de kloosters. Waar zij geheel te niet waren gegaan zouden de kloosterbezittingen blijven in handen der tegenwoordige eigenaars, maar waar nog enkele conventualen of zelf maar één 't convent niet hadden verlaten, moesten zij in 't rustig bezit der kloostergoederen worden gelaten. 't Generaal kapittel trok terstond partij van deze bepaling en de gesamenlijke priors besloten in 1548 om uit elk der Brabandsche kloosters een of meer conventualen naar de kloosters in en bij Worms te zenden, opdat deze conventen door gebrek aan bewoners niet voor de congregatie verloren zouden gaan, de goederen niet in handen der wereldlijke vorsten, onder wier gebied zij lagen, zouden vervallen, maar bovendien de religio, „propter Lutheranos prope sepulta, erigeretur." Mitsdien bood zich o. a. Petrus Juecht, kanunnik van Septem-fontium aan en werd naar Groot-Frankendaal gezonden, alwaar hij het prioraat bekleedde. Zoo stelden zich ook anderen ter beschikking van 't generaal-kapittel en werden waarschijnlijk naar 't klooster Mariëngaarde bij Worms, 't convent van S. Pieter te Heghenen en andere kloosters van Duitschland gezonden, om deze daardoor voor de congregatie te behouden [1]). Werd hierdoor al een en ander uit de schipbreuk gered, de schipbreuk zelve was niet te ontgaan.

Het mocht van goeden moed voor de toekomst getuigen, dat de vergaderde prioren in 1553 op hunne kapittelbijeenkomst besloten de statuten op nieuw te laten drukken, zooals ook werkelijk in genoemd jaar te Utrecht plaats had [2]); men mocht nieuwe bepalingen maken omtrent de kloostervisitatie, die niet meer nauwgezet plaats greep en door de ondergeschikten weinig werd geteld [3]), 't baatte weinig. Was de ondergang der congregatie in de diocesen van Duitschland een bijna reeds voldongen feit, ook op Nederlandschen bodem ging zij haar val met snelle schreden te gemoet. Bleek dit nog niet aanstonds onder het opperprioraat van Ludolf van Vollenhoven, die in 1551 Joan Gijssen van Balen was op-

---

[1]) Zie het Memoriale Septem-fontium in H. S. 11985 der Bourg. Bibl. onder frater Petrus Juecht.

[2]) Constitut. cap. Windes. I, 1. Het blijkt daar dat deze Utr. uitgaaf van 1553 niet de eerste was, gelijk ze ook nog door die van Leuven in 1639 werd gevolgd.

[3]) Constitut. I, c. 9.

gevolgd, [1]) toen Gerard Bosnis het bewind voerde van 1555 tot 1558, maar vooral onder Wouter van Wenchem — wiens naam doet vermoeden dat hij uit een der Brabandsche conventen afkomstig was, — vertoonden zich alras de teekenen eener spoedige ontbinding. Reeds in 1559 kon het kapittel niet meer te Windesheim vergaderen [2]), maar kwam te Utrecht bijeen. In 't zelfde jaar werden de goederen van 't klooster op den Agnietenberg aan het nieuw opgerichte bisdom van Deventer toegewezen [3]) en daardoor een nieuwe slag aan de congregatie toegebracht. In 1561 werd het kapittel te Nuis gehouden, waar Hubertus Scotus, prior van Heer-Isaäks-Bosch, de prioren toesprak naar aanleiding van 1 Petrus II : 11. In de jaren 1566 en 1567 moest het convent, ongetwijfeld tot groote ergernis der conventualen, gedurig vergaderingen van de drie Overijsselsche steden en de Ridderschap binnen zijne muren dulden, waarin gedelibereerd werd over het afstaan van een kerk aan de Hervormingsgezinde inwoners van Zwol, Deventer en Kampen, aangezien men anderszins beducht was de beeldstormerij, gelijk zij elders woedde, niet te kunnen voorkomen [4]), maar waarin tevens maatregelen genomen werden om de kloosters, Diepenveen, Windesheim en op den Agnietenberg, in geval van nood door eenige gewapende ruiters te beschermen. Toen ook Overijssel het Spaansche juk afgeworpen en de zijde van den prins had gekozen, werden in 1572 de altaren en beelden uit de prachtige kerk van Windesheim weggenomen onder toezicht van den Zwolschen burgemeester Splijthoff, die ze naar zijn woning deed overbrengen, van waar ze weer naar het klooster werden teruggebracht, toen Zwol op nieuw in de macht der Spanjaarden geraakte [5]). Nog korten tijd handhaafde het zijn bestaan. Maar als de Spanjaard andermaal zich uit

---

[1]) Ook hij was een profes van Windesheim sinds 1503, evenals zijn opvolger Gerard Bosnis, vermoedelijk dezelfde persoon als de in 1539 opgenomen Gerard van Zutfen. Zie den catalogus fratrum in H. S. 349 de Kon Bibl., vgl. Oudh. v. Dev. II, 192.

[2]) Blijkens de kapittelrede in 1561 door Hubertus Scotus, prior van Heer-Isaaks-Bosch te Nuis gehouden, bewaard in H. S. 11980 der Bourg. Bibl.

[3]) Oudh van Dev. I, p. 15.

[4]) V. Hattum, III, p. 25. 30.

[5]) „ „ III, p. 126.

Overijssel verdreven zag, werden de bezittingen door de Algemeene Staten in 1577 in bezit genomen. De prior Martinus Lentius, — Wouter van Wenchem was in 1573 overleden — diende bij de Staten van Overijssel een smeekschrift in, gedateerd 17 Dec., om bij de Algemeene Staten ten behoeve der Windesheimsche religieusen pogingen aan te wenden tot teruggave, welk verzoek gunstig werd opgenomen en een schrijven van die van Overijssel ten gevolge had, waarbij zoowel op de teruggave dier kloosterbezittingen als op die van Bergklooster werd aangedrongen, „als wesende sulck een olt clooster ende daer men dachlicx die armen ende nootdruftigen dermaten heerlick plecht te spisigen." De Algemeene Staten willigden het verzoek van den „waerdigen heer prior en opperprior van Windesheim" in [1]). Nogtans de tijden waren voorbij dat men de kloosters zeer gunstig behandelde. In 1578 werden de kloosters gedrongen aanzienlijke sommen bij te dragen in de kosten tot het beleg van Deventer vereischt. Bedroeg die som voor Diepenveen 3000 goudgulden, terwijl Brunnepe, Albergen en Bethlehem in Zwol ieder op 300 goudguldens geschat werden en het Bergklooster 200 goudguldens opbracht, van Windesheim werden 400 goudgulden geëischt. Kort daarop werden de conventualen verdreven en het hun zelfs verboden, bij besluit van 24 Januari 1580, binnen Zwol te overnachten [2]). Een paar maanden later werden de kloostergebouwen gesloopt en de afbraak tot versterking der stadswallen aangewend. Te vergeefs evenwel beproefde de magistraat van Zwol in 1581 om in het bezit der goederen van Windesheim te komen. Gelijk reeds een vorige poging, bij den Aartshertog Matthias van Oostenrijk aangewend, onder belofte van de inkomsten te gebruiken voor het onderhoud van arme studenten en het aanleggen van vestingwerken, was mislukt, zoo was ook deze nieuwe poging vruchteloos. Een afzonderlijk rent-ambt werd voor de bezittingen van Windesheim ingesteld, dat tot aan de woelige dagen van het einde der 18de eeuw in stand bleef [3]).

---

[1]) Van Hattum, III, p. 168. Bondam, Verzam. v. Onuitgeg. stukken IV, p. 194, 232.

[2]) Van Hattum, III, p. 167, 188.

[3]) Tegenw. staat van Overijssel, II, p. 100.

Wel mocht de prior die omstreeks dezen tijd, wellicht ook enkele jaren vroeger reeds, de kapittelrede hield op het generaal-kapittel dat in 't klooster Groenendaal werd gehouden, zijne toespraak over Joh. XIV : 20b aldus aanvangen: „flere magis liberet quam „aliquid dicere. Cujus enim, vel saxeum pectus, hoc infelicissimo „tempore dolore non afficeretur, videndo fidei, morum et disci- „plinae Christianaeque religionis deplorandam jacturam, templo- „rium coenobiorum ac sacrorum depopulationes. Quorum (sc. chris- „tianorum dissidentium letalis inimicitiae et bella cruenta) „occasione fit, ut praeter solitum in hoc loco (i. e. Viridi-Valle) „capitulum generale celebratur et honorandissimus et religiosis- „simus pater noster prior supremus, ab hoc dilectorum filiorum „coetu tristis ac moerens absit, absint et alii plurimi venerandi „patres ac religiosi fratres" [1]). Dit was het lot van een klooster aan welks lotgevallen die der geheele congregatie ten nauwste waren verbonden; en mocht ook al het generaal-kapittel na een aantal jaren een kommervol bestaan te hebben voortgesleept straks op nieuw herleven, op vaderlandschen bodem was zij, met den val van het hoofdklooster voor altijd ten gronde gegaan. Haar taak was afgesponnen. Zij had het hare gedaan om 't religieuse leven, dat zij misschien ernstiger had opgevat dan eenige andere kloostervereeniging van wat orde, ook te doen bloeien; de Hervorming nam haar het werk uit de handen om met jeugdiger krachten en frisscher levensgeest beter te voldoen aan de ontwaakte behoeften van hoofd en hart, verstand en geweten.

---

[1]) Deze kapittelrede is bewaard in H. S. 11981b der Bourg. Bibl. De titel luidt: „Sermo fratris Joannis Scoti prioris in Busco-Domini-Isaäc, habitus in „capitulo generali canonicorum regularium de Windesem celebrato in Viridi Valle „anno Domini 1518. Zij is ongetwijfeld onjuist; de laatste cijfers van het jaartal zijn ook geroieerd. De toestand was tijdens Joannes Scotus (1499—1531) zoo deplorabel niet dat men te Windesheim niet kon vergaderen. Men heeft wellicht 1573 te lezen en misschien werd ze gehouden door Hubertus Scotus die van 1548—75 te Heer-Isaäks-Bosch prior was. In ieder geval had zij plaats vóór 1577, wanneer de monniken ook uit Groenendaal werden verdreven.

HET KLOOSTER OP DEN AGNIETENBERG BUITEN ZWOL.

Van Windesheim wenden wij ons naar een niet ver verwijderde plek aan gene zijde van Zwol. Oostwaarts van de stad, op een klein uur afstands, verheft zich een langzaam opklimmende heuvel, bekend onder den naam van den Agnietenberg. Op zijn kruin verhief zich eenmaal een statig kloostergebouw, dat aan de H. Agnes was toegewijd en tot het generaal-kapittel van Windesheim behoorde. Vóór 500 jaren ontwaakte bij onze voorvaderen met kracht de behoefte aan hooger godsdienstig leven. Deventer en Zwol waren de middenpunten der nieuwe devotie. De kapittelschool in eerstgemelde plaats en die welke te Zwol aan de parochiekerk van S. Michiel was verbonden en straks zulk een beroemdheid had verkregen dat van heinde en verre scholieren toestroomden, waren reeds begonnen het licht der kennis eenigermate te ontsteken, voor nog Geert Groote, de vader der devoten, Zwol bezocht [1]). Door de nieuwe devotie aangegrepen, begeerden eenige mannen, die reeds een tijd lang vromelijk te samen hadden geleefd, zich straks nog meer van de wereld af te zonderen. Het waren Johannes Ummen, Wijchman Roerinc, Reinier de Leeuw van Rhenen en Jacob Wittecop. Met Geert Groote bespraken zij hùn voornemen en begaven zich op zekeren dag met dezen, door weêr en wind op weg om een geschikte plaats te vinden ten einde er een fraterhuis te bouwen. De Nemelenberg, — die later Agnietenberg heeten zou, — dacht hun gunstig toe, maar zoolang de pest Zwol teisterde, waaraan ook Meester Geert in 1384 bezweek, kon aan de verwezenlijking van het plan niet worden gedacht. Doch als zoo aanstonds de verderfengel week, vatte Johannes Ummen met Gozewijn Tijacen, die zich bij hem aansloot, de zaak ernstig ter hand en na de begeerde plek van de eigenaren ontvangen te hebben, begonnen de fraters er zich in 1386 te vestigen. Zij leidden er een godvruchtig en werkzaam leven in stipte gehoorzaamheid aan den rector, den blinden Jo-

---

[1]) Zie over deze scholen, Moll, Kerkgesch. van Nederl. II, 2de st. p. 235 sq. 254 sq. Voorts, Delprat, 't Chron. Wind., 't Chron Agnet., Busch, Reform. Monasteriorum, van Hattum en elders.

hannes Ummen. Maar gelijk ook elders, vond dit gemeenschapsleven, zonder aan eenige kloostergelofte gebonden te zijn, geen genade in de oogen der geestelijkheid. Nam hun aantal ook toe en toonden zij hun geloof uit hunnen goeden wandel, met verachting werden zij aangezien en met smaad en spot soms bejegend. Van daar ontstond bij sommigen het verlangen om zich een klooster te bouwen en door het aannemen van het kleed der Reguliere kanunniken zich tegen den overlast van vijandiggezinden te dekken. In 1398 ontvingen Egbert van Lingen en Wouter Matthiasz daartoe verlof van bisschop Frederik van Blankenheim [1]); zeker edelman Egbert Mulert te Hasselt toch, had ze daartoe een stuk grond te Westerholt bij Dalfsen ten geschenke gegeven, want de magistraat van Zwol dulde niet dat het fraterhuis op den Agnietenberg in een klooster werd veranderd. Zij bouwden er een kleine kerk en eenige onaanzienlijke woningen tot voorloopig gebruik en zagen de altaren weldra door Utrecht's wijbisschop Hubertus van Yppuze gewijd, waarna de eerste vier fraters door Johannes Wael, prior van het Zwolsche convent Bethlehem, werden geinvestieerd. Het waren behalve Egbert van Lingen, die voorloopig rector werd, Wolfert of Wouter Matthiasz, Dirk Clivis en Johannes Ummen, de jongere, een bloedverwant van den blinden frater van dienzelfden naam. De oudere Johannes bleef met nog eenige fraters, waaronder Johannes van Kempen [2]), op den Agnietenberg achter, 't zij dat men deze plaats niet geheel wilde ontruimen, 't zij dat het verlangen naar een leven onder eenigen orderegel bij hen geen bijval vond.

De wijding door den prior van Bethlehem, dat toen nog niet met Windesheim vereenigd was, doet ons tevens zien, dat de fraters niet aanstonds de opname in die congregatie zochten; maar toch achtten zij haar spoedig wenschelijk en toen in 1398 het generaal-kapittel te Windesheim gehouden werd deden de fraters daartoe aanzoek. Welwillend werd dit opgenomen; een van Eemsteijn's conventualen, Egbert Ringhe werd er als rector heen-

---

[1]) Zie den brief van 18 Januari 1398 in de Overijss. kronijk bij Dumbar, Analecta III. p. 322—326.

[2]) Wel te onderscheiden van den broeder van Thomas à Kempis. De hier bedoelde Johannes stierf reeds in 1393 aan de pest. Chron. Agnet. p. 25.

gezonden. Maar alras bleek toch Westerholt de geschikte plaats niet voor een kloostergebouw en men koesterde den wensch naar dan Agnietenberg terug te keeren en de aldaar bestaande gebouwen in een klooster te herscheppen. De noodige relatiën werden daartoe aangeknoopt. Utrecht's bisschop was aanstonds voor het plan gewonnen en gaf den 26sten Augs. 1398 de vereischte toestemming [1]). Ook Coenraad van Hengelo, onderpastoor van Zwol, was hun verlangen gunstig, maar bij den Zwolschen magistraat vonden zij tegenstand. Ongaarne toch zag deze, wat te wachten was, dat door velerlei schenkingen aan het convent, die eenmaal kloostergoed geworden van schatting en ongeld vrij waren, de bron der stadsinkomsten zou opdroogen. Zij kon de uitvoering nogtans niet keeren en vermocht alleen de wijding van het kloosterkerkhof tegen te houden, wat trouwens bezwaar genoeg opleverde, omdat in hetzelfde jaar de pest verscheiden offers onder de broeders eischte, waarom hunne lijken voorloopig in de kleine kloosterkapel werden bijgezet. Eerst na verloop van een jaar had de kerkhofwijding door bemiddeling van Utrecht's bisschop plaats [2]). Inmiddels had Joannes Ummen [3]), de oudere, den Agnietenberg verlaten en in de nabijheid van Vollenhoven een nieuw fraterhuis gesticht. Zijn tegenzin tegen het klooster was niet veranderd. Groote aanwinst voor de nieuwe stichting daarentegen was de komst van Johannes van Kempen, den broeder van den beroemden Thomas. In 1399 toch werd hij, die te Windesheim religieus was, tot eerste prior benoemd. Tijdens zijn negenjarig prioraat behartigde hij vol ijver de belangen van het klooster. Aan hem hadden de fraters de oprichting van de benoodigde gebouwen te danken, maar ook dat het heuvelachtig en zandig terrein door gedeeltelijke afgraving en slechting in vruchtbaren grond werd herschapen. Geen grooteren dienst evenwel bewees hij het klooster dan door de opneming van zijn jongeren broeder, die eens het sieraad en de roem van den Ag-

---

[1]) Zie den brief in de Overijss. kronijk bij Dumbar. Anal. II. p. 327 sq.

[2]) Zie over de stichtiug en eerste inrichting van het S. Agnesconvent, de kronijk van Thomas á Kempis, achter 't Chron. Wind. afgedrukt, p. 1—25, vgl. van Hattum I. p. 254 sqq. Zungus, II, p. 3 sqq. Cfr. Chron. Wind. p. 166 sqq.

[3]) Zie over hem, Chron. Agnet. p. 40 sqq.

nietenberg zou wezen [1]). Toen hij in 1408 dezen werkkring verliet om het bestuur van het klooster van S. Pieters-wiel bij Bommel op zich te nemen, liet hij de nieuwe kloosterkerk in aanbouw achter. Hare voltoojing verbleef aan zijn opvolger Willem Vornke uit Windesheim, die 17 jaar lang het prioraat bekleedde, en toen de kerk-inwijding op den 8sten April 1412 door den wijbisschop, Matthias van Biduane [2]) plaats had, mocht Vornke het genoegen smaken ook velen der Zwolsche overheidspersonen tegenwoordig te zien, wier onwil in belangstelling was veranderd [3]). Onder zijn prioraat werd het klooster in 1421 op nieuw door de pest bezocht, die vele broeders ten grave sleepte, terwijl twee jaar later het rivierwater door plotseling ingevallen dooi zoo hoog steeg, dat ook sommige woningen, tot het convent behoorende, er last van kregen. In 1425 werd prior Willem Vornke door de Windesheimsche kloosterlingen tot bestuurder van hun convent en tevens der geheele congregatie begeerd en Dirk van Kleef (Clivis) verving op den Agnietenberg zijne plaats. Tijdens zijn bestuur noodzaakte het bisschoppelijk schisma de fraters, die het interdict handhaafden, — zooals onder Windesheim meer opzettelijk is aangetoond, — elders een wijkplaats te zoeken. Op S. Barnabasdag van 1429 begaven zij zich op weg, met het doel om hun verblijf te Ludinkerke te nemen. Over Hasselt, waar zij in het huis der zusters van 't gemeene leven een goed onthaal vonden en bij de stadsbewoners deels spot, deels sympathie, toefden zij kort, om van daar over zee Ludinkerke te bereiken. Zij waren 24 in getal, waaronder behalve de prior Dirk van Cleef en den supprior Thomas à Kempis, 12 koorbroeders, 2 novitii, 2 conversen, 3 nog niet geïnvestieerde klerken, 2 donati en één familiaris. Ongetwijfeld bleven nog enkelen ter bewaring der kloostergebouwen op den Agnietenberg achter. Dat verblijf was voor Ludinkerke van 't grootste gewicht. De hervorming, die er kort te voren ter hand was genomen, kreeg daardoor haar beslag en als het den fraters in 1432 vergund wordt naar hunne eigene woonstede terug te keeren, dan mogen

---

[1]) Chron. Agnet. p. 27 sq.

[2]) Zie Batavia Sacra, II, 404 sq. Chron. Agnet, p. 38.

[3]) Van Hattum, I, p. 284.

zij met voldoening op hun drie-jarige ballingschap terugzien als op een welbesteden tijd [1]). Toch bleven nog enkelen achter, ten deele met 't oog op de bestendiging van het hervormde kloosterleven, ten deele omdat er waren die verdacht werden zich in de partijschappen te hebben gemengd, waarom hun de terugkeer voorloopig werd ontzegd. Het bestuur van Dirk van Kleef kenmerkte zich verder niet door buitengewone omstandigheden; alléénlijk waren de jaren 1440 en 1441 weder door pestziekte noodlottig en menige conventuaal werd er door weggerukt [2]). Maar zooveel te beter openbaarde zich onder de broeders het waarlijk religieuse leven. De geest, die Windesheim bezielde, werd ook hier niet gemist. De onderlinge liefde en hulpvaardigheid bleek herhaaldelijk. De persoonlijkheid van een Thomas à Kempis [3]), die tweemaal als supprior en tusschen dien tijd in als procurator zijne zorgen aan de belangen van het klooster wijdde, kon niet anders dan een gezegende zijn. Door zijne talrijke sermoenen, waarvan ons een 75tal is bewaard gebleven, wist hij zoowel de novitii met liefde voor het devote leven te bezielen als de oudere broeders in hun ijver te versterken. Zijn veelvuldige geschriften misten hunne uitwerking niet; en wie niet als hij „in een hoeksken met een boeksken" de gave der meditatie bezat en veel min nog in staat was zijne gedachten te boek te stellen, hij hield zich onledig met het afschrijven van boeken, die òf de boekerij vergrootten òf ten bate van het klooster te gelde werden gemaakt. Werden tucht en orde gehandhaafd, zij ademden niet dien kloosterachtigen geest, dat zij den leekebroeder Nicolaas Bodiken de vergunning zouden hebben geweigerd om zijn moeder te Zwol, die door krankte of andere oorzaken de hulp van haren zoon behoefde, te gaan verzorgen, om na haar dood op den Ag-

---

[1]) Chron. Agnet. p. 57 sqq. Van Hattum, I, p. 355 sqq.

[2]) „ „ p. 65 sq.

[3]) Zie over hem de twee levensbeschrijvingen voor zijn Opera Omnia uitgeg. door Sommalius. Voorts Chron. Montis S. Agnetis, waarachter Rosweide ook een en ander, hem betreffende heeft opgenomen, terwijl Mooren, in zijn Nachrichten, Moll, in zijn Johannes Brugman en zijn Kerkgesch. van Nederl. kunnen geraadpleegd worden. Een verdienstelijk opstel leverde J. C. Pool in de kalender van 1862.

nietenberg zijn plaats weder te gaan innemen. [1]) Ontving het klooster gedurig vele geschenken in geld en land, als van den convers Albert Droem [2]), Maria van Haerst te Zwol [3]), Egbert van Lingen [4]) en anderen, zoodat het ruimschoots van tijdelijke middelen was voorzien, de liefdadigheid aan armen en hulpbehoevenden werd er vlijtig beoefend, zoodat deze barmhartigheid nog als drangreden kon gebezigd worden, toen Windesheim's prior in 1577 pogingen deed bij de Staten van Overijssel om het Bergklooster, dat bij de oprichting der bisdommen aan den bisschop van Deventer was toegekend, te herstellen. Toch bracht ook hier het uitzicht op de zegeningen van het jubeljaar van 1450 veler hoofd op hol en toonde menige kloosterling zich ongezind zijn prior te gehoorzamen, waar deze, uit kracht van de besluiten van het generaal-kapittel, 't verlof om naar Rome te trekken moest weigeren. Maar als ons nog van Wessel Gansfort gemeld wordt dat hij in 't laatst van zijn leven, waarin hij zich nu eens in 't klooster Aduard, dan weer te Zwol of bij zijn machtigen vriend en beschermer, David van Bourgondië, te Vollenhoven ophield, toch geen liever verblijfplaats kende dan den Agnietenberg, omdat de vroegere tijd, dien hij te Zwol bij de Broeders des gemeenen levens doorbracht, en het beeld van zijn vriend Thomas à Kempis er hem levendiger dan elders voor den geest stonden, dan zien wij daarin het bewijs, hoe de vrome zin en de liefde tot de religie van de broederen nog niet was geweken en de mindere gehoorzaamheid tijdens de dagen van het jubeljaar slechts een voorbijgaand verschijnsel is geweest [5]). Zoo handhaafde het S. Agneskloosterzijn ouden roem onder prior Hendrik Willemsz van Deventer die in 1448 Dirk van Kleef na zijn abdicatie was opgevolgd en op zijn beurt van het prioraat werd ontheven in 1458, om door prior George te worden vervangen [6]), die toen het prioraat bekleedde in het S. Elizabeth's-klooster bij den Briel. Tijdens zijn bewind werd niet alleen de kerk verfraaid door de beschildering van het gewelf met ara-

---

[1]) Chron. Agnet. p. 133. [2]) Chron. Agnet. p. 32.
[3]) „ „ p. 47. [4]) „ „ p, 56.
[5]) Zie Ullmann, II, 382 noot 2. Friedrich, Johann Wessel, p. 108. Delprat, p. 104.
[6]) Chron. Agnet. p. 103 en 117.

besken, maar ook de verzameling reliquiën vermeerderd met de houten doodkist der H. Agnes. Lang hadden de fraters bij de kanunniken van S. Maarten te Utrecht, waar zij zich bevond, aanzoek gedaan om in 't bezit daarvan gesteld te worden, omdat voor haar gebeente reeds sinds 1413 een zilveren met goud versierde kist was vervaardigd, maar tot hiertoe te vergeefs. [1]) Stelden de fraters hierop grooten prijs, niet minder geloofden zij, die reeds zoo dikwerf al de verschrikkingen der pestziekte van nabij hadden aanschouwd, de nadering van den zwarten dood in 1467 te kunnen bezweren door een processie van het kloosterpersoneel door de kerk en den ambitus heen, waarbij het H. Sacrament voorop werd gedragen [2]). Toch teisterde de gevreesde ziekte het klooster in 1471 heviger dan ooit [3]). In datzelfde jaar stierf ook de hoogbejaarde Thomas à Kempis op den 25sten Juli [4]).

Zijn ons de nadere lotgevallen van dit convent onder het bestuur van Theodorus Wanink, die in 1499 stierf [5]), en van die hem opvolgden in 't prioraat, slechts zeer weinig bekend, wij mogen niet zwijgen van het aandeel dat het klooster van S. Agnes had aan de hervorming van het kloosterleven in Frankrijk. In 1497 zond het parlement van Parijs een brief naar den Agnietenberg; met het verzoek eenige fraters te willen zenden om de hervorming der kloosters te beproeven naar den regel van Windesheim. Dat dit verzoek hier heen werd gericht, mag zijne verklaring vinden in de omstandigheid, dat het S. Agnesconvent, als herhaaldelijke verblijfplaats van Wessel Gansfort, die na zijn verbanning uit Parijs nogtans de daar aangeknoopte betrekkingen aanhield, meer dan eenig ander in Frankrijk bekendheid bezat en door mededeelingen van Wessel in een goeden naam stond. Dit verzoek werd aangedrongen door een schrijven van den aartsbisschop van Parijs.

De Windesheimsche congregatie leende aanstonds een willig oor aan die uitnoodiging en zond Johannes Mauburnus van Brussel [6])

---

[1]) Chron. Agnet. p. 123 cfr. 105. [2]) Chron. Agnet. p. 133.

[3]) „ „ p. 138 sqq. [4]) „ „ p. 137. Van Hattum, II, 19.

[5]) Oudh. v. Dev. II, p. 101. Lindeborn, p. 312,

[6]) Zie over deze hervormingspoging, Gallia Christiana VII, 835 sq. XII, 1770 sqq. Delprat, p. 298 sqq. Helijot, II, 360. 361. Gieseler, II, 4 p. 273 noot.

en Reinier Koetken, beiden regulieren van den Agnietenberg, met Johannes de Vinea uit Groenendaal [1]), Jacob Oldenzeel en nog zes andere conventualen naar de abdij van S. Severinus te Chateau-Laudon. Jacques d' Aubusson de la Feuillade was er abt en der hervorming zeer toegedaan. Volgens Helijot zal het verzoek van het Parijsche parlement zelf op aandrang van hem geschied zijn. Maar hebben wij den brief van Mauburnus aan den Suffragaan-bisschop van Toulouse te gelooven [2]), dan koesterde de abt vreemde begrippen van de hervorming en beschouwde hij den schrijfarbeid, waarmede Mauburnus en de zijnen zich bezig hielden, uitsluitend als een middel om zijn inkomsten te vermeerderen. Nogtans ontbrak het niet aan waardeering. Zijn briefwisseling met Erasmus getuigt er van; de groote Rotterdammer wenschte eenigen letterkundigen arbeid toe te wijden aan het streven van Mauburnus. En zijn werk droeg vrucht. In de conventen van S. Victor te Parijs, S. Calixtus te Cisoing, van O. L. Vrouw te Livrij, van Maria te Chage, van S. Victor en van S. Mauritius te Senlis, van S. Salvator te Melun, van S. Acheuil te Amiens, van S. Samson te Orleans, van S. Martin te Nevers en van Maria te Epernaij, behalve in de abdij van S. Severinus, waar hij 't prioraat op zich nam, slaagde de herstelling der kloostertucht; en toen Mauburnus straks abt van 't klooster Livrij was geworden, waarin Johannes de Vinea hem na zijn dood in 1503 verving [3]), vereenigde hij deze conventen tot een generaalkapittel, dat tot 1517 de congregatie van S. Severinus heette en sedert die van S. Victor. Evenwel de reformatie was niet van langen duur. Toen Mauburnus en de overige fraters, meest tengevolge van het ongezonde klimaat, waren gestorven, — de abdij van Livrij kreeg den beruchten naam van sepulcrum Allemannorum, —

Over J. Mauburnus, als lofredenaar van Ruijsbroek spreekt ook 't Necrol. Viridis Vallis, II. Zie voorts Pacquot, Memoires litter. III, 361.

[1]) Zie over hem 't Necrol. Virid. Vall. II, c. 37. Zijn sterfjaar wordt aldaar op 1511 gesteld en niet als bij Delprat op 1503.

[2]) Zie den brief Gallia Christ. VII. Instrum. 279.

[3]) Zie 't Necrol, Virid. Vallis. Ook Reinier Koetken was een tijdlang Abbas Livriacensis. Zie de kapittelrede van Johannes Scotus in 1508 gehouden, bewaard in H. S. 11981 der Bourg. Bibl.

ging de hervorming in de meeste conventen te loor en slechts in enkele bleef de herinnering aan Mauburnus en Reinier Koetken leven.

Keeren wij naar den Agnietenberg terug, 't is om getuigen te zijn van zijn ondergang. Had in 1554 een menichte rondzwervende landloopers en boeven, die de omstreken van Zwol onveilig maakten, ook het klooster nadeel berokkend door het bouwhuis en den molen een en andermaal in de asch te leggen en niet weinig vee in de weide te dooden [1]), tot 1559 bleef het overigens in zijn ouden staat. Toch werd het de kloosterlingen spoedig op den Agnietenberg te bang. Zij kregen niet alleen van de brandstichters maar ook van de Hervormingsgezinden overlast en besloten omstreeks 1559 onder hun prior Cuperinus, den paus verlof te vragen, — na ongetwijfeld de goedkeuring van 't generaal-kapittel reeds verkregen te hebben, — hun klooster te mogen verlaten en in een ander convent der congregatie een veilige wijkplaats te zoeken. Dit werd hun niet alleen toegestaan, maar daarenboven ontsloeg Pius IV allen die in het convent wilden blijven, „a „regularibus suis institutis eorumque observatione et habitus „regularis gestatione ac paupertatis voto" [2]). Kort daarop werd het convent opgeheven en met zijne bezittingen en inkomsten, in 1563 aan den nieuw opgerichten bisschopsstoel geschonken [3]). Het kapittel van Deventer gaf uitvoering aan dit besluit. De Staten van Overijssel protesteerden hier tegen bij de Hertogin van Parma en den hertog van Aremberg [4]), maar zonder vrucht. De nieuwe bisschop moest nogtans een vijftal conventualen levenslang onderhouden [5]). In 1576 stierf de bisschop, Aegidius de Monte, en doordien Deventer de zijde des prinsen koos, bleef de bisschopsstoel ledig. De kanunniken weken naar Oldenzaal uit. De bezittingen van het Bergklooster werden nu een twistappel tusschen Zwol en Deventer. Terwijl de eerste

---

[1]) Van Hattum, II, 417.

[2]) Zungus, II, p. 3—9.

[3]) Zie de bulle bij Lindeborn, p. 4—26. Oudh. v. Dev. I. p. 5 sqq., vooral p. 15 en 20.

[4]) Oudh. v. Dev. I, p, 54 sqq.

[5]) „ „ „ I, p. 78.

plaats de inkomsten daarvan wilde doen strekken voor behoeftige Overijsselsche studenten, wilde Deventer ze aanwenden tot onderhoud van het op te richten collegie van 's lands gedeputeerden [1]). Op voorspraak van den stadhouder werden zij in 1580 levenslang aan den prior toegekend. In 1591 deed Deventer op nieuw aanzoek bij de staten om de goederen van Bergklooster tot het oprichten van een collegium te bezigen. Terwijl hun geantwoord werd, dat de dood van den prior moest worden afgewacht aleer men een nieuwe beschikking kon nemen, deed de magistraat van Zwol verstaan, niet te zullen gedoogen dat iemand anders dan hij de inkomsten van Bergklooster, na het overlijden van den prior genoot. In 1596 hernieuwde zich, — waarschijnlijk was de prior nu gestorven, — de twist, waarin Zwol ten laatste verklaarde de goederen in gebruik te zullen nemen. Of dit werkelijk ook is geschied, bleef mij onbekend. Inmiddels waren de kloostergebouwen, volgens raadbesluit van 15 Mei 1580 gesloopt, om den vijand te beletten er zich in te nestelen, terwijl de afbraak aan de stadswallen werd gebruikt [2]). Zoo ging ook dit tweede en niet onbeduidende lot der Windesheimsche congregatie te niet.

HET BETHLEHEM-KLOOSTER BINNEN ZWOL.

Begeven wij ons van den Agnietenberg stadwaarts, om in het daar gevestigde Bethlehem-klooster mede een lid der Windesheimsche congregatie te begroeten, dan hebben wij ons terstond in het jaar 1430 te verplaatsen. Wel stond het reeds vóór dien tijd in vriendschappelijke betrekking tot Windesheim, maar eerst toen het kapittel Nuis zich aansloot, — waarover onder Windesheim is gehandeld, — trad ook Bethlehem in nauwer relatie met het generaal-kapittel. De fraters vertoefden toen naar alle waarschijnlijkheid op het eiland bij Coblentz, waarheen zij waren uitgeweken tengevolge van het bisschoppelijk schisma. Als trouwe

---

[1]) Zie van Hattum, III. p. 194 en verder over dezen twist p. 243, 256.

[2]) Van Hattum, III. p. 209.

zonen gehoorzaamden zij den door den paus bekrachtigden bisschop Zweder en handhaafden het interdict dat op Overijssel, om haar Rudolfsgezindheid was gelegd. De inwoners van Zwol hadden dit euvel opgenomen en de fraters verdreven. Zoo was het in de dagen hunner ballingschap en terwijl hunne goederen door vreemden werden geadministreerd, dat de vereeniging met Windesheim onder hunnen prior Johannes Wael tot stand kwam [1]). Men mag zich verwonderen dat dit niet veel vroeger reeds gebeurde. De nabijheid van Windesheim scheen er als van zelf toe uit te noodigen; en die verwondering wordt te grooter als wij vernemen dat paus Bonifacius IX reeds in 1396 aan de regulieren van Bethlehem tot zulk een vereeniging verlof gaf, omdat de afstand van het Deutichemsche convent Bethlehem, waaraan het Zwolsche onderworpen was, vrij groot was; daarbij de zeer hinderlijke bepaling bestond, dat alle novitii die te Zwol hunne professie wilden doen, te Deutichem hun proefjaar moesten doorbrengen en aldaar worden geinvestieerd en bovendien de tucht te Deutichem zeer in verval was, wat ook voor Zwol te vreezen stond [2]). Maar ondanks deze vergunning was de incorporatie niet geschied. Wellicht is de reden te zoeken in de omstandigheid, dat juist omstreeks dien tijd 't Zwolsche Bethlehem de hervorming van het klooster van Nuis op zich nam en wel met zulk een schitterend succès, dat ook 't klooster te Deutichem zich bij het kapittel van Nuis aansloot en Bethlehem, nog met oude banden aan Deutichem verbonden en door de uitkomst der reformatie met eenige voorliefde voor Nuis bezield, van bovengemelde vergunning geen gebruik heeft gemaakt. Sinds de dagen van zijn bestaan toch was het Zwolsche convent ten nauwste aan Deutichem verbonden. De regulieren van laatst genoemd klooster toch hadden het gesticht, nadat in 1308 Bernard van Vollenhoven, deken van Deventer, zijne goederen voor een kloosterstichting aan Bethlehem te Deutichem had vermaakt [3]). Het Zwolsche convent bevond zich daardoor van den aanvang af in eene zeer afhankelijke positie, zooals uit bovengemelde bulle blijken mag.

---

[1]) Zie van Hattum, III. p. 101 sqq.

[2]) Zie de bulle in de kronijk van G. Coccius uitgeg. in 1861.

[3]) Kronijk van Coccius p. 25 sq. Van Hattum, I. 155.

Doch die afhankelijkheid was geen gewillige. Meer dan eens gaf die verhouding aanleiding tot langdurige geschillen. Zoo in 1323 reeds, als wanneer de elect van Utrecht, Jan van Diest, besliste dat de aanstelling van den prior te Zwol aan het Deutichemsche convent toekwam, maar het aannemen van novitii en het beheer der inkomsten aan den Zwolschen prior, van welke beslissing de Deutichemsche proost Johannes van S. Barbara in appèl kwam bij den pauselijken stoel met voor hem gunstig gevolg [1]). Zoo ontstond er op nieuw tusschen beide conventen geschil in 1367, omdat de prior van Zwol niet mede was opgeroepen ter verkiezing van een nieuwen proost voor Deutichem en daarom de gehoorzaamheid aan den benoemde, Johannes Colve, opzei [2]). Ook dit geschil werd in der minne bijgelegd, gelijk reeds vroeger in 1339 een twist met den pastoor der S. Michielskerk te Zwolle over de kanonieke portie, d. i· het afstaan van een vierde part der offergiften in de kloosterkerk ontvangen, aan genoemden pastoor [3]). Deze twist werd in 1387 met pastoor Reinier van Drijnen hernieuwd en slechts met moeite door bemiddeling van den Zwolschen magistraat vereffend. [4]) En 't bevreemdt ons waarlijk niet dat de hebzucht van de Zwolsche pastoors en de proosten van Deutichem werd opgewekt, als wij de uitvoerige lijst der kloosterbezittingen inzien, die 't convent reeds vóór 1391 bezat [5]). Toch bleef het niet geheel voor schade bewaard maar brandde in 1324 af [6]), toen de Heer van Voorst de omstreken van Zwol plunderde en zelf Zwol in brand stak.

Is ons van enkele prioren weinig meer dan de naam bekend, — in de kronijk van Coccius worden genoemd: Hendrik van Stockem † 1320, Johannes Roze † 1330, Hendrik Mininc (1332)?, Johannes Smedeken † 1367, Hendrik Kreijenschate † 1370, Dirk Wijtenhorst † 1380 en Hendrik van Ommen † 1388, terwijl ook nog omstreeks 1323 voorkomen, Gerard Mol en Hendrik van

---

[1]) Kronijk van Coccius p. 34 sq.
[2]) „ „ „ p. 17 sq.
[3]) Van Hattum, I. p. 156.
[4]) „ „ I. p. 235 sqq.
[5]) Kronijk van Coccius p. 8 sq.
[6]) „ „ „ p. 19 sq.

Arden [1]), — aan Johannes Wael, die in 1391 prior werd, had het convent groote verplichting. Hij schijnt er eenige hervorming te hebben ingevoerd [2]) en bracht het convent in een betere positie tegenover het Deutichemsché Bethlehem, die in 1430 door een algeheele losmaking werd gevolgd [3]). Door hem werd ook het convent van Nuis hervormd [4]), waarbij het Zwolsche klooster zelve zich in 1412 aansloot [5]), na reeds in 1409 met even gunstig gevolg 't klooster van den H. Meinulphus te Bodiken hervormd te hebben [6]), aan welk convent de inlijving bij Windesheim in 1430 grootendeels te danken was. Kort daarna schijnt Johannes Wael reeds gestorven te zijn. In 1435 toch wordt ons een zekere Gozewijn als prior genoemd, gelijk ons blijkt uit een privilegie door den kardinaal Julianus de S. Angelo aan het convent gegeven, waarbij vergund werd om door iederen bisschop naar believen, de kerkelijke wijding van altaren, heilige olie of ouwels te doen plaats hebben [7]). In 1458, toen Overijssel hevig door de pest werd geteisterd, had ook Bethlehem aan de heerschende ziekte zijne offers te brengen, ja tien religieusen en al de leekebroeders bezweken er aan, zoodat nagenoeg het geheele convent uitstierf [8]). De broederlijke liefde en hulpvaardigheid verloochenden zich in die bange dagen niet. Had in vroegere jaren Bethlehem's prior Johannes Wael, aan het gestichte klooster op den Agnietenberg zijne belangstelling getoond door er de vier eerste fraters in 1398 te wijden [9]), stond dezelfde prior de kloosterlingen van het Windesheimsche kapittel op het concilie van Constanz trouw ter zijde in de verdediging der devoten [10]), nu Bethlehem zoo zwaar be-

---

[1]) Cfr. Oudh. van Dev. II. p. 91.

[2]) Kron. v. Coccius p. 8.

[3]) „ „ „ p. 38 sq. Cfr. de bulle over de incorporatie van Nuis in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 32.

[4]) Zie boven bl.

[5]) Annales Novesienses, p. 597.

[6]) Zungus, II. p. 350. Gobelinus Persona Cosmodr. in Meibomii Rer. German. Script. I. p. 328 sq. Chron. Agnet. p. 166.

[7]) Oudh. v. Dev. II. 91.

[8]) Chron. Agnet. p. 118. v. Hattum, I. p. 421.

[9]) „ „ p. 20.

[10]) „ Wind. p. 549.

proefd werd, zonden de conventualen van S. Agnesklooster, Gerard Wesep ter adsistentie naar Bethlehem, die er zijne zelfopofferende hulpvaardigheid met den dood bekocht [1]). Van de verdere lotgevallen kwam ons weinig meer ter oore, vóór het met de overige Windesheimsche kloosters op Nederlandschen bodem, den invloed der door de kerkhervorming veranderde omstandigheden ondervond, dan dat ook Nicolaas van Cusa er zich ophield. In 1524 deelde het met de stad Zwol in de gevolgen van het beleg door hertog Karel van Gelder en, schoon het convent van ouds vrij was van alle stadslasten, droeg het nogtans vrijwillig een somme gelds bij tot verdediging der veste [2]). Toch hadden de kloosterlingen onder hunnen prior Johannes Aldenzeel [3]), ook nog voor andere bezigheden aandacht. Immers het was omstreeks dezen tijd dat een der conventualen, Gerard Coccius op verzoek van zijn prior, de kronijk van het klooster schreef, die wij trouwens slechts tot 1391 kennen.

Tijdens de geloofsverandering in 1566 en volgende jaren, leden de conventualen geen bijzonderen overlast, wat ongetwijfeld voor hen pleit. Ook nog in 1580 ging de magistraat, schoon de kloostergoederen in bezit nemende, met gematigdheid tegen hen te werk en legde iederen conventuaal een voldoend jaargeld toe [4]). Doch reeds een jaar later veranderde die gezindheid. De magistraat verbood nieuwe religieusen aan te nemen en, in 1590, alle verpachtingen die buiten den magistraat om plaats vonden, gelijk hij ook alle verkoopen, die sinds 1581 waren geschied, vernietigde [5]). Hij stelde eindelijk in 1591 een ambtman voor het beheer der goederen aan en gelastte den laatsten procurator, Arnold van Middendorp, al de registers der inkomsten aan de benoemde provisoren ter hand te stellen. Dat deze aanmerkelijk waren kan de lijst achter de kronijk van Coccius getuigen; en het was niet meer dan billijk dat aan dezen laatsten

---

[1]) Chron. Agnet. p. 119.

[2]) V. Hattum, II. p. 274, 283.

[3]) Kronijk v. Coccius, p. 1. De Oudh. v. Deventer stellen zijn leeftijd ten onrechte op 1419 ongeveer.

[4]) V. Hattum, III. p. 209.

[5]) „ „ III. p. 240 sq..

conventuaal een goed jaargeld, dat in 1595 tweehonderd goudgulden bedroeg, werd uitgekeerd. Na zijn dood in 1599 kwamen de bezittingen geheel ten bate van den magistraat, terwijl ook de alimentatie-gelden aan Cornelis den organist en eenige anderen allengskens bij hun overlijden vervielen [1]).

HET KLOOSTER VAN DEN H. ANTONIUS TE ALBERGEN.

Tusschen Ootmarsum en Almelo, op de erve Hobergen, stond sinds het jaar 1406 een huis van de broeders van 't gemeene leven. Twee aldaar wonende landbouwers hadden daartoe hun landgoed bestemd en door de medewerking van Gerard van Kalkar, overste van het Zwolsche fraterhuis, tot die bestemming zien komen. Hij zond er Hendrik ter Wetering als rector heen, die er in 1413 een kerkje deed verrijzen dat door Matthias van Biduane, Utrecht's wijbisschop, werd gewijd en van Frederik van Blankenheim eenige voorrechten verkreeg [2]). Het vond straks, tijdens het bestuur van Godfried Scherping, een begunstiger in pastoor Wijnand van Twickel te Ootmarsum, die het fraterhuis in 1437 en 1440 zekere privilegiën gaf, die door bisschop Rudolf werden bekrachtigd [3]), waaraan in 1445 de vrijstelling van de tol te Nijenbrugge bij Ommen, werd toegevoegd. Gaven de fraters daarvoor een nieuw missaal als afkoopsprijs, zoo blijkt ons dat ook zij zich met het afschrijven van boeken bezig hielden [4]). In 1447 begeerden de fraters den kloosterregel van Augustinus aan te nemen en met het kapittel van Windesheim te worden vereenigd. Bisschop Rudolf verleende daartoe bij bulle van 24 Juni 1447 te Vollenhove gegeven, verlof aan Reinier van

---

[1]) V. Hattum, III. p. 242. Kronijk v. Coccius, 't aanhangsel. Zungus, II. p. 39 sq. weet van dit klooster weinig te melden.

[2]) Zie de bulle van Rudolf van Diepholt, waarbij de inlijving bij Windesheim wordt goedgekeurd, in H. S. 352 der Kon. Bibl. n°. 79.

[3]) Zie de giftbrieven in bovengemeld H. S. onder n°. 77, 78, 80 en 81.

[4]) Zie de vergunning in 't zelfde H. S. onder n°. 85.

Tessel, Coenraad de Essendia, en de overige klerken, die daarop het reguliere kleed aannamen, waarna in het volgende jaar de incorporatie plaats had [1]). Paus Pius II bekrachtigde de ontvangene privilegiën [2]), waardoor het convent spoedig in bloei toenam. Doch vooral had het zijn meerderen roem te danken aan gemelden Reinier van Tessel, die in 1454, nadat Walraven van Meurs als prior zijn ontslag had genomen, op nieuw aan het hoofd van het klooster kwam, daartoe uit het klooster Silo teruggeroepen. Niet zoozeer omdat hij een vrij aanzienlijke kerk met tien altaren deed bouwen, die den 23sten Juni 1471 door Gosewinus, bisschop van Hierapolis, suffragaan van Utrecht's bisschop David van Bourgondië werd gewijd [3]), maar inzonderheid om den waarlijk vromen zin, dien hij er in 't leven riep. Op zijn verzoek toch werd door gemelden suffragaan vijf dagen aflaat geschonken „aan ieder die zijn broe„der uit liefde had bijgestaan of uit liefde waarschuwde, aan ieder „die vermaand zijnde zich voor den vermaner verootmoedigde, aan „elk die zonder verontschuldigingen bij het capitulum culparum „zijn schuld beleed, die een hard woord zonder bits bescheid en „geduldig verdroeg, die nederig vergiffenis vroeg, eenige daad van „gehoorzaamheid verrichtte en het algemeene welzijn der broederen „bevorderd had" [4]). Hieruit toch blijkt genoegzaam op welke eigenschappen de prior grooten prijs stelde en welke deugden hij wenschte aan te kweeken. In 1480 werd het kerkhof vergroot en door Utrecht's suffragraan, Godfried van Tricole aan zijne bestemming toegewijd [5]), Als priors worden ons nog genoemd, Gerard Ubach, die Reinier van Tessel, na diens abdicatie in 1475, waarschijnlijk opvolgde, Johan van Lochem, van wien wij in 't jaar 1522 melding vinden gemaakt [6]), Andries van Diepenheim die ± 1548 het prioraat bekleedde, Zweder van Beurbank

---

[1]) Zie de bulle in gemeld H. S. onder n°. 79. Cfr. Chron. Agnet. p. 100, en over de stichting, Delprat, p. 167. Lindeborn, p. 427 sqq. Oudh. van Dev. II, p. 301 sqq. Zungus, II, p. 14. sq.

[2]) Zie de bulle in 't zelfde H. S. onder n°. 82.

[3]) „ „ „ „ „ „ „ n°. 83. Cfr. Oudh. v. Dev. II. p. 302. Bat. Sacra II. p. 510.

[4]) Aldus in bovengem. bulle onder n°. 83.

[5]) Zie de bulle in genoemd H. S. onder n°. 84.

[6]) In de Notae ad Bellum Transislanum in Dumbar's Anal. III p. 623.

die op 't jaar 1556 voorkomt en Johan van Arnhem die in 1611 overleed en bij zijne voorzaten begraven werd. Hij was de laatste prior. 't Convent is dus niet aanstonds bij de geloofsverandering te niet gegaan, maar bleef tot het begin der 17de eeuw in stand als wanneer de Staten van Overijssel in het bezit der inkomsten kwamen en de gebouwen werden verpacht [1]).

HET NONNENKLOOSTER TE DIEPENVEEN.

Blijven wij met ons kloosterbezoek nog in de omstreken van het hoofdconvent, dan ligt de kennismaking met het kanunnikessengesticht te Diepenveen aan de beurt. Sedert den dood van Johannes van den Gronde in 1392, stond aan het hoofd van de zusteren van Meester-Geertshuis te Deventer, Joannes Brinkerinck. Had hij de stichting in weinig bloeienden staat gevonden, weinig jaren waren noodig geweest om er de devotie te doen herleven. Zijn roem trok van alle zijden een aantal vrouwen, en onder deze velen van aanzienlijke geboorte aan, wier opneming Brinkerinck wel niet wilde weigeren, maar toch ook niet zonder bekommering aanzag. Terecht duchtte de verstandige rector dat dochters van hoogen en geringen staat kwalijk op den duur konden samenwonen. Zoo ontstond dan bij hem het plan om voor de meer aanzienlijken onder de zusters een klooster op te richten, waardoor deze ook beter tegen de verleiding der wereld beschermd zouden zijn dan in een meer vrij zusterhuis. Hij was de man niet om een eenmaal opgevat voornemen spoedig te laten varen, als moeielijkheden van verschillenden aard zich opdeden en ving, schoon slechts enkele guldens ter beschikking hebbende, moedig het werk aan. In 1400 werd een stuk gronds, de Plecht genaamd, een uur buiten Deventer gelegen en aan het Meester-Geertshuis toebehoorende, voor de kloosterstichting bestemd. Boomen en stronken werden uitgeroeid, het terrein werd meer effen gemaakt en straks verrezen eenige leemen hutten voor tijdelijk verblijf.

---

[1]) Lindeborn, p. 428. Oudh. v. Dev. II. p. 303.

De zusters weerden zich bij dien ongewonen arbeid met voorbeeldigen ijver, en wie het, als der moeder van Lijsbeth Gerrits of Gijsberts, de Haarlemsche burgemeesters dochter, te zwaar viel en al zuchtende uitriep: „Al een cruce, al een cruce!" kreeg het beschamende bescheid: „vrouw wist gij niet dat het hier „een cruce was? Saagt gij 't cruce niet boven de poort toen gij „hier kwaamt en zocht gij het cruce niet, wat woudt gij dan hier „doen?" [1]). 't Ontbrak niet aan medewerking. Zwedera van Runen, een aanzienlijke en rijke weduwe, kwam Brinkerinck met haar jaarlijksch inkomen van 300 gulden te hulp [2]). Utrecht's bisschop bleef met zijn goedkeuring en begunstiging niet achterwege [3]) en het Deventersche kapittel evenmin, zoodat de houten kerk en de kloostergebouwen op den 20sten Sept. 1403 konden worden gewijd aan Maria en S. Agnes. Zoo was het „roofnest ten dienste „van God om den duivel vele zielen af te winnen," zooals Brinkerinck het klooster eenmaal noemde, als hem gevraagd was of hij bezig was een kasteel te bouwen, in zijn eerste nederige gestalte voltooid, om langzamerhand door een steenen gebouw van aanmerkelijken omvang vervangen te worden. Werd met het bouwen van een steenen kerk reeds in 1407 een begin gemaakt, nadat Brinkerinck van een collecte-reis teruggekomen was waardoor hij over ruimer gelden kon beschikken [4]) en eene kleilaag was ontdekt, die tot het bakken van steen uitmuntend bruikbaar bleek, zag men binnen de ringmuur het eigenlijke klooster met zijn voorhuis, spreekkamer, kleerkamer, boekerij en slaapzalen verrijzen, benevens de kerk, kapel, kloostertrans, keuken, wasch-, bouw- en ziekenhuizen, de bakkerij en twee kerkhoven. Was

---

[1]) In het Vita Elizabethae de Heenvliet, afgedrukt achter Matthaei Chron. Duc. Brabant. p. 246.

[2]) Zie Rudolf Dier de Muden in H. S. 349 en Dumbar's Anal. I. Cfr. Dumbar, Kerkel. Dev. II. 2. Lindeborn, p. 162. Oudh. v. Dev. I. p. 313.

[3]) Chron. Wind. p. 190. Oudh. v. Dev. II. p. 174 sq.

[4]) De Oudh. v. Dev. I. p. 316 melden dat ook Elsebe Hasebroecks gelden tot stichting van het convent bijdroeg en de broeders van Heer Florenshuis, de erfportie van Brinkerinck, die hij kort te voren voor het algemeen gebruik had afgestaan, aan hem terug zonden. Heeft evenwel Brinkerinck reeds eenigen tijd het plan der kloosterstichting gekoesterd dan is het niet waarschijnlijk dat hij zijn erfdeel er niet voor zou hebben bewaard.

het verlof tot inlijving bij Windesheim reeds vroeger door den bisschop verleend, de magistraat van Deventer schijnt, om welke oorzaken wordt niet gemeld, in den aanvang zwarigheden te hebben gemaakt om de kloosterstichting goed te keuren en eerst nadat vereffening der ontstane geschillen in 1406 had plaats gehad, werd het aan de Windesheimsche congregatie vergund er de eerste nonnen te investieeren, wat trouwens eerst twee jaar later door prior Johannes Vos, in tegenwoordigheid van de priors van Mariënborn en S. Agnesberg geschiedde, terwijl de incorporatie volgens het Chronicon Agnetanum eerst in 1412 plaats had. Een twaalftal zusters namen den sluier aan, van welke Hillegonde Sunderlands, eerste priorin, Margaretha Daghens en Geertrui Monicx terstond professie deden, waartoe ook Jutte van Ahuis, de voormalige abdis van Vreden werd toegelaten. De overigen, waaronder Trude van Beveren, werden voorloopig novitiae. Sinds zag het convent het aantal bewoonsters gedurig toenemen en toen Nicolaas van Cusa in 1451 ook te Diepenveen vertoefde en er een collatie hield, vond hij er niet alleen meer dan honderd gesluierde nonnen, vele conversinnen, ongekleede zusters en familiares, maar kon haar ook den lof niet worden onthouden van voorbeelden te zijn voor alle vrouwelijke religieusen [1]) Die voortreffelijke geest was ongetwijfeld aan den invloed van Brinkerinck te danken. Wie bekend is geworden met de weinige collatiën, door hem ten deele ook voor de zusters gehouden en ons door Elisabeth van Delft, nonne te Diepenveen die den inhoud na het uitspreken uit het geheugen placht op te schrijven, bewaard gebleven, zal zich waarlijk niet verwonderen dat de milde, reine, nederige en arbeidzame geest van Diepenveens rector het klooster tot een plaatse deed worden, waar een Griete Greven, die te Wezel een tijdlang in het convent der Tertiarissen vertoefd had, overtuigd was: „onsen lieven Heere wat nader te sullen zijn!" [2]) Aan groote bescheidenheid en ingetogenheid in zijn omgang met de

---

[1]) Zie de lijst der nonnen, Oudh. v. Dev. II. p. 176 sq. en in Matthaei, Vita Elisabethae de Heenvliet.

[2]) Deze 8 collatiën zijn uitgeg. door Prof. Moll in 't Kerkhist. Archief dl. IV. Over Griete Greven zie men Matthaei, Vita Elisabethae de Heenvliet. Cfr. Oudh. v. Utrecht III. p. 4.

nonnen, — zoodat de zusters tijdens collatie steeds met den rug naar hem toegekeerd zaten, en zelfs een begijn uit Meester-Geertshuis waar Brinkerinck zijn woonkamer en nachtverblijf behield, zijn aangezicht nooit had gezien ondanks haar langdurig verkeer met hem, — paarde hij een ernstig vermanend woord. Vond hij er onder de zusteren van aanzienlijken huize „die haer „armoede (aan deugden) zoo luttel wilden bekennen ende mit „vreuchden namen dat men ons onse armoede of ghebreken leer „kennen mit berispen" [1]), of was het hem leed „dat sommigh „harer willen raden ende mederegieren" [2]), hij schroomde niet de zusteren deze gebreken onder het oog te brengen. Vreesde hij dat een adellijke jonkvrouwe als Catharina van Naaldwijk hare gehechtheid aan de hoofsche kleedij van het Hof van Holland nog niet geheel had afgelegd, dan deed hij haar den plicht van nederigheid en eenvoud diep gevoelen, door haar bij hare professie het sierlijke kleed, waarin zij naar Diepenveen was gekomen met voeten te doen treden [3]); niet „alsof onse lieven „Heere soeket eenen grauen sack" [4]), maar omdat „als wi cu„rioes sint (op schoone kleederen gesteld) we sellen denken: „arme mensche wat leidt di daer an, weder datet een sac is of „wat datet is. Want daerom bist du hier, dattu mitten brulofts„clede der minnen gecledet soudste werden, dat is die arbeit „der penitenciën." [5]) En waar hij gebreken wist weg te nemen, daar trachte hij het goede in de plaats te stellen, steunende op hooger bijstand, van welken hij getuigde: „dat so dicke een „mensche een ghebreck verwijnt, God rechte voort in die stede „een duecht stortet, want die stat en mach niet ledich bliven" [6]). Toch geloofde hij niet dat uiterlijke goede werken reeds voldoende waren om het verkeerde te vervangen, „want die hem „gheven tot lawen pater noster te lesen ende daermede hene„gaan ende hem ghenoegen laten .... die staan verveerlic" [7]).

---

[1]) Kerkhist, Arch. IV. p. 126,
[2]) „ „ „ p. 132.
[3]) Moll, in de Kalender van 1858 p. 81.
[4]) Kerkhist. Arch. IV. p. 118.
[5]) „ „ „ p. 150.
[6]) „ „ „ p. 158.
[7]) „ „ „ p. 118.

Dat onder den invloed van zulk eene persoonlijkheid het religieuse leven te Diepenveen tot hoogen bloei kwam, laat zich gemakkelijk begrijpen. Men ontmoette er dan straks ook een Stijne Toelners die „brande als een Seraphijn van der minnen „Godes," een Griete Greven die daar „eenvoldelijcke en schemelicke" heenging, een Elisabeth van Heenvliet die nog op haar krankbed „die ornamenten der hilligher kercken placht te besticken," een Salome Sticken van wie de prior van het Ruggeklooster placht te zeggen: „dat men tusschen Deventer en Rome te vergeefs „zulk een wijze en verlichte vrouw zou vinden als zij" [1]). En verre bleef voorshands de mijstieke geest, die in visioenen en openbaringen behagen schept, gelijk hij zich in later tijdperk meer en meer vertoonde, als bij een Elsebe Hasebroecks [2]). In de dagen van Brinkerinck, zoo lezen wij, „hield men alles voor fantasien en krankheden des hoofds, wat daar geopenbaard werd" [3]). De liefde voor kennis en wetenschap, die eene Lubbe Swaves zich tot hare boeken deed wenden, als zij aan anderen geen onderricht gaf, of ter afwisseling bezigheid deed vinden in het binden en versieren der boeken, als zij geen „ostenbrood" had te bakken, die een Elizabeth van Heenvliet reeds van hare inkleeding af aan, verplichtte Latijn te spreken zoo goed en zoo kwaad het ging, en Elisabeth van Delft de schrijfstift ter hand deed nemen om de woorden van Brinkerinck's collatiën voor de vergetelheid te bewaren, was aan al zulke ekstatische toestanden vijandig. Wel mocht Joannes Busch Diepenveen „het „voorbeeld, de bloem, de eer en de roem van alle religieuse „zusters noemen" [4]). Een toch sinds Johannes Brinkerinck op 26 Maart 1419 overleed, nam al gaande weg een meer monastieke geest de overhand. Een Lijsbeth Gerrits, die buitenmate hard voor zich zelf was en aan den maaltijd het slechtste voor zich uit den schotel zocht, een Salome van der Wiel, „die zich zelve

---

[1]) Cfr. Moll, Joh. Brugman II. p. 81 sq, en over de andere genoemde zusters het Vita Elisabethae de Heenvliet.

[2]) Moll, Brugman II. p. 83 sq.

[3]) Zie Moll's opstel over Brinkerinck in de kalender van 1858, p. 83. Cfr. Moll, Brugman I. p. 45 noot 2.

[4]) Chron. Wind. p. 190.

„zoo wenig spaarde dat zij een gebrek aan den voet kreeg en op „krukken moest gaan," een Elsebe Hasebroecks, die gedurig geheel van zich zelve kwam door herhaalde zinsverrukkingen, een Stijne Toelners die verlof vroeg van den rector van het convent om op een harden plank zonder peluw of matras te rusten, en de reeds gemelde Lijsbeth Gerrits, die onder hare peluw een groot stuk blik hield verborgen waar zij 's nachts „mit „eenen seere sijde op plach te rusten" [1]), doen ons genoegzaam zien dat de milde geest van vader Brinkerinck, onder wie na hem het rectoraat over de nonnen bekleedden [2]), voor grooter ascese had plaats gemaakt. Maar de liefde voor reinheid van zeden en milddadigheid aan de armen week niet en bleef de roem van het klooster, dat de kern uitmaakte van de vrouwengestichten der Windesheimsche congregatie. De ingenomenheid door Nicolaas van Cusa met de stichting betoond, was niet onverdiend [3]). Ook naar buiten af toch strekte zich de werkzaamheid der zusters uit. Verschillende kloosters van kanunnikessen werden door haar naar den regel van Windesheim ingericht. Was Hillegonda Sunderlands, nog nauwelijks tot Diepenveens priorin benoemd, in 't vrouwenconvent te Amsterdam met die taak belast geworden [4]) en de meer genoemde Griete Greven jaren lang meestersche bij de nonnen te Bommel, — dit convent was nogtans niet bij Windesheim ingelijfd, — ook van Diepenveen uit werd de kloosterregel van Windesheim ingevoerd in 't S. Barbara-klooster te Tienen in Braband, 't klooster Jeruzalem te Utrecht, Bethanië te Mechelen, Galilea te Gent, Bethanië te Arnhem, Nazareth te Keulen, S. Annaberg te Hessen, Wilfertshuizen aan den Wezer en in enkele vrouwenconventen te 's Hertogenbosch, Wezel, Xanten en elders, waarvan de meesten niet tot Windesheim's kapittel behoorden [5]). Zoo was het velen ten zegen en behield ook in de dagen der geloofsverandering een goeden naam, ja telde in 1578 nog 60 zusters.

---

[1]) Zie 't Leven v. Elisabeth van Heenvliet. Cfr. Moll, Brugman, II. p. 83 sq.

[2]) Een lijst van rectoren is te vinden bij Lindeborn, p. 163. Oudh. v. Dev. I. p. 314. Cfr. II. p. 176.

[3]) Chron. Wind. p. 152.

[4]) Dumbar, Kerkel. en Wereldl. Dev. II. p. 8.

[5]) Lindeborn, p. 163. Oudh. v. Dev. I. p. 314.

't Beleg van Deventer door den Graaf van Rennenberg in 't zelfde jaar, was der zusters noodlottig. Het convent werd geplunderd en ten deele vernield door twee regimenten huurtroepen. De zusters hadden de grofste beleedigingen te verduren en velen werden schandelijk bejegend [1]). Zij zochten een goed heenkomen, eerst, na de inneming van Deventer, in het Observantenklooster, straks in 't Meester-Geerts-huis en eindelijk in Brandeshof binnen Zwol. Daar stierven zij langzamerhand uit onder hunne twee laatste rectoren Bernard van Utrecht en Gerrit van Utrecht. Aan dezen werd door de magistraat het beheer der goederen opgedragen onder verplichting van behoorlijke verantwoording. Toen laatstgenoemde in 1595 daarvan in gebreke bleef, werd hem de administratie ontnomen en ten deele opgedragen aan de laatste procuratrix Adriana van Delen, die in 1604 hare laatste rekening deed, ten deele aan Arend Coudewijn, als rentmeester van stadswege. Wat van de Diepenveensche kloostergebouwen nog bruikbaar was, is later in gebruik gekomen bij de Hervormden dier plaats [2]).

HET VROUWENKLOOSTER VAN JOHANNES DE DOOPER TE BRUNNEPE BIJ KAMPEN.

Voor wij het gebied van de Staten van Overijssel verlaten, wacht ons nog een bezoek aan het klooster Brunnepe. In Geert Groote's dagen had een devote vrouw Cecilia van der Toorn een vereeniging van begijnen in 't leven geroepen bij de St. Nicolaaskerk binnen Kampen. Door toedoen van twee stadsburgers, Dirk Rovers en Lubbert Peterse, was deze vergadering naar de S. Joriskapel in de voorstad Brunnepe verplaatst, wat omstreeks 1410 geschied moet zijn. Straks ontwaakte bij de zusters het verlangen om den kloosterregel van Augustinus aan te nemen. De magistraat was de zusters welgezind en aan begunstiging

---

[1]) Dumbar, Kerkel. en Wereldl. Deventer, II, 4. Fresinga, in Dumbar's Anal. III. p. 64.

[2]) Dumbar, Kerkel. Dev. II. p. 5 sq. 8 sq.

ontbrak het niet [1]). De wensch tot incorporatie bij Windesheim vond bij het generaal-kapittel een geopend oor en in 1412 op Maria Ontvangenis [2]), werd een veertiental nonnen gekleed door Windesheim's prior in tegenwoordigheid van den prior van S. Agnesberg. Vier van haar deden terstond professie [3]); de overigen, waaronder vier conversinnen, zouden vooraf het proefjaar doorstaan. Joannes van Kempen werd er rector [4]). Indien blindelings te gehoorzamen onvoorwaardelijk een deugd moet heeten, — en een kloosterdeugd was het zeker, — dan waren deze zusters uitermate voor het religieuse leven geschikt, gelijk zij terstond toonden, door niet de getijden te lezen, die voor den dag na hare wijding waren bestemd, maar die welke Johannes Vos, ter gemoetkoming aan hare onderstelde onbedrevenheid had voorgeschreven. Dien geest van gehoorzaamheid verloochenden de zusters niet en bleven dien ook betoonen in haar onderling verkeer, zoodat 't convent straks de gunst en welwillendheid der burgerij ruimschoots ondervond. De zusters werden dan ook aanstonds bereid gevonden, om onder goedvinden van Windesheim's prior, die met zijn ambtgenoot op den Agnietenberg het toezicht over Brunnepe deelde, aan eenige wenschen van magistraatswege tot haar gericht, te voldoen. In 1419 toch beloofden de priores Stijne Kornemerkedes en hare medeconventualen om hare kerk ten allen tijde voor Kampen's burgerij te ontsluiten en wekelijks drie missen te doen lezen. Vooral zouden bovendien Kampen's dochteren aldaar een gunstige opname vinden en opdat door veelvuldige schenkingen geene goederen in de doode hand mochten geraken verbonden zij zich slechts erfenissen in geld en dan nog alleen maar van vader of moeder te zullen aanvaarden, terwijl de verplichting op haar rustte om onroerende goederen, op die wijze verkregen, te verkoopen; van de roerende goederen zouden zij slechts het vruchtgebruik genieten, zoolang de zuster aan

---

[1]) Zie de Notae ad Fresingam, Memorie der Ned. Gesch., bij Dumbar, Anal. III. p. 530. Over de stichting zelve Chron. Wind. p. 194 sq. Chron. Agnet. p. 169 sq. Lindeborn, p. 282 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 27 sq. en Zungus II. p. 118.

[2]) 't Chron. Agnet. noemt 1411.

[3]) De notae ad Fresingam spreken van 24.

[4]) Chron. Wind. p. 409. Chron. Agnet. p. 62.

wie de erfenis ten deel gevallen was, leefde, om na haren dood aan hare nabestaanden te vervallen of bij gebreke van die, voor goed aan 't convent toe te behooren. Ook stemden zij toe in het verlangen van den magistraat, om het kloosterterrein niet verder uit te breiden dan haar was toegewezen en geen grooter aantal religieusen op te nemen dan 36 nonnen, 12 conversinnen en 20 dienstbare zusters [1]). Telde nogtans het convent in de dagen van Joannes Busch een getal van 120 religieusen, dan blijkt het dat deze laatste bepaling òf opgeheven was òf niet werd nagekomen [2]). Wij zijn geneigd het eerste te gelooven, om de wille der hooggeroemde gehoorzaamheid der zusters, die ook bij Nicolaas van Cusa, tijdens zijn bezoek te Kampen, welverdienden lof vond. Vragen wij verder naar den geest die er heerschte, dan valt zekere bijgeloovigheid niet te miskennen, als wij lezen dat tijdens het bestuur van den eersten rector Joannes van Kempen, een geestverschijning, die, veel geraas makend, de rust der zusters verstoorde, door de besprenkeling van het geheele huis met wijwater werd verdreven [3]). Maar aan de andere zijde is ons die zuster die „door haar geloof in den ontvangen zegen," waarom zij een prior uit Saxen bij zijn bezoek te Brunnepe, — wellicht Johannes Busch zelf — verzocht had, van de koorts werd bevrijd, een bewijs dat het aan geloofskracht niet ontbrak [4]). Toch hebben wij nog betere getuigen van de zusters af te leggen. In 1462 toch koos Joannes Busch een drietal uit haar midden om het vrouwenklooster Mariënberg bij Helmstadt te reformeeren. De priores Margaretha van Holtesende, stond hem daartoe de zusters Ida en Tecla af en de conversin Aleidis. Werd de eerste te Mariënberg onderpriores, Tecla, ervaren in de grammatica, gaf daarin zoodanig onderricht dat de nonnen welhaast zoover gevorderd waren, „ut „scripturas divinas clare intelligerent, exponere scirent et literas „sive missivas in bono Latino magistraliter dictarent" [5]). De arbeid der zusters werd dan ook te Mariënberg hoog gewaardeerd, gelijk

---

[1]) Zie deze overeenkomst in de Notae ad Fresingam p. 531 sqq.

[2]) Chron. Wind. p. 195. Oudh. v. Dev. II. p. 30.

[4]) Busch, Reform. Monast. p. 937.

[5]) „ „ „ p. 916.

[6]) „ „ „ p. 892, 893.

wederkeerig het verblijf aldaar de zusters uit Brunnepe onvergetelijk was. Toen zij na drie jaar Mariënberg verlieten, werden haar enkele brieven vol dank achterna gezonden, tevens getuigende van de droefheid die haar vertrek had veroorzaakt en de hartelijke liefde waarmede het aandenken aan haar bewaard bleef [1]). Zijn ons van dit convent geen nadere berichten bekend geworden, dan de naam van Jacob Oem, die van 1441 tot 1450 hier rector was en vervangen werd door Dirk Clivis en straks door Willem Cooman van Amsterdam [2]), wij hebben reden om te meenen dat de liefde voor een rein en godvruchtig leven niet van hier is geweken, maar dat de zusters, niet minder dan die van Diepenveen, aan de meest ruwe behandeling zullen hebben blootgestaan, toen de graaf van Rennenberg, bij zijn aanslag op de stad Kampen, er in 1578 zijn hoofdkwartier vestigde, indien de zusters zich niet reeds bij de nadering van het gevaar hebben verstrooid, is alleszins waarschijnlijk. [3]). En wij twijfelen voorts niet of die inkwartiering zal wel de dood voor 't convent zijn geweest.

HET KLOOSTER MARIËNBORN BIJ ARNHEM.

Gelijk ons reeds vroeger bleek [4]), was in het jaar 1392 door Florens Radewijnsz, Johannes de Gronde, Brinkerinck en Johannes Vos van Heusden met zijn Windesheimsche regulieren, het aanbod van twee aanzienlijke mannen, Wijnand van Arnhem en Arnold Gruuthusen om op hunne goederen een klooster te stichten, volgaarne aangenomen. De toestemming van hertog Willem van Gelder en Utrecht's bisschop Floris van Wevelinckhoven was spoedig verkregen en eene gift van Johannes Kessel, kok in het Deventersche fraterhuis, van 1300 gulden was voor-

---

[1]) Busch, Reform. Monast. p. 894 sq,

[2]) Chron. Agnet. p. 106, 116.

[3]) Fresinga, Memorie v. Ned. Gesch. bij Dumbar, Anal. III p. 50.

[4]) Zie boven bl 31. Zie over de stichting, Chron. Wind. p. 157 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 120 sq. Oudh. v. Utr. III. p. 194 sq. en Zungus, II, p. 79 sq. die evenwel zeer onnauwkeurig is in zijn opgaven.

loopig voldoende om een begin te maken, terwijl van verschillende zijden met raad en daad hulp werd aangebracht. Hendrik Wilde en Hendrik Wilsen bestuurden den bouw en nog in 't zelfde jaar schijnen de aanvankelijk geringe kloostergebouwen door Windesheimsche kloosterlingen betrokken te zijn, onder het rectoraat van Joannes van Kempen [1]). Of hij die betrekking, nadat de stichting geheel op orde was gekomen, onder den titel van prior heeft bekleed totdat hij in 1399 het prioraat op den Agnietenberg aanvaardde, blijkt niet duidelijk, maar wel dat het convent in 1395 reeds een geheel uitmaakte met het opgerichte generaal-kapittel van Windesheim [2]). De geest van Windesheim werd er straks overgeplant en aangekweekt en voelde de stichting groote verplichting aan de broeders van het gemeene leven, zij toonde deze niet te hebben vergeten, als zij hare poorten voor Johannes Brinkerinck tot een gastvrij verblijf opent, wanneer de heerschende pest hem uit Deventer drijft [3]). In Brinkerinck's trant was ook hetgeen ons verhaald wordt van den broeder der Diepenveensche non Lijsbeth Gerrits of Gijsberts, die prior was te Mariënborn. Op zekeren dag, zoo lezen wij, was hij bezig met zijn fraters het privaat te ruimen. Juist kwamen eenige raadsleden uit Deventer hem over eenige aangelegenheden spreken en, hem met zulk een geringen arbeid bezig ziende, vroegen zij hoogst verwonderd: „Heer prior, wat zoekt gij daar?" waarop het antwoord luidde: „het hemelrijk, het hemelrijk! [4])" Zoo ontbrak het deze fraters dan niet aan de gave eener nederigheid, die wij wel niet als de ware nederigheid zullen aanmerken, maar die bij de devoten dier dagen hoog in eere was en met stichting werd gadegeslagen. Deze en andere kloosterdeugden werden ook niet gemist onder het bestuur van een Arnold Kalkar [5]) en Hendrik Wal-

---

[1]) Chron. Wind. p. 408. Cfr. p. 159.

[2]) „ „ p. 99.

[3]) Rud. Dier de Muden in H. S. 349 en in Dumbar's Anal. I.

[4]) Zie het meervermelde Vita Elisabethae de Heenvliet.

[5]) Het Chron. Wind. is, wat den tijd van zijn twaalfjarig prioraat betreft met zichzelf in strijd. Wordt hij p. 158 de 1ste prior genoemd, dan valt zijn prioraat van 1395—1407, maar heet het p. 352 dat hij na 35 jaren Windesheim's onderprior te zijn geweest, ter vervanging van Hendrik Wilde, die in 1395 Eemsteijn's prior werd, *daarna* nog 12 jaar te Mariënborn het prioraat bekleedde, dan moet dit

vis, die van 1407 tot 1413 alhier prior was. Vooral werden zij om hunne milddadigheid geroemd [1]). In de onmiddellijke nabijheid van het hertogelijk Hof van Gelderland levende, stonden zij daarmede ook op een goeden voet. Verleent hertog Arnold aan het convent in 1429, 1436 en 1448, de hem toekomende novale tienden te Eede, — d. z. tienden van gewassen op pas ontgonnen landen verbouwd, [2]) — op hunne beurt verklaarden de prior en de conventualen van Mariënborn in 1420 Hertog Reinoud en zijn gemalin Maria deelachtig aan de werken en geestelijke zegeningen van het klooster, verstrekte het klooster in 1492 aan hertog Karel van Egmond 200 keurvorstelijke Rhijnsche guldens, waarvoor het een rentebrief van 12 gulden 's jaars ontving en leende denzelfden vorst eenige gelden voor zijn reis naar 't Overkwartier, terwijl de wagens van het klooster ter beschikking van den hertog staan om den kolossalen voorraad spijzen en gerechten naar Doesburgh te vervoeren, bestemd voor den feestmaaltijd bij Karel's huwelijk met Elisabeth van Lunenburgh in 1519 [3]). Ook genoot het klooster 100 ponden Vlaamsch, jaarlijks uit de hertogelijke kas, toen hertog Karel's bastaardbroeder Johan te Mariënborn conventuaal was [4]). Was het convent alzoo niet onverschillig voor vorstelijke begunstiging, ook de wetenschap werd er niet veronachtzaamd. De boekenlijst der bibliotheek moet vrij aanzienlijk zijn geweest, en werd nog lang bewaard in het klooster 's Heeren Lichaam te Keulen, dat na Windesheim's val het hoofd der congregatie werd [5]). Wat zij behelsde is ons niet ter kennisse gekomen en wij moeten ons vergenoegen met de wetenschap dat de boekerij eenmaal een Latijnschen codex van „S. Pouwels visioenen" bevatte [6]), terwijl zij ook in 't bezit was van een H. S. van Kalkar's geschrift „de ortu et progressu ordinis

---

op 1430—1441 worden gesteld, maar dan moet ook zijn sterfjaar (Chron. Wind. p. 367) niet 1434 maar 1444 zijn geweest.

[1]) Oudh. v. Utr. III. p. 195. Pontanus, Hist. Gelr. I. p. 37, VII. p. 211.

[2]) Nijhoff, Merkw. v. Geld. IV. p. 60, 125, 228.

[3]) Zie de brieven bij Nijhoff III. p. 379, VI. 1ste st. p. 4. 183. VI. 2de st. p. LXXVII.

[4]) Nijhoff, Merkw. v. Geld. VI. 1ste st. p. 141.

[5]) Kerkhist. Arch. IV. p. 212.

[6]) „ „ IV. p. 254.

„Carthusiensis [1]). Wij moeten onze mededeelingen besluiten met de zeer prozaïsche opmerking, dat ook de zorg voor het akkerwerk niet werd verzuimd, waar ons bericht wordt dat de convers Gerard Dirksz van den Agnietenberg er mede belast werd [3]). Hoewel het tijdens de geloofsverandering te niet ging, zijn ons nogtans van de omstandigheden waaronder dit plaats had, evenals van hetgeen omtrent de kloosterbezittingen bepaald werd, geenerlei berichten geworden.

HET KLOOSTER VAN S. PIETERSWIEL BIJ ZALT-BOMMEL.

In den aanvang der 15de eeuw verrees buiten Zalt-Bommel door toedoen van de Vrouwe van Brakel, een klooster van Reguliere kanunniken. De overlevering wilde dat in de onmiddellijke nabijheid der stad, waar zich nu nog een diepe waterkolk of wiel bevindt, een klooster had gestaan, dat om de ongebondenheid zijner bewoners ten zeerste berucht was en door de goddelijke wrake getroffen in de aarde was verzwolgen. Of het ter verzoening der wandaden der vorige kloosterlingen geweest zij, dan wel uit andere oorzaken, dat in de onmiddellijke nabijheid dier ongeluksplaats de vrouw van Brakel een nieuw convent oprichtte, kunnen wij in het midden laten, maar zeker is het, dat zij het aan het kapittel van Windesheim opdroeg en de fraters het niet dan schoorvoetend aannamen. Wel zonden zij er aanvankelijk twee of drie fraters heen, maar nog geen rector. Eerst toen het op genoegzame inkomsten kon rekenen, waarin de Utrechtsche kanunnik Bernard uit den Engh en zijn Deventersche collega Hendrik Canneman voorzagen, werd Joannes van Kempen er met het rectoraat belast en had omstreeks 1407 de incorporatie plaats [3]). Dirk Lijman van Goch was er vier jaar lang (eerste?)

---

[1]) Moll, Kerkg. v. Nederl. II. 2de st. p. 119 noot 1.

[2]) Chron. Agnet. p. 144.

[3]) Zie over de stichting Chron. Wind. p. 172, 409. Chron. Agnet. p. 61. Oudh. v. Dev. II, p. 130 sq. Oudh. v. Utr. III. p. 3. Zungus II. p. 233. N. C. Kist in 't Ned. Arch. v. Kerkgesch. V. p. 241 sqq.

prior. Sinds nam de stoffelijke welvaart er gedurig toe en bezat het klooster vele landerijen, als onder Tricht meer dan 12 morgen, onder Dieden 18, en een thijns op 11 morgen onder Oosterholt in de Overbetuwe [1]).

Dat zij van „goeden leven ende reformacie" waren, „gelijck „andere cloisters van der regulier oirden die van reformaciën „sijn," onder het gebied van den hertog van Gelder, mag men opmaken uit den brief waarbij hun in 1513 van 's hertogs wege vergunning wordt verleend het klooster binnen Bommels muren te verplaatsen [2]). Daarin toch wordt hun tot voorwaarde gesteld dat zij bij zulk een goed en vroom leven zullen blijven. Niet weinig worden wij in die goede opinie versterkt door den weg dien prior Adriaan Raet van Heusden en zijn procurator Eustatius Gerrits insloegen met den leekebroeder Peter Gijsberts. „Menichwerff was hi door prior en visitatoren tot caritaten be„volen, maer vergeefs, en dit tot groot perikel van sijnre zielen „ende tot grote scandijlzacijë van de conventualen." Had hij door deze „sekere ghebreken ende ongehoirsamheit" den vrede onder de broederen vaak verstoord, zoo werd hem in 1489, om dit kwaad exempel te weren, het klooster ontzegd. Mocht zijn smeeken om vergiffenis niet baten, omdat doortasten den prior noodig scheen, toch stiet hij hem niet hardvochtig van zich, maar was hem, op zijn bede, gaarne tot voorspraak bij den vicaris te Utrecht ter verkrijging eener kluis aldaar „tot Preecheeren," waarin zijne zalige zuster had geleefd en hij voortaan een biddend leven wenschte te leiden [3]). Maar droeg het klooster een goeden naam 't bleef daarom niet bewaard voor velerlei rampen. Met Bommel deelde het in al de ellende der binnenlandsche oorlogen tusschen het huis van Bourgondië en de Geldersche hertogen. Had Karel van Gelder er in 1497 zijne benden in verschanst, straks nam Albert van Saxen het voor den Bourgondiër in en herschiep het in een blokhuis [4]). Zeven jaar later omringde de Bourgon-

---

[1]) Zie de brieven van opdracht, verkoop en thijns in de verhandeling van Kist p. 249 sq. 257 sq. 272 sq.

[2]) Zie Nijhoff, Merkw. v. Geld. VI. 1ste stuk p. 458 sq.

[3]) Zie Kist in het Ned. Arch. V. p. 250—255.

[4]) Slichtenhorst, Gesch. v. Geld. p. 309. Beschrijv. v. Bommel p. 168.

dische veldheer, Rudolf van Anholt het met schans en wallen, en bij de vernieuwde belegering van Bommel in 1505 werd het wederom als bolwerk gebezigd, om in 1511 door Diederik van Haeften door list voor Gelder te worden herwonnen te gelijk met de stad zelve [1]). Hoezeer het daaronder had geleden, behoeft nauwelijks gezegd. Toen dan ook Gelders hertog besloot het in 1513 te slechten, opdat de vijand er zich niet in zou nestelen [2]), was het niet meer dan billijk dat hij aan het „jemerlich ainroepen ind oitmoedelick bidden" van den prior, om een plaats binnen de stad, gehoor gaf, aan het convent, ter vergoeding van de geleden schade, vrijdom verleende van alle onvoorziene schattingen en van accijns en toestond zooveel gronds nog aan te koopen als voor het in orde brengen van het convent noodig was [3]).

Daar leefden de conventualen rustig en in vrede en hunne devotie, wars van het geraas der wereld, had de stilte lief. Immers toen hun prior Gerrit Vorsterman Wouterz in 1529 een aan het klooster grenzend erf verkocht, geschiedde dit op uitdrukkelijke voorwaarde, dat daarop niet alleen — uit vrees voor brand — slechts een huis „mit harden dack" mocht worden opgetrokken, maar ook dat daarin geen taveerne noch smidse zou worden gehouden of het kuipers- of schuiten-makers bedrijf zou worden uitgeoefend [4]). Toch was hun rust van korten duur. Oorlog, water en brand veroorzaakten dusdanige schade dat prior Thomas van den Busch met zijne conventualen zich genoodzaakt zag in 1539 de roerende en onroerende goederen van het convent te bezwaren met een jaarlijksche thijns van 10 gouden Geldersche rijders, waarvoor zij 200 rijders hadden ontvangen [5]). In 1542 zag prior Thomas Goessenz zich andermaal verplicht een gelijke som gelds tegen een thijns van gelijk bedrag op te nemen [6]). In 1567 brachten duurte en misgewas het convent op nieuw in nood;

---

[1]) Zie Kist, p. 260 sq. Slichtenhorst, p. 319. Beschrijv. v. Bommel, p. 169.

[2]) Zie Nijhoff, Merkw. v. Geld. VI. 1ste st. p. 458. Ten onrechte meent Kist dat het reeds in 1508 is gesloopt en de steenen hebben gediend voor het blokhuis aan den Gamerenschen weg door Philips v. Bourgondië gebouwd.

[3]) Nijhoff t. a. p.

[4]) Kist, p. 260. [5]) Kist, p. 267 sq. [6]) Kist, p. 272.

de meeste vaste goederen waren reeds met schuld bezwaard en prior Willem Jansz van Boxtel verpande, na verkregen goedkeuring van koning Philips, 18 morgen land onder Dieden, waarvoor het klooster 1600 carolus guldens ontving met recht tot wederinlossing [1]). Die tijd zou voor de conventualen nooit komen Toen in 1572 Bommel de Spaansche zijde verliet, werd het convent opgeheven. Het schijnt dat de stad het klooster met schuld en al heeft aanvaard want in 1723 werd nog de thijnsbrief van 1542 namens Schouten en Schepenen van Bommel afgelost [2]).

HET S. CATHARINA-KLOOSTER TE NIJMEGEN.

Aan de zuidzijde der stad stond reeds voor 1340 een klooster van Reguliere kanunniken aan de H. Catharina toegewijd en behoorende onder het rechtsgebied van den aartsbisschop van Keulen [3]). Van de stichting zijn geen berichten bekend geworden, want toen de magistraat, na de geloofsverandering, zich tot den Raad van het stedeken Calcar, — waarheen de conventualen der verschillende Nijmeegsche kloosters schijnen gevlucht te zijn, — om terugzending verzocht van de charters van de predikheere, reguliere en andere conventen, is daaraan geen gevolg gegeven [4]). Van daar zijn ook onze verdere berichten uiterst schaarsch.

---

[1]) Kist, p. 273.

[2]) „ p. 272. Minder juist is wat Dr. Acquoij in zijn Joannes Ceporinus p. 48 noot 4, zegt over de stichting van Pieterswiel in de 14de eeuw (de tekst in het Chron. Wind. p. 172 is hier corrupt), dat het steeds met armoede had te kampen (immers de door Kist meegedeelde stukken betreffende S. Pieterswiel gewagen van niet onaanzienlijke bezittingen), alsook wat de onbekendheid betreft van 't jaar van verplaatsing binnen Bommel, waartoe in 1513 verlof werd gegeven, een verlof waarvan ongetwijfeld spoedig gebruik is gemaakt, uithoofde van de oorlogsjammeren die het convent in de laatste jaren gedurig hadden geteisterd en nog immer bleven bedreigen.

[3]) In de Betouw, Annal. Noviom. p. 80. In de Betouw, Kerken en godsd. gestichten te Nijmegen, p. 53 sq.

[4]) Smetius, Kronijk van Nijmegen p. 151, 158.

In 1412 vereenigde het zich met het kapittel van Nuis [1]) en zag weldra een zijner conventualen, Herman van der Stecke tot prior van Bodiken verkoren [2]). Was deze er nog met het prioraat bekleed, toen Bodiken en Nijmegen met de overige conventen van 't kapittel Nuis bij Windesheim werden ingelijfd, na vijf jaar Bodiken te hebben bestuurd begeerde zijn eigen klooster te Nijmegen hem aan zijn hoofd te zien, ter vervanging van prior Arnold. Sedert het convent in 1430 bij het kapittel van Windesheim was ingelijfd, namen de bloei en rijkdom, waartoe het reeds na zijn vereeniging met Nuis gekomen was, nog meer toe. Ja de bezittingen van het klooster moeten van dien aard zijn geweest dat de vroedschap, bevreesd voor de te groote vermindering der stadsinkomsten, waar zoovele goederen in de doode hand geraakten, in 1441 de kloosterlingen verbood nog meerdere landhuizen, erfenissen, thijnsen, renten of landpachten binnen het schependom van Nijmegen aan te koopen, en in 1454 gelastte dat hun geen andere erfenissen van vrienden en ouders zouden toevallen dan geldelijke, terwijl in 1536 het verbod van 1441 nogmaals werd vernieuwd [3]). Wellicht zijn die maatregelen het klooster zelve heilzaam geweest. Groote rijkdom was niet zelden doodelijk voor het religieuse leven. Nu evenwel vernemen wij uit den brief van hertog Karel van Egmond, waarbij aan de regulieren bij Bommel in 1513 vergund wordt hun klooster binnen de stad te verplaatsen, dat ook de reguliers te Nijmegen „bi goeden leven ind reformaciën" waren [4]). De kerkhervorming hief het convent op; in 1580 werden de goederen geïnventariseerd en onder het bestuur van een rentmeester gesteld, doch reeds in 1591 door den magistraat aangeslagen en aanvaard. Waarschijnlijk weken de conventualen kort te voren, toen Nijmegen tot de zijde der staten overging, naar Calcar uit en brachten hunne papieren in veiligheid, terwijl de kloostergebouwen aan de bewoners van het S. Jakob- en S. Nicolaas-gasthuis werden gege-

---

[1]) Annales Novesienses bij Martene IV. p. 597.

[2]) Zie Zungus II. p. 61 sq. Cfr. de bulle waarbij tot de incorporatie van Nuis bij Windesheim verlof wordt gegeven in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 32.

[3]) Zie Smetius, Kronijk van Nijmegen p. 94, 100, 119.

[4]) Zie Nijhoff, Merkw. v. Gelderland, VI. 1ste p. 458 sq.

ven, waardoor het in een oude mannen- en vrouwenhuis werd herschapen [1]).

HET KLOOSTER NAZARETH TE BREDEVOORT.

In 1429 hadden de regulieren van Windesheim om hunne observantie van het interdict, waardoor het Rudolfsgezinde Bovensticht was getroffen, een goed heenkomen moeten zoeken en een gastvrije opname gevonden in het klooster Mariënwald te Frenswegen bij Nordhorn [2]). Maar de hartelijkheid waarmeê Willem Vornke en de zijnen, door Noordhorn's prior Hendrik Loeder waren ontvangen, kon de beschikbare ruimte van het kloostergebouw niet ruimer maken en bewoonbaar voor een zoo groot aantal conventualen. In die verlegenheid was het een ware uitkomst dat zekere Hendrik van Bredevoort den prior het aanbod deed om een convent voor Reguliere kanunniken binnen het stedeken te bouwen, waartoe volgens zekere berichten Theodoor van Linteloo den grond afstond [3]). De plaats scheen als opzettelijk voor geestelijke overdenkingen geschapen. Immers de overlevering wist te verhalen dat daar ter plaatse engelen waren gezien en hemelmuzijk was gehoord [4]). Dankbaar aanvaardde prior Willem Vornke deze gift en weldra verplaatste hij er al gaande weg zijne conventualen, want het uitzicht op terugkeer naar Windesheim was zeer gering. Aan de H. Maagd werd het toegewijd en na voltoojing, omstreeks het jaar 1430, als lid der Windesheimsche congregatie aangemerkt. Toen de regulieren in 1432 terugkeerden bleef Johan van Naaldwijk er als prior achter met eenige fraters [5]). Tot grooten bloei schijnt dit convent, — in de wan-

---

[1]) In de Betouw, Kerk. en Gesticht. v. Nijmegen, p. 54.

[2]) Zie boven bl. 68.

[3]) Oudh. v. Devent. II. p. 589. Zie voorts over de stichting, Chron. Wind. p. 567. Zungus, II. p. 45, 144 sq.

[4]) Chron. Wind. p. 31.

[5]) Busch, Reform. Monast. p. 477.

deling het klooster Schaar genoemd, — niet te zijn gekomen, maar met zekerheid valt niets te zeggen, omdat ons nagenoeg geen berichten onder de oogen kwamen. Wellicht dat de roem van het nabijgelegen Frenswegen het kleine convent geheel heeft overschaduwd. Toch viel het niet aanstonds als offer van de geloofsverandering; en gelijk het eenmaal was opgericht om den opperprior tot wijkplaats te zijn, zoo vervulde het die taak nogmaals in 1584 toen Marcellus Lentius, de prior superior van Windesheim, er zich ophield en van daar door brieven alles in het werk stelde om de vereeniging van zijn klooster, 't convent van 's Heeren Lichaam te Keulen, met de Benedictijner monniken van Duitz, die tijdens den oorlog met Truchses, den tot de hervorming overgeganen bisschop van Trier, binnen Keulen waren gevlucht, tegen te gaan [1]). Niet lang daarna schijnt het nogtans te niet gegaan te zijn.

HET VROUWENKLOOSTER BETHANIË BIJ ARNHEM.

Sinds het jaar 1405 [2]), bevond zich binnen Arnhem een vergadering van eerzame jufferen en weduwen, die onder het bestuur van den priester Gijsbert van Vlijmen een devoot leven leidden. In 1417 begeerden zij een kloosterregel aan te nemen, waartoe hertog Reinoud van Gelder verlof gaf [3]). Bisschop Frederik van Blankenheim, door den hertog aangezocht, bewilligde in 1419 in de kloosterstichting en gaf aan het kapittel van Windesheim verlof deze zusters onder zijne visitatie en besturing te nemen en ter bekwamer tijd in de congregatie in te lijven. [4]) Voorloopig werd de prior van Mariënborn tot visitator aangesteld, maar van de inlijving kwam vooreerst nog niet. Het drukke stadsgewoel was niet de plaats, waar het religieuse leven, dat de eenzaam-

[1]) Annal. Noves. p. 652.

[2]) Pontanus, Hist. Gelriae, lib. I. en Oudh. v. Dev. II. p. 186.

[3]) Zie den brief, Oudh. v. Utr. III. p. 202 sq.

[4]) „ „ „ „ „ „ III. p. 196 sqq.

heid bemint, tieren kon, en mag de ongeschiktheid der plaats de Windesheimsche fraters van de inlijving teruggehouden hebben, ook de zusters verlangden naar een rustiger stede waar zij vrij zouden zijn van het gewoel en de verstrooidheden der wereld. Zoo wendden zij zich dan in 1428 tot bisschop Zweder van Kuilenburg, met het verzoek om zich te mogen verplaatsen in een buiten Arnhem's muren reeds opgebouwd klooster, dat den naam van Bethanië had ontvangen. De bisschop gaf zijn toestemming, terwijl aan den prior van Mariënborn het toezicht en de bestiering dezer zaak en van het nieuwe convent werd opgedragen, tot tijd en wijle dat het convent door het algemeen kapittel van Windesheim zou zijn aangenomen en daarbij ingelijfd [1]). Een jaar later werd de kerk ingewijd door Johan bisschop van Citren, suffragaan van Utrecht, en gelijktijdig werden eenige privilegiën aan het klooster toegekend, die in 1430 door bisschop Zweder werden bekrachtigd [2]). Nu scheen ook de tijd gekomen om Bethanië bij Windesheim in te lijven, wat in 1432 op de algemeene kapittel-vergadering plaats had. Reeds een jaar vroeger was Joannes van Kempen er als rector heengezonden, maar stierf na anderhalf jaar de nonnen te hebben bestuurd [3]). Johan van Scuttorp verving hem, terwijl Fije van Herwen priorin werd [4]). In 1443 sloot het klooster met den pastoor der parochiekerk van Arnhem, heer Willem van Mierbach, een verdrag over de kanunnieke portie, hem toekomende van alle legaten en giften, die het klooster verwierf. Het klooster kocht dit servituut af voor een jaarlijksche som van 2 gouden Fransche schilden, terwijl ook zekere bepalingen gemaakt werden over het recht van begrafenis van leeken op het kerkhof des convents. Uit dit stuk [5]) blijkt, dat het aantal geprofessijde nonnen toen 11 bedroeg, waaronder ook zuster Sofia van Montfoort. De namen der genoemde zusters doen reeds vermoeden dat inzonderheid adellijke jonkvrouwen hier de wereld ontvluchten en waar wij vernemen dat zij zich juffrouwen lieten

---

[1]) Zie den brief, Oudh. v. Utr. III. p. 205 sq.
[2]) Zie de stukken, Oudh. v. Utr. III. p. 208.
[3]) Chron. Agnet. p. 62. Chron. Wind. p. 410.
[4]) Zie Oudh. v. Utr. III. p. 212, 216.
[5]) „ „ „ „ III. p. 211 sqq.

noemen, wordt niet alleen deze gissing vrij waarschijnlijk maar schijnt men ook, wat den geest des convents betreft tot de gevolgtrekking te mogen komen, dat het aan zekere hoofschheid bij de zusters niet ontbrak [1]). Zoo mag men ook gelooven dat het klooster van tijdelijke goederen wel voorzien zal zijn geweest, waarvoor zij een afzonderlijken procurator, — Arent Roestink wordt o. a. als huisbezorger genoemd, — hadden [2]). Lichtelijk heeft die welvaart bijgedragen om in 1566 de beeldstormers ook hier heen te lokken, onder wier vernielzucht het convent geplunderd en nagenoeg geheel verwoest werd [3]).

HET NONNENKLOOSTER MARIËNBERG BIJ NIJMEGEN.

Had paus Eugenius IV bij bulle van 8 Nov. 1436 het generaal-kapittel van Windesheim gelast geene nieuwe vrouwenkloosters meer in de congregatie op te nemen dan het Fakons-klooster te Antwerpen en dat van O. L. vrouw te Gend [4]), de onderhandelingen tot opname van het klooster Mariënberg, dat trouwens of nog na, of gelijktijdig met bovengemelde conventen geïncorporeerd werd, moeten allicht reeds zijn aangeknoopt, vóór dat het pauselijk besluit het generaal-kapittel ter kennisse kwam. Het bestond reeds lang, wellicht reeds in 1196, altans vóór 1230, aanvankelijk buiten de stad, maar sinds deze in 1498 aanmerkelijk was uitgelegd, binnen hare wallen [5]). Aan Maria Magdalena was het

---

[1]) Zie Oudh. v. Utr. III. p. 216,

[2]) „ „ „ „ III. p. 216. Dat zij zich niettemin niet te goed achtten om zich met het afschrijven van boeken onledig te houden, bleek mij uit een H. S. bevattende een aantal sermoenen van ascetisch gehalte, weleer het eigendom „van de susteren bijnen Arnhem tot Sce Agnieten." Aan 't einde leest men: „Bidt voer die schrijfster om Godes wil. Amen." Het H. S. kwam voor op de verkooping der Boeken van wijlen den heer Wijnaendts van Steijn te Maarssen.

[3]) „ „ „ „ III. p. 196.

[4]) Zie de bulle in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 35.

[5]) Smetius, Kron. v. Nijm. p. 60. In de Betouw, Kerk. en gesticht. v. Nijm. p. 32.

toegewijd en in verschillende charters van 1271, 1277 en 1280 heeten de zusters nu eens „albae dominae" dan weêr „canonicae regulares," terwijl zij volgens Smetius en In de Betouw, op last van hertog Reinoud I, den abt van Mariënwaard tot opziener moesten erkennen [1]). Is misschien dit laatste minder juist en van toepassing op het klooster „Nonnen" der Praemonstratenser orde, zekerder is het dat zij reeds in 1248 onder het rechtsgebied van Keulen's aartsbisschop stonden. Het pleit voorzeker voor den godsdienstigen geest, die hier onder de zusters heerschte, dat het nieuw gestichte vrouwenklooster Mariëndaal te Diesthem in Braband, in 1422 uit Mariënberg zijn eerste bewoonsters verkreeg, die het overeenkomstig den regel van Augustinus inrichtten [2]); maar dit is ook het eenigste spoor van den innerlijken zin der zusters dat wij aantroffen. Aan stoffelijke goederen ontbrak het Mariënberg niet; van ouds bezat het twee bouwhoeven en aanmerkelijke tienden onder Oosterhout [3]), en deelde het ook in de bepalingen op de vermeerdering van onroerende goederen door middel van koop of erfenis te verkrijgen, die de Vroedschap van Nijmegen ten aanzien der kloosters nam [4]), het bléef nogtans een aanzienlijk en rijk convent; werd het in 1587 door den Roermondschen bisschop Willem van der Lindt met het S. Agnesklooster van Augustijner nonnen vereenigd om aanstonds tot een munthuis [5]) te worden ingericht, de in 1591 geconfiskeerde goederen waren talrijk genoeg om onder het bestuur van een rentmeester gesteld te worden, terwijl aan de priorin en kanunnikessen een jaargeld werd toegelegd [6]).

---

[1]) Smetius, t. a. p. In de Betouw, p. 33 sq. cfr. p. 70.

[2]) Zungus, II, p. 151.

[3]) In de Betouw, t. a. p.

[4]) Zie boven onder 't Catharinaklooster te Nijmegen.

[5]) Zie In de Betouw, Kerk. en gesticht. v. Nijm, p. 34, 35. Miraeus, Canon. Regul. origines, schijnt Mariënberg met S. Catharina's convent te verwarren als hij c. XIII zegt: Monasterium B. Mariae in Neomago est nunc valetudinarium seu nosocomium.

[6]) Zie In de Betouw, t. a. p. Vergel. over dit convent, Oudh. v. Dev. II, p. 187.

HET VROUWENKLOOSTER REDINCHEM.

Niet ver van Wageningen in de onmiddellijke nabijheid van het dorp Renkum stond reeds in 1380 een kapel, gewijd aan de H. Maagd. Een wonderdoend beeld, een stuk van het H. kruis en een doorn van Jezus' doornenkroon daar bewaard, deden het volk van heinde en verre naar deze plaats toestroomen, die sinds 1399 twee vicariën bezat. De hertogen van Gelder begunstigden de kapel zeer en schonken haar aanmerkelijke inkomsten [1]). In 1405 behaagde het hertog Reinoud IV van Gelder, bij stichtingsoorkonde van 12 Nov., deze kapel in een klooster van Reguliere kanunnikessen te veranderen en voorloopig te begiftigen met een waard, groot 40 morgen, die jaarlijks 17 gulden Brabants per morgen opbracht [2]). Deze, de Gerrikenswaard genoemd, werd in 1419 voor goed aan 't convent afgestaan, terwijl het allengs onder Ravenswaaij, Heteren, Zetten, Randwijk, Apeldoorn, Driel, Kesteren, Dodewaard en Renkum een zeer groote menichte landerijen verkreeg [3]), waaronder de gift van Walraven van Brederode wel de aanzienlijkste mocht heeten. In 1410 toch vereenigde deze het gasthuis te Dodewaard, dat 500 morgen lands bezat, met het convent. Dit klooster, dat reeds spoedig tot grooten rijkdom kwam, werd door den stichter onder de visitatie en het toezicht van prior Jacob Wael van het Bethlehem-convent te Zwolle gesteld, waaruit mag worden afgeleid dat het zich aansloot bij het generaal-kapittel van Nuis. In 1430, te gelijk met de samensmelting der overige kloosters dezer vereeniging met Windesheim, trad ook Redinchem tot deze congregatie toe. De lotgevallen der zusters zijn ons onbekend gebleven, sinds zij drie jaar na de stichting de wijding ontvingen. Hoedanig er de levenswijze der nonnen was valt dan ook kwalijk te zeggen, al zijn wij geneigd in het oppertoezicht van het Windesheimsche kapittel eenigen waarborg te zien voor de handhaving van orde en tucht, maar in de dagen

---

[1]) Zie Oudh. v. Utr. III. p. 135 sqq.

[2]) Nijhoff, Gedenkw. v. Geld. III. p. 274 sq. 363. Slichtenhorst noemt ten onrechte 1415 als stichtingsjaar.

[3]) Zie de lijst der goederen Oudh. v. Utr. III. p. 140 sqq.

der geloofsverandering ontging het, gelijk zoo menig ander klooster, de volkswoede niet en werd geheel verwoest.

HET REGULIERENKLOOSTER VAN MARIA EN DE XII APOSTELEN TE UTRECHT.

Binnen Utrecht, op de Oude gracht, stond waarschijnlijk reeds sinds het midden der 13de eeuw, een klooster van Franciscanen der derde orde der boetvaardigheid, die in de wandeling Zakkenbroeders werden genaamd. In 1290 hief paus Nicolaas IV de orde dezer Saccitae op en begeerden de fraters van het Utrechtsche huis het kleed der Reguliere kanunniken aan te nemen. Zij wendden zich met dit verlangen tot den proost van 't klooster Bethlehem bij Deutichem, toen nog het eenige convent van Reguliere kanunniken en de vereeniging met dit klooster kwam onder goedkeuring van Utrecht's bisschop tot stand. Onder de voorwaarden der opneming, schoon ons overigens onbekend, behoorde ook het recht van den Utrechtschen prior om tegenwoordig te zijn bij en deel te nemen aan de keuze van een proost voor Bethlehem, zooals ons daaruit blijkt dat prior Alard van Maarsen, daartoe omtreeks 1413 werd opgeroepen. Sinds vormde het met Bethlehem te Deutichem en na 1309 ook met Bethlehem te Zwol een geheel en behoorde later tot het kapittel van Nuis [1]). Niet zonder verdienste werd er de wetenschap beoefend door prior Thaddaeus van Amsterdam, in 't laatst der 14de eeuw, wiens predikgaven werden geroemd en wiens godsvrucht werd geprezen [2]). Indien gehoorzaamheid aan de pauselijke besluiten, de lof is van den monnik, dan moet die lof aan de conventualen van dit klooster alleszins worden toegekend. In het bekende bisschoppelijke schisma, na den dood van Frederik van Blankenheim ontstaan, eerbiedigden en handhaafden zij het inter-

[1]) Oudh. v. Utr. I. p. 381 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 117 sq. Zungus kent dit convent niet.

[2]) Oudh. v. Utr. I. p. 383, 384.

dict tegen de Rudolfsgezinden uitgesproken [1]). In 1426 werd daarom door de partij van Rudolf die te Utrecht de overhand had, van hen geëischt dat zij den kerkdienst zouden hervatten. Johannes Passaert en zijne conventualen weigerden en verzetten zich met alle kracht tegen de onrechtmatige eischen, maar zonder vrucht. Aanstonds gebruikte men geweld, dreef de conventualen ter stad uit en beroofde hen van al hunne goederen. Zij weken uit naar Holland, waartoe hertog Philips van Bourgondië op verzoek van bisschop Zweder aan de Utrechtsche kloosters en dat van Maria in Birket te Amersfoort verlof gaf [2]), waarop het klooster door eenige Rudolfsgezinde geestelijken in beslag werd genomen. Onder zulke omstandigheden werd het in 1430 bij Windesheim ingelijfd. Het verslag toch dat Johannes Passaert eenige jaren later bij 't concilie van Basel indiende, omtrent hetgeen er tijdens zijne ballingschap verder in 't convent was gebeurd, en inhoudende dat eenige kanunniken op 't valsch gerucht van opheffing van 't interdict waren teruggekeerd, met de bewoners gemeene zaak hadden gemaakt en een nieuwen prior hadden aangesteld, moet, indien het waarheid behelst, betrekking hebben op gebeurtenissen na 1430 voorgevallen [3]). In den vergunningsbrief toch, tot vereeniging der kapittels van Windesheim en Nuis, komt op dat jaar Joannes Passaert nog als prior voor [4]). Deze had intusschen het concilie te Basel eenigen tijd bijgewoond en door de welsprekendheid zijner predikatiën grooten roem ingeoogst, maar toen hij, nadat het interdict werkelijk in 1432 was opgeheven naar Utrecht wederkeerde, vond hij de poort voor zich en eenigen zijner conventualen geslóten en werkelijk schijnt reeds een andere prior, Walter Poel, aangesteld te zijn geweest [5]). Hevig beklaagde hij

---

[1]) Oudh. v. Utr. I. p. 384. Moll, Kerkgesch. v. Nederl. II. 1ste st. p. 205. Batavia Sacra, II. p. 471 sqq.

[2]) Zie den brief bij van Mieris, Groot Charterboek IV. p. 890 sq.

[3]) Zie dit verhaal Bat. Sacr. II. p. 473.

[4]) Zie deze bulle in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 32,

[5]) Zie Oudh. v, Utr. I, p. 382 en over den verderen loop dezer zaak aldaar p. 383, 384; Moll, Kerkg. v. Nederl. II. 1ste st, p. 205 en de bulle van Lodewijk bisschop van Vise, den 27 April 1440 namens 't concilie ven Basel aan Walraven van Meurs gegeven te Dordrecht, voorkomende Batavia Sacr. II. p 471 sqq.

zich over deze handelingen en diende bij de Baselsche kerkvergadering zijn klachten in. Van de andere zijde werd hem verweten dat hij de inkomsten van het klooster roekeloos had verkwist, tot een bedrag van meer dan 3000 goudgulden, en daarom onwaardig was het prioraat langer te bekleeden; ja, toen hij in 1446 te Basel was overleden, zonder zich in zijn prioraat gehandhaafd te zien, werd hij onwaardig geoordeeld op het Necrologium des kloosters te worden ingeschreven. Sinds hij de kloosterpoort voor zich gesloten zag, zwierf hij rond, nu hier dan daar. Hoewel het concilie hem in 't gelijk stelde in het proces, door hem tegen de tegenwoordige bezitters van 't klooster bij de kerkvergadering ingesteld, dit verleende hem den toegang tot het convent niet, en deze vergadering zag zich buiten machte, om ten aanzien eener vernieuwde klacht, iets anders te doen, dan onder betuiging van geen volkomen kennis van het gebeurde te bezitten, aan Walraven van Meurs, Elect van Utrecht in 1440 te gelasten, de zaak te onderzoeken, en, bleek het recht aan de zijde des klagers, hem schadeloos te stellen voor het verlies van klooster en ambt, door hem te vergunnen overal vrijelijk te prediken, 40 dagen aflaat te geven aan ieder die bij hem zijne zonden biechtte, bij processies een bisschopsmyter te dragen en eenige andere privilegiën meer. Stierf Walter Poel in 1437, zijn opvolger in het prioraat Boudewijn Gardijn, die de kloostergebouwen aanmerkelijk verbeterde, was behalve de conventuaal Egbert Goijer, de eenige die in 1439 door de pestziekte bleef gespaard, om, na zijn ambt reeds vroeger neergelegd te hebben, in 1454, evenals prior Egbert Goijer, die hem was opgevolgd, toen de pest andermaal het klooster bezocht, het slachtoffer der ziekte te worden [1]). Een Windesheimsch kloosterling Pontianus, die aldaar 1428 professie deed [2]), werd nu prior, om in Pieter Valkendaal van Zijl tot 1485 zijn opvolger te vinden, die op zijne beurt achtereenvolgens werd vervangen door Petrus Johannes de Wilde († 1510), Theodoricus Malsen († 1510), Hendrik Passius, vroeger rector der nonnen van het klooster Bethanië bij Arnhem en als zoodanig biechtvader van hertog Karel van Gelder en overleden 1532,

[1]) Oudh. v. Utr. I. p. 385.

[2]) Zie de lijst der fraters achter H. S. 349 der Kon. Bibl.

en Cornelius Beck [1]). Onder hun bestuur bezat het klooster den welverdienden roem van liefde voor de wetenschap aan te kweeken. Pleit het aanzienlijk getal HSS. uit dit klooster afkomstig en bewaard op de Universiteits-bibliotheek te Utrecht, voor dien wetenschappelijken zin, behalve een Joannes Passaert, wiens redenaarstalent zelf bij de vaderen van het Baselsche concilie lof verwierf en die, waar hij 't geen de hooge prelaten in 't Latijn gepredikt hadden in de landtaal naar de bevatting des volks verkondigde, de schare alleszins wist te boeien, bezat ook een Balduinus Gardijn de gave om door de macht des woords de harten te treffen. Maar vooral verdient Pieter Valkendaal van Zijl, die te Rostock den graad van Bacelier in de godgeleerdheid verwierf, genoemd te worden, om zijn verklaring van „de boeken der schoolspreuken," een concordantie op 't O. en N. Testament, een interpretatie van de Summa van Thomas Aquino en van de „quaestiones de malo", als mede om verscheidene sermoenen [2]). De kronijk van het klooster beschreef prior Cornelius Beck in 't Latijn, terwijl hij ook nog andere geschriften te boek zal hebben gesteld [3]). Dat het aan goede tucht niet zal hebben ontbroken mag men besluiten uit hetgeen van Pieter Valkendaal wordt vermeld, die voor een religieus niets gevaarlijkers kende dan eene vrouw aan te zien. Haar blik achtte hij de deur der helle. en stond daarom aan zijne fraters zeer noode toe met vrouwen een gesprek te voeren, welke schroom voor het vrouwelijk geslacht bij een zijner regulieren Tijman Jansz zoo diepe wortelen had geschoten, dat deze zelfs niet met zijne moeder gemeenzaam sprak [4]). Miskennen wij de goede bedoeling van zulk een zienswijze niet in dagen waarin de zedeloosheid onder de religieusen lang niet vreemd was, toch blijkt ons ook hier dat de milde en vrijere geest die de conventen van het Windesheimsche kapittel tot sieraad strekte, reeds meer en meer voor

---

[1]) Van Heussen, Oudh. v. Utr. die I. p. 382 en 552 Cornelius Beck noemt, memoreert nog op bl. 386 Cornelius Blok. Ik vermoed dat dit foutief is en ook daar de eerste naam wordt bedoeld.

[2]) Oudh. v. Utr. I. p. 561.

[3]) Sweertius in Athen. Belg. p. 182. Cfr. Oudh. v. Utr. I. p. 382.

[4]) Oudh. v. Utr. I. p. 386.

strenge ascese plaats maakte en zich oplostte in het dorre karakter van het monnikenleven. Doch de reinheid des levens was er ongetwijfeld mede gebaat; en waar de liefde tot de wetenschap ook hier niet werd uitgedoofd, dunkt het ons in geenen deele vreemd dat de geest der reformatie aanstonds ook dit klooster binnendrong en in 1576 een Joannes van Meurs de kloosterpij deed afleggen om te Loosduinen het predikambt bij de Hervormden te gaan bekleeden [1]). Was het klooster in 1566 door den prins van Oranje, als stadhouder van den koning van Spanje, evenals de overige kloosters binnen en buiten Utrecht, in bijzondere bescherming genomen tegen de woelingen der Hervormingsgezinden, die niet te vreden met 't verlof om buiten de stad ter openbare preek te gaan, een kerk begeerden binnen Utrecht's muren, en daardoor voorloopig voor den ondergang bewaard [2]), weldra kon het dat lot niet meer ontgaan en terwijl de kloosterkerk voor de openbare godsdienstoefeningen der Hervormden werd ingeruimd, werden de kloostergebouwen tot een weeshuis bestemd [3]).

HET KLOOSTER VREDENDAAL BIJ UTRECHT.

Omstreeks het jaar 1404 bracht Wermbold van Buscoep een bezoek aan de broeders van 't gemeene leven te Deventer, Zwol en Kampen [4]). De apostel van Holland, gelijk men hem noemde, om zijne liefde voor het devote leven, zijn zucht naar wetenschappelijke ontwikkeling en de gave der schouwinge, droeg de liefelijkste indrukken van dat bezoek met zich en te Utrecht wedergekeerd, vergaderde hij eenige voormalige leerlingen van

---

[1]) Oudh. v. Utr. I. p 386.

[2]) Zie den brief bij Roijaards, de Herv. te Utr. in 't Ned. Arch. v. Kerkel. gesch. V. p. 451 sq.

[3]) Oudh. v. Dev. II. p. 118.

[4]) Zie over hem Moll, Joannes Brugman I. p. 148, 152 sqq. Chron. Agnet. p. 170. Chron. Wind. p. 177.

Floris Radewijnsz, voor wie hij een woning stichtte [1]). Deze devoten namen echter spoedig het kleed der Franciscaner Tertiarissen aan, denkelijk wel om de onaangenaamheden te ontgaan waaraan de vrijere broeders van het gemeene leven blootstonden, en begeerden in 1419 dien regel te verwisselen tegen dien van de Reguliere kanunniken van Augustinus. Hun wensch werd vervuld en hun klooster bij Windesheim ingelijfd. Tijdens het bisschoppelijk schisma in 1426, moesten de conventualen de wijk nemen naar Holland, waartoe zij vergunning kregen [2]) van Philips van Bourgondie. Na opheffing van het interdict keerden ook zij terug en leefden stil en ingetogen zoodat in de dagen van Joannes Busch het klooster ter goeder faam bekend stond. Bijzonderheden er van kwamen ons niet voor. Het had de clausuur aangenomen en was daardoor voor de buitenwereld dood [3]). Doch dit belette niet dat het meer dan eens overlast had van krijgsvolk in de Binnenlandsche oorlogen tusschen Utrecht's bisschop en de hertogen van Gelder. Zoo in 1505, toen eenige krijgsknechten uit het klooster kwamen loopen en Gerrit van Wou, klokkengieter van Kampen, te lijf gingen omdat hij verdacht werd met den Geldersman te heulen [4]). Wat dit krijgsvolk in het klooster te maken had, bleek ons niet, maar wat de bedoeling was der Gelderschen, die de weerspannigheid van Utrecht's burgerij tegen bisschop Hendrik van Beijeren begunstigden, toen zij zich den 30sten April 1528 voor het klooster vertoonden, bleek genoeg toen de kloostergebouwen weldra aan alle zijden in brand stonden en tot een puinhoop ineenstortten [5]). Werd het puin in de stad gebracht en den regulieren, naar het schijnt, een korten tijd op het slot Vredenburg huisvesting verleend, straks werden de prior en zeven zijner conventualen gebruikt om het fraterhuis te Amersfoort, dat door Lutherij was besmet, van dit kwaad te genezen [6]). Hunne rechtzinnigheid was dus bekend. Te-

---

[1]) Zungus, II. p. 244, zegt dat zij 19 jaar Franciscanen bleven en stelt het stichtingsjaar dus op 1400. Op grond waarvan blijkt echter niet.

[2]) Zie van Mieris, Groot Charterboek IV. p. 890 sq.

[3]) Chron. Wind. p. 211.

[4]) Zie zijn beklag bij de Vroedschap van Utrecht, bij van Asch van Wijk, Archief I. p. 159.

[5]) Oudh. v. Dev. II. p. 156.

[6]) Moll en Scheffer, Stud. en Bijdr. II. 2de st. p. 198.

gelijk met hun zuiveringsarbeid te Amersfoort werd hun klooster nu derwaarts verplaatst. Of het van dit vernieuwde convent is dat van Heussen zegt, dat de katholijken het in 1585 zelf afbrandden, opdat de vijand er zich niet in mocht nestelen is niet dnidelijk, maar het ligt nogtans voor de hand dat het weinig langer zal hebben bestaan [1]).

HET KLOOSTER MARIËNHOF (MARIA IN BIRKET) BIJ AMERSFOORT.

Omstreekt het jaar 1395 zag ook Amersfoort de nieuwe devotie binnen hare muren het eerste blijk van leven geven. Floris Radewijnsz had Willem Hendriksz en eenige andere fraters van Deventer derwaarts gezonden om een fraterhuis op te richten dat nogtans reeds in 1399, na raadpleging met Wermbold van Buscbep, Gijsbert Dou en andere voorstanders der devotie, veranderde in een convent van Franciscaner Tertiarissen. Het vermoeden ligt voor de hand dat het al weder de vijandigheid tegen deze religieusen zonder religie zal zijn geweest die tot dien overgang van het fraterhuis aanleiding gaf. Welhaast werd die woning te klein en verplaatsten zij zich van S. Pieters-gasthuis naar S. Andrieskamp, op welk erf in 1405 een kloostergebouw was opgericht, door bemiddeling van Harmen Snijder. Omstreeks 1416 gingen deze Franciscanen tot de orde der regulieren over en de incorporatie bij Windesheim had een jaar later plaats. De fraters waren reeds voldoende geïnstrueerd, zoodat het kapittel het onnoodig oordeelde een Windesheimsch regulier naar Amersfoort te zenden om voor de inrichting, overeenkomstig de statuten der congregatie, te zorgen [2]).

---

[1]) Oudh. v. Utr. I. p. 622.

[2]) Men zie over de stichting Oudh. v. Utr. II. p. 40, waar het stichtingsjaar op 1394 wordt gesteld en de overgang tot de orde der regulieren aan Willem Hendriksz wordt toegeschreven. Dit doet ook 't Chron. Wind. p. 177, terwijl deze, volgens J. van Ingen, Gesch. van Amersfoort (in uittreksel in de Oudh. v. Utr. II. p. 755 sqq. waarvan ook een afschrift voorkomt in de Bibl. v. Letterk. te Leiden, Catal. Dl. I. p. 77) reeds in 1414 stierf. Zie p. 757. Cfr. Oudh. v. Utr. II. p. 130. Delprat, p. 109. Oudh. v. Dev. II. p. 135. Th. Verhoeven. Rer. Amersf. descriptio I. p. 116, 179. Dumbar, Anal. I. p. 41, 110.

Maar spoedig verhuisden zij buiten de stad. De magistraat vreesde dat het klooster, onmiddellijk aan de stadsvesten gelegen, in tijd van oorlog den vijand te zeer te stade zou kunnen komen om er zich in te nestelen en drong er bij prior Gozewijn van Xanten op aan, dat het nogmaals zou worden verplaatst. Zij ontvingen nu van Hendrik Kamerman, kanunnik te Deventer een stuk gronds, „de Birkt" genaamd, onder Soest en nadat aldaar een klooster, dat den naam van Mariënhof ontving, was opgebouwd, werd het in 1420 door de regulieren betrokken. Het ontbrak er de broederen straks niet aan ruime inkomsten, die volgens de bestaande lijst meer dan 1700 gulden bedroegen. Tijdens het meergemeld bisschoppelijk schisma vonden ook zij een wijkplaats binnen het gebied van Filips van Bourgondië, terwijl zij later de clausuur aannamen [1]). Bemoeiden zij zich dientengevolge weinig of niet met de buitenwereld, deze liet echter op hare beurt de broeders niet altijd ongemoeid. In den noodlottigen oorlog tusschen Maximiliaan van Oostenrijk en de stad Utrecht hadden zij veel te lijden van de roofzucht der krijgsbenden en werd aan het klooster 1500 stuks vee „so groot so kleijn" ontroofd [2]). Zoo leden zij ook later meer dan eens overlast, waarom zij eindelijk te rade gingen het klooster te verlaten en elders een veiliger verblijf te zoeken. In 1543 toch had Maarten van Rossem zijn krijgstroepen rondom Amersfoort gelegerd; de omtrek werd uitgeplunderd en gebrandschat; vooral had het dorp Soest het te misgelden en het klooster werd allerminst gespaard [3]). De kanunniken werden verdreven en het gebouw uitgeplunderd en toen de oorlogsfakkel die streken had verlaten, traden de teruggekeerde conventualen met de Cellezusters binnen Amersfoort in overleg over den verkoop van hun convent aan den Cingel gelegen. Weldra werd de koop gesloten en Mariënhof herrees binnen de stadsvesten. Evenwel slechts voor korten tijd [4]). Het klooster dat eenmaal een 10tal fraters, 2 leekebroeders en 2 donati onderhield, onderging in de geloofsberoerten hetzelfde lot dat de hervorming

---

[1]) Chron. Wind. p. 211.

[2]) Dumbar, Anal. I. p. 409. Th. Verhoeven, Rerum Amersf. descr. I. p. 179.

[3]) Oudh. v. Utr. II. p. 130. Oudh. v. Dev. II. p. 135.

[4]) „ „ „ II. p. 759.

aan zoo menig convent bereidde. De nog altijd aanzienlijke inkomsten vervielen aan de stad en het kloostergebouw werd tot een weeshuis ingericht [1]).

HET NONNENKLOOSTER JERUZALEM BIJ UTRECHT.

Buiten de Weertpoort te Utrecht stond omstreeks het jaar 1418 eene kapel, Jeruzalem genaamd. Zij droeg dien naam omdat zich daarin een graf des Heeren bevond „ad instar sepulcri Christi in „Jerusalem." In haar nabijheid leefde reeds sinds eenigen tijd een vereeniging van devote vrouwen onder het bestuur van zekere Agatha Ernesti. Zij was een liefdadige moeder voor alle religieusen, maar inzonderheid de Regulieren en Tertiarissen genegen [2]). In bovengemeld jaar ontwaakte bij haar en hare gezellinnen het verlangen, om haar vrijere vereeniging in een kloosterstichting te doen overgaan, waartoe bisschop Frederik van Blankenheim een jaar later verlof gaf. In zekeren Meester Bruno vond zij een grooten steun en weldra werd de hand aan 't werk geslagen. 't Ontbrak de zusters nogtans aan een kapel, tot wier opbouwing zij allicht geen middelen mogen hebben gehad, waarom zij zich tot de opzieners der kapel Jeruzalem wendden met het verzoek deze aan het klooster te willen afstaan. Na lang aanhouden zagen de zusters haren wensch vervuld en droegen zij het klooster aan de congregatie van Windesheim op, bij welke het in 1424 werd ingelijfd [3]). Reeds voor dit plaats greep, had Agatha een tweetal zusters naar Diepenveen gezonden om er den regel der kanunnikessen te leeren en toen zij wederkeerden vergezelde haar een non van daar, Elisabeth van Doesburg, om aanstonds als priorin aan 't hoofd van Jeruzalem te staan.

---

[1]) Oudh. v. Utr. II. p. 30, 31. Delprat, p. 111. Zungus-II. p. 144 meldt er weinig van.

[2]) Oudh. v. Dev. II. p. 185. Oudh. v. Utr. I. p. 398 sq. 727 sq. Chron. Wind. p. 196.

[3]) Chron. Wind. p. 193. Zungus, II. p. 115.

De geestelijke zorg voor de zusters werd aan een kloosterling uit Windesheim opgedragen, die twee socii naast zich had en door wien de verhouding tot de parochiekerk van S. Jacob, waaronder het klooster ressorteerde, namens het generaal-kapittel werd geregeld [1]). Spoedig evenwel geraakte het klooster met den pastoor dier kerk in verschil over de kanonieke portie, die van alle offergiften door het klooster werd opgebracht, welk verschil in dier voege werd beslist, dat de nonnen den pastoor jaarlijks een oude Fransche schild zouden betalen [2]). Na bovendien hoogst waarschijnlijk gedeeld te hebben in de ballingschap, waartoe alle regulieren in en bij Utrecht zich genoopt zagen, om hunne observantie van het interdict tijdens het schisma tusschen Zweder van Kuilenburg en Rudolf van Diepholt, leefden zij rustig en in vrede, waartoe het aannemen der clausuur ook het zijne bijdroeg [3]). Doch de woelige laatste jaren der 15de eeuw, berokkenden de zusters menigmalen overlast. De veelvuldige strooptochten van de vijanden der bisschopsstad deden bij de zusters den wensch ontstaan binnen de stadsmuren verplaatst te worden en toen in 1493 het klooster zelf een prooi der vlammen werd, kochtten zij zich het huis Nijënrode binnen Utrecht met een daaraangrenzend gebouw op den hoek der Gaesbeeksteeg van Frederik van Egmond, heer van IJsselstein [4]). Nogtans schijnt die koop buiten de goedkeuring van den magistraat te hebben plaats gehad en tot eenige moeielijkheden aanleiding te hebben gegeven; dit meenen wij te mogen opmaken, waar wij in den vergunningsbrief tot aankoop, eerst den 28sten Januari 1513 door den magistraat verleend, lezen dat „der susteren wordt geconsenteert die stede voornoemt (Nijën„rode) te sullen mogen coopen *of sijs noch niet gecoft en hadden*" [5]). De geloofsberoerten hieven het klooster op, waarna het werd afgebroken en gewone burgerwoningen zijn plaats innamen. Indien van Heussen zegt, dat ook de kerk werd afgebroken in 1661, dan vermoed ik dat dit van de kapel Jeruzalem buiten

---

[1]) Oudh. v. Utr. I. p. 728.

[2]) „ „ „ I. p. 399.

[3]) Zungus, II. p. 115.

[4]) Oudh. v. Utr, I. p. 730. Heda, p. 306, 315.

[5]) Zie den brief, Oudh. v. Utr. I. p. 731 sq.

de Weertpoort moet worden verstaan en zou ik niet ongeneigd zijn in de tegenwoordige kerk der Remonstrantsche broederschap de voormalige kerk van het klooster terug te vinden [1]).

HET KLOOSTER VAN ST. JAN DE EVANGELIST BIJ AMSTERDAM.

Onder de parochie van Nieuwer-Amstel werd in 1394 met verlof van hertog Albrecht van Beijeren [2]) door Gijsbert Dou, Pieter Nicolaasz van Uitgeest, Jan Dirkz en Johan Sching een regulierenklooster gesticht, voor een prior met 12 conventualen bestemd [3]). De pauselijke en bisschoppelijke bekrachtiging, als ook die van den parochiepastoor Dirk Hendriksz bleef niet achterwege en de bijzondere bescherming van hertog Albrecht viel den broeders ten deel [4]). Voor voldoende inkomsten werd door de stichters gezorgd, die al gaande weg aanmerkelijk aangroeiden, zoodat het klooster welhaast onder de rijke gestichten kon worden geteld [5]) en de congregatie van Windesheim omstreeks 1400 geen bezwaar behoefde te maken tot incorporatie van het convent. Reeds in het stichtingsjaar was er het eerste altaar door Utrecht's wijbisschop gewijd en ontvingen Paulus van Borselen en Johan Gosuut er de wijding, om onder het bestuur van Gijsbert Dou zich aan het devote leven te wijden. De incorporatie bij Windesheim bracht er een regulier van daar, Johan Otto van Zoest, die

---

[1]) Oudh, v. Utr. I. p. 732. Oudh. v. Dev. II. p. 185.

[2]) Zie den brief bij van Mieris III. p. 622, bij le Long, Hist. der Reformatie te Amsterd. p. 241 sqq. Wagenaar, Amsterd. I. p. 44 sq. Oudh. v. Kennemerl. II. p. 208. van Leeuwen, Batavia Illustr. I. p. 1328 sq.

[3]) Zie Chron. Wind. p. 161. Oudh. van Kennemerl. II. p. 207. Wagenaar, II. p. 51. Zungus. II, p. 118 sq. 149 die zeer onnauwkeurig is. Vgl. Römer, Kloosters in Holland en Zeeland I. p. 150, 339 sqq Oudh. v. Dev. II. p. 122. le Long p. 241 sqq.

[4]) Zie deze onderscheidene goedkeuringen, Oudh. van Kennemerl. II. p. 213—220. Zij zijn ook bij le Long en elders afgedrukt.

[5]) Zie de lijst der bezittingen, Oudh. v. Kennemerl. II. p. 225—229 en bij le Long p. 455 sqq.

er een 12tal jaren het bestuur over had [1]), het klooster tot bloei en aanzien bracht en daarna door Hendrik Wilde vervangen werd [2]). Wij durven niet met zekerheid beweren dat reeds toen het leven dezer kanunniken zich door zekere woestheid kenmerkte, omdat het bericht dat daarvan spreekt en meldt dat prior Hendrik Wilde het met alle kracht tegen ging, dezen oversten op 't jaar 1430, en dat geheel ten onrechte, stelt. Maar mocht deze prior er ook al een waarlijk vrijen en milden geest inplanten, blijkens het antwoord dat hij zijn conventualen placht te geven, zoo vaak zij hem aan de jaarlijksche herdenking der afgestorven broeders herinnerden: „laat ze voor ons bidden;" „onze voorbede is voor hen onnoodig" [3]), — weldra toch stonden er de regulieren als ietwat ruw bekend en de rijkdom werd er een oorzaak van ongebondenheid. De clausuur die de fraters aannamen [4]) na het midden der 15de eeuw, kon dit kwaad niet beletten, ja heeft wellicht tot de uitbreiding er van bijgedragen en de conventualen, die van toen af van de buitenwereld en het werkzame leven daarin waren afgescheiden, zich aan goeden sier doen overgeven. De vele voorrechten die het klooster verkreeg, de uitbreiding die de gebouwen ondergaan hadden, de macht die de prior ook als heemraad van Amstelland verwierf [5]), gevoegd bij den toenemenden rijkdom, waren oorzaak dat hoogmoed, overdaad en driestheid er toenamen, waartegen het weinig baatte dat David van Bourgondië er in 1491, met 't oog op de kloostertucht, een tweetal visitatoren heenzond [6]). Geen wonder dat ons bericht wordt hoe de bezittingen weldra te loor gingen en het klooster welhaast niet meer bij machte was zijne schulden te betalen, en al zijn er die meenen, dat de brand, die op den 31sten Okt. 1532 het klooster vernielde, op aanstoken van den magistraat, die het gaarne zag

---

[1]) Chron. Wind. p. 161, 451.

[2]) „ „ p. 414. Ten onrechte stelt le Long hem (p. 324) in 't jaar 1430, en als van Heussen, Oudh. v. Kennemerl. II. p. 224, tusschen hem en Johannes Otto nog een prior Johan noemt, dan is dit ongetwijfeld onjuist. Want niet tot 1405 maar tot 1413 stond Johan Otto er aan 't hoofd.

[3]) Le Long, p. 324.

[4]) Chron. Wind. p. 211.

[5]) Zie Romer, II. p. 11.

[6]) Oudh. v. Kennemerl. II. p. 223.

verdwijnen en eenmaal afgebrand het verlof tot herbouw kon weigeren, heeft plaats gehad, het is in geenen deele verwerpelijk te gelooven, dat de tot schulden vervallen en zedelijk verbasterde conventualen er zelf de hand in hebben gehad [1]). Het werd hun niet vergund het klooster te herbouwen. Zoo sloot dan prior Hendrik Niklaasz van Wezepe een contract met de regulieren van Heilo, waarbij deze hun klooster, dat tot hiertoe onder het kapittel van Sion gestaan had, afstonden aan de regulieren van Amsterdam, op voorwaarde dat de Heilosche kanunniken er vrijelijk in konden blijven wonen, of waar zij wenschten het te verlaten, hun uit de kloostergoederen een jaargeld zou worden verstrekt [2]). George van Egmond Utrecht's kerkvoogd bekrachtigde die overeenkomst en sedert leefden de Amsterdamsche regulieren aldaar, tot dat de kloostergoederen aan den nieuwen bisschop van Haarlem, Godfried van Mierlo, in 1571, werden gegeven, de zes laatste conventualen als kanunniken bij de kathedraalkerk te Haarlem werden aangesteld en de gebouwen werden gesloopt. De laatste jaren van zijn bestaan hadden zich door toenemende armoede gekenmerkt, zoodat prior Cornelis Jansz van Schermer, het kale erf bij Amsterdam, waarop het oude convent had gestaan, voor een tuin had moeten verhuren [3]). Bovendien was de clausuur, die zij kort na hunne verhuizing naar Heilo hadden aangenomen, de fraters al te drukkend geworden, waarom zij in 1555 van het generaal-kapittel van Windesheim eenige verzachting vroegen en ontvingen [4]).

---

[1]) Zie le Long II. p. 452. Lindeborn p. 325. Oudh. v. Kennemerl. II. p. 230. Pontanus noemt 1506 als het jaar van den brand, maar dan blijft onopgelost waar de conventualen vertoefden tot 1534, als wanneer zij zich te Heilo vestigden

[2]) Zie Oudh. v. Kennemerl. II. p. 232 sqq. Römer, I. p. 339, 424.

[3]) „ „ „ „ II. p. 239.

[4]) „ „ „ „ I. p. 555 sqq.

Sints 1407 behoorde ook dit gesticht, dat in 1400 onder goedkeuring van graaf Willem VI, door Hugo Goudsmit was opgericht, tot het kapittel van Windesheim [1]). Gemis aan genoegzame inkomsten had die inlijving vertraagd, al had de stichter zijne goederen er ten beste aan gegeven. Gerrit van IJsselstein, pastoor der parochiekerk te Haarlem, sloot in gemeld jaar een verdrag met de bewoners over het recht van begraven en de kanonieke portie, welk contract later werd hernieuwd. Joannes van Kempen trad er als eerste prior op en bestuurde het met lof. Geen wonder; hij is ons bekend als een man die nog hooger deugd kende dan monnikendeugd en mitsdien verlangde dat zijne fraters zouden zijn: „humiles sine despectione, patientes sine tribulati-„one, obedientes sine arctatione, pauperes sine defectu, virtuosi „sine labore, poenitentes sine dolore" [2]). Niet minder was de donaat Frederik van Heilo een sieraad van dit convent, dat hij wel eenige jaren verliet om te Warmond, Leiden en Beverwijk het rectoraat der nonnen waar te nemen, maar in zijn laatste levensjaren weder betrok, er de kronijk van zijn klooster te boek stelde en tegenwoordig was bij het bezoek aan dit klooster gebracht in 1451 door Nicolaas van Cusa [3]), een bezoek dat hij ons uitvoerig mededeelde. Zijne denkbeelden over bedevaart en clausuur, de eischen die hij aan den monnik en vooral aan den confessor van een nonnenconvent stelt, zijn oordeel over aflaat en andere verdienstelijke werken, ademden wel altijd een vromen en verlichten maar niet immer kerkelijken geest [4]). Toch valt het te betwijfelen of

[1]) Chron. Wind. p. 170. Oudh. v. Kennemerl. I. p. 305 sq. Oud. v. Dev. II. p. 127. Römer, Kloosters en Abdijen I. p. 346 Zungus II. p. 151 sq. Ekama, Beleg v. Haarlem, p. 59 sq. Sommigen stellen het stichtingsjaar op 1406 en de incorporatie op 1414, maar zien voorbij dat het Chron. Wind., schoon (p. 170) het stichtingsjaar niet duidelijk opgevend, op p. 173 vermeldt, dat in 1407 tot Windesheim 12 kloosters behoorden en daaronder ook deze stichting bij Haarlem,

[2]) Chron. Wind. p. 410.

[3]) Zie over dit bezoek, behalve Pool p. 147 sq., ook van Leeuwen Bat. Illustr. I. p. 1325.

[4]) Zie over hem de Dissert. van Dr. J. C. Pool.

na zijn dood in 1455 het convent wel volkomen getrouw bleef aan dien milden zin, die zich ook daarin had doen kennen, dat de begeerte naar de clausuur in geenen deele onvoorwaardelijke goedkeuring bij Frederik vond. Immers ook deze stichting nam haar aan, uiterlijk vóór 1464, en zoo men Zungus mag gelooven, nog tijdens het leven van gemelden kloosterling in 1444 [1]). Toch stonden zij in eere bij het volk en was het wellicht aan die reuk van heiligheid te danken dat zij ook gedurende de woelige dagen der geloofsverandering voortdurend zekere achting bleven genieten en tijdens het beleg van Haarlem door Frederik de Toledo in 1573, diens welwillendheid ondervonden. Ja zij zullen, volgens zekere berichten, tot omstreeks 1578 als in een paradijs hebben geleefd. Volgens een ander bericht evenwel zou het klooster reeds den 4den Juli 1572, op aanstoken van een der conventualen, Augustijn Bagijn, zijn geplunderd [2]). Het was een vrij aanzienlijk gebouw, voorzien van een tamelijk groote kerk en niet onbemiddeld. Wat er nogtans van die inkomsten is geworden, terwijl het convent in later tijd tot een buitenverblijf „het klooster" genaamd, werd ingericht, bleek mij niet [3]).

HET KLOOSTER NIEUWLICHT BIJ HOORN.

Een der vier eerste conventen der Windesheimsche congregatie verrees omstreeks 1388 op het erf van zekeren Mijndert Eupesz, door de bemoeiingen van twee discipelen van Geert Groote met name

---

[1]) Chron. Wind. p. 211. Zungus, II. p. 152. Het komt mij voor dat Zungus in het jaartal mistast, omdat uit de kronijk van Frederik van Heilo blijkt, dat in 1451 de prior reeds naar Egmond was gegaan om Nicolaas van Cusa te bezoeken, het gansche convent den kardinaal tegemoet ging en Frederik zelf, niet onwaarschijnlijk, hem vergezelde op zijn verdere reis door ons land. Dit toch zou met de clausuur in strijd zijn geweest. Toch meldt ook het Chron. Agnet. p. 97 het jaar 1444.

[2]) Ekama, Beleg v. Haarlem p. 9. Van Oosten de Bruin, Gesch. d. stad H. p. 103. Arend, Vaderl. Gesch. II. 5. p. 245. Capelle, Stukken over Haarlems beleg nº. 8.

[3]) Ekama, Beleg v. Haarl p. 55.

Gerrit van Hoorn en Paulus van Medemblik. Graaf Albrecht verleende zijn goedkeuring aan de stichting en Werner Keijnkamp werd er de eerste prior; ruim 17 jaar stond hij er aan 't hoofd. Aanvankelijk had het een sober bestaan, maar weldra nam het aan Maria toegewijde convent snel in bloei en welvaart toe [1]). Er was een tijd waarin het, 't pronksieraad van klein-Friesland werd genoemd; het klooster was dan ook „een voortreffe-„lijck en seer heerlijck stuck wercks" en de bezittingen zoo talrijk, dat de graven van Holland meer dan eens bepalingen moesten maken om die steeds aanwassende vermeerdering van inkomsten te beperken; ja de sage wist te verhalen hoe de conventualen, toen Philips, graaf van Holland, in 1463 verbood, dat hun nieuwe landerijen door erfmaking ten deel zouden vallen, aanboden, iederen morgen gronds, die 't hun vergund zou worden te aanvaarden. met stooters te bedekken. Pleit dit voldoende voor den grooten rijkdom van dit convent, tot hun eer moet worden gezegd dat zij er een goed gebruik van maakten. Nieuwlicht was om zijn weldadigheid aan de armen wijd en zijd bekend; niet zelden reikte het des winters aan meer dan duizend armen zijn aalmoezen uit. Niet te vergeefs hadden de Windesheimsche regulieren Hendrik Wilde en Johan Ottoosz van Zoest, na prior Werner, er aan het hoofd der conventualen gestaan [2]). Ook de wetenschap werd er niet veronachtzaamd, al is het Berologium, van den ons onbekenden regulier van Nieuwlicht, dat hij aan prior Bero van Beverwijk opdroeg en naar hem noemde, juist geen geschikt geschrift om ons groote gedachten te geven van de frischheid en gloed van stijl en gedachten, maar veeleer een dor tractaat „de correptione pravorum," vol scholastieke nauwgezetheid [3]). Als bovendien Martinus Duncanus [4]) in de dagen der geloofsberoerten briefwisseling houdt met den prior van Nieuwlicht, waarin hij de mijstiek van Tauler afkeurt, dan blijkt het niet alleen dat zij in het klooster aanhangers vond en bestudeerd werd, maar ook dat de ijverige Catholiek zeer beducht was dat

---

[1]) Chron. Wind. p. 369.

[2]) „ „ p. 414, 162, 451.

[3]) Moll, Kerkh. v. Ned. II. 2de St. p. 371.

[4]) Zie over hem, Oudh. v. Delfl. p. 42 sqq. Oudh. v. Utr. II. p. 45.

de spiritueele zin van dien auteur het zaad der Lutherij al te zeer zou doen ontkiemen onder de kloosterlingen. Toch schijnt daarvoor weinig of geen gevaar bestaan te hebben. 't Is toch bij de eerste Hagepreek buiten Hoorn, waar Jan Arends het zuivere woord des Evangelies gaat verkondigen, dat een regulier uit Nieuwlicht de godsdienstoefening tracht te verstoren, schoon te vergeefs, door in het water te springen [1]). Nogtans stonden de regulieren bij de bevolking van den omtrek in zeker aanzien, zoodat bij een der aanvallen door de Geuzen, de burgers van Hoorn en Blokker de conventualen in bescherming namen.

Het is zeker niet zonder eenige partijdigheid, wanneer de historieschrijver Brandt verhaalt dat de regulieren van een vroolijk maal opstonden, toen Jan Arends zijn' prediking begon, en nieuwsgierig kwamen toeloopen. Er zijn mij altans geen sporen van ongebondenheid of van een overdadig leven voorgekomen. Kort daarop werd het opnieuw door de Geuzen aangetast en omstreeks 1573 afgebroken, volgens sommigen met de grootste balddadigheid, zoodat zelfs aanzienlijke vrouwen gedwongen werden er aan meê te doen, volgens anderen uit vrees dat de vijand er zich in zou nestelen. De kloosterlingen zochten een goed heenkomen en vonden dat ook ten deele in Braband. Dit werd reeds door Römer gegist [2]), op grond van een H. S. dat hem onder 't oog kwam en gedateerd was A°. 95, waaronder zonder twijfel 1595 moet verstaan worden. Denzelfden regulier Jan Lambertz uit Nieuwlicht, daarin vermeld, vond ik terug in H. S. 11985 der Bourgondische Bibliotheek, de historia Septifontana van Aegidius van der Hecken bevattende. Daar toch lees ik: „ex Hollandia „huc confugerunt duo ex monasterio Novae Lucis Mariae prope „Hoern in Hollandia, fratres Joannes Lamberti et Sebaldus

---

[1]) Brandt, Hist. d. Reform, 3de dr. p. 716. Zie verder over dit klooster Chron. Wind. p. 46, 159, 162, 414, 451. Oudh. v. Dev. II. p. 122. — Oudh. v. Kennemerl. II. 473 sqq. Velius, Kronijk v. Hoorn, p. 10, 203, 307, 313, 362 sq. — Römer, I. p. 150, 336 sqq.

[2]) Als prior wordt nog genoemd in 1555 Klaas Gerritz, terwijl na de pacificatie van Gent enkele fraters schijnen teruggekeerd te zijn en een jaargeld ontvingen van de Staten. Zie Oudh. v. Kennemerl. II. p. 476/77.

„Theodorici, ex Eemsteijn Anthonius Bakere et e domo B. Eli-
„sabeth prope Brielam in Zeelandia unus donatus" [1]).

HET KLOOSTER VAN S. VITUS BIJ NAARDEN.

Uiterst schaarsch zijn de berichten die ons aangaande dit klooster zijn geworden. Het is zelfs niet meer dan een gissing dat het omstreeks 1400 zal zijn ontstaan, veel minder wordt ons de naam van den stichter genoemd. Niet veel vroeger dan 1454, als wanneer het convent van den H. Nicolaas te Trutenhusen bij Straatsburg, aan 't welk het klooster van S. Vitus in de lijst der conventen van Windesheim voorafgaat, in de congregatie werd opgenomen, is ook het convent bij Naarden door het generaal kapittel geincorporeerd. 't Laat zich denken dat de voorliefde door Nicolaas van Cusa voor Windesheim aan den dag gelegd, den wensch tot vereeniging heeft doen ontstaan en die opname mag ongetwijfeld pleiten voor de deugdelijkheid van het religieuse leven dat er geleid werd. Een tweetal kleine opteekeningen komen die goede meening staven. Wij rekenen daartoe het voornemen van den Amsterdamschen magistraat, om eenige kloosterlingen van hier te verplaatsen in het bijna uitgestorven klooster van S. Paulus te Amsterdam [2]), waaruit tevens schijnt te mogen worden opgemaakt, dat het S. Vitus-convent niet te ruim in het onderhoud zijner conventualen kon voorzien. Maar die goede dunk aangaande de tucht die hier heerschte, wordt ook gewettigd door het bericht, dat het Willem Lubbertz prior van S. Vitus-convent was, aan wien het generaal kapittel in 1554 opdroeg in vereeniging met den prior van Hoorn, eenige verzachtende wijzigingen te brengen in de clausuur der naar Heilo verhuisde regulieren van Amsterdam [3]). Zoo min als van

---

[1]) L. l. in textu.

[2]) Oudh. v. Kennemerl. II. 176. Wagenaar, Amsterd. in zijn opkomst, VIII. p. 463 sqq.

[3]) Oudh. van Kennemerl. I. 556.

de stichting vond ik van de verwoesting eenig bericht maar ongetwijfeld heeft ook hier de hervorming de hand in 't spel gehad [1]).

HET KLOOSTER VAN MARIA IN SION TE BEVERWIJK.

Het interdict over Rudolf van Diepholt en zijn' aanhang uitgesproken maar door de getrouwe zonen der kerk stipt gehandhaafd, berokkende de Broeders van 't gemeene leven nog vroeger overlast dan de Regulieren kanunniken. Reeds voor 1427 werden zij uit de omstreken van Zwol, Deventer en Kampen verdreven en ook de fraters van het broederhuis te Hulsbergen bij Hattem weken uit. Zij maakten gebruik van de welwillendheid waarmede Hollands graaf zijn gebied openstelde voor de aan Zweder van Kuilenburg getrouwe onderdanen [2]). In de nabijheid van het dorp Beverwijk werd hun een erf aangeboden door Gerrit de Visscher om er een klooster te stichten. Die gift was Hugo Buijs en zijne fraters zeer welkom en niet minder de goedkeuring van Schout en Schepenen der plaats [3]). De klerken verlangden daarop in overeenstemming met den giftbrief het reguliere kleed aan te nemen en onder Windesheim's kapittel te worden gesteld, waarom de prior superior, Willem Vornke en Hendrik Clivis, prior van den Agnietenberg de nieuwe stichting kwamen bezichtigen, haar bruikbaar oordeelden en Johannes Busch en Godfried van Tiel uit Ludinkerke ontboden, om er den regel van Windesheim in te voeren. Zoo geschiedde omstreeks 1429 en spoedig vonden zij in Heer Berthold van Assendelft niet alleen een machtig beschermer en weldoener, maar ook een medekloosterling. Aan de toestemming van Jacoba van Beijeren

---

[1]) Zie over dit convent, Oudh. v. Dev. II. p. 157. Oudh. v. Utr. II. 371 Romer I. 350. Zungus II. 249. Chron. Wind. p. 205.

[2]) Zie over dit fraterhuis, Delprat p. 113.

[3]) Zie den brief, Oudh. v. Kennemerl. I. p. 334.

en van bisschop Zweder bleef het ook niet ontbreken [1]). Het schijnt dat Hendrik Mande, de meergemelde visionaris, spoedig Joannes Busch is opgevolgd, ja er wordt zelfs bericht dat op zijn aanraden en door zijn hulp dit convent een aanvang nam, maar het mocht zich slechts kort in zijn bezit verheugen, want reeds in 1431 nam de dood hem weg [2]). Spoedig bleek het dat sommige der voormalige fraters van 't gemeene leven te overhaast tot de orde der regulieren waren overgegaan. Een tweetal fraters, Nendo en Hendrik, verlieten de orde en maakten nog anderen afvallig. Zoo had het aanvankelijk een kommerlijk bestaan en niet, voor dat omstreeks 1447 Bero [3]), die op den Agnietenberg conventuaal was geweest, er het prioraat aanvaardde, verbeterde de innerlijke toestand. Sion was een bijna verlaten plaats; Bero vond er slechts een vijftal koorbroeders en eenige leekebroers en de gebouwen waren in verval. Aanstonds sloeg hij de hand aan 't werk; het aantal kloosterlingen breidde zich uit, de gebouwen werden hersteld en moeite noch kosten gespaard om het convent uit dien staat van verwaarloozing op te heffen. Het ontbrak toch niet alleen aan geschikte gebouwen, maar ook aan koorboeken en wat verder voor den kerkdienst werd vereischt. Zij werden voor aanmerkelijke sommen aangeschaft. Ook door hem werd een twist met het fraterhuis te Hulsbergen, die lang had geduurd en niet weinig had bijgedragen om den vrede onder de conventualen te verstoren, in der minne geschikt. In alles trachtte hij gedurende zijn 28jarig prioraat te voorzien en zijn ijver en volharding deden hem veler liefde en medewerking winnen. Rijke giften stroomden het klooster voortdurend toe en drukte ook al eenigermate een' aanmerkelijke erfpacht, voor landerijen, aan de abdij van Egmond toebehoorende en bij het klooster in gebruik, op de schouders der conventualen, aan de andere zijde werd dit door de aangroeiende inkomsten ruimschoots opgewogen. Maar ook de uitgaven waren groot; als wij een oog slaan op 't geen er jaar-

---

[1]) Zie de brieven, Oudh. van Kennemerl. I. 337 sqq. Over de stichting van dit convent aldaar p. 333 sqq. Chron. Wind. p. 201. Busch, Reform. monaster. p. 481 sq. Zungus II. 228. — Römer I. p. 348.

[2]) Chron. Wind. p. 471.

[3]) Zie Oudh. v. Kennemerl. I. p. 353 sq.

lijks voor de keuken, de brouwerij, de kleeding en de sacristy noodig was [1]), dan komt men in verzoeking te gelooven dat de fraters van goeden sier niet afkeerig waren en alleen de herinnering dat het Bero was, die toen aan 't hoofd van 't convent stond, doet ons aarzelen de beschuldiging van overdaad tot de conventualen te richten. Wij vinden van dit convent ook vermeld dat het handel dreef in lijm en perkament, in honig en was, in boter en kaas [2]), wat belangrijke baten voor het klooster afwierp. Of het der hervorming, door Bero tot stand gebracht, onder zijn opvolgers, van welke eenigen met name ons worden genoemd [3]), trouw is gebleven, is ons onbekend. De laatste berichten die ons geworden betreffen een herziening van het contract over de erfpacht aan de abdij van Egmond, in 1567 gesloten [4]). Het klooster had reeds min of meer van de Geuzen geleden. In April 1567 hielden zij in 't klooster huis en sleepten er dezen en genen conventuaal uit; de prior Jan Suermondt was het intijds door de vlucht ontkomen [5]). Ten laatste werd het verwoest en aan de conventualen in 1577 door de staten een jaargeld toegelegd [6]).

HET NONNENKLOOSTER MARIËNVELDE TE AMSTERDAM.

Mariënkamp of Mariënvelde dankte zijn ontstaan, evenals het S. Jan de Evangelist-convent, aan Gijsbert Dou, in 1394 of volgens sommigen reeds in 1389 [7]). Hij hield er zelf het toezicht

---

[1]) Zie de opgave, Oudh. v. Kennemerl. I. 356 sq.

[2]) Zie Oudh. v. Kennemerl. I. 355.

[3]) Zie aldaar p. 365.

[4]) Zie aldaar p. 363 sq.

[5]) Van Vloten, Noordholl. in 't Geuzenjaar in de Stud. en Bijdr. van Moll. en Scheffer I. 2de st. p. 319 sqq.

[6]) Zie Romer I. p. 349.

[7]) Zie Chron. Wind. p. 161, 189. Le Long p. 239, 246, 547. Chron. Agn. p. 177. Romer I. 152, 357. Pool. p. 162. Oudh. v. Dev. II. p 173. Oudh. v. Kennemerl. II. p. 177. Scheltema, Aemstels Oudh. I. 26.

over voor zooveel de tijdelijke belangen aanging, maar later werd het dertien jaar lang door Johan Ottoosz van Zoest [1]) als rector bestuurd. In 1394 toch was het bij Windesheim ingelijfd en stond 't als het klooster der oude Nonnen bekend. Welhaast nam het in bloei toe, door velerlei giften en schenkingen van een Hendrik van Borselen, Pieter Hose en Imme Eggerts Willemsdr. In 1452 bleef het bij den grooten brand, die een veertiental kloosters verwoestte, gespaard en stond voortdurend in groot aanzien. Toch schijnt het aantal nonnen niet overgroot te zijn geweest, want ten dage der hervorming bevonden zich in dit convent en dat der nieuwe Nonnen te samen slechts een vijftigtal kanunnikessen. Bijzonderheden zijn ons omtrent dit klooster onbekend; maar waar het onder leiding van de Diepenveensche non Hillegonda Sunderlants was georganiseerd en steeds de achting van den magistraat bezat, mogen wij het er voor houden dat het religieuse leven er bloeide. Tot 1578 schijnen de zusters in het rustig bezit van haar convent te zijn gebleven, maar toen Amsterdam in gemeld jaar de Spaansche zijde verliet werd het opgeheven en tot een gasthuis bestemd, terwijl aan de nonnen een jaargeld werd toegelegd.

HET KLOOSTER VAN S. MAARTEN TE LUDINKERKE BIJ HARLINGEN.

Indien eenig deel van ons vaderland overrijk was aan kloosters van allerlei orden, dan was het Friesland. Er was een' tijd waarin de Friezen niet alleen geroemd werden om hunne „kuis„heit, simpelheit ende koenheit", maar ook om de groote devotie bij klerken en leeken [2]). Evenwel, wie ook aanspraak konden maken op deze deugden, allerminst de bewoners van de abdij van Ludinkerke, die aan het geslacht der Lugdimannen omstreeks 1165

[1]) Chron. Wind. p. 451.

[2]) Kronijk van Vrieslandt van Petrus Thaborita, uitgeg. door Visser en van Amersfoort, Archief I. p. 5.

haar ontstaan te danken had [1]). Wel verdienden zij den dank van de kustbewoners in ruime mate, toen zij omstreeks 1221 een gedeelte der laaggelegene Friesche kust door een' dijk beveiligden tegen de gedurige overstroomingen, terwijl zij de toen nog verbonden eilanden Terschelling en Vlieland door het graven van een kanaal, tot betere afvoer van het water, van elkander scheidden [2]), maar hun kloosterleven was geheel ontaard. Togen zij liever ten oorlog dan ter kerke, geen wonder dat wij vernemen hoe zij met de conventualen van een naburig Cisterciënserklooster een verbond hadden gesloten om elkaar in nood met honderd gewapende mannen bij te staan en dat zij gedurig met de bewoners van een ander naburig convent, Oldeclooster, in openbaren oorlog waren [3]). Van het houden eener kloostergelofte was geen spraak; zij leefden noch kuisch, noch gehoorzaam, noch zonder eenig privaat bezit. De groote rijkdommen waarover zij te beschikken hadden waren een bron van grove gebreken en het scheen een hopeloos werk hier een' beteren geest te willen planten. Toch wilde bisschop Frederik van Blankenheim, wien de toestand bekend was geworden, daartoe een' poging wagen. De als wereldlijken levende klerken gaf hij verlof het klooster vrijelijk te verlaten, wat velen deden, en wie hunne concubinen niet wilden wegzenden werden uit het klooster verdreven. Omstreeks 1428 werd de geheele hervorming van dit convent aan de congregatie van Windesheim opgedragen, die er Jacob Oem met eenige gezellen heen zond; maar eerst toen ook Joannes Busch en Godfried van Tiel er de hervorming ter hand namen, kreeg het een geheel ander uit- en inwendig aanzien [4]). Reeds waren zij met het herstel der gebouwen begonnen, die in 1420 veel te lijden hadden gehad door een nachtelijke rooftocht der monniken van Oldeclooster [5]), en waren enkele nieuwe

---

[1]) Zie Ubbo Emmius, Rer. frisic. hist. p. 112. Van Heussen, Oudh. v. Friesland II. p. 131 noemt het jaar 1157. Worp van Thabor, Chron. Frisiae, uitgeg. door 't Friesch Genootschap 1847—71, noemt (Bk. III. c. 12) 't jaar 1168.

[2]) Ubbo Emmius p. 131.

[3]) Busch, Reform. monast. p. 480, Oudh. v. Friesl. t. a. p.

[4]) Zie Busch. Reform. Monast. p. 481.

[5]) Ubbo Emmius p. 281. Een jaar later had het convent ruim 8000 kronen

fraters aangenomen, toen de monniken van den Agnietenberg herwaarts een wijkplaats kwamen zoeken, omdat hunne gehoorzaamheid aan den Paus, hen uit het land had verdreven [1]). Niet zonder groote bezwaren ging zoowel de hervorming als die tijdelijke inwoning gepaard; aan alles was gebrek; de inkomsten waren nagenoeg geheel te loor gegaan en de behoeften voor een redelijk aantal conventualen vrij aanzienlijk. Scherpe koude en gemis aan goed drinkwater maakten de taak uiterst moeielijk. Het volhardend geduld der fraters wist nogtans de bezwaren te overwinnen en zag welhaast zijn moeite beloond. Het convent werd in 1429 een lid der Windesheimsche congregatie [2]) en deed haar geen oneer aan. Rudolf van Ootmarsum en later Caesarius Konink, beiden regulieren van den Agnietenberg [3]), werden er achtereenvolgens prior en handhaafden er de tucht [4]). Het genoot nu vele jaren achtereen een' weldadige rust en nam weer toe in tijdelijken welvaart en bloei; doch tegen het einde der 15de eeuw, bij het heftiger ontbranden der binnenlandsche oorlogen, de partijschappen van Schieringers en Vetkoopers, den strijd van de graven van Holland en de Hertogen van Gelder om het bestuur over Friesland, had het veel te lijden. In 1498 had het bezetting in van den hertog van Saxen en werd door de Friezen onder Tjerk Walta belegerd en ingenomen [5]); twee jaar later werd het, even als vele andere conventen, zwaar belast door de heffing van de 20ste penning van alle landrenten en pachten [6]). Ook de zwarte hoop hield er huis en de ondergang

---

schade, toen Focko Wking en zijn bende er huis hield. Zie v. Mieris, Groot Charterb. IV. 580, 582.

[1]) Chron. Wind. p. 144. Chron. Agnet. p. 58.

[2]) „ „ p. 201.

[3]) „ Agnet. p. 64, 98.

[4]) Volgens de Oudh. v. Friesl. II. p. 132, meldt Schotanus dat door toedoen van eenige edelen in 1443 nogmaals een zuivering van misbruiken plaats vond. Ik vermoed dat dit jaartal onjuist is en de bedoelde hervorming aan die door Windesheim tot stand gebracht, zal zijn voorafgegaan. Hij zegt toch dat de Reformatie door Windesheim aangevangen niet de eerste was en noemt dan die van 1443. Misschien leze men juister 1343.

[5]) Kronijk v. Petr. v. Thabor. II. 127. Worp v. Thabor. Chron. II. 278. Ubbo Emmius, p. 544.

[6]) Kronijk van Petrus v. Thabor. II. 148.

scheen nabij. In 1515 werden de woorden bewaarheid van den blinden leekebroeder Simon, die in 't koehuis zittende had gesproken: „o Lunekerck, o Lunekerck wat sol dij overgaen? Siet „die tijt sal comen dat dit scone cloester van Lunekerck ten „gront toe sal verdorven worden ende het sal an een hair han„ghen oftet een cloester weder sal worden of niet" [1]). Nadat de zwarte hoop het reeds eenmaal ten deele had in brand gestoken en de Gelderschen en Friesen er eenigen tijd in gelegerd waren geweest, werd het, na het vertrek van dezen op nieuw overvallen en verbrand „met die kerck ende al datter was, ende „sie hebbent bijnae uutgeroedet totten gront ende hebben thoe„mael verdorven, dat alto moertlicken scade is van alsulcken „eerlicken cloester". [2])

HET KLOOSTER THABOR BIJ SNEEK.

„In 't jaar 1406 hielden 26 April die reguliers haer capittele „in 't cloester te Windesum ende aldaer is heer Rienick (Bok„kema) medegereist totten capittele, offereerende ende presentee„rende daer den capittele, een plaets in sijn landt toe IJsbrechtum „daer zij een cloester in sijn landt van hoer orden souden stich„ten. Die stede daer die cloester nu staet hietet tevoren Abordt; die bischop die dat cloester eerst consacreerde die hiete dat „cloester Thabor, nemende den letter T achter van dat woert „en sette die voor an 't woert." Met deze woorden meldt ons Worp van Thabor de stichting van zijn convent [3]). Het kapittel aanvaardde deze gift, mits het convent jaarlijks 100 fransche

---

[1]) Kronijk v, Petr. v. Thabor II p. 213.

[2]) „ „ „ „ II 185/186. Ubbo Emmius, p. 739. — toe Schwartzenberg toe Hohelandsberg, Charterb. van Friesl. II. p. 86. Zungus II. 173/174, wijt den ondergang ten onrechte aan de hervorming.

[3]) Chron. Frisiae, dl. II. p. 7 sq. Zie voorts over de stichting, Ubbo Emmius p. 395. Oudh. v. Friesl. II. p. 90 sq. Zungus II. p. 222 sq. Chron. Wind. p. 170 sq.

schilden inkomen zou hebben en er nog 50 disponibel waren voor het oprichten der gebouwen. Werner Keijnkamp werd er prior, 7 jaren lang [1]), en na hem Jacob Oem gedurende 8 en Hendrik van Harderwijk gedurende 2 jaar. Lezen wij dat Arnold Huls er uit Noordhorn werd heengezonden om er het devote leven te reformeeren [2]), dan mag men onderstellen dat de stichting aanvankelijk niet aan het doel beantwoordde, en is het mogelijk dat hiermede het ontslag van Werner Keijnkamp in verband kan hebben gestaan. Maar hoe dit zij, spoedig behoorde het tot een der machtigste en rijkste kloosters van Friesland [3]) en werd, wat meer zegt, een klooster waarin de wetenschap niet zonder vrucht beoefend werd. Had het buiten de eigenlijk gezegde kloostergebouwen, een melkhuis, bouwhuis, poorthuis, bakhuis en schoenmakershuis, de vrij aanzienlijke kerk was voorzien van een leeken-kraak, d. i. een gaanderij, waarop de leeken den dienst bijwoonden [4]). Mocht het klooster in verloop van tijd al zijn overgegaan tot het aannemen der clausuur [5]), dat nam niet weg dat de verzorging der fraters genoegzaam behartigd werd en het hun aan een goede legerstede niet ontbrak zoolang altans een zwervende bende partijgangers in 1516 het klooster nog niet had beroofd van „15 of 16 scone bedden mit veel scone oerkussenen ende poellen," terwijl ook „een praam vol biers mit veel ander goeds" werd meegenomen [6]).

Meer dan eens werd het door onderscheiden kleinere of zwaardere rampen getroffen. Woedde er in 1422 de pest [7]), veeziekte ontrukte in 1476 menig stuk vee [8]). Maar vooral, sedert de twisten van Schieringers en Vetkoopers Friesland in vuur en vlam zetten, had het convent herhaaldelijk overlast van krijgs-

---

[1]) Volgens Zungus was hij het eerst 3 jaar en na zijn ontslag te hebben genomen andermaal 7 jaar.

[2]) Chron. Wind. p. 526.

[3]) Ubbo Emmius, p. 16.

[4]) Kronijk van Petr. v. Thabor, II. 327.

[5]) Chron. Wind. p. 211.

[6]) Kronijk v. Petr. v. Thabor, II. 200.

[7]) Chron. Agn. p. 47.

[8]) Chron. v. Petrus v. Thabor, I. p. 22.

volk. Zoo in 1495, 1516, 1517, 1522 en 1523 [1]). Ontkwamen zij gelukkig aan de brandschatting, waartoe in 1522 „al die cloesteren „verscreven werden" door de bisschoppelijke troepen, door Utrecht's kerkvoogd naar Friesland gestuurd [2]); bij den storm van 4 Nov. 1519 leed de kerk aanmerkelijke schade [3]); en was Thabor in 1517 de plaats waar een samenkomst werd gehouden om een verzoening tot stand te brengen tusschen het huis van Oostenrijk en graaf Edzard van Oostfriesland [4]), toen het andermaal in 1523 werd gekozen om een verbond tot verdediging tot stand te brengen tusschen de Bolwarders, die door den Hertog van Gelder werden belegerd, en de keizerlijke troepen, had het klooster er niets dan verdriet en schade van [5]). In datzelfde jaar zag het door de krijgsknechten van den Gelderschen graaf van Meurs, grooten inbreuk gemaakt op zijn recht van vrijplaats. Zekere knecht, „de wilde gans" genaamd, die zich aan verraad had schuldig gemaakt, werd met geweld uit het klooster gehaald en het asijlrecht daardoor geschonden. Te vergeefs werd bij den graaf om de in vrijheidstelling van den gevangene verzocht. De misviering werd nu gestaakt, omdat de kerk ontwijd was en verscheidene weken vierde men in de sacristij of het kapittelhuis een' stillen dienst, tot dat de fraters omstreeks Maria-visitatie weer verlof ontvingen van den Proost van S. Jan te Utrecht den dienst te hervatten [6]). Meer dan eens moest ook het klooster karren, paarden en knechten leveren tot het opwerpen van schansen en belegeringswerken [7]). Al deze wederwaardigheden hadden den bloei van het convent zeer geknakt en het mocht daarom een zegen voor het klooster worden geacht dat in 1523 een man als Worp van Rinsemageest, vroeger supprior en daarna procurator van Thabor, tot opvolger van Johannes van

---

[1]) Kron. v. Petr. v. Thab. I. p. 64, II. 195, 197, 200, 221, III. 327, 372, 386.

[2]) Aldaar III. 275.

[3]) „ II. 248.

[4]) „ II. p. 214.

[5]) Kron. v. Thabor, III. 397.

[6]) Aldaar III. 372.

[7]) „ III. 323, 413.

Workum in het prioraat werd gekozen. Hij had zich reeds meer dan eens doen kennen als een man van handelen en was niet zonder geleerdheid, waarvan zijne ten deele in 't Latijn geschrevene kronijk van Friesland, reikend tot 1535, getuigen kan [1]). Hij had een open oog voor de gebreken der monniken en zeide wel eens dat „de duivel altijd zijn woning in den kop der mon„niken had gehad" [2]). Met kracht en ernst handhaafde hij de kloostertucht en waar wij ook in zijn leeftijd een Petrus van Thabor en Hendrik van Thabor leeren kennen als wetenschappelijk gevormde mannen, mogen wij 't waarschijnlijk achten dat hij altans uit den kop zijner conventualen den duivel van traagheid en lediggang wist te bannen. Stierf hij op 26 Febr. 1538, slechts enkele jaren vroeger overleed de leekebroeder Petrus van Thabor, ook wel Petrus van Bolsward genoemd, wiens leeftijd tusschen 1455 en 1535 gesteld moet worden. Was hij met 't Latijn niet onbekend, gelijk blijkt uit aanhalingen uit Caesarius van Heisterbach, in zijn kronijk van Friesland voorkomende, ook de landmeetkunde was hem niet vreemd, waarom hem door keizer Karel V omstreeks 1526 werd opgedragen, in vereeniging met Mr. Marten van Delft het Bildt op te meten; ja zelfs schijnt hij eenigszins met de sterrekunde bekend te zijn geweest, wat bij de verschijning van de bekende komeet, onder de regeering van dien vorst, bleek. Hij stond daarom ook in en buiten het klooster in hooge achting, als een man van bekwaamheid en beleid, waarom hij herhaaldelijk tot moeielijke zendingen werd gebruikt [3]). Bovendien mag hij een verlicht man worden genoemd en de gematigdheid waarmede hij over de opkomende Lutherije schrijft is inderdaad merkwaardig. Geen enkel woord van afkeuring, geen spoor van wantrouwen aangaande de bewijsgronden door Luther aangevoerd, vindt gij bij hem. Voorzichtig onthoudt hij zich van eenig oordeel, en dat is,

---

[1]) Zie over Worp van Thabor, Suffr. Petri de script. fris. Decad. 10, cap. 1. Matthaei Anal. II, in registro III. in de Addenda. Oudh. v. Friesl. II. 93 sq. Martena, Annael, p. 152. Kron. v. Petrus v. Thabor, III. 275, 372, 385. Kronijk v. Worp v. Thab. III. p. 369 sqq.

[2]) Kronijk v. Worp v. Thabor, III. p. 370.

[3]) Zie over hem de Aanteeken. op Dl. I. van de kronijk; cfr. I. p. 73, voorts Suffrid. Petri de script. fris. Decad. XI. c. 6. p. 154.

zijn stand in aanmerking genomen, als ook in verband met de gestrengheid waarmede keizer Karel V in deze gewesten de opkomende reformatie trachtte te bedwingen, reeds veel. „Luter" — zoo schrijft hij — „bewijst sijn dijnghen alsoe claerlick mit dat „Heijlighe Ewangelij ende mit Paulus epistolen ende voert mijt „dije principael scrijften, dat daar veel gheleerde luden mijt hem „toevallen" [1]). En dat ook in dit klooster de conventualen niet werden gemist, die, zoo al niet voor Luther openlijk partij trekkende, met belangstelling en verlangen uitzagen naar verbetering van velerleij in de kerk ingeslopen misbruiken, daarvoor pleit de omstandigheid, dat er in het convent reeds een afdruk der brève, waarin het herstel van misbruiken beloofd werd volgens besluit van den rijksdag van Regensburg in 1524, aanwezig was, vóór deze nog in 't openbaar door de bisschoppen was afgekondigd [2]).

Wij koesteren dus niet ten onrechte gunstige gevoelens aangaande dit klooster, uit hetwelk wij nog een Hendrik van Thabor kunnen noemen als de auteur eener kerkelijke en wereldlijke Historie reikende tot 1501 [3]).

Bij de oprichting van het bisdom van Leeuwarden werd ook dit convent met al zijn bezittingen aan Cunerus Petri toegewezen. De prior Paulus Kosterius verzette zich er tegen met alle macht, doch vruchteloos. Hij moest zich tevreden stellen met een jaargeld van 100 gulden en een gratificatie in eens van 100 gulden om zijn schulden te voldoen, terwijl ook ieder kanunnik een gelijk jaargeld tot onderhoud ontving, benevens een bed. Treffen wij nogtans in 1580 een prior aan, met name Johan à Bisthemius [4]) dan schijnt daaruit te kunnen worden opgemaakt, dat het klooster nog wederom een wijle in zijn' onafhankelijken staat werd hersteld, wat trouwens toch slechts kortstondig geweest kan zijn.

---

[1]) Zie zijn kronijk, III. p. 427.

[2]) Aldaar III. 431.

[3]) Oudh. v. Friesl. II. p. 91.

[4]) „ „ „ II. p. 93.

HET S. NICOLAAS-KLOOSTER TE BERGUM.

Dit klooster, niet verre van Leeuwarden gelegen, moet omstreeks 1450 of iets later bij Windesheim zijn ingelijfd. In rangorde toch volgt het op 't S. Antonius-convent te Albergen dat niet vóór 1448 werd geincorporeerd [1]). Van de stichting is ons niets bekend geworden, evenmin als van de lotgevallen, vóór deze op de opheffing van het convent betrekking hebben. Misschien behoorde het tot die Friesche kloosters, die van Thabor uit gereformeerd werden [2]). Wij vonden het ergens genoemd als de rijke abdij van Bergum [3]), waaruit mag worden afgeleid dat het voor de inlijving bij Windesheim door een abt werd bestuurd en dus niet door reguliere kanunniken werd bewoond. In later tijd was die welvaart sterk afgenomen. De prior toch, die zich ernstig verzette tegen de inlijving van het klooster, bij den bisschopsstoel van Leeuwarden, verklaarde in zijn smeekschrift te dier zake aan den Hertog van Alva gericht „dat hunne inkom„sten door de dagelijksche aalmoezen zeer sober waren en nau„welijks 2000 gulden konden bedragen." Daarin heet het verder „dat zij sober, onberispelijk en stil leefden, den godsdienst alleen „waarnemende om anderen die niet al te geestelijk leefden ten „voorbeeld te zijn. Hun geweten was daarbij oprecht en zij „waren zich geenerleij misdaden bewust." Daarbij beriep de prior zich op de vereeniging van het klooster met het kapittel van Windesheim, krachtens welks privilegiën, in wier genot het deelde, het hem niet vrijstond zijn convent aan den bisschop over te laten. Hij had een' eed gedaan om in de vervreemding der kloostergoederen nooit te bewilligen. Op deze gronden trachtte hij de toewijzing van het klooster aan den nieuwen bisschop tegen te gaan, doch zonder gunstig gevolg [4]). De bisschop nam de goederen in bezit. Kortstondig evenwel had hij van die inkomsten genot. In 1578 werd hij op verzoek der

---

[1]) Zie Chron. Wind. p. 205.

[2]) „ „ „ „ 171.

[3]) Oudh. v. Friesl. I. p. 275.

[4]) „ „ „ „ „ 443/444. Oudh. v. Dev. II. p. 154.

Landschap door Rennenberg gevangen genomen en binnen het klooster te Bergum gegijzeld [1]), omdat hij in gebreke bleef rekening en verantwoording van zijn ontvangst te doen. Hij wist echter te ontsnappen en vluchtte naar Keulen. Waarschijnlijk hebben de Staten van Friesland hierbij grooter voordeel gehad dan de prior en zijn' conventualen, al was hun reeds te voren een jaargeld toegelegd.

HET KLOOSTER MARIËNCAMP TE ANINGEN (ANJUM).

Even schaarsch als met betrekking tot het convent te Bergum, zijn de berichten over het klooster Mariëncamp of Mariënberg te Aningen of Aenijnghen. 't Is zelfs niet zeker of wij hier aan het dorp Anjum boven Dokkum te denken hebben, dan wel aan een plaats tusschen Franeker en Dokkum bij Berlicum. Ook het stichtingsjaar is niet met juistheid te bepalen, aangezien ons zoowel het jaar 1166 als 1256 wordt genoemd [2]). Pastoor Wibrand van Aningen, gaf tot de stichting verlof aan de bloedverwanten van den overleden prior Lindulphus van Lidlum. De gebroeders Sibald, Nanno en Sibrand Epinga en hunne nicht Ebel Scheltinga waren der kloosterstichting zeer bevorderlijk [3]). Vermoedelijk in later tijd van de kloostertucht vervallen, zal het door Thabor's conventualen zijn hervormd en omstreeks 1438 bij Windesheim zijn ingelijfd. 't Gaat toch aan het klooster Sulta, dat in 1439 of 1440 geincorporeerd werd, op de lijst der Windesheimsche kloosters vooraf [4]). In de Friesche twisten had

[1]) Zie Fresinga, Memoriën d. Ned. Gesch. bij Dumbar, Anal. III. p. 48. Als prior van dit convent noemt het Chr. Agnet. p. 141, Everard ten Huet, regulier van S. Agnesberg die er na een 10-jarig prioraat in 1472 stierf. Ook Gerard Aa een' andere conventuaal van S. Agnesberg stierf er in 1421, waaruit blijkt dat dit convent, schoon nog niet ingelijfd, toen toch reeds met Windesheim in betrekking stond. Zie Chron. Agnet. p. 45

[2]) Ubbo Emmius, p. 112. Oudh. v. Friesl. II. 130.

[3]) Oudh. v. Friesl. t. a, p.

[4]) Chron. Wind. p. 205.

het dikwerf van de ruwheid van het krijgsvolk te lijden. Een der regulieren, Heer Melijs, boette er zelfs het leven bij in, toen hertog Erick van Brunswijk in 1516 opdaagde om hertog Hendrik van Saxen, die in Franeker door de Friezen belegerd werd, te ontzetten [1]). Een andermaal, in 1517, hield de bezetting van Dokkum, die onder Tjaard Burmania ter strooptocht was uitgetrokken, er huis en „at en dronck al op datter was" [2]). En in den strijd tusschen de Gelderschen en Bourgondiërs om het opperbestuur over Friesland in 1522, had het telkens inkwartiering [3]). De kerkhervorming schijnt er geen onvruchtbaren bodem te hebben gevonden, want terwijl in 1524 nog maar weinig kloosterlingen in Friesland te dier zake hun convent verlieten „soe sint „daer twee priesters van Anijnghen uit dat reguliers cloester „ewech ghelopen nae Luther toe, die eene hiet Heere, die ander „Johannes van Dokkum, en beijde warent Friesen [4])." De geloofsverandering hief eenige tientallen jaren later ook dit klooster op en de regulieren zochten een goed heenkomen [5]).

HET MARIA-KLOOSTER VAN ROZENDAAL IN HASKERLAND.

Het ontstaan van dit klooster, ter plaatse waar weleer zekere Dodo een kluizenaarscel bewoonde, was te danken aan Heer Wibrand van Haskerland (Hascha), die met nog enkele geestelijke personen hier ter plaatse een religieus leven aanving en daartoe een klooster stichtte. 't Werd eerst, kort vóór 1464, in het Windesheimsche kapittel opgenomen en is het laatste convent dat op de lijst van 't Chronicon Windesemense, dat in gemeld jaar voltooid werd, voorkomt. Het heeft een tragische ver-

---

[1]) Kronijk v. Petr. v. Thabor, II. p. 157.

[2]) Aldaar II. p. 224.

[3]) Ubbo Emmius, p. 804. 808.

[4]) Kronijk v. Petr. v. Thabor, III. p, 427.

[5]) Zie over dit convent ook Oudh. v, Dev. II. p. 147. Martena, Annael van Friesland p. 129. Schotanus, p. 477. Zungus heeft er niets van te berichten.

maardheid gekregen door de gruweldaad aan zijnen prior in 't jaar 1468 gepleegd. Zeker Friesch edelman, Agge Donia, die met den prior eenig geschil had, gelastte, op zekeren dag hem ontmoetende, zijne trawanten om hem de oogen uit te steken, en toen deze weigerden volvoerde hij zelf met eigen hand het gruwelstuk [1]). Bij de invoering der nieuwe bisdommen vielen de kloostergoederen aan bisschop Cunerus Petri ten deel, om na diens vlucht eerst in handen van Rennenberg en daarna van de staten van Friesland te komen [2]). Andere berichten aangaande dit klooster kwamen mij niet ter kennisse.

HET S. SALVATORS-KLOOSTER EEMSTEIJN BIJ DORDRECHT.

In 1382, of volgens anderen reeds in 1380, stichtte Reinoud van Minnenbode, ook Reinoud van Brakel genoemd, onder medewerking van Philips van Beveren gelijk sommigen willen, dit klooster, waartoe de invloed, door de regulieren van 't klooster Groenendaal bij Brussel uitgeoefend, 't zijne bijdroeg [3]). Daarheen werden dan ook de eerste fraters heen gezonden om er den kloosterregel te leeren, waaruit evenwel niet mag worden afgeleid dat het met Groenendaal aanvankelijk vereenigd was [4]). De stichters lieten het niet aan rijke giften ontbreken, gelijk zich de eerstgenoemde van hen ook niet onbetuigd betoonde, toen eenige jaren later Gerard van Bronkhorst, kanunnik van Utrecht naar Rome zou reizen om de pauselijke goedkeuring te verwerven op de statuten van het kapittel van Windesheim, welk kapittel, gelijk wij zagen, in 1395 was opgericht. Ook het klooster Eemsteijn, dat op zijne beurt de eerste conventualen van Windesheim een

---

[1]) Kronijk v. Petr. v. Thabor, II. p. 113. Oudh. van Friesl. II. p. 311 sq. Ubbo Emmius, p. 395.

[2]) Oudh. v. Friesl. II. 312. Zie ook Martena, Annael, p. 311.

[3]) Chron. Wind. p. 51. Zie over de stichting Chron. Wind. p. 160. Oudh. v. Dev. II. 118. Oudh. v. Zuidholl. p. 146. Römer I. p. 148 sq. Zungus, II. 219 sqq. Schotel, in de Europa van 1859, p. 138 sq.

[4]) Oudh. v. Dev. II. 223 noot 12.

tijdlang had geherbergd en in de kloosterregelen had onderricht [1]), maakte van die congregatie deel uit. De proost Simon [2]) verwisselde zijn titel in dien van prior, waartoe vervolgens Hendrik Wilde werd benoemd, die het 17 jaar lang was. De religio won er dagelijks veld, onderscheiden privilegiën vielen het klooster ten deel en het bekwam niet weinig landerijen, zoodat alles scheen te voorspellen dat het eenmaal een machtig en aanzienlijk klooster zou worden. Doch de noodlottige nacht van S. Elisabeth van 't jaar 1421 kwam. De landstreek tusschen Dordt en Geertruidenberg verkeerde in een uitgestrekte waterplas; een menichte dorpen werd onder de golven bedolven en duizende bunders vruchtbaar land in een zee herschapen. Toen verloor ook het klooster Eemsteijn niet alleen zijne bezittingen, maar werd in die mate door het water geteisterd dat het geheel onbruikbaar werd en de ondermijnde muren inéénstortten. De toestand was hopeloos, maar de regulieren konden er zich kwalijk bij neerleggen dat hun klooster op die wijze voor goed te gronde zou gaan. Zij werden tijdelijk in andere kloosters der orde gehuisvest, gelijk ons, behalve uit het bericht van van Heussen, ook uit de Histoire de Louvain van Molanus (uitgeg. door Mr. de Ram) p. 279 van Dl. I blijkt, waar wij lezen dat Godfried van Eemsteijn naar het klooster Bethlehem te Leuven ging en er liefderijk werd opgenomen „qui, nolens Bethlehemiticum panem gratis manducare, ultro scripsit primum volumen Bibliae." De prior zat inmiddels niet stil; de hoop om het voormalige convent te herstellen bleek weldra onmogelijk te verwezenlijken en er werd

---

[1]) Chron. Wind. p. 50.

[2]) In de Oudh. van Zuidh. p. 147, staat dat Simon van Schoonhoven tot 1388 proost was en daarop Johannes van Herwijnen prior werd tot 1395. Dit stemt niet overeen met 't Chron. Wind. p. 160, dat bericht dat de titel van proost eerst bij de vereeniging met Windesheim werd afgelegd, en met Znngus II. 219, die uitdrukkelijk zegt dat Simon van Schoonhoven tot dien afstand volkomen bereid was. 't Komt mij voor dat Simon werkelijk die waardigheid tot 1395 bekleedde, en een prior naast zich had, gelijk dit óok in andere kloosters, waar een proost aan 't hoofd stond, 't geval was. De prior was daar zooveel als onderproost, als hoedanig nog vóor Johannes v. Herwijnen zekere Johan Wissons genoemd wordt. Cfr. Chron. Wind. p. 413, waar Simon uitdrukkelijk proost wordt genoemd.

besloten aanvankelijk een kleine woning met eenige cellen en een oratorium te Zwijndrecht te bouwen, die langzamerhand werd vergroot en waaruit na een vijftal jaren een nieuw kloostergebouw herrees, dat trouwens voortdurend vergrooting of vernieuwing behoefde. De ondervonden rampen bewogen veler gemoederen tot liefdadigheid en onderscheidene schenkingen vloeiden het nieuwe convent toe. Bij 't recht van vischerij in de Merwede, door Philips van Bourgondië verleend in 1425, voegde hij kort daarna voor den tijd van vijf jaren een gift van 40 Hollandsche schilden, die zij, in geval de Groote waard nog binnen dien tijd werd ingedijkt, ook nog twee jaar na de indijking zouden behouden [1]). Van stadswege werden zij in 1432 vrijgesteld van accijns en ongeld op den turf [2]), terwijl bovendien aan de regulieren het poortrecht van Dordrecht werd verleend. Toch was dit alles niet in staat het verlorene te vergoeden en den stoffelijken welvaart niet min of meer kwijnend te doen blijven. Het klooster ging onder velerlei lasten gebukt. De graven van Holland waren veeleischend, de kloosterhuishouding kostte veel, de overlast van aanzienlijke gasten, wier onthaal telkens aanmerkelijke uitgaven vereischte, en onderscheiden opbrengsten meer, bleven den tijdelijken bloei niet weinig drukken [3]).

Te meer bloeide er de zin voor het religieuse leven, terwijl de wetenschap er niet veronachtzaamd werd. In de eerste dagen van zijn bestaan en vereeniging met Windesheim, „pracclara erat „primitus ipsorum virtus, vita, regula, oeconomia" en scheen een nieuw paradijs te zijn ontstaan [4]). Behalve in een Hendrik Wilde, had het in Jan Bruno'sz van Asperen een even vroom als werkzaam prior, aan wiens énergie het convent zijn herbouw had te danken, maar die ook ter handhaving van tucht en orde door Utrecht's bisschop gekozen werd om in 1453 de Maria Magdalena-nonnen te Bommel te visiteeren [5]). En welk een geest

[1]) Van Mieris, Groot Charterb. IV. p. 819, 823. Römer, I. p. 331.

[2]) Zie bij Schotel t. a. p. en Romer, I. p. 332. Van Leeuwen, Bat. illustr. p. 1322.

[3]) Zie Römer, I. p. 333. II. p. 8, 110, 123.

[4]) Chron. Wind. p. 160. Zungus II. p. 219.

[5]) Matthaei Analecta, III. p. 509. Schotel, t. a. p.

prior Johannes van Delft (1505—1529) en vooral Joannes Gijzen van Balen (1532—1541) bezielde, bleek ons uit 't geen wij uit hunne kapittelredenen weten [1]). Karakteristiek voor den geest die in dit klooster heerschte is ook 't geen ons aangaande een der monniken wordt gemeld, die door liefde voor strenger ascese gedreven, verlof vroeg en na lang aanhouden ook verkreeg, om den meer harden leefregel der bedelmonniken aan te nemen [2]). Omstreeks 't jaar 1494 verliet deze Eemsteijn en begaf zich naar Schotland Hij bezocht 't convent van S. Patrik's purgatorium, in welks onmiddellijke nabijheid de put zich bevond die, naar 't geloof der middeneeuwsche christenen, toegang gaf tot hel en vagevuur [3]). Als een andere Tondalus en Egneius, begeerde onze monnik daarin af te dalen. Niet dan na veel moeite verkreeg hij achtereenvolgens van den bisschop, den vorst des lands en den prior verlof. Geld, dat hem eerst werd afgeëischt, kon en wilde hij niet geven, deels omdat hij arm was, deels om geen simonie te plegen. Na gebiecht en gecommuniceerd te hebben daalde hij af in de put en bracht er den nacht door zonder iets gezien te hebben. En als hij des morgens de put had verlaten, dan is het met de vaste overtuiging, dat de geheele overlevering van S. Patriks purgatorium te Lough Derg een schromelijk bedrog was, uitgedacht om de geldzucht der geestelijken te bevredigen. Verontwaardigd over hetgeen hem wedervaren was, neemt hij de wandelstaf op naar Rome, waar hij het gebeurde onder eede mededeelt aan den pauselijken poenitentiarius, die er paus Alexander VI kennis van gaf, waarop van 's pausen wege aan den prior last werd gegeven de put te dempen, niet onder betuiging trouwens dat de geheele zaak nooit anders dan bedrog was geweest, maar onder verzekering dat het oude wonder, als reeds genoegzaam door het geloof bekrachtigd, had opgehouden. Leeren wij hier een monnik kennen van strenge ascese en hoogst afkeerig van al wat met

[1]) Zie boven p. 100 en 106 sq.

[2]) Het verhaal wordt medegedeeld door Zungus II. p. 220 sq en is ontleend aan de Bollandisten in actis S. Patricii § 5 n°. 48. Oudh. v. Rijnl. p. 700.

[3]) Zie over S. Patriks Vagevuur de Dissert. van Dr. C. M. Vos „De leer der vier uutersten p. 21 sqq." en vooral Moll, in de Stud. en Bijdr. II. 2de st. p. 361 sqq. „de verwoesting van S. Patrik's Vagevuur", die het verhaal der Bollandisten uit een H. S. der Bourgond. Bibl. op nieuw doet kennen.

zijn leefregel strijdt, maar daarbij goed geloovig katholiek, zijn zin voor rechtschapenheid en afschuw van onheilig winstbejag zijn sterker dan zijn blindelings geloof en doen hem de oogen open gaan. Genoot alzoo ook in het klooster Eemsteijn S. Patrik de vereering der conventualen, 't zelfde wordt ons gemeld omtrent de H. Lidwina van Schiedam [1]). Wij vonden voorts aangeteekend dat de fraters gastvrij waren en liefdadig jegens de armen [2]), maar bovendien stonden zij op de handhaviug hunner voorrechten tegenover de eischen van Hollands graven, en het was o. a. aan Eemsteijns prior dat 't generaal-kapittel in 't jaar 1516 de taak opdroeg ze bij Karel van Bourgondië te bepleiten [3]). Ook waren hun de misbruiken en ongeregeldheden leed, die van lieverlede waren ingeslopen bij het feest der kerkwijding, waarom zij in 1510 goedvonden het convent bij die gelegenheid voor de broddonken schare te sluiten en slechts enkele vrienden toe te laten [4]). Hadden zij een afkeer van simonie, zij stelden daarom aan iederen nieuweling de vraag: „of hi God dienen ende met hen wonen „wilde, niet om tijtelicke huer of loon mer om dat ewighe loon?" [5]) Toch waren zij een enkele maal ontrouw aan dat beginsel [6]). Zij haatten daarbij lediggang en bearbeidden 147 morgen lands, terwijl ook de indijking van de Nieuw-Strijensche polder krachtig door hen werd bevorderd, al kwam dit het klooster op groote kosten te staan [7]). Gelijk elders hield men zich met het afschrijven van boeken bezig en de meergemelde kapittelrede van Johan Gijzen van Balen, bewijst dat hij een man was die over een beeldrijken, waardigen stijl kon beschikken en zich van het overtollig gebruik van bijbelteksten wist te onthouden. En waar wij lezen dat prior Hendrik Wilde zich met Johannes Vos uit Windesheim naar Parijs begaf om er de regulieren van S. Victor en S. Genoveva te reformeeren [8]), daar blijkt het dat ook Eemsteijn niet geheel werkeloos bleef ten aanzien der kloosterhervorming. Tot het jaar 1572 bleef Eemsteijn, na door een reeks van prioren te zijn bestuurd [9]), bestaan. De watergeuzen staken het toen in

---

[1]) Zungus, II p. 222.
[2]) Zie Römer, I. p 335, II. p. 123.
[3]) Zie Römer, I. p. 335. II. p. 110.
[4]) „ „ II. p. 163 sq.
[5]) „ „ II. p. 137 noot.
[6]) „ „ I. p. 335.
[7]) „ „ II. p. 19, 8.
[8]) Chron. Wind. p. 413.
[9]) Zie de lijst in de Oudh. v. Zuidh. p. 147 sqq.

brand [1]) en Johan Pieterse van Herpt, de laatste prior, vluchtte met zijn conventualen naar elders. Van een hnnner, Anthonius Bakere, weten wij dat hij in Septem-fontium een wijkplaats vond en in 1578 met de conventualen van dat klooster mede verdreven werd [2]). In 1577 werd den prior een jaargeld van 200 en den conventualen elk van 100 gulden toegelegd. Voor een deel waren de kloostergoederen toen reeds verpand of verkocht [3]).

HET KLOOSTER ENGELENDAAL BIJ LEIJDERDORP.

In 't jaar 1400, of wellicht reeds viér jaar vroeger, stichtte Petrus van der Poel te Leijderdorp een klooster van Reguliere kanunniken, ter plaatse waar dikwerf engelengezang was gehoord [4]). De goedkeuring van Frederik van Blankenheim tot de stichting verleend, behelsde ook het verlof tot inlijving bij Windesheim, wat, blijkens den brief van dezen kerkvoogd van 21 Oct. 1403, de nadere goedkeuring van het Windesheimsch kapittel inhoudende, reeds voor 1403, geschied moet zijn [5]). Toch is het niet onwaarschijnlijk dat de eerste bevolking van het convent buiten Windesheim om zal hebben plaats gehad en de stichting dus ook vóór 1400 moet worden gesteld, omdat toen Willem Vornke er als eerste prior fungeerde de religio er reeds in verval was. Zijn strenge tucht mishaagde de fraters in dier voege dat hij na een jaar zijn ontslag vroeg. Zij hadden de „delitiae et mollities vitae" lief, wat met de Windesheimscheregelen niet strookte, waarom hij ze verliet met de vermaning om niet den vleesche maar Gode te leven [6]). De ernstige prior

---

[1]) Van Heussen, die in de Oudh. v. Dev. II. p. 120, het jaar 1572 noemt, gewaagt in zijn Oudh. van Zuidh. p. 147, van 't jaar 1577.

[2]) Zie H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

[3]) Romer, I. p. 336.

[4]) Zie Chron. Wind. p. 168. Oudh. v. Rijnl. p. 286. Oudh. v. Dev. II. p. 124. Romer, I. p. 151. Zungus, II. p. 243 sq.

[5]) Zie de bulle in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 3.

[6]) Chron. Wind. p. 479.

had nogtans tot doove ooren gesproken en eenige jaren later dacht het de verzamelde vaders op 't generaal-kapittel goed, er een „vir zelotus atque robustus" heen te zenden. Zulk een man scheen er dus noodig. Johan Broekhuijzen van Zoest werd er tot prior benoemd. Hij kon 't echter met de „mores molles et „delicatae" dezer Hollandsche fraters niet eens worden, veel min ze verbeteren, en vroeg mede na twee jaren zijn ontslag [1]). 't Was hem met de uiterste inspanning niet gelukt er duurzaam de tucht te handhaven. Het weelderig en overdadig leven duurde er voort. Of 't kapittel voorshands nieuwe pogingen tot hervorming aanwendde bleef ons onbekend, maar zoo ja, dan droegen ze weinig vrucht, en als het convent door zekeren frater Hert, gesignaleerd werd met den naam van Jacob'szoon „Aser," — „zijn brood is vet" — [2]) dan wijst dat misschien op stoffelijken welvaart dien het genoot, maar ook op de weelderige leefwijze die men er leidde. In 1469 was het er niet beter gesteld. 't Bezoek van Nicolaas van Cusa aan vele kloosters van het kapittel, — te Engelendaal schijnt hij evenwel niet geweest te zijn, — droeg altans voor dit convent geen vrucht. In genoemd jaar [3]) toch hadden Eemsteijn's prior, Diderijk Donk, en Rugge's prior, Joannes van ongerloo, Engelendaal gevisiteerd en den toestand buitengemeen treurig bevonden. Zij achtten het noodig een der belhamels Cornelis van der Goude naar een ander klooster te zenden, waar strenger tucht vigeerde [4]), en hem bij volhardende ongehoorzaamheid zelfs met den kerker te straffen. Of deze maatregelen hielpen weten wij niet, maar als wij in 1531, Jan Bos

---

[1]) Chron. Wind. p. 168. 438.

[2]) „ „ p. 173.

[3]) Ten onrechte meldt van Heussen, Oudh. v. Rijnl. p. 288 en in navolging van hem Römer I. p. 340, het jaar 1569. Joh. van Tongerloo toch was prior van Rugge in 1469, (zie Oudh. v. Zuidh. p. 332) terwijl Diderijk 'Donk op de priorslijst van Eemsteijn, die trouwens zeer gebrekkig is, niet voorkomt. (Zie Oudh. v. Zuidh. p. 147).

[4]) Van Heussen t. a. p. noemt het klooster Heilo, aan welks pater Jacob, een Amsterdammer, de weerspannige werd toegezonden. Doch Heilo werd eerst in 1534 een lid van 't Windesheimsch kapittel. Misschien hebben wij aan 't S. Jan de Evangelist convent te Amsterdam te denken, hoewel ook hier omstreeks dien tijd geen prior Jakob bekend is (Zie Oudh. v. Amstelland p. 225).

prior van Engelendaal, als visitator van 't Ruggeklooster vinden genoemd, dan mag men gelooven, dat Windesheims kapittel deze functie wel aan geen onwaardige zal hebben toevertrouwd, en als de voormalige kloosterbroeder Victor van Slingere, straks pastoor te Oostbrugge in Braband, in 1575 eene beurs sticht in het collegie van Bajus te Leuven, dan schijnt deze niet alleen een ijverig katholiek genoemd te mogen worden, maar ligt het voor de hand, dat hij daarom bij de geloofsverandering de wijk zal hebben moeten nemen en het klooster niet door Lutherije is besmet geworden In de Spaansche beroerten werd het verwoest, 't zij in 1566 of iets later. Aanvankelijk kregen de conventualen een jaargeld, dat in 1575 verviel, waarna een deel der goederen werd aangewezen door de Staten, in welker handen ze waren overgegaan, voor de tractementen der hoogleeraren aan de hoogeschool [1]).

HET KLOOSTER HIERONYMUSDAL OF LOPSEN BIJ LEIDEN.

Dit convent, dat op de lijst der Windesheimsche kloosters op dat van Johannes den Dooper te Rebdorp, dat in 1458 of 1459 geincorporeerd werd, volgt, en aan het Maria-klooster te Eversclusen en het St. Maarten-convent te Leuven, dat in 1462 met Windesheim vereenigd werd, voorafgaat, moet dus tusschen deze jaren in, lid zijn geworden van het generaal-kapittel van Windesheim [2]). Het stond onder de parochie van Oegstgeest, ter plaatse waar nu binnen Leiden de Beestenmarkt is en werd bij de uitlegging der stad binnen de stadsmuren getrokken. Voor

---

[1]) Zie verder over dit klooster Romer, I. p 340; Orlers, Beschrijv. van Leiden, p. 90. Van Leeuwen, Batavia Illustr. I. 1327.

[2]) Zie de lijst Chron. Wind. p. 205. Over Rebdorp, Busch, Reform. monast. p. 489. Zungus, II. p. 682. Over S. Maarten te Leuven, Molanus. hist. de Louvain, I. p. 284 sq. Zungus, II. p. 172. Zie voorts over Hieronymusdal, Oudh. v. Dev. II. p. 161. Oudh. v. Rijnl. p. 407 sqq. Romer, I. p. 350 sq. Orlers, Beschr. v. Leijden p. 88. Van Mieris, Beschr. v. Leijden I. p. 13, 169, 177.

dezen zullen er Franciscaner Tertiarissen hebben gewoond, die er o. a. in 1450 hunne kapittelvergadering hielden. Maar als wij ergens [1]) lezen dat zij er ook nog in 1462 vergaderden dan rijmt dit niet met 't feit dat toen reeds regulieren van Windesheim het bewoonden. Is dit laatste bericht nogtans juist, dan ben ik geneigd hier aan twee verschillende conventen te denken, en ligt de vóórgeschiedenis van Hieronymusdal in 't duister. Dat vermoeden wordt versterkt door de mededeeling dat deze regulieren Klinkerts genoemd werden. Wijst deze naam heen naar Willem Hermansz. Klinkert, den stichter van het klooster in de Hem bij Schoonhoven [2]), dat tot 't kapittel van Sion behoorde, dan doet de vraag zich op hoe regulieren van Windesheim dien naam konden dragen. Indien ik een gissing mag wagen, dan zal Hieronymusdal door genoemden Willem Klinkert zijn gesticht, maar niet even als het convent in de Hem zich in 1444 met 't kapittel van Sion hebben vereenigd. Is het nogtans mogelijk dat wij het klooster Hieronymusdal eerst als convent van Franciscaner Tertiarissen, en dat nog in 1456 blijkens een koopbrief bij Römer vermeld, hebben aan te merken en daarna als reguliere stichting, dan is het bericht van de vergadering van 't kapittel der Tertiarissen in 1462 onjuist. Hoe dit ook zij, ook als regulier klooster, zijn ons weinig bijzonderheden omtrent Hieronymusdal bekend geworden. Had het al redelijke inkomsten, de schattingen waarmede de conventen door Karel den Stoute, en Karel V werden bezwaard, drukten ook dit convent zeer. De vergaderingen in 1475 en 1516 door het Windesheimsche kapittel, ook in vereeniging met dat van Sion, hier gehouden, droegen weinig vrucht [3]). Hierdoor verarmde het klooster zeer en als wij vinden opgeteekend „dat de regulieren het klooster zoo ten „achteren gezet hadden dat zij hunne schulden niet betalen kon-

---

[1]) Romer, I. p. 351.

[2]) Dat dit convent, oorspronkelijk van Franciscaner Tertiarissen, in 1415 door verlof van Nicolaas van Cusa in een regulier convent zal zijn veranderd (zie Oudh. v. Utrecht III. p. 398 en Romer I. p. 372 sq.) weerspreekt zich zelf. Dat het 1451 zou moeten zijn is al even onjuist, aangezien 't reeds in 1444 als regulier convent bij Sion's kapittel behoorde.

[3]) Oudh. v. Rijnl. p. 408. Römer I. p. 351, 352.

den [1])", waarom Windesheims prior, Nicolaas van Harderwijk, het klooster aan de stad overgaf, dan is het vermoeden gewettigd, dat die achteruitgang ook ten deele aan de kanunniken zelve moet geweten worden. Zoo ging het in 1526 te gronde, al was het eenmaal wel bemiddeld en door waarlijk godsdienstige mannen als Rudolf Gerrits van Weesp bestuurd geweest [2]). Of de gissing van van Heussen, dat Cornelius Aurelius hier regulier zal zijn geweest, juist is, waag ik niet te beslissen, omdat hij tot het kapittel van Sion behoorde, maar niet onmogelijk is het dat Cornelius Gerards van Gouda, de vriend van Erasmus, de wetenschap hier in eere heeft gehouden. [3]).

De stad gaf daarna het klooster over aan het S. Catharina gasthuis onder verplichting, de drie laatsten conventualen een jaargeld toe te leggen.

HET ELISABETH-CONVENT OF RUGGE-KLOOSTER BIJ DEN BRIEL.

Omstreeks het begin der 15de eeuw ontstond bij heer Hugo van Heenvliet het verlangen om in de heerlijkheid van Rugge, in het land van Voorne, een klooster voor Reguliere kanunniken te stichten. In 1403 verkreeg hij daartoe verlof van den parochiepastoor, den proost van Utrecht en graaf Albrecht van Beijeren, waarna de goedkeuring van bisschop Frederik van Blankenheim in 1405 volgde [4]). Door medewerking van onderscheiden devoten, zoowel mannen als vrouwen, werd daarop een kloostergebouw voor een vier of vijftal conventualen opgericht, op het aan de parochiekerk van Rugge, aangrenzende kerkhof [5]). Spoedig werd het convent aan 't kapittel van Windesheim ter inlijving aangeboden, en nadat een plaatselijk onderzoek namens de congre-

---

[1]) Oudh. v. Rijnl. p. 409.

[2]) „ „ „ p. 409.

[3]) Oud. v. Dev. II. p. 232 noot 25.

[4]) Zie de verschillende brieven, Oudh. v. Zuidh. p. 278 sqq.

[5]) Oudh. v. Zuidh. p. 278 en 290 sqq.

gatie was ingesteld door Hendrik Wilde, prior van Eemsteijn, door een socius bijgestaan, en de inkomsten voldoende bleken, werd het convent in 1406 bij Windesheim ingelijfd [1]). Welhaast werd een verdrag met den parochie-pastoor aangegaan over de kanonieke portie, die door den prior, Theodoricus van Leijden, namens het klooster werd afgekocht voor vier Hollandsche schellingen [2]). De parochie-pastoor Johan Niklaasz stichtte vervolgens een vicarie voor het convent in zijn eigen kerk, die in 1407, toen het convent zelf een kerk had verkregen, daarheen werd overgebracht [3]). Evenzoo werd een kapellanij gevestigd op het kasteel van Heenvliet zelve, welke ter begeving bleef van de heeren van Heenvliet [4]) en mede naar het klooster werd verplaatst. Werden de inkomsten daardoor grooter, van lieverlede betoonden onderscheiden hooggeplaatste personen aan het convent gunstbewijzen. Heer Jan van Beijeren, elect van 't bisdom Luik, Heer Jan van Heenvliet en zijn vrouw Helwig van Borselen, Heer Jacob van Gaesbeek en Putten, gelijk ook Frank van Borselen, Graaf Willem VI, Maximiliaan, Filips en Karel V lieten zich niet onbetuigd, zoodat het klooster zich al meer en meer in 't bezit van aanzienlijke voorrechten en groote schenkingen in geld en land zag gesteld [5]). Aan het hoofd van dit klooster werd Johannes van Boekholt geplaatst, die evenwel de zeelucht niet kon verdragen en na twee jaar zijn ontslag vroeg. Waarschijnlijk was bovengenoemde Theodoricus van Leijden er slechts voorloopig rector geweest. Behalve dezen en eenige andere priors, wier namen ons bij van Heussen zijn bewaard [6]), vond ik nog George genoemd die in 1458 tot prior op den Agnietenberg werd ge-

---

[1]) Chron. Wind. p. 169. Zie voorts over dit convent Römer, I. p. 342. Oudh. v. Dev. II. p. 125.

[2]) Oudh. v. Zuidh. p. 298 sq.

[3]) „ „ „ p. 300—302.

[4]) „ „ „ p. 303.

[5]) Zie Römer, I. p. 343, 344. Oudh. v. Zuidh. p. 311—315; p. 324—330. Van Mieris, Groot Charterb. IV. p. 238, 457. Van Heussen meldt (p. 333 noot 2) dat in een H. S. van Augustinus Hoppenbrouwer, prior van S. Maarten te Leuven, een zeer lange lijst van al de giften en bezittingen voorkwam, die van aanzienlijken rijkdom getuigenis gaf.

[6]) Oudh. v. Zuidholl. p. 332.

kozen [1]). Deze regulieren hadden steeds een goeden naam, en de tucht bloeide onder hen, niet het minst toen Johan van Tongerloo er prior was (1469—1485), dien wij reeds als visitator te Leijderdorp leerden kennen. Ook ontbrak het niet aan den zin voor wetenschap, getuige het verzoek der fraters aan Thomas à Kempis, om het leven van Lidewey duidelijker en klaarder te beschrijven. Of hieruit volgen moet dat de beschrijving door Johannes Brugman van deze Lidewey of Ludwina van Schiedam gegeven, den fraters niet voldeed, beslis ik niet, maar zeker is het dat gelijk te Eemsteijn en elders ook hier hare nagedachtenis hoogelijk werd in eere gehouden [2]). In dit convent was het dat de algemeene kapittelvergadering gehouden werd, toen de fraters van Windesheim waren uitgeweken ter zake van het bisschoppelijk schisma, waarop, in 't jaar 1430, de vereeniging van het kapittel van Nuis met Windesheim plaats had [3]). Vinden wij voorts nog aangeteekend dat het klooster al de heerlijke rechten van Rugge uitoefende en mitsdien schouten, baljuwen en schepenen aanstelde [4]), wij eindigen met het bericht dat het bij de inneming van den Briel door de Watergeuzen in brand gestoken en verwoest is, terwijl de overgebleven schuur en kloostertoren den 9den Juli daaraanvolgende getuige was van den wreedaardigen moord van een negentiental priesters, uit Gorinchem herwaarts gevoerd. Daaruit blijkt het dat het klooster Rugge in betrekking stond tot het kanunnikessen gesticht van S. Agnes te Gorcum. De rector toch was een conventuaal van Rugge, Johan van Oosterwijk, en viel mede in handen der Geuzen, die hem, schoon reeds hoog bejaard naar den Briel voerden en, na onderscheiden martelingen, in den tuin van zijn eigen convent doodden [5]).

---

[1]) Chron. Agnet. p. 117.

[2]) Cfr. Moll, Joh. Brugman II. p. 134 sq.

[4]) Zie de bulle in H. S. 352 der Kon Bibl. sub. n°. 32.

[3]) Zie Romer, II. p. 94.

[5]) Zie Oudh. v. Dev. t. a. p. Oudh. v. Zuidh. p. 332. Oudh. v. Utr. II. p. 630 sq. Zungus, II. p. 72—74. Verder Bor, Nederl. Oorl. I, p. 367. Dat de conventualen bij de verwoesting gevlucht waren blijkt uit H. S. 11985 der Bourg. Bibl. waar wij lezen dat van hier een donaat naar Septem-fontium was gevlucht.

HET NONNENKLOOSTER VAN S. AGNES TE DORDRECHT.

Naar men wil dankte dit klooster zijn ontstaan aan een Noorweegsche edelvrouw Walpurgis, die omstreeks 1326 er zich met ter woon zal hebben gevestigd. Misschien is echter dit geheele verhaal daaruit voortgekomen, dat honderd jaren later zekere jonkvrouw uit het adellijk geslacht van de Heeren van Merwede, mede Walpurgis genaamd, alhier een zeer devoot leven leidde en als de ware stichtster kan worden aangemerkt, omdat ten haren tijde, misschien ook door haar toedoen, het klooster bij Windesheim is ingelijfd. Er is bovendien nog meer van miraculeusen aard aan de stichtingsgeschiedenis van dit convent verbonden. Immers de legende weet ook te verhalen, dat bij het graven voor de fundamenten een zeer schoon Mariabeeld werd gevonden, waardoor het klooster bijzonderlijke gracie verkreeg en, tengevolge van de hierheen stroomende vereering, talrijke en groote giften [1]). Nogtans moet het reeds verscheidene jaren bestaan hebben alvorens het omstreeks 1426 bij Windesheim werd ingelijfd, aangezien in de lijst der religieusen van dit convent, er enkelen voorkomen op het jaar 1383 en 1391 [2]). Valt dit in de dagen van de opkomende devotie, de onderstelling is dan misschien niet gewaagd dat dit klooster aanvankelijk een vereeniging van devote vrouwen is geweest, die later het kleed der kanunnikessen aannamen en sedert veelzins van adellijken bloede ware. Op de ons bewaard gebleven lijst van priorinnen en nonnen komen dochters voor uit het geslacht der Merwede's, van Naerssen, van Amerongen, van der Does, van Alkemade en de Jonghe. Rijkelijk werd het door de bloedverwanten van onderscheiden zusters begiftigd, en aanmerkelijk zijn de sommen die het verkreeg, behalve vele landerijen in Papendrecht, Giesendam, Alblas, Lekkerkerk en elders [3]).

---

[1]) Zungus, II. p. 3. Romer, I. p. 152.

[2]) Zie de lijst, die trouwens niet zeer nauwkeurig is, Oudh. v. Zuidh. p. 73 sqq.

[3]) Aldaar p. 79.

Zijn ons van eenige rectors en hunne socii, door wie deze nonnen werden bestuurd, alleen de namen bekend, met eere wordt als priores genoemd, behalve Walburg van Merwede, Heer Daniel's dochter, Isabella Omeria, ook Geertruid Omers genoemd [1]), die sinds 1493 gedurende 33 jaar de zusters bestuurde en door goed beleid en volhardenden ijver niet alleen de inkomsten merkelijk vermeerderde, maar ook de kerk en een groot deel des convents vernieuwde. 't Was vooral zekere Hendrik Helmers, die in 1494, en Gerrit van Heemskerk, die iets later, het klooster, dat — door welke oorzaken bleef ons onbekend — zeer ten achteren was geraakt, door rijke giften steunde, gelijk ook Heer Reinier de Jonghe, Dordrecht's penningmeester deed [2]). Niet minder wordt de heiligheid van Johanna de Jonghe, die van 1526 tot 1547 priorin was, geprezen, zoodat na haar dood, hare zuster Elisabeth, als blijk van dankbare waardeering van Johanna's weldaden, tot haar opvolgster werd benoemd. Dien naam van heiligheid en vroomheid bezat ook zuster Constantia, Heer Daniel's dochter, vermoedelijk dus een zuster van Walburg en uit het geslacht van Merwede, die door geen ouderlijke tranen van het kloosterleven was terug te houden en door hare standvastigheid de ontevredenheid harer ouders wist te overwinnen [3]). Bezat het klooster verder onderscheiden aflaten, deze, gepaard aan het wonderdoend Mariabeeld, maakten het in de schatting des volks tot een bij uitstek bevoorrechte plaats. Ontving het aanvankelijk uit de Brabandsche kloosters Groenendaal en Rooklooster zijne rectoren, sinds het bij Windesheim werd ingelijfd, werd dit ongetwijfeld anders, gelijk ook de ons bewaard gebleven namen van eenigen hunner, als Hendrik van Windesheim en anderen, ons doen zien. Ook voor dit klooster werd 1572 het noodlottige jaar. De nonnen werden verdreven en twee harer, Anna en Margaretha van Boshuijzen, weken uit naar Braband. Of zij een jaargeld ontvingen, of de stedelijke regeering, dan wel de Staten van Holland de goederen aansloegen, wordt niet ver-

---

[1]) Oudh. v. Zuidh. p. 79 vgl. p. 74.
[2]) „ „ „ p. 72, 81.
[3]) „ „ „ p. 78, 79.

meld. Alleenlijk vernemen wij dat de gebouwen tot een liefdadig doel werden ingericht [1]).

HET KLOOSTER MARIA'S PARADIJS TE REIMERSWAAL.

Te recht heeft de schrijver van „de kloosters en abdijen in Holland en Zeeland" [2]), de opmerking gemaakt, dat wie het ontstaan van dit convent in verband brengen met de vermeende overbrenging van 't regulieren klooster van 't H. Graf te Arnemuiden in 1438 hierheen, zich op een dwaalspoor bevonden [3]). Uit de verwarring dezer twee kloosters vloeit mitsdien ook het onjuiste bericht voort van de vereeniging van het Reimerswaalsche convent met het kapittel van Sion. Het is daarentegen zeker dat reeds in 't begin der 15de eeuw, op verzoek van de regeering van Reimerswaal, door kloosterlingen van Rooklooster pogingen in 't werk zijn gesteld om de stichting van dit klooster haar beslag te doen krijgen, maar zonder gunstig gevolg. Geen beter resultaat hadden de vernieuwde bemoejingen van Rooklooster's volgenden prior, Laurentius Gerontius, al ontbrak het hem aan ijver noch aan volharding. Door zijn kapittel, dat van Groenendaal, teruggeroepen, bleef het werk steken om eerst in 1414 weêr opgevat en nu door stoffelijke ondersteuning geholpen, voltooid te worden. Het schijnt dat de regeering, na de herhaalde mislukking der stichting door kloosterlingen uit het Groenendaalsch kapittel zich nu tot dat van Nuis had gewend. Altans een kloosterling uit een der conventen van die congregatie, Johannes Gruterius, nam de taak op zich, en toen na vijf jaren het klooster tot stand was gekomen werd hij er de eerste prior. Het werd

---

[1]) Zie nog verder over dit klooster, Römer, I. p. 398 sq. Van Leeuwen, Batav. Illustr. I. p. 1323, die mede de lijst der religieusen citeert. Verder Balen, Beschr. v. Dordt, p. 148 en elders. Zungus, II. p. 3 en in de Acta Sanctor. der Bollandisten ad 8 Febr. in S. Surae VM § 2. n°. 19.

[2]) Romer, I. p. 352 vgl. 426.

[3]) Oudh. v. Zeeland, II. p. 103 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 132.

aanstonds bij Nuis ingelijfd [1]), en deelde in 1430 in de vereeniging van dit kapittel met Windesheim. In hertog Jan van Braband mocht het weldra een begunstiger vinden, die het klooster niet alléén in 1424 of 1425 in het bezit van alle verkregen goederen bevestigde, maar ook kort daarop, „vernomen hebbende van „dit voirscreven Goidshuis armoede", het klooster vrijstelde van schot en bede over 50 gemeten lands [2]). In Aegidius Boecheroel had het van stonde aan een voortreffelijk regulier binnen zijn muren, wiens verdiensten het kapittel van Windesheim wist te waardeeren, door hem, nadat de laatste proost van Nuis, Johannes de Puteo, bij de incorporatie bij Windesheim zijn ontslag had verkregen, tot prior aldaar te benoemen, terwijl hij de waardigheid vervolgens ook in het klooster Bethlehem te Leuven, te Luik en eindelijk te Reimerswaal bekleedde, waar hij in 1465 als prior overleed [3]). Wij vonden hem bovendien genoemd, licentiaat in de beide rechten te Oxford en doctor U. J. postulatus in concilio Basiliensi in 't jaar 1434 [4]). En mag hieruit blijken dat Reimerswaal eenmaal een prior onder zijne oversten telde wien de wetenschap lief was, den roem van godsvrucht handhaafden evenzeer een Dirk van Gouda, een Johan Martensz van Rotterdam en anderen. Nogtans heeft het klooster een tijd gekend, waarin een vadsige en onreine knaap, Gerard van Cleve, de religie er door zijn ongebonden levenswandel besmette en door zijn voorbeeld hoogst nadeelig werkte, zoodat de ware vroomheid week en wie 't met een rein kloosterleven oprecht meende, zijn ongebonden medeconventualen verlaten moest [5]). Het klooster had daarbij met vele andere wederwaardigheden te kampen. Pest en brand teisterden het, duurte van levensmiddelen omstreeks 1437, gemis

---

[1]) Onjuist is op dit punt Römer's meening I. p. 356. In de vereenigingsbulle, voorkomende in H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 32, behoort ook Reimerswaal bij Nuis, wat ook gestaafd wordt door Zungus II. p. 588—594 en het Chron. Magn. Belgicum p. 378 sqq.

[2]) Van Mieris, Groot Charterb. IV p. 771. 772.

[3]) Zie Annal. Noves. p. 558. Molanus, Hist. de Louvain, t. p. 281. Oudh. v. Zeeland, II. p. 104.

[4]) Oudh. v. Zeeland, t. a. p. Annal. Noves. p. 596.

[5]) Römer, I. p. 356 vgl. Ermerins, Zeeuwsche Oudh. IV. p. 47 sq. 191 sq.

aan onderling vertrouweu na den dood van den eersten prior Gruterius en een samenzwering tijdens het bewind van prior Wisse Costensz van Creke, waren voor den tijdelijken en geestelijken welvaart zeer nadeelig [1]). Gelijk het klooster Fakonshof te Antwerpen, had het tijdens prior Petrus Buijs twist met bisschop Hendrik van Kamerijk, waarschijnlijk over de exemtio a potestate et visitatione episcopali, terwijl het zich bovendien wel eens over den prior superior schijnt te beklagen gehad te hebben. Omstreeks 1530 werd het convent door het geweld van het water zoozeer geteisterd dat het onbruikbaar werd, en wanneer wij vernemen dat de overblijfselen van dit gesticht en de laatste regulieren naar het klooster van Maria's Troon bij Grobbendonk werden overgebracht, zoodat het Windesheimsche kapittel zelfs geen moeite deed het als onafhankelijk gesticht elders te doen herrijzen, dan mogen wij gelooven, dat de geest die er toen ter tijde heerschte van dien aard zal zijn geweest, dat zulk een instandhouding het generaal-kapittel zelf niet wenschelijk is voorgekomen [2]). Ten onrechte wordt de ondergang van het klooster door van Heussen op rekening der kerkhervorming gesteld [3]).

HET KLOOSTER MARIËNHAGE (MARIA IN DUMO) BIJ EINDHOVEN.

Omstreeks 1419 stichtte Johannes Schoonvorst, een hooggeplaatst edelman aan 't hof van hertog Antonius van Braband, in de onmiddellijke nabijheid van zijn kasteel te Eindhoven een klooster voor Reguliere kanunniken [4]). Walter van Gierlis, prior van Korsendonck, was hem daarin behulpzaam, maar reeds in 't volgend jaar kwam Willem van Amsterdam, profes uit Mariënborn bij Arnhem, die zich te Praag den doctorstitel in de medicijnen had verworven [5]), hierheen, waaruit blijkt dat reeds

---

[1]) Römer, I. p 355.
[2]) „ I. p. 355—357.
[3]) Oudh. v. Zeel. t. a. p.
[4]) Zie Oudh. v. Dev. p. 136 sq. Zungus, II. p. 146.
[5]) Zie Delprat, p. 179. Chron. Wind. p, 184,

van stonde aan pogingen waren in 't werk gesteld om het convent met Windesheim te vereenigen. Toch werd eerst in 1421 het klooster door gecommitteerden opgenomen en nadat het gebleken was dat de bezittingen rechtens verkregen waren en de inkomsten voldoende, werd het geincorporeerd.

De stichter had gewenscht dat het dadelijk de clausuur zou aannemen, wat ook geschiedde [1]). Willem van Amsterdam werd er de eerste prior. Weinig is ons van de lotgevallen en gesteldheid des kloosters bekend geworden, doch dit weinige geeft ons recht een goede meening aangaande de regulieren te koesteren, inzonderheid wat den wetenschappelijken zin betreft. Er is ons een H. S. onder 't oog gekomen van Johannes van Brussel, kanunnik van den Agnietenberg, 't welk een schrijven inhoudt aan Paulus van Zomeren, prior te Eindhoven, en zijn kanunniken, over het recht der regulieren om zich naar Augustinus te noemen [2]). Deze Paulus wordt daar een zeer geleerd man genoemd en 't heet er, dat wie uitvoeriger narichten verlangt, ze vrage „a doctissimo fratre Paulo vestro aut ab alioquopiam ex studi„osissimis viris vestris." 't Is dan ook niet zonder grond als wij aan dien zin voor wetenschap het voor een goed deel meenen te moeten toeschrijven dat de Lutherij er weldra een weligen akker vond. Reeds in 1527 verliet een hunner, die 14 jaar regulier was geweest. het convent en vestigde zich in Amsterdam als wever, waar hij ook in 't huwelijk trad en in 1530 ongeveer om ketterij in moeielijkheid kwam [3]). Met zijn vertrek was nogtans de besmetting niet weggenomen, en in 1545 vond keizer Karel V zich verplicht bij den bisschop van Luik, onder wiens gebied het klooster behoorde, op een streng toezicht aan te dringen omdat er zich vele religieusen in bevonden „qui manifestement sont „infectez de sectes reprouvées" [4]). Toen de geloofsberoerten ook deze streken verontrustten en de Mijerij van den Bosch in handen der staten kwam, weken de regulieren volgens sommigen

---

[1]) Oudh. v. Dev. II. p. 137. Chron. Wind. p. 211.

[2]) H. S. 861 der Bourg. Bibl.

[3]) Kerkhist. Archief IV. p. 198.

[4]) Zie Moll en Scheffer, Stud. en Bijdr. II. 2de st. p. 235, noot 3.

uit naar 't stedeken Weert, terwijl ik van elders verneem dat het klooster naar 's Hertogenbosch is overgebracht [1]).

HET KLOOSTER ELISABETHSDAL BIJ ROERMOND.

De berichten omtrent dit klooster zijn uiterst schaarsch. Wordt Heer Dirk van Altena ons al als stichter genoemd [2]), de tijd waarop en de omstandigheden waaronder die stichting plaats had bleven mij onbekend. Toch vermoed ik dat zij ongeveer gelijktijdig moet hebben plaats gehad met de inlijving bij Windesheim, die in 1432 of 1433 is te stellen, daar het 't tweede convent was dat tot Windesheim toetrad, na de vereeniging van Nuis met dit kapittel in 1430 [3]). Het is bovendien niet onwaarschijnlijk dat het door kloosterlingen van den Agnietenberg met den Windesheimschen kloosterregel is bekend gemaakt, gelijk zij eenige jaren later ook het Hieronymusconvent tot dien regel brachten, aangezien wij er een voormalig regulier van den Agnietenberg, Johannes Lap, als prior aantreffen, die aldaar den 16^{den} Mei 1454 overleed [4]). Of het 't zelfde convent is als het coenobium Werthanum door Zungus onder de Windesheimsche kloosters vermeld, zou ik vermoeden, omdat door hem het klooster Elisabethdal niet wordt genoemd [5]). Van de lotgevallen kwam ons niets verder ter oore; het bleef tijdens de geloofsberoerten bestaan en werd ten dage van Lindeborn nog door regulieren bewoond [6]). In 1688 was Carel Peusens er prior en tevens prior superior van het herstelde kapittel van Windesheim [7]).

---

[1]) Oudh. v. Dev. II. p. 137. Cfr. Miraeus, Canonic. regul. origines cap. XIII. p. 53.

[2]) Miraeus, Canonic. Regul. origines c. XIII, de geschreven aanteekening van het door mij gebruikte exemplaar aanwezig op de Kon. Bibl. te 's Hage.

[3]) Zie de lijst, Chron. Wind. p. 205.

[4]) Chron. Agnet. p. 112.

[5]) Zungus, II. p. 376.

[6]) Oudh. v. Dev. II. p. 143.

[7]) Zie de praefatio van de Hist. monast. Silvae Domini Isaäc van J. B. Wiaert.

Niet rijker bedeeld zijn wij met berichten aangaande dit klooster, dan omtrent het vorige. In 1444 werden een drietal fraters van den Agnietenberg bij Zwol hierheen gezonden om het nieuw gestichte convent op den leest van Windesheim te schoeien [1]). Het schijnt dus terstond aan het generaal-kapittel te zijn aangeboden en daarbij ingelijfd, en verkreeg Gerard Smullink, een der drie afgezondenen, tot eersten prior. Hij bekleedde dat ambt waarschijnlijk tot 1455, waarop hij ontslag vroeg, door ijver voor de beêvaart naar S. Jacob de Compostella gedreven, waar hij in 1456 stierf [2]). De geschiedenis ligt verder in het duister en wij vernemen alleen dat het kort voor 1561 door brand werd vernield en niet weer in zijn geheel werd herbouwd. De inkomsten toch werden toegevoegd aan het nieuw opgerichte bisdom van Roermond of volgens anderen aan de kanunniken van de kathedraalkerk aldaar, terwijl de gebouwen voor een jezuiten-collegie werden ingericht [3]). De laatste prior Willem de Greve kreeg toen zijn ontslag en stierf in 1586 te Wezel [4]).

Hoofdstuk IV.

KLOOSTERS DER WINDESHEIMSCHE CONGREGATIE IN BELGIË.

Wat Geert Groote voor de noordelijke gewesten was geweest, was tot op zekere hoogte Johannes Ruijsbroek [5]) voor de zuide-

---

[1]) Chron. Agnet. p. 97.

[2]) „ „ p. 116.

[3]) Zungus, II. p. 331. Oudh. v. Dev. II. p. 152. Miraeus, Canon. Regul. Orig. cap. XIII. H. S. 11985 der Bourg. Bibl. in Catalogo fratrum sub Guilielmo de Greve.

[4]) H. S. 11985 der Bourg. Bibl. Cfr. Wiaert. Hist. Septifontana, cap. XVIII.

[5]) Zie over hem Ullmann, I. p. 35—61. Mastelinus, Necrol. Virid. Vallis, II. c. 1—26, Miraeus. Monast. Virid. Vallis origo. Miraeus de Windesemensi congreg. canon. Regul. Brux. 1622. Chron. Wind. p. 174 sq.

lijke Nederlanden. Sinds het midden der 14e eeuw stond hij er aan het hoofd der devotie, en een aantal kloosters, waarin een hervormd religieus leven werd geleid, die in de laatste helft der 14de en 't begin der 15de eeuw ontstonden, dankten hun ontstaan aan den rechtstreekschen of meer zijdelingschen invloed die van hem was uitgegaan. Het kan geen bevreemding wekken dat de beide toongevers der moderne devotie zich tot elkander voelden getrokken, en Meester Geert [1]), evenals Joannes Tauler [2]) met den Doctor estaticus in nauwe betrekking stond. Meermalen bracht hij ettelijke weken bij zijn vriend en geestesbroeder Ruijsbroek in het klooster Groenendaal, door dezen in vereeniging met Johannes Hinkart en Franco in 1349 gesticht, door [3]). Toch valt een kenmerkend onderscheid in geestesrichting bij beide mannen niet te miskennen. Neigde Groenendaals prior meer tot de mystiek van Tauler, de invloed van en de omgang met den scherpzinnigen en Ruijsbroek veel te nuchteren Joannes Cele, deed Meester Geert meer op het practisch terrein van het christendom blijven, dan wel zich uitsluitend aan contemplatie overgeven. Vandaar ontmoet men in Ruijsbroek veel meer dan in Geert Groote, den monnik, en mist zijne ascese de mildheid van die van den vader der Nederlandsche devoten. Terwijl de een in de wereld blijft leven en arbeiden voor de wereld, trekt de ander zich in de eenzaamheid der kloostercel terug, al onttrekt hij zich daarmede ook al niet geheel aan de bevordering van het devote leven onder de kinderen dezer wereld! Is Ruijsbroek, en met hem menigeen uit zijne naaste omgeving, een visionarische natuur, bij Geert Groote, Florens Radewijnsz en de broeders van 't gemeene leven, vertoont zich de gave der ecstase in veel geringere mate. Die verschillende gemoedsrichting is ook straks terug te vinden, altans in den eersten tijd, in de kloosterstichtingen, die van deze mannen zijn uitgegaan; en terwijl de conventen die meer bepaald hun ontstaan of algeheele hervorming aan Windesheim te danken hadden, den milden geest van Geert Groote meestal niet verloochenden, dragen de conventen die eenmaal

---

[1]) Delprat, p. 12, 36.

[2]) Miraeus, de Windes. Congr. Can. Regul. Cap. I. Ullmann, I. p. 216.

[3]) Necrol. Virid. Vallis, I. cap. 5. Miraeus t. a. p. Oudh. van Dev. II. p. 115 sq.

tot het kapittel van Groenendaal behoorden, of in later tijd van deze Brabandsche kloosters uit, zijn ontstaan, een meer streng ascetisch karakter. Blijven ons de regulieren van Windesheim nog gedurig herinneren dat zij kinderen zijn van de vrijere en weinig kloosterachtige broeders van 't gemeene leven, in de Brabandsche conventen is de geest van het monnikendom oneindig sterker ontwikkeld. Sinds het klooster Groenendaal in 1349 was gesticht, te midden van het eeuwenheugend geboomte van het bosch van Soignies, niet verre van Brussel, ontstonden achtereenvolgens in hetzelfde woud het klooster Roo-dal [1]) en Sevenbron [2]) en daarna de kloosters te Korsendonk bij Turnhout [3]), van Maria's Troon te Grobbendonk [4]), Bethlehem bij Leuven [5]) en het Kanunnikessengesticht S. Barbara'sdal te Tienen [6]). Werd Maria van Braband, weduwe van hertog Reinoud van Gelder, op aanraden van haar biechtvader Godfried Wevel [7]), tot Korsendonks stichting bewogen door de begeerte „suae et suo„rum divorum progenitorum animarum saluti providere, terrena„que in caelestia et transitoria in aeterna felici commercio commutare," en meende de kluizenaarster Catharina van Borseke

---

[1]) In 1373. Zie Necrol. Virid. Vall. I. c. 7. Zungus, II. p. 216 sq. Oudh. Dev. II. p. 116.

[2]) In 1388. Zie Necrol. Virid. Vallis I. c. 11. J. B. Wiaert, Hist. Septifontana Brux. 1688. Zungus, II. p. 226 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 120. H. S. 11985 der Bourg. Bibl. Necrol. Septifont. scripsit. Aegidius v. d. Hecken. H. S. 11974 der zelfde biblioth. bevattende Gazophijlacinm Zoniacum scripsit A Pontanus, door Sanderus in zijn Sacra II. p. 95—129 in uittreksel uitgegeven. Voorts H. S. 11983 der Bourg, Bibl. Catalogus fratrum Septemfontium en H. S. 11984 de situatione Septemfontium rijthmice scripsit Marcius Rubea Vallis presbiter a° 1530.

[3]) In 1398. Necrol. Vir. Vallis I. cap. 8. Zungus, II. p. 67. Helijot, II. p. 357. Latomi Corsendonca, Antw. 1644. Oudh. v. Dev. II. 123.

[4]) In 1413 of 1414 of reeds in 1409. Zie Necr. Vir. Vall. I. cap. 9. cfr. cap. 6. Miraeus, Opera Dipl. I. p. 452. Zungus, II. p. 149 sq. Helijot, II. p. 357. Oudh. v. Dev. II. p. 131.

[5]) In 1407 of 1408. Zie Necrol. Vir. Vall. I. c. 10. Molanus, Hist. de Louvain publiée par de Ram, I. p. 274—284. Petrus Impens chronicon Bethlehem. afgedr. in de Bibl. Belgii II. p. 985 sqq. Zungus, II. p. 40. Oudh. v. Dev. II. p. 127.

[6]) In 1388. Zie Necr. Vir. Vall. I. c. 9. Zungus, II. p. 33. Oudh. v. Dev. II. p. 173. Cfr. I. p. 314.

[7]) Zie Oudh. v. Dev. II. p. 223 sqq.

van Antwerpen op last van God te handelen, als zij den pastoor van Oesterhem geduurig tot de stichting van Bethlehem bij Leuven aanspoort, soortgelijke beweegredenen hebben ongetwijfeld aan de stichting der overige conventen mede ten grondslag gelegen. Maar wie er in de laatste jaren der 14de eeuw toe overgingen, beleefden tijden die er weinig gunstig voor schenen. Reeds veertig jaar lang duurde het pauselijk schisma, en in het bisdom van Kamerijk hield de franschsprekende bevolking de zijde van den paus te Avignon, terwijl de vlaamschsprekenden den stoel te Rome gehoorzaamden. In het bisdom van Luik heerschte groote spanning door de tegenkanting, die de verkozen bisschop Jan van Beijeren bij velen vond. En terwijl Wencislaus van Boheme met Rupert van Beijeren om den keizerskroon streed en Braband beroerd werd door de aanspraken van hertog Willem van Gelder op eenige heerlijkheden, werd de beroering nog verhoogd door de ingang die Wicleff's meeningen vond in Bohemen en elders [1]). De liefde voor de devotie trotseerde nogtans deze bezwaren met goeden uitslag, en waar de kloosters de begunstiging van wereldlijke en geestelijke vorsten weldra verwierven, namen zij al gaande weg in bloei toe. De lof van een Johannes Ruijsbroek, al kon zijn mijsticisme een Gerson niet behagen, was boven alle verdenking verheven; en moge men de poëtische vrucht der ecstase van Groenendaals kok, Johan van Leeuwen, al niet hoog aanslaan, als hij op zekeren tijd een schotel mispelen voor den maaltijd aandragende, door geestelijke vreugde zoozeer werd aangedaan dat hij het stilzwijgen niet kon bewaren, maar met hemelschen gloed op 't gelaat uitriep: „Heer Sinte Merten heijligh Sant, „Goede platte mispelen wassen in uw lant, Kijrieleison!", aan zijne kinderlijk naieve en dankbaar vrome stemming valt wel niet te twijfelen [2]). Waren beiden vruchtbare schrijvers, wat ons van den laatste onder de oogen kwam, mag weinig meer heeten dan vrome onzin. Van beter gehalte waren de geschriften van Willem Jordanus [3]), († 1372) en inzonderheid van Groenendaals

---

[1]) Necrol. Virid. Vallis, I. cap. 10.

[2]) Zie over hem, Necrol. Vir. Vall. cap. 27—31, 37. Miraeus, de Windesh. et aliis congr. canon. regul. cap. I. Kerkhist. Archief IV. p. 261.

[3]) Zie over hem Necrol. Virid. Vallis II. c. 37.

supprior Johannes Dirksz van Schoonhoven [1]). die zijn prior Ruijsbroek tegen de aanvallen van Gerson verdedigde, eenige tractaten en epistels schreef, waaronder „de epistolae missae ad nepotem „suum Simonem regularem in Eemsteijn" zekere bekendheid bezitten. Voorts hield hij eenige collaties, waarvan eene over de woorden: „fiet unum ovile et unus pastor," ter plechtige viering van de samensmelting van het Groenendaalsch kapittel met dat van Windesheim; verder eene beginnende: „Venite, as„cendamus!" mede op eene kapittelvergadering te Windesheim uitgesproken, en enkele andere meer. Ook de overige bovengenoemde conventen hadden op mannen te wijzen, die aan een ernstigen zin, liefde voor de wetenschap paarden, uit welken wij slechts den stichter van Sevenbron, Aegidius Breedijk, noemen, schrijver van eenige tractaten en een tweetal brieven aan Geert Groote, met wien hij bevriend was [2]), en Wouter van Gierlis, den eersten prior van Korsendonk [3]). Dit zevental Brabandsche kloosters, sloot zich successivelijk tusschen de jaren 1400 en 1409 bij elkander aan en werd in laatstgenoemd jaar door Kamerijk's bisschop, Peter d'Ailly, tot het generaal-kapittel van Groenendaal verheven [4]). Doch slechts kortstondig duurde die vereeniging, waarvoor Aegidius Breedijk de statuten had opgesteld in zijn „Liber Statutorum Canonicorum Regularium" [5]). De meeste dezer kloosters toch sloten zich omstreeks het jaar 1414, — Sevenbron eerst drie jaar later, — bij het kapittel van Windesheim aan, gelijk ons boven reeds gebleken is [6]). In verloop van tijd onderging de Windesheimsche congregatie nog grooter uitbreiding op Brabands grondgebied. Nog een aantal kloosters, waarvan drie door kanunnikessen bewoond werden, voegde zich bij het kapittel. Daartoe behoorde reeds in 1420 het klooster Mariendaal te Elzin-

---

[1]) Zie over hem Necrol. Virid. Vallis, II. c. 37, Moll, in 't Kerkh. Archief, IV. p. 262. Moll, Kerkgesch. v. Nederl. II. 2e stuk. p. 368, 398, 409. Chron. Wind. p. 175.

[2]) Zie Wiaert, Hist. Septif. cap. I—X. De epistels aan G. Groote vangen aan: „In Christo fratri suo" en „Reverendo patri."

[3]) Zie Necrol. Virid. Vall. I. cap. 8.

[4]) Zie „ „ „ I. cap. 6. Helijot, II. p. 357.

[5]) Wiaert, Hist. Septif. cap. X. vgl. H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

[6]) Zie bladz. 45 en verv.

gen bij Oudenaarden, dat zooal niet zijn ontstaan, dan toch de grondlegging van zijn bloei te danken had aan de milde begunstiging van Johan Eggaert, zoon van den voormaligen Thesaurier van Holland onder graaf Willem VI [1]). In 1426 volgde het klooster van 's Heeren Lijden bij Tongeren, dat twee jaren vroeger was gesticht, en niet reeds in 1414, gelijk sommigen willen [2]). Omstreeks 1430 sloot zich ook het S. Elisabeth's klooster of het convent der Goede kinderen te Luik bij de congregatie aan; 't was reeds een overoud gesticht, dat evenwel noch door de aanvankelijke bestuurders, eenige Reguliere kanunniken, noch door de broeders van 't gemeene leven, aan wie de opvoeding der jongelingen sinds 1424 was toevertrouwd, bij goeden leven kon worden gehouden, maar stoffelijk en zedelijk zeer was ontaard [3]). Het Maria-klooster te Mello bij Gent [4]), dat in 1431 van het klooster Buscum-Domini Isaäc [5]) uit was gesticht, gelijk dit op zijne beurt in 1416 aan Sevenbron's prior Aegidius Breedijk zijn ontstaan dankte, werd in 1443 tegelijk met het Heer-Izaäks-Bosch-klooster onder de kloosters van de Windesheimsche congregatie opgenomen. Eindelijk sloot in 1462 het S. Maarten-klooster te Leuven [6]) zich bij de congregatie aan, dat, oorspronkelijk een in 1433 gesticht fraterhuis, in 1447 in een regulier convent was veranderd en de clausuur had aangenomen. Bij deze mannenkloosters moeten nog gevoegd worden drie kanunnikessen-gestichten. Daartoe behoorde het Maria-klooster Bethanië buiten Mechelen in 1422 gesticht voor een twaalftal zusters, dat evenals S. Barbarasdal te Tienen en 't klooster van Maria in Galilaea te Gent door nonnen uit Diepenveen met

---

[1]) Zie Chron. Wind. p. 183. Oudh. v. Dev. II. p. 136, 128. Zungus, II p. 74, 244.

[2]) Zie Chron. Wind. p. 197. Zungus, II. p. 364 sq. Fisenius, Historia Leodiensis, II. p. 185. Oudh. v. Dev. II, p. 140.

[3]) Zie Chron. Wind. p. 205. Zungus, II. p. 322 sq. en 325. Oudh, v. Dev. II. p, 143, 228. Delprat, p. 170 sq.

[4]) Zungus, II. p. 147. Chron. Wind. p. 205. Oudh. v. Dev. II. p. 146. Hist, Septif. cap. XII. en H. S. 11985 der Bourg. Bibl. passim. Miraeus Canon. Regul. orig. cap. XIII.

[5]) Necrol. Vir. Vall. I. c. 12. Wiaert, Hist. monast. Sylvae Domini Isaac, Brux. 1688. Oudh. v. Dev. II. p. 149.

[6]) Zie Molanus, Hist. de Louvain, I. p. 284 sq. Oudh. v. Dev. I. p. 219 sq. 236, II. p. 163. Zungus, II. p. 172 sq. Delprat, p. 173 sq.

de kloosterregels van Windesheim werd bekend gemaakt. Waarschijnlijk trad het al spoedig tot deze congregatie toe. Jabob van Amsterdam conventuaal van Sevenbron, was er altans in 1457, zijn sterfjaar, reeds 13 jaren socius van den rector geweest [1]). Omstreeks 1436 werden nog geincorporeerd het reeds genoemde Maria-klooster te Gent en Fakonshof te Antwerpen [2]), welke Eugenius IV nog uitzonderde, toen hij in gemeld jaar gelastte verder geen vrouwenkloosters in de congregatie op te nemen. Het eerste had zijn ontstaan te danken gehad aan den reeds genoemden Johan Eggaert in het jaar 1433, en telde menige dochter uit adellijken huize onder zijne bewoonsters, [3]) terwijl Fakonshof, aanvankelijk in 1421 voor Franciscaner Tertiarissen gebouwd, door toedoen van den reeds gemelden Wouter van Gierlis met kanunnikessen bevolkt werd [4]). Zoo bezat dan het kapittel van Windesheim ook op Brabandsch grondgebied een aanzienlijke tak die in menigerlei opzicht den stam geen oneer aandeed. Het ontbrak de meeste dier conventen niet aan aanzienlijke inkomsten en machtige begunstigers. Maar geen wellicht, dat in dit opzicht het klooster Sevenbron overtrof. Onderscheidene hertogen van Braband, vele graven en baronnen verrijkten het door aanzienlijke schenkingen, en onder de geestelijke prelaten, die het begunstigden, nam niemand hooger plaats in, dan de kardinaal Everhard van der Mark, bisschop van Luik, die in 1538 overleed [5]). Een schat van gouden en zilveren kerksieraden waren hier voorhanden, en geen klooster bezat wellicht prachtiger kerk, dan de in 1433 aangevangen en in 1467 eerst voltooide kerk van Sevenbron [6]). Telde zij een negental altaren en zeer vele geschilderde

---

[1]) H. S. 11985 der Bourg. Bibl. Zie voorts over dit convent Zungus, II. p. 143. Oudh. v. Dev. II. p. 186. Moll, Kerkgesch. van Ned. II. 2e stuk p. 219. Res Leodienses van Adrianus de Veteri-Busco bij Martene en Durand, II. p. 1226.

[2]) Zie H. S. 352 der Kon, Bibl. sub n°. 35.

[3]) Zie Zungus, II, p. 88, Oudh. v. Dev. II. p. 186. Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2e stuk p. 219.

[4]) Zungus, II. p. 75. Oudh. van Dev. II. p. 187. H. S. 352 der Kon. Bibl. sub n°. 35, n°. 63. cfr. n°. 74.

[5]) Historia Septif. cap. 13, 16. 19. H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

[6]) Historia Septif. cap. 14. H. S. 11985 der Bourg. Bibl. waar deze kerk uitvoerig beschreven wordt.

kerkramen, waaronder ook een, door Utrecht's bisschop Philips van Bourgondië ten geschenke gegeven, zij wordt ons beschreven — in H. S. 11985 der Bourg. Bibl. — als eene „quae suis inhabi-„tatoribus ab aestatis caloribus infrigerium praebuit et brumalium „glacierum tempore permaximum temperamentum. Sua claritate" — zoo gaat het verder — „intuentium delectat obtutus et concinnen-„tibus inibi fratribus reboatione quodammodo correspondens can-„tum reddit perfacilem et audientem excitat devotionem." Toen dan ook keizer Karel V haar voor 't eerst binnentrad, was hij zoo verrast „quasi divinum quoddam numen in ea specularetur."

Niet minder handhaafden deze kloosters Windesheim's roem op wetenschappelijk gebied. Bezat Sevenbron eene kostbare bibliotheek, die jammer genoeg bij dē verwoesting van het convent door de Geuzen in 1580 geheel werd vernield, de boekerij van Rooklooster, die het archief van België genoemd werd, overtrof haar voorzeker [1]). Evenmin ontbrak het de conventen van Maria's Troon en Korsendonk aan een welvoorzienen boekenschat, terwijl in de beide Leuvensche kloosters veel werk gemaakt werd van het afschrijven van boeken, zoodat het van den eersten prior van S. Maarten aldaar, den voormaligen klerk uit het Deventersche fraterhuis, Aegidius Walram heet:

„fratres conscribere libros
„Octo horis jussit quolibet ipse die."

Hier ook was het dat de kanunniken de boekdrukkunst in praktijk brachten, wat zij evenwel spoedig staakten [2]). In onderscheidene dezer conventen deed men nogtans meer dan afschrijven. Groenendaal, Rooklooster, Sevenbron, Korsendonk en anderen konden bogen op vruchtbare schrijvers. Na Ruijsbroek, Johannes van Leeuwen en Johannes van Schoonhoven, kunnen wij in Groenendaal wijzen op Arnold Geilhoven van Rotterdam, die in 1442 stierf en door zijn „Somnium doctrinale, Gnotosolitos, Repertorium Juris, Speculum philosophiae, Confessionale en

---

[1]) Hist. Septif. c. 17. Necrol. Vir. Vall. I. cap. 7. Oudh. v. Dev. II. p. 117, 223. Dat dit hoofdzakelijk heiligen-levens geweest zijn, gelijk van Heussen wil, acht ik weinig waarschijnlijk.

[2]) Molanus, Hist. de Louvain I. p. 295.

andere geschriften een welverdienden roem verwierf [1]). Op Henricus Pomerius, die in beide conventen een tijdlang prior was, mochten Groenendaal en Sevenbron zich gelijkelijk beroemen. Onder vele andere geschriften meer, schreef hij eene „Explanatio super pater noster, Exercitium coelestis conversationis, Liber de praedestinatione," en om geen meerdere te noemen een tractaat „de vera pace [2])." Sevenbron telde zeer vele mannen die in verschillende takken van wetenschap naam verwierven. Aegidius Diepenborren († 1451) door zijn „Exercitium vitae religiosae" en andere werken [3]), Willem Cattem († 1428) die eene geschiedenis van zijn convent gaf, Joan Geijlens († 1467) [5]), van wien een collectarium scripturarum het licht zag, als ook een bloemlezing uit de patres ecclesiae. De dichtkunst beoefende er prior Caspar de Meet († 1523) [6]), wiens zangen meestal aan de heilige maagd waren gewijd, maar die ook enkele traktaten in proza schreef, terwijl het Gazophylacium Zoniacum sive Historia Nemoris Zoniae van Ambrosius Pontanus, een aantal bijzonderheden omtrent de kloosters in het bosch van Soignies bevat [7]). Allerminst vergeten wij Aegidius van der Hecken wiens Memoriale Septem-fontium — het vaak geciteerde H. S. der Bourg. Bibl. onder 11985, — ons goede diensten bewees, terwijl hij in zijn „Carolina" een stamboom leverde van keizer Karel V, en twee geschriften naliet „de episcopis Cameracensibus" en „de episcopis Leodiensibus." Hij stierf in 1538 [8]). De regulieren van Rooklooster mochten roem dragen op een

---

[1]) Necrol. Vir. Vall. II. cap. 37. H. S. 11816 der Bourg. Bibl. Venatorium canon. Aug. J. Mauburni, ten onrechte in den catalogus genoteerd als M. de Riddere, de origine monast. Rubeae-Vallis. Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2e stuk p. 243, 368 sq. Foppens, Bibl. Belg. I. p. 102.

[2]) Hist. Septif. c. 11 en 14. H. S. 11816 en H. S. 11985 der Bourg. Bibl. Necrol. Vir. Vall. II. cap. 37.

[3]) Hist. Septif. c. 12. Valerius Andreas, Bibl. Belg. in Voce.

[4]) „ „ c. 12.

[5]) „ „ c. 12.

[6]) H. S. 11985 Bourg. Bibl.

[7]) In H. S. 11974 voorhanden op de Bourg. Bibl. en door Sanderus verkort uitgegeven.

[8]) Zie H. S. 11985 der Bourg. Bibl. ab Aegidio v. d. Hecken conscriptum usque ad annum 1538 atque manu diverso adauctum ad annum 1588.

Arnold Boederic [1]) den eersten prior aldaar, die behalve eenige odae, een „compendium de modo promovendi in sancta vita," en eene „Rhetorica divina" naliet. De „gesta Brabantinorum sive hagiologia Brabantiae" verschafte aan Joannes Gielemans († 1487) eenigen naam, terwijl Antonius Geentius († 1543) een lijvig werk vervaardigde „de vitis sanctorum" [2]). De Korsendonksche kanunnik Johannes Merhout, schreef eenige gedichten, waaronder „Epigrammata in vitam Lydwigae," een werk genaamd: „Ars Mystica," een geschrift „de vita et passione Christi sub versibus et prose more Boetii" en onderscheidene andere meer [3]). Schreef Joannes Latomus de kroniek van Korsendonk, het klooster Bethlehem te Leuven vond zijn geschiedschrijver in Petrus Impens (1525) [4]). Evenmin ontbrak het aan beoefenaars van andere wetenschappen. De regulier van S Maarten te Leuven, Otto Palius van Mechelen „fuit acerrimi ingenii mathematicus, cujus „fama permotus archiepiscopus S. Andreae illum Romam per„duxit, et deinde in Scotiam ubi regi familiarissimus diem clausit „extremum" [5]). De schilderkunst vond in Willem Dulken te Sevenbron een niet ongelukkig beoefenaar, van wien wij lezen: „quod tum ecclesiam, tum bibliothecam nostram arti pictoria „scriptoriave mirum in modum decoravit," en elders „quod pic„toria arte plurimum valuit et illuminaturae artificio egregius „fuit" [6]). Evenmin werd de beoefening van verschillende ambachten veronachtzaamd door conversen en leekebroeders, en wordt de convers Reijnier de Beer te Sevenbron, een man genoemd: „qui fuit arte cementaria probatissimus architectus" [7]), die dan ook ijverig deelnam aan den bouw der kloosterkerk en zijne diensten mede te Groenendaal bewees.

---

[1]) Zie Necrol. Vir. Vall. I. c. 7. H. S. 11816 der Bourg. Bibl. Venatorium Mauburni.

[2]) Necrol. Vir. Vallis I. cap. 7. Zungus, II. p. 218. H. S. 11816 Bourg. Bibl., Chron. Wind. Praefatio.

[3]) Mauburni Venatorium in H. S. 11816 der Bourg. Bibl.

[4]) Latomi Corsendonca uitgeg. in 1644 met aanteekeningen van J. Hoijberg, Chron. Bethlehem. bij Foppens Bibl. Belg. II. p. 985.

[5]) Molanus, Histoire de Louvain II. p. 288.

[6]) Hist. Septif. cap. 12. H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

[7]) „ „ „ „ „ „ „ „ „

Wat de kloostertucht en het religieuse leven dezer conventualen betreft, wij vonden maar zelden de sporen van verslapping en ontaarding. Voor het meerendeel stonden er priors aan het hoofd, die èn door geleerdheid, èn door handhaving van orde en eendracht uitmunten en daarbij vurig en ijverig in de behartiging der kloosterbelangen, de zedelijke zoowel als de geestelijke. Zoo scheen in den zesden prior van Heer-Izaaks-Bosch, Johan Bellens (1450—1458), de geest van den apostel Paulus gevaren [1]) en werden de verdiensten van een zijner latere opvolgers, Johannes Scotus, (1499—1531) [2]) zoo zeer gewaardeerd, dat keizer Karel V hem tot kanselier van het gulden-vlies benoemde. Alleenlijk het klooster Sevenbron zag eenmaal tweedracht onder zijne bewoners, ten dage dat Hendrik Ploijs, een koppig, eigenwijs en opgeblazen man, er prior was van 1474 tot 1481. Zijne afzetting, maar vooral de ellende waarin het klooster gestort werd door de pest die er hevig woedde, bracht de fraters weer tot elkaâr en deed alle twist vergeten. Toch schijnen de naweeën van de verstoorde rust nog lang te zijn gevoeld; altans het was in 1513 noodig om prior Laurentius de Mortere, die al te zachtmoedig was en daardoor zich dikwerf te zwak betoonde tot het uitoefenen van een krachtig bestuur, te ontslaan [3]). Nog onder zijn opvolger Caspar de Meet was de oude vrede niet geheel teruggekeerd en liet de tucht te wenschen over, wat maar al te zeer bleek, toen in 1516 een tweetal jeugdige leekebroeders in stilte des avonds het klooster verlieten om zich in eene naburige herberg aan goeden sier over te geven, en met elkander twist kregen die in manslag eindigde [4]). Niet altijd ook was de verstandhouding tusschen de verschillende kloosters even bevredigend. Dat kwam aan het licht toen Sevenbron in 1497 een prior moest kiezen en daartoe een regulier van Groenendaal, Thomas Moninx, verkoos. De Groenendaalsche kanunniken zagen het met leede oogen aan, dat zij daardoor zulk een voortreffelijken broeder uit hun midden verliezen zouden. In allerijl vereenigden zij zich in het kapittelhuis en, gebruik makende

---

[1]) Hist. Sylvae Domini Isaäc cap. 9.

[2]) „ „ „ „ cap. 17.

[3]) Hist. Septif. cap. 17 en 18.

[4]) „ „ cap. 20. H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

van een bijzonder privilegie, hierin bestaande, dat zij hunnen prior konden ontslaan door het uitbrengen van een votum, als dit de meerderheid wenschelijk scheen, ontsloegen zij hunnen overste, Willem van de Perre, en benoemden Thomas Moninx in zijne plaats, die, na slechts drie dagen Sevenbrons prior te zijn geweest, terugkeerde naar zijn eigen convent om er met het prioraat te worden bekleed. Dit privilegie gaf onder prior Eibald ook ongenoegen binnen Groenendaals muren. Eibald toch bevreesd voor eene gelijke behandeling, had in stilte, door tusschenkomst van Adriaan Florensz van Utrecht, toen leermeester van Karel V, de opheffing van dit privilegie van den paus weten te verkrijgen, en moest zijne regulieren, wien dit weinig naar den zin was, met geweld, ja door inkerkering tot onderwerping dwingen [1]). Zoo ontbrak het niet aan zekere rivaliteit tusschen de kloosters onderling. Evenmin stond men altijd op goeden voet met den Diocesaan-bisschop [2]), allerminst met Hendrik bisschop van Kamerijk, die zich herhaaldelijk het recht tot visitatie op de Windesheimer conventen onder zijn geestelijk rechtsgebied wilde aanmatigen en inzonderheid op het vrouwenklooster Fakonshof te Antwerpen.

De opkomende Lutherij liet deze conventen evenmin ongemoeid. Het is wederom Sevenbron, waaromtrent wij vernemen dat enkele conventualen reeds in 1518 en volgende jaren tot Luther overgingen, en vernemen wij van prior Hendrik Roelants (1557—1578) dat hij door vuur noch zwaard tot afval van de moederkerk gebracht kon worden in de dagen van den godsdienst-strijd, daarin schijnt opgesloten te liggen, dat zijne kanunniken haar niet onverdeeld zoo getrouw bleven [3]). Toch bleven de regulieren dezer Brabandsche kloosters voor verreweg het overgroote meerendeel aan den ouden godsdienst getrouw, en toen in 1578 en volgende jaren de Geuzen ook in België huis hielden en menig klooster in brand staken, weken de conventualen wel een tijdlang uit en droegen vervolging eu mishandeling, maar niet zonder de hoop te blijven voeden, eenmaal weder te kunnen keeren en het kloosterleven met onverzwakten ijver te kunnen hervatten,

---

[1]) H. S. 11985 der Bourg. Bibl. in de „decursus priorum" onder Moninx.

[2]) Zie H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 63 en 74.

[3]) H. S. 11985 der Bourg. Bibl. Hist. Septif. cap. 24. Zie ook bladz. 104.

wat ook voor 't meerendeel geschiedde toen de Zuidelijke Nederlanden onder het Spaansch bestuur terug waren gekeerd [1]). De meesten dezer conventen herrezen uit de asch en vormden voortaan de kern der herstelde congregatie van Windesheim. Maria's Troon ging te niet en werd met S. Maarten te Leuven saamgesmolten, terwijl de inkomsten voor een collegium theologicum voor alumni der congregatie, die te Leuven studeerden, werden bestemd [1]). Mag men na al het bijgebrachte, den toestand dezer conventen, van het standpunt van het kloosterwezen bezien, over het geheel bevredigend noemen, ontbrak het niet aan vrome en wijze mannen, er is toch een en ander wat tot de meening recht geeft, dat de oorspronkelijke geest der Windesheimsche congregatie, zooals hij zich in de dagen van Johannes Vos en Willem Vornke openbaarde, in meerdere of mindere mate aan deze Brabandsche kloosters vreemd is geweest. Zij dankten dan ook hun ontstaan niet aan dezelfde oorzaken als de meeste conventen op Noord-Nederlandschen bodem. De broeders van het gemeene leven tot natuurlijke beschermers te zijn, en dezen binnen de kloostermuren eene veilige wijkplaats te verschaffen, lag niet aan de stichting der Brabandsche conventen ten grondslag. Van den aanvang af misten zij mitsdien dien vrijeren en meer milden geest en dat vruchtbare doel om ook in de wereld werkzaam te zijn, dat wij te Windesheim, op den Agnietenberg en elders aantreffen. Als de zusters van Diepenveen dan ook sommige vrouwenkloosters in België volgens de regelen van Windesheim inrichtten, dan mag Griete Degens in S. Barbara's-dal de nonnen tien jaar lang „onder een goed regiment hebben gehouden," te Bethanië bij Mechelen en te Galilea bij Gent, werd haar arbeid niet altijd op den waren prijs gesteld [3]). Haar bestuur droeg waarschijnlijk te weinig een kloosterachtig karakter. De bedrijvige zusters met haar werkdadig christendom, dat gehoorzaamheid beter achtte dan aflaat, hadden wellicht te weinig in zich van den mystieken geest van Ruijsbroek om de Brabandsche zusters welgevallig te zijn. Zoo

---

[1]) Zie Necrol. Vir. Vallis, I. cap. 18. Hist. Septif. cap. 24, 25. Hist. Sylvae Domini Isaäc, cap. 20, 21.

[2]) Zungus, II. p. 173. Miraeus, Can. Reg. Orig. cap. 13.

[3]) Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de stuk p. 219.

verdient het ook opmerking, dat het inzonderheid de Belgische kloosters waren bij welke zich het verlangen naar de clausuur openbaarde. Terwijl dit streven toch in geenen deele algemeene goedkeuring vond, ja zelfs bij de Duitsche kloosters zoo weinig, dat niet een enkel haar aannam, en op Noord-Nederlandschen bodem slechts enkelen, vinden wij opgeteekend dat Groenendaal, Sevenbron, Rooklooster, Maria's Troon, Mariëndaal bij Oudenaarden, het klooster van 's Heeren-Lijden bij Tongeren en de beide Leuvensche conventen de clausuur aannamen [1]). In hoeverre deze strengere afzondering een voorstander bezat in Nicolaas van Cusa, die in 1451 ook het klooster Bethlehem te Leuven bezocht, en er eene schoone rede hield „de vita solitaria et sancta inclusione", is ons onbekend, daar wij niet meer dan den titel dezer toespraak kennen [2]). Maar het is niet te veel gezegd, indien wij meenen dat de clausuur weinig strookte met den oorspronkelijken geest der congregatie van Windesheim, en van een meer mystiek en kloosterachtig karakter getuigt dan de zuiver Windesheimsche stichtingen droegen. Ontbreken ook te Windesheim de voorbeelden van eene tot de uiterste gestrengheid gedrevene ascese, bij sommige conventualen niet, het waren excesses die algemeen afkeuring vonden en aanleiding gaven tot de voorzichtige en milde vraag die tot elken nieuweling werd gericht, of hij goed kon eten en slapen en gehoorzamen [3]). Als daarentegen Thomas Bout conventuaal van Sevenbron door overmatige onthouding van spijs en drank en aanhoudend bidden, krankzinnig wordt, dan blijkt het uit niets dat het systeem, dat zulke gevolgen na zich sleept, veroordeeld wordt [4]). Moest te Windesheim een ongehoorzame frater wel eens tot straf voor zijn misdrijf zijn maaltijd op den grond zittende gebruiken, te S. Maarten te Leuven werd de zoodanige door onthouding van spijs en drank gestraft [5]). Trekken wij evenmin bij de regulieren van

---

[1]) Chron. Wind. p. 211. Zie over de invoering van die clausuur boven bl. 47 en volgende.

[2]) Molanus, Hist. de Louvain I. p. 275.

[3]) Zie boven blz. 52 en volgd.

[4]) H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

[5]) Molanus, Hist. de Louvain I. p. 292.

Windesheim de liefde voor Maria in twijfel, vooral trad zij in de Belgische kloosters op den voorgrond. Leerden wij prior Caspar de Meet al kennen als een ijverig lofdichter op de Moedermaagd, zijn medeconventuaal en tijdgenoot te Sevenbron, Antonius van der Aa van Mechelen, wordt ons als een groot vereerder van haar genoemd, waarom hij haar gedurig placht aan te roepen met de woorden:

„Maria Mater gratiae
„Mater misericordiae
„Tu nos ab hoste protege
„In hora mortis suscipe"! [1])

Uit een en ander mag de gevolgtrekking worden afgeleid dat de bewoners der Brabandsche kloosters meer van den aanvang af, ons het karakter van den monnik vertoonen, wat eerst later bij de Noord-Nederlandsche kloosterlingen het geval was, toen zij niet langer de belangen der fraterhuizen hadden te verdedigen en het werk der kloosterreformatie van lieverlede moest worden gestaakt, omdat in dit opzicht andere behoeften ontwaakten, waaraan de mannen van Windesheim, hoe gemoedelijk zij dit werk ook hadden opgevat, nogtans niet konden voldoen. Het kloosterleven dat te Windesheim eerst later afdaalde tot een meer vulgair — maar daarom nog niet onrein — monnikendom, stond van den aanvang af in de Brabandsche conventen, hieraan veel nader, ook in spijt van den kerkelijk vromen zin en eene niet ongelukkige beoefening der wetenschap. De praktisch-reformatorische zin van Geert Groote en de eerste mannen van Windesheim, in zijn wijde strekking ook op de buitenwereld, is hier nooit tot zijn recht gekomen, maar bleef steeds door het mystiek-contemplatieve element van Ruijsbroek overheerscht.

---

[1]) Zie H. S. 11985 der Bourg. Bibl. Hist. Septif. cap. 15. Moll, Stud. en Bijdr. l. 3de stuk p. 359.

Hoofdstuk V.

KLOOSTERS DER WINDESHEIMSCHE CONGREGATIE IN DUITSCHLAND.

Wij hebben ook den blik te slaan op een aantal kloosters, die eenmaal tot het kapittel van Windesheim behoorden, in onderscheidene diocesen van Duitschland gelegen. Tellen wij daaronder slechts enkele nieuwe gestichten en een weinig grooter getal conventen, waarin het kloosterleven reeds sinds korter of langer tijd verbetering had ondergaan, zooals met die van het kapittel van Nuis het geval was, toen zij zich bij Windesheim aansloten, de meesten dankten hunne incorporatie aan de hervorming, die er door de mannen van Windesheim werd gebracht. En inderdaad de gehalte van het kloosterwezen was gedurende de eerste helft der 15de eeuw in Duitschland allerbedroevendst. Niet alleen ontbrak bijna overal eene gewenschte kloostertucht, maar ook groote onzedelijkheid, ruwheid, onkunde, hebzucht, ja welke gebreken niet, waren alledaagsche verschijnselen. Men leze ten bewijze „das narrenschiff" van Sebastiaan Brant [1]). De kloosters waren de kweekplaatsen der ondeugd; men wees de conventualen met den vinger na als gierige, ongure, zedelooze, twistzieke en schraapzuchtige knapen, welke een Nicolaas van Cusa zich niet ontzag openlijk „vleeschelijke duivels" te noemen, en Jakob van Jüterbock als „wolven in schaapsvellen" betitelde. Zoo was het niet in enkele kloosterorden, maar bijna algemeen, al maakten de Karthuijzers eene loffelijke uitzondering [2]). Waar wij dit een weinig breeder in 't licht stellen, bepalen wij ons tot de meer met Windesheim betrokkene conventen. Als de mannen van Windesheim, als Arnold Huls, Hendrik Loeder, Johannes Busch, Rembert van Wittenberg, Joannes Clovekorn, Herman van Stralen, Hendrik Kremer en anderen, de hand aan de kloosterhervorming slaan, dan ontmoeten zij bijna overal stoffelijk en zedelijk verval. Jammerlijk zag het er uit in het klooster van S. Meijnulphus

---

[1]) Uitgegeven door Strobel, 1839.

[2]) Zie over den toestand van het kloosterwezen in de 15de eeuw, Ullmann, l.l. I. p. 198 sqq. Friedrich, Johan Wessel, p. 27 sqq.

te Bodike; alleen de abdis was achtergebleven in de door brand geteisterde gebouwen. De kerk scheen een beestenstal en het onkruid groeide welig op de altaren in de kapellen [1]). Niet beter was het gesteld te Molenbeke; alles was er te niet gegaan; de gebouwen verkeerden er in vervallen staat, de landerijen waren zoek geraakt en de domvrouwen leefden als zonder regel [2]). Niet minder was het vrouwenconvent Mariënkamp te Ezingen, zoowel in het stoffelijke als in het geestelijke tot groote armoede vervallen, sinds alle kloostertucht er was verslapt en de nonnen een ongebonden leven leidden [3]). Zoo was het ook om soortgelijke redenen dat uit het klooster van Maria in Sijlo bij Embden de nonnen verdreven werden en, evenals in de bovengenoemde, door Reguliere kanunniken werden vervangen [4]). Vernemen wij elders dat in alle vrouwenkloosters in Saxen, van welke orde ook, simonie eene gewone zaak was, aangezien ieder die wenschte opgenomen te worden, daarvoor eene zekere somme gelds had te betalen [5]), de nonnen te Dorstadt waren door ongebondenheid en ontucht geheel tot armoede vervallen, en, gelijk ook elders, bestond hier de gewoonte, dat twee zeer jeugdige nonnen belast waren met de kastijding der overigen, zelfs van de priorin; zij ranselden dan de schuldigen onbarmhartig af, wat deze op den grond uitgestrekt stilzwijgend verdroegen [6]). De toestand der mannenkloosters liet evenveel te wenschen over. Door wanbestuur en verkwisting waren de zeer aanzienlijke goederen van het klooster Richenberg nauwelijks voldoende voor een zevental in overdaad levende kloosterlingen en enkele bedienden [7]). Te Wittenberg schonden allen de belofte van persoonlijke armoede en waren, gelijk op vele

---

[1]) Zie Zungus, II. p. 347—354. Oudh. van Dev. II. p. 128 sq. 226 sqq. Busch, Reform. Monast. p. 482 sq.

[2]) Reform. Monast. p. 483 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 146. Zungus, II. p. 491 sq.

[3]) Chron. Wind. p. 184. Oudh. v. Dev. II. p. 138. Zungus, II. p. 146 sq. E. Beninga, Hist. v. Oostfriesl. in Matthaei Analecta, IV. p. 285 sq. en 294.

[4]) Oudh. v. Dev. II. p. 153. Beninga bij Matthaei IV. p. 294, 657, 697. Zie ook over dit convent Ullmann, II. p. 387. Oudh. v. Dev. II. p. 303. H. S. 346 der Kon. Bibl.

[5]) Reform. Monast. p. 890.

[6]) Reform. Monast. p. 903 sq.

[7]) Reform. Monast. p. 490. Oudh. v. Dev. II. p. 142 sq. Zungus, II. p. 485.

plaatsen elders, proprietarii [1]). Te Heghenen [2]), Segeberg [3]), Rebdorp [4]) en in een aanzienlijk aantal conventen meer was de tucht ten eenenmale verslapt en het religieuse leven ontaard, toen de Windesheimers er binnentraden. Te Sulta werden de observanties geheel veronachtzaamd, het silentium werd niet gehandhaafd, de onthoudingsbelofte van alle privaat eigendom niet geteld en het regulierenkleed er geschandvlekt. Er waren er die met concubinen leefden en kinderen hadden en die, toen de hervorming er werd ingevoerd, tijdelijk uit het klooster verwijderd, door omkooping, simonie en straks door geweld hunne verlorene plaats zochten te herkrijgen [5]). In het klooster Neuwerk te Halle waren allen „proprietarii, incontinentes et inobedientes" [6]) en 't werd er als een vāste regel aangemerkt dat niemand er proost kon worden, die niet twee of driemaal in de kloostergevangenis had gezeten. Zochten de Cistersienser-nonnen te Lubeck het verbod om privaat-eigendommen te bezitten te ontduiken, door hare afzonderlijke geldbeurzen in eene kist te bewaren van welke de abdis de sleutel had [7]), de conventualen van een ongenoemd klooster vierden de installatie van hunnen nieuwen abt door een luisterrijk gastmaal waarbij elk eene concubine had, en als het feestvieren eenige dagen heeft geduurd, dan steekt de baldadige abt met eigene hand het klooster in den brand, waarbij alle door drank bedwelmende conventualen in de vlammen omkwamen [8]).

Op dien zoo ruimschoots met doornen en distelen begroeiden akker, verwierf de Windesheimsche congregatie in den loop der 15de eeuw een aanzienlijk aantal kloosters. Het was het klooster Frenswegen of Mariënwold, niet verre van Noordhorn

---

[1]) Reform. Monast. p. 488. Oudhed. v. Dev. II. p. 140 sq. Zungus, II. p. 521.

[2]) „ „ p. 483 sq. Zungus, II. p. 366. Oudh. v. Dev. II. p. 152.

[3]) „ „ p. 485 sq. „ II. p. 456 sqq. „ II. p. 150. sq. Annal. Noves. p. 569. Hist. Monast. Laurentii Leodiensis bij Martene en Durand II. p. 1069.

[4]) Reform. Monast. p. 483. Oudh. v. Dev, p. 159. Zungus, II. p. 682. Annal. Noves. p. 559.

[5]) Reform. Monast. p. 491 sqq. Oudh. v. Dev. II. p. 145 sq. Zungus, II. p. 842.

[6]) „ „ p. 500.

[7]) „ „ p. 921.

[8]) „ „ p. 929.

in 't graafschap Bentheim gelegen, waardoor de Windesheimsche congregatie voor het eerst den Duitschen bodem betrad. In 1394 gesticht door den reeds meer genoemden pastoor van Almelo, Everard van der Eze, in vereeniging met zijn vriend Hendrik, pastoor van Scuttorp, kon het eerst na een zestal jaren, in 1400 vergunning krijgen van den Munsterschen bisschop zich bij Windesheim aan te sluiten. Aanvankelijk had het met armoede te kampen, al betoonde Graaf Bernard van Steinfort, tegen aller verwachting in, den kanunniken zijne gunsten. Maar sinds Hendrik Loeder uit Windesheim er in 1419 met het prioraat werd bekleed, nam het snel in bloei toe. Loeder was daartoe alleszins de man. Opgeruimd, vriendelijk, nederig, vroom en weldadig, won hij aller harten, en deed er het devote leven zoozeer bloeien, dat onder het honderdtal conventualen, dat men in zijne dagen te Frenswegen aantrof, er slechts een gevonden werd „cui lumen virtutis obscurabatur" [1]). Hij gewende zijne fraters aan gestadigen arbeid en ijdelklap haatte hij zeer, evenals nieuwsgierig rondzien onder den koordienst of bij den maaltijd, waarom hij voor de schuldigen wel eens een houten voorwerp, dat de gedaante eener ת had, „de ezel" genaamd, deed plaatsen, zoodat hem telkens bij 't opzien de beschamende woorden, daarop geschreven, moesten in 't oog vallen: „custodi oculos tuos" [2]). Alle overhaasting bij het zingen of vieren der mis, als ware zij eene missa ruterorum (ruitersmis), keurde hij af. Groot was zijne milddadigheid jegens armen [3]) en aan vreemdelingen en gasten werd steeds de zoo zinrijke voetwassching bewezen, gelijk ook te Sulta en in het Praemonstratenser-klooster der H. Maagd te Maagdenburg het geval was [4]). Zoo wist hij ook zijne vijanden door onverschrokken en bedaarden moed, eerbied in te boezemen, gelijk hij niet rustte in de verdediging der devoten, waar zij als broeders van het gemeene leven door een Matthias Grabo werden aangevallen [5]). Frenswegen kreeg daardoor een

---

[1]) Zungus, II. p. 329.

[2]) Chron. Wind. p. 567. Cfr. 559 sqq.

[3]) „ „ p. 544 sqq.

[4]) „ „ p. 540 sq. Reform. Monast. p. 838.

[5]) „ „ p. 351 en 547.

goeden naam, zoodat ook Nicolaas van Cusa niet verzuimde dit klooster te bezoeken [1]). Vele schenkingen vloeiden van alle zijden toe, waardoor het een machtig en bloeiend klooster werd. Maar vooral spreidde het rijken zegen rondom zich heen, door het aandeel dat het had aan de hervorming van onderscheidene kloosters [2]), als dat van Ezingen, Wittenberg, Richenberg en Bodingen. Het waren het eerste en laatste dezer vier genoemde conventen, die vervolgens onder Windesheim werden opgenomen in de jaren 1420 en 1424 ongeveer en beiden door Arnold Huls volgens den regel der congregatie werden ingericht. Had Ezingen aanvankelijk overlast van de Frisii Acephali en Bodingen met gebrek aan voedsel en kleeding te kampen, zoodat uit Windesheim een voorraad boeken en kleedingstukken derwaarts werd gezonden, beide kloosters namen welhaast in bloei toe, zoodat Ezingen zelfs nog ten dage van Johannes Busch een 200 conventualen telde [3]), en zich mede verdienstelijk maakte in de hervorming van andere kloosters. Aan Bodingen had de congregatie spoedig daarop de vereeniging met het kapittel van Nuis te danken, waarover wij reeds boven uitvoerig spraken [4]) en waartoe behalve eenige conventen op Nederlandschen bodem, die wij reeds beschouwden, het Maria-convent te Nuis [5]), Gaesdonk [6]), Bodiken [7]),

---

[1]) Chron. Wind. p. 152.

[2]) Chron. Agnet. p. 157 sq. 160 sq. Chron. Wind. p. 551 sqq. Zie vervolgens Chron. Wind. p. 162 sq. Zungus, II. p. 327 sqq. Visch, Gesch. v. 't Graafsch. Bentheim, p. 139 sq. Jungius, Hist. Comit. Benth. p. 314. Jungius, Codex Dipl. p, 261, 263. Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de stuk p. 220 sq. en elders. Oudh. v. Dev. II. p. 123. Geldersche Volksalmanak 1873 p. 114 sqq.

[3]) Zie over Bodingen, Reform. monast. p. 479 sq. Chron. Wind. p. 186 sqq. Zungus, II. p. 338 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 139.

[4]) Zie bladz. 68 en vlgd.

[5]) Zie Zungus, II. p. 588 sqq. Annal. Noves. passim, vooral p. 596 sqq. Chron. Magn. Belg. p. 378 sqq. Chron. Wind. p. 199 sqq. Reform. Monast. p. 480. Oudh. v. Dev. II. p, 114, 220. Heljot, II. p. 359, H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 32.

[6]) Zungus, II. p. 330. Annal. Noves. p. 596. Oudh. v. Dev. II. p. 125. Oudh. v. Utr. I. p. 383.

[7]) Zungus, II. p. 347 sqq. Annal. Noves. p. 597. Reform. Monast. p. 482 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 128 sq. 226 sq.

Aken [1]), Ewich [2]) en het vrouwen-gesticht Engelendaal te Bonn [3]) behoorde. De kloostertucht was er reeds hervormd, of voor zoover zij eerst sedert kort waren gesticht, zooals de conventen te Ewich, Gaesdonk, Aken en Bonn, van den aanvang af in goeden staat. Bodike en Nuis hadden hunne aanvankelijke hervorming aan den Zwolschen prior Johannes Waal te danken gehad. Het waren aanzienlijke kloosterstichtingen, die het niet aan rijke inkomsten ontbrak. De dagen waren voorbij dat Bodikes conventualen walnoten en eikels als eene begeerlijke spijze behoefden aan te merken. Een groot aantal kanunniken leidde er een werkzaam en stichtelijk leven onder het bestuur van priors, die liefde en vrede ernstig behartigden, terwijl eene aanzienlijke bibliotheek, die vooral rijk was aan handschriften, waaronder „duodecim tomi in folio vitas sanctorum pro uno mense „continentes" zeer uitmuntte, de beoefenaars der wetenschap ten dienste stond. En vernemen wij, dat van Bodike uit meer dan twintig kloosters werden hervormd, de conventualen brachtten hun leven dan wel allerminst door in vadsige rust. Maar ook het convent van Nuis was een aanzienlijk gesticht, dat door privilegiën van Nicolaas van Cusa begunstigd en met velerlei schenkingen zoowel in bouwhoeven als landerijen en geld begiftigd, onder de eerste conventen van het Windesheimsche kapittel moet gerekend worden [4]). Toen het klooster in 1584 in den Truchsesiaanschen strijd reeds velerlei schade had geleden, ja ten laatste was verwoest, konden zij nog „praeter bibliothecam instruc„tissimam, perplurima ornamenta pretiosissima, suppellectilem „ditissimam, vasa argentea atque etiam 21 calices argenteos et „deauratos" in veiligheid brengen [5]). Bleef het convent te Ewich van geringe beteekenis, de kloosterlingen oogstten niettemin den lof in dat zij, arm zijnde zich rijk gevoelden, en lieten dien geest aan hunne nazaten achter. Evenmin verloochende Gaesdonk, dat uit het klooster Frenswegen, omstreeks het jaar 1407 zijn oor-

---

[1]) Zungus, II. p. 331. Oudh. v. Dev. II. p. 133.
[2]) „ II. p. 559. „ „ „ II. p. 139. Reform. Monast. p. 483.
[3]) „ II. p. 540. „ „ „ II. p. 184.
[4]) Annal. Noves. p. 599, 602, 671, 721.
[5]) „ „ p. 665. Cfr. 631 sqq.

sprong genomen had, zijn afkomst, en terwijl het S. Jan de Dooper's convent te Aken bij goeden leven bleef, deed het nonnenklooster Engelendaal te Bonn, zijn stichter Joan Eggaert geen oneer aan [1]).

Reeds noemden wij de kloosters te Wittenberg en Richenberg, beide aan Maria gewijd en in de diocese van Hildesheim gelegen. Zij dankten aan Hendrik Loeder de reformatie en daarmede de terugkeer tot stoffelijke welvaart, en werden omstreeks 1430 bij Windesheim ingelijfd [2]). Onder Hendrik Kremer van den Agnietenberg zag Richenberg het getal conventualen spoedig vertienvoudigd, die deels in de schoone kerk met haar krijpt en 18 altaren nauwgezet den choordienst vervulden, deels met ijver de winstgevende bijenteelt behartigden, het akkerwerk bestierden, voor de talrijke kudden zorgden en de houtzaagmolens dreven [3]).

Voor de voormalige kluizenaars van Wittenberg [4]) was de overgang tot de orde der regulieren niet alleen een middel om zich te behoeden tegen den schijn van tot de secte der veroordeelde Begharden en Begynen te behooren, maar werd de incorporatie bij Windesheim bovendien de weg om, ter eener zij de clausuur te zien opgeheven, en aan den anderen kant een waarlijk religieus leven tot hoogere ontwikkeling te brengen. Het mocht dan ook welhaast bogen op een man als Herman Rijd van Renen, wien Nicolaas van Cusa de vereerende taak opdroeg het klooster Novicella bij Brixium in Italië te reformeeren, en op een Thomas Engelhusen, die in hoe jeugdigen leeftijd ook al gestorven, toch reeds den naam van „lux Saxoniae" had verworven en wiens grafschrift daarom getuigde: „quod cultum divinum „dilexit crescere multum scriptis magnificis." En gelijk Richenberg in Johannes Clovekorn, aldaar prior van 1456 tot 1476, een ijverig behartiger der klooster-reformatie bezat, mocht Wittenberg op zijn prior Rembert als op geen minder krachtig hervormer

---

[1]) Chron. Wind. p. 184.

[2]) „ „ p. 201, 205, 552.

[3]) Zie Reform. Monast. p. 490 sq. Chron. Agn. p. 109. Zungus II. p. 485 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 142 sq.

[4]) Zie over Wittenberg, Reform. Monast. p. 488 sq. Chron. Wind. p. 552 en 201. Zungus II. p. 521. Oudh. v. Dev. II. p. 140.

wijzen. Het was aan dezen laatsten, in vereeniging met den prior van Windesheim dat het concilie van Basel volmacht gaf in 1435 om de kloosters in het Hertogdom Brunswijk en de diocesen van Hildesheim, Halberstadt en Verden te visiteeren en zoo noodig de kloostertucht er te hervormen [1]). Omstreeks het jaar 1439 ving de hervorming van het klooster Sulta bij Hildesheim aan. Er was met de oude monniken, die God noch menschen vreesden, en sinds Busch er het bestuur in handen had ook nog maar een weinig, niets uit te voeren, en al werden zij door meer religieuse mannen vervangen, de verandering van den titel van proost in dien van prior, waartoe de bisschop zijne toestemming niet wilde geven, hield de incorporatie nog geruimen tijd tegen. Toen deze zaak nogtans geregeld was, werd Sulta gerekend in de congregatie te zijn opgenomen, van den dag af dat Joannes Busch er het prioraat had aanvaard in 1440. Ruim acht jaren stond hij er aan het hoofd en daarna op nieuw van 1459 tot 1479. Gelijk hij met ongeloofelijken ijver zich de hervorming van het kloosterleven aantrok, was hij ook krachtig werkzaam aan de belangen van het hem toevertrouwde convent, dat weldra eene voorname plaats onder de kloosters van het Windesheimsche kapittel innam, totdat het in 1546 werd verwoest. om later nogtans weer te herrijzen [2]). Weldra volgde het Maria-klooster te Herzenhagen bij Mainz, dat door Arnold Huls van Bodike werd hervormd en in Koenraad Froherle een toonbeeld van godsvrucht en hemelsche gracie bezat [3]). Aan denzelfden man dankte het S. Dionysius-convent te Molenbeke [4]), in de diocese van Minden, zijne inlijving bij Windesheim omstreeks 1441. Reeds eenige jaren vroeger had hij er de van tucht en kloosterregel vervallene domvrouwen door conventualen uit Bodike vervangen, en de vele landerijen, het rijke vischwater en de watermolen met gunstig gevolg voor het convent pro-

---

[1]) Reform. Monast. p. 486. sq.

[2]) Zie over Sulta, Reform. Monast. p. 491—499 en 't Appendix. Zungus II. p. 842. Oudh. v. Dev. II. 145 sq. Over Busch behalve 't Chron. Wind. en de Reform. Monast. passim, de kalender voor 1856.

[3]) Zie Zungus, II. 580 sqq. Reform. Monast. p. 483. Oudh. v. Dev. II. p. 146.

[4]) Zie Reform. Monast. p. 483. Zungus II. 491 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 146.

ductief gemaakt, zoodat ook het aantal kloosterlingen er zeer toenam. Op zijn beurt nam dit convent mede deel aan de hervorming of oprichting van andere kloosters toen het in zijn prior Herman van Stralen een man van kracht en volharding bezat, en bleef den roem van het religieuse leven handhaven. Lang weerstond het den invloed der kerkhervorming, maar in het midden der 17e eeuw, als Philips van Wouwere regulier van Sevenbron er het prioraat bekleedde, is het te vergeefs dat deze het voortdringen der Lutherij ook binnen de kloostermuren tracht tegen te gaan. Het ging voor de moederkerk verloren [1]). Evenzoo was het Arnold Huls van Bodike, die het klooster Mariengaarde, ook Kirsgaarde of Fürstengarten genoemd en niet verre van Worms gelegen, in een welgeordend klooster van 't Windesheimsche kapittel herschiep. De deels verdrevene, deels aan pest gestorvene Cistersienser-nonnen hadden het convent in deplorabelen staat achtergelaten. Geen kelk die niet verpand was. Van de zijde der Cistensienser orde zag men geen kans den vervallen staat te herstellen, en als de zaak op het Baselsche concilie wordt aanhangig gemaakt, schijnt er geen ander redmiddel overig, dan het aan eene andere kloosterorde over te dragen, mits niet, naar het oordeel van den Cistersienser abt van Schönhom, aan de Manducanten, gelijk hij ironisch de Mendicanten noemde. Zoo werd het aan Windesheim opgedragen, en al achtte Arnold Huls „terra ista vinifera sed non religiosifera", sinds hij er in 1443 het herstel van 't kloosterleven met zijn goedgeordende broeders aangreep, bleek het welhaast dat het religieuse leven ook daar wel aarden en tieren kon. Het nam toe in stoffelijke en geestelijke welvaart en Windesheim had zich over deze twijg niet te schamen [2]). Ongeveer terzelfder tijd werd het overoude convent van S. Jan de Evangelist te Segeberge bij Lubeck ingelijfd [3]), maar niet terstond mocht het aan Herman

---

[1]) Hist. Septifontana cap. 17.

[2]) Zie over dit convent Zungus, II p. 573. Chron. Wormat. II. p. 113. Annal. Noves. p. 571. Oudh. v. Dev. II. p. 149. Reform. Monast. p. 483.

[3]) Reform. Monast. p. 485 sq. Zungus, II. p. 456 sq. Annal. Noves. p. 569. Hist. Monast. S. Laurentii Leodiensis bij Martene en Durand II. p. 1069. Oudh. v. Dev. II. p. 150 sq.

van Ludinkerke, die er het prioraat bekleedde, gelukken, den onwil en leugengeest bij de uit het oude klooster afkomstige conventualen weg te nemen. Zij maakten het hem zelf zoo lastig dat hij zijn ontslag vroeg. Ook onder zijn opvolger, Johannes Ludinkhusen, liet de verstandhouding tusschen den prior en zijne regulieren veel te wenschen over, waarbij trouwens de schuld mede aan de zijde van den prior was, die daarom werd ontslagen. Daarbij mengde zich de hertog van Holsteijn gedurig in de kloosteraangelegenheden en oefende zeker gezag over de priors uit, wat oorzaak was dat Joannes Busch, toen hij aldaar tot prior verkozen werd omstreeks het jaar 1450, de benoeming niet wilde aanvaarden. Nog tijdens het tweede prioraat van Joannes Busch te Sulta, was de harmonie tusschen den prior en zijne conventualen niet volmaakt. Zij waren gaarne van Johannes Walberg ontslagen geweest en deden nog eens moeite om Busch tot prior te verkrijgen, doch te vergeefs. Later werd echter de verstandhouding beter, en onder Arnold van Boeckholt, regulier uit Windesheim bloeide het klooster zeer, zoodat het medewerkte aan de reformatie van Bordesholm. — Het moet ook omstreeks het jaar 1444 of iets later, altans voor 1448 geweest zijn, dat het S. Pieters-convent te Heghenen in 't bisdom van Worms [1]), Maria in Sylo bij Embden [2]) en het Maria-klooster op het Rijneiland bij Coblentz [3]), tot de congregatie van Windesheim toetraden. Kwam ons van het eerstgenoemde slechts ter oore dat Arnold Huls er de reformatie invoerde, het klooster Sylmonniken, te voren door Benedictyner-nonnen bewoond, werd door Graaf Ulrich van Oostfriesland aan de mannen van Windesheim opgedragen en nam weldra in bloei toe. Was Reinier van Tessel, later Albergen's prior [4]), hier kanunnik van 1448 tot 1454, grooter roem nog verwierf het, toen Dirk de Graaf, Windesheim's vijfde prior superior [5]) er het

---

[1]) Zie Reform. Monast. p. 483. Zungus, II. p. 366. Oudh. v. Dev. II. p. 152.

[2]) Zie Zungus, II. p. 145 sq. Beninga bij Matthaei Annal. II. p. 294, 657, 697. Oudh. v. Dev. II. p. 153.

[3]) Zungus, II. p. 571 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 152. Rudolf Dier de Muden in H. S. 349 der Kon. Bibl.

[4]) Oudh. v. Dev. II. p. 303.

[5]) H. S. 346 der Kon. Bibl.

prioraat bekleedde, terwijl Sylo's procurator Bernard van Meppen, zeer bevriend was met Joannes Wessel Gansfort [1]). In de hervormingsdagen had het veel te lijden. Immers in 1531 legerde zich alhier Jonker Balthasar van Esens, die met graaf Enno in oorlog was; „daer rovede hi end brende na sijnen wille, end „des Sondags nae St. Jacob is hi mit eenen stanck van Sylmon„niken geruemet end opgebraken end betaelde sijnen weert mit „den roden haen [2])." Reeds zes jaar later, na de invoering der hervorming in Oostfriesland, was het geheel ontruimd. Dat het Maria-klooster bij Coblentz eene stichting was van de uitgeweken regulieren van het Zwolsche klooster Bethlehem omstreeks 1429, bleek ons reeds vroeger, en wij hebben er niet anders aan toe te voegen dan dat de religio er weldra in die mate bloeide, dat het in 1456 eenige zijner fraters beschikbaar stelde voor de reformatie van het klooster Eversclusen. — Reeds kort na 1430 schijnt het in dat jaar gestichte convent van 's Heeren-Lichaam te Keulen, met Windesheim in betrekking te hebben gestaan, aangezien Thomas van der Wal uit Mariënborn bij Arnhem, er als prior werd heengezonden. Toch had de incorporatie niet voor 1451 plaats [3]), bij welke gelegenheid ook Hendrik Kremer en Gerard van Kleef van den Agnietenberg derwaarts werden gezonden; onder het langdurig bestuur van Thomas, nam het zeer in bloei, uitbreiding en welvaart toe en was vooral in het bezit van een rijken reliekenschat. Zijn opvolger stelde er de fraternitas van het Lichaam des Heeren in, een onderling verbond van deelgenootschap aan de geestelijke zegeningen van het klooster, waarmeê andere conventen, die zich aangaande Corpus Christi verdienstelijk hadden gemaakt, als blijk van bijzondere vriendschap werden begiftigd. Ook dit droeg niet weinig bij, om het Keulsche convent in hoogen eere te brengen, waarin het ook voortdurend bleef, zoodat in 1584 de Benedictyner-abt van Deutz, die in den Truchsesiaanschen strijd er zijn klooster bij had inge-

---

[1]) Ullmann II. p. 387.

[2]) Beninga p. 657.

[3]) Chron. Agn. p. 107. Zie over dit convent, Zungus II. p. 552 sqq. Annal. Noves. p. 586, 599, 603, 651 sq. Miraeus, Canon. Reg. orig. cap. 13 en p. 189. Oudh. v. Dev. II. p. 155.

schoten, zich met Corpus Christi wilde vereenigen, wat nogtans door den prior superior Marcellus Lentius werd tegengehouden. Toen na het jaar 1605 het kapittel van Windesheim op Zuid-Nederlandschen bodem weer herrees, werd Corpus Christi de hoofdzetel der congregatie. In de eerstvolgende jaren werden op nieuw een vijftal kloosters bij Windesheim ingelijfd. Daartoe behoorde het St. Pieters-convent te Dalem [1]), onder het bisdom van Paderborn, waarin oorspronkelijk nonnen woonden, die aan Bodike onderworpen waren maar in 1429 door reguliere kanunniken vervangen werden. Aan velerlei bezittingen, inzonderheid aan een grooten veestapel ontbrak het niet, zoodat de vervallen gebouwen spoedig door nieuwe werden vervangen, en het klooster in het bezit kwam van eene groote kerk. De religie bloeide er aanvankelijk zeer, maar slechts kort mocht het met eere als lid der Windesheimsche congregatie, waarbij het tusschen 1451 en 1454 werd ingelijfd, worden genoemd, want nog Busch kon getuigen dat de tucht en religie er te loor gingen, toen men nalatig werd in de inachtneming van het vijfdaagsche capitulum culparum. Loffelijker kweten zich de regulieren van 't S. Nicolaas-klooster te Trutenhusen bij Straatsburg [2]), sinds het in 1454 van Bodike uit hervormd en bevolkt werd. De vorige conventualen toch, hadden het voor 't meerendeel verlaten, toen het gedurig aan den moedwil der praedones Armeniaci, (in de landtaal: „die arme Geken") die onder hun aanvoerder Delphinus sinds 1444 den Elzas onveilig maakten, blootstond. Arnold Huls herbouwde de vervallen woningen, daarin door Berthold uit Mariëngaarde bij Worms geholpen, en de opneming bij Windesheim volgde weldra. Het bleef tot zijn ondergang in 1520, toen de oproerige Elzasserboeren het verwoestten, een vromen zin bewaren, waarna de goederen weder in bezit kwamen, van het geslacht der Lanspergen, die het in 1181 hadden gesticht. Terzelfder tijd werd het S. Pancratius-klooster te Hamerslebe [3]) in

---

[1]) Reform. Monast. p. 484. Zungus, II. p. 365. Oudh. v. Dev. II. p. 156.

[2]) Zie Zungus, II. p. 612 sq. Reform. Monast. p. 483. Oudh. v. Dev. II. p. 157. Miraeus, Canon. orig. cap. 13.

[3]) Reform. Monast. p. 833 sq. cfr. p. 489. Zungus, II. p. 441 sqq. Oudh. v. Dev. II. p. 158.

de diocese van Halberstadt opgenomen, waarvan de hervorming was opgedragen aan Richenberg's prior Johan Havekenschede van Cusfeld. Ving hij daarmee in 1452 aan, een jaar later stelde hij er Everard Lochte aan tot prior, die even als zijn opvolger, de tucht herstelde, de verpande landerijen inloste, de gebouwen vernieuwde en het tot stoffelijken en geestelijken bloei bracht. Had de incorporatie bij Windesheim eenig bezwaar ondervonden, omdat er zich al te dichtbij een nonnenklooster bevond, nadat dit door den bisschop werd verplaatst, vond die inlijving omstreeks 1455 plaats. Sinds bloeide er de religie en weerstond den storm der geloofsverandering. Tot de bedoelde conventen behoorde voorts het H. Geest-klooster te Uden [1]) of Udenheim, in 't land van Kleef, in 1456 door den Utrechtschen proost Hendrik Raas gesticht, en vermoedelijk door kloosterlingen van den Agnietenberg bevolkt; de eerste rector altans was Jacob Kluit, een regulier uit dat klooster, die er reeds in 1458 stierf. Later schijnen de kanunniken hun convent met het naburig Graciëndal te hebben verwisseld, doch dit werd reeds tien jaren later in 1590 verwoest en de Windesheimers keerden naar Uden terug. Sinds 1458 telde Windesheim ook de aloude stichting van Frederik Barbarossa, het klooster S. Johannes den Dooper te Rebdorp [2]), in de diocese van Eichstadt onder zijne leden. Dit was te danken aan de bemoejingen van Eichstadt's bisschop Johan de Quercu, die het klooster Mariëngaerde te Worms bezoekende, getroffen werd door den religieusen zin, die aldaar heerschte. Fraters uit Bodike hervormden het en sedert bloeiden er de zeden en de wetenschappen. Schoon met Windesheim vereenigd, behield de prior er de praerogativa der bisschoppelijke insigniën, mijter en staf. Met eere wordt hier prior Chilianus Leib genoemd, die zeer bedreven was in Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch en een en ander in de volkstaal schreef tegen de opkomende Lutherij, waarvan hij ook zijne regulieren vrij wist te houden. Waren het regulieren uit het Maria-klooster bij Coblentz, wellicht onder toezicht van

---

[1]) Zungus, II. p. 375 sq. Chron. Agn. p. 119. Oudh. v. Dev. II. p. 158.

[2]) Zie Zungus, II. p. 682 sq. Reform. Monast. p. 483. Annal. Noves. p. 559. Oudh. v. Dev. II. p. 159.

Bodikes prior [1]), die in 1456 het te Eversclusen bij Trier ontstane Maria-klooster [2]) naar den regel van Windesheim inrichtten, en wel zoo voortreffelijk dat de kloostertucht er goed bewaard bleef en het convent zeer in bloei toenam, ook het Irenaeusklooster te Marbach in het bisdom Straatsburg behoefde maar al te zeer de dienende hand van Bodikes prior tot herstelling der vervallene tucht. In 1440 sloeg Arnold Huls daaraan de hand, maar niet vroeger dan 1462 werd het bij Windesheim ingelijfd. Toen keerden bloei en welvaart weder, en het recht van den prior om den bisschoppelijken mijter en staf te voeren verhoogde niet weinig den luister. Of het juist is dat omstreeks het jaar 1585 de tucht er geheel verviel en wel door toedoen van prior Werner Titianus, die tot prior van Corpus Christi te Keulen gekozen, Marbach in berooiden staat achtergelaten, voor geen plaatsvervanger zorg gedragen en zelf al het gereede geld met zich genomen zou hebben [3]), mag wel eenigszins worden betwijfeld, waar wij elders vernemen, dat hij niet dan ongaarne Marbach verliet [4]), terwijl hij zich voorts in de zaak der samensmelting van het klooster Nuis, waar hij professie deed, met Corpus Christi, als een ijverig behartiger van de belangen van Nuis deed kennen tegenover den prior superior Marcellus Lentius. Lang bleef er het hoofd van den Apostel Matthaeus als een kloosterreliek bewaard, maar in 1613 werd het aan den Aartshertog Albertus van Oostenrijk vereerd, die een gouden kelk van groote waarde, daarvoor als tegengeschenk gaf [5]). Onder het bisdom Würzburg werden spoedig achter elkander een tweetal kloosters met Windesheim verbonden. Het waren het onlangs gestichte, aan Maria toegewijde klooster te Birkelingen [6]) en het reeds zeer oude Leonardus-klooster te Basel. Van het eerste valt niets mede te deelen, dan dat de

---

[1]) Zungus, II. p. 572 Cfr. Reform. Monast. p. 483.

[2]) Zie Zungus, II. p. 556 sqq. Oudh. v. Dev. II. p. 161.

[3]) Zungus, II. p. 577 sq.

[4]) Annal. Noves. p. 669. Zie over Marbach, Zungus, II. p. 576 sqq. Annal Noves. p. 588, 670 sq. Helyot, II. p. 106 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 163. H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

[5]) Miraeus, Canonic. Reg. Orig. Cap. 13.

[6]) Oudh. v. Dev. II. p. 164. Reform. Monast. p. 483.

incorporatie ongeveer in 1463 gesteld moet worden, terwijl ons van het Baselsche convent ter oore kwam, dat het door den prior van Bodike tot de hervorming werd gebracht. Reeds voor dien tijd had het aanmerkelijke bezittingen, die sinds de incorporatie nog toenamen. Niet minder bloeide er het geestelijk leven, en telde men onder de conventualen vele mannen van wetenschap. Het licht der kerkhervorming vond hier een goed onthaal, zoodat de regulieren in 1527 eenparig het nieuwe geloof aannamen, het klooster met al zijne bezittingen aan den raad der stad overdroegen, en uit eigen aandrift een einde maakten aan zijn bestaan [1]). Nog voor 1465 volgde het Christina-klooster te Iterwile [2]) bij Straatsburg, waarover de zeer weinige bescheiden nog zeer onduidelijk zijn bovendien, en het klooster van Johannes den Dooper te Volkerinkhusen [3]), in de diocese van Paderborn. De graaf van Waldeck verdreef de nonnen en droeg aan Herman van Molenbeke de hervorming op, Hij kweet zich naarstig van zijne taak. Behalve een viertal fraters, zond hij er koorboeken en kerkgereedschappen, vee en landbouwwerktuigen heen, en stelde er Lambert van Buren tot rector aan, die, nadat de incorporatie door toedoen van Johannes Busch tot stand was gekomen, er het prioraat bekleedde en zijne regulieren een vroom religieus leven deed leiden. Reeds voor 1538 was Iterwile door de kerkhervorming opgeheven, 't zij de fraters het voorbeeld van die te Basel volgden, 't zij zij moesten wijken voor de opkomende macht der Lutherij, terwijl ook Volkerinkhusen in die dagen te niet ging [4]). Niet anders ging het met het Maria Magdalena-klooster te Frankendaal [5]) onder 't bisdom van Worms. Het dagteekende van 1135 en was omstreeks 1461 door den prior van Bodike hervormd en

---

[1]) Zungus, II. p. 655. Oudh. v. Dev. II. p. 164 sqq. Reform. Monast. p. 483. H. S. 11982 der Bourg. Bibl.

[2]) Zungus, II. p. 572. Oudh. v. Dev. II. p. 166.

[3]) Reform. Monast. p. 484. Zungus, II. p. 614 sq. Oudh. v. Dev. II. p. 167.

[4]) H. S. 11982 der Bourg. Bibl., waar Johan Gysen van Balen in de kapittelrede van 1538 den ondergang van dit en andere conventen vermeldt.

[5]) Zungus, II. p. 562 sq. Ann. Noves. p. 562. Oudh. v. Dev. II. p. 167. Miraeus, Can. Orig. Cap. 13 en 67. H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

vereenigd met een naburig nonnen-convent. Daardoor verkreeg het vrij aanzienlijke inkomsten, zoodat het omstreeks 1465 veilig onder Windesheim kon worden opgenomen en sedert in bloei toenam. Toch drong reeds vroegtijdig de Lutherij hier binnen, zoodat de Windesheimsche paters uit de verschillende kloosters van Braband eenige fraters naar de bedreigde gestichten in Duitschland zonden, van welken Petrus Juecht uit Sevenbron naar Frankendaal toog. De maatregel baatte hier echter weinig. In 1562 toch werd het klooster, vermoedelijk door de conventualen zelve, aan den keurvorst van den Paltz verkocht, die het tot eene versterkte stad, welke de Calvinisten tot wijkplaats verstrekte, uitbouwde.

Onder het Aartsbisdom van Maintz ontmoeten wij vervolgens het Maria-convent te Zwabenheim [1]), en dat van S. Christoffel te Ravensbergen [2]), wier incorporatie ongeveer ten jare 1468 zal hebben plaats gevonden, nadat beiden door kloosterlingen uit Bodike naar den regel van Windesheim waren ingericht. Hebben wij met Zungus te klagen over gemis aan berichten aangaande het laatste, — de prior superior was zoo onheusch hem de gevraagde narichten met betrekking tot menig convent te weigeren, — wij kunnen niet beslissen op grond waarvan hij beweert, dat de priors van Ravensbergen niet ten generale kapittel werden opgeroepen, noch ook waarom dit klooster in de wandeling de „residentie" genoemd werd. Ook over Zwabenheim zijn ons geen verdere berichten geworden, dan die welke de overoude stichting door Graaf Eberhard van Spanheim betreffen. Weinig meer kwam ons ter oore van het Maria's-klooster in 't Zand bij Stralen [3]), in 't latere bisdom Roermond, al werd het niet bij de geloofsverandering vernietigd, evenals het S. Maartens-klooster te Turgau in de diocese van Constanz [4]). Vermoedelijk is dit laatste wel hetzelfde convent, door Zungus met dat van Zoldelfingen verward, in welk geval het oorspronkelijk een zeer oud klooster

---

[1]) Zungus, II. p. 596 sq. Reform. Monast. p. 483. Oudh. v. Dev. II. p. 168.

[2]) „ II. p. 597. Reform. Monast. p. 483. Oudh. v. Dev. II. p. 168

[3]) „ II. p. 341. Oudh. v. Dev. II. p. 168 sq.

[4]) Oudh. v. Dev. II. p. 169. Zungus, II. p. 633. H. S. 11982, waar het Mons Turicensis heet.

van Benedictijner-nonnen was, die in 1263 door Seculiere kanunniken werden vervangen en in 1477 onder goedkeuring van Sixtus IV door de mannen van Windesheim werden hervormd en bij de congregatie ingelijfd, er loffelijk leefden, maar in 1538 reeds waren verdreven. Evenmin valt het met juistheid te bepalen, wanneer het klooster „Corpus Christi" te Bloemenberg [1]) in de diocese van Paderborn, dat door liefdegiften was opgebouwd, door Molebeke's prior Herman van Stralen, bij Windesheim is ingelijfd. Diezelfde onzekerheid heerscht ook ten aanzien van de beiden onder 't bisdom van Constanz gelegene conventen, dat van St. Maarten te Zindelfinge [2]) en Maria Montifragorum te Berenberch [3]). Zekerder is het, dat het laatstgenoemde reeds in 1538 door den invloed der geloofsverandering voor Windesheim's kapittel was verloren gegaan [4]), evenals het S. Laurens-convent te Hisse [5]) in de diocese van Metz. Aan Segeberge's prior, Johan Walberg, had Windesheim de reformatie van het Maria-klooster te Bordesholm [6]) bij Bremen te danken, maar toch moet het eerst later in de congregatie zijn opgenomen, even als het aan Johannes den Dooper toegewijde klooster te Merkeshusen [7]) in de diocese van Maintz. Ging ook dit voor de moederkerk verloren, toen Philips, Landgraaf van Hessen, de regulieren in 1527 uit zijn gebied verdreef en het klooster inrichtte voor een oude vrouwenhuis, het S. Georgeklooster te Sambach [8]) in het bisdom van Regensburg, was in den aanvang der 17e eeuw, door bijna alle conventualen verlaten, zoodat het op verzoek van den prior in eene parochie werd herschapen en Paulus V een deel der inkomsten aan de Augustijner Eremiten en een ander deel aan de Universiteit van Ingolstadt toewees. Volslagen onbekendheid eindelijk heerscht ten aanzien

---

[1]) Reform. Monast. p. 483. Zungus, II. p. 323. Oudh. v. Dev. II. p. 169.

[2]) Zungus, II. p. 656. Oudh. v. Dev. II. p. 169.

[3]) Catalogus Monast. achter de gedrukte statuten van Windesheim van 1553. Wellicht is het het door Zungus (II. p. 653) genoemde klooster Intermontense.

[4]) H. S. 11982 der Bourg. Bibl.

[5]) Zungus, II. p. 125. Oudh. v. Dev. II. p. 169.

[6]) Reform. Monast. p. 486. Zungus II. p. 389. Oudh. v. Dev. II. p. 169.

[7]) Oudh. v. Dev. II. p. 170 sq.

[8]) Zungus, II. p. 741. Oudh. v. Dev. II. p. 171.

van het klooster Mariënberg bij den vloed Jason [1]) in het bisdom Kamin. Zungus meent dat het te voren niet onaanzienlijk geweest zal zijn, maar door de Luthersgezinden zal zijn opgeheven en den grondslag zal hebben gelegd tot het stadje Mariënberg, maar waar de vloed Jason ten eenenmale onbekend is, rust deze gissing op lossen grond. De incorporatie van al deze conventen mag men veilig stellen voor het einde der 15e eeuw; niet alleen toch werden velen dezer reeds spoedig door de kerkhervorming vernietigd, maar de eerste jaren der 16e eeuw waren, bij het gespannen verlangen, waarmeê de Christenheid naar ingrijpender hervorming op kerkelijk gebied uitzag, weinig geschikt tot het opnemen van nieuwe kloosters in eene congregatie, die al meer en meer hare machteloosheid begon te toonen tot bevrediging van de godsdienstige behoeften der Christenwereld. De kloostervereeniging van Windesheim had dan ook in de laatste jaren der 15e eeuw haar grootste uitbreiding bereikt. Toch zou deze nog grooter geweest zijn, indien de pogingen om het kapittel van Neuwerk met Windesheim te vereenigen, geen schipbreuk hadden geleden. De daartoe aangeknoopte onderhandelingen voerden tot geen gewenscht resultaat. De vaders van Windesheim hadden ernstige bezwaren, toen omstreeks 1465 op aandrang van Maagdenburgs bisschop, Johan van Beijeren, het verzoek tot inlijving bij het generaal kapittel werd ingediend, waartoe Johannes Busch, toen voor de tweede maal prior te Sulta, op 's bisschops kosten naar Windesheim gezonden werd. De vereenigde prioren oordeelden het beter dat het kapittel van Neuwerk een op zich zelf staand geheel bleef, en daar het reeds in 't genot was der Windesheimsche privilegiën, bleef wat het was: eene zustervereeniging. Men was toch beducht, dat het de proosten dezer kloosters, meestal machtige en aanzienlijke prelaten, op den duur niet naar den zin zou wezen, niet alleen hun titel af te leggen, maar zich ook aan de paters van Windesheim te onderwerpen. Een ander bezwaar bestond daarin, dat aan vele conventen parochiekerken en groote diakonaten waren verbonden, die te veel zorgen en bemoeiingen vereischten, dan dat de proosten zich zoo geheel aan het bestuur van 't convent, waarover zij gesteld waren, konden wijden, als

[1]) Zungus, II. p. 485. Oudh. v. Dev. II. p. 172.

de Windesheimers dit van hunne prioren eischten; bovendien streed dit tegen de statuten, en terwijl bovendien de conventualen van 't kapittel van Neuwerk niet geheel vrij werden geacht van zekere laxiteit, werd de incorporatie onraadzaam gerekend. Toch werden er zekere betrekkingen tusschen beide kapittels vastgesteld. Neuwerk had reeds de statuten van Windesheim overgenomen behoudens eenige wijzigingen, waartoe het behoud van den titel van proost, van de organa, campanae magnae en birretae behoorden. Wederkeerig zouden de beide congregaties zich op de respective kapittelvergaderingen van Windesheim en Neuwerk doen vertegenwoordigen, en de afgevaardigde van Windesheim benoemd kunnen worden tot visitator der Neuwerksche conventen.

Ware die vereeniging tot stand gekomen, de congregatie ware met een twintigtal kloosters in Saxen, Meiszen en Thuringen vermeerderd, die op last van Nicolaas van Cusa hervormd werden en daarna van het kapittel van Neuwerk deel uitmaakten [1]). Evenzeer zouden wij nog een grooter aantal hebben te noemen, indien wij ook melding wilden maken van een drietal mannen- en evenzoo vele vrouwenkloosters, die zich bij Windesheim aansloten, nadat het kapittel in het begin der 17e eeuw weder eenigszins hersteld werd. Het waren de conventen te Buechenberg in de diocese van Constanz, het klooster S. Jorisberg bij Goslar en dat van Johannes de Dooper bij Halberstadt, welke twee laatste voorheen tot Neuwerk behoorden, maar toen dit bij de kerkhervorming te niet ging, zich tot Windesheim wendden, en verder de kanunnikessengestichten van S. Pieter te Heyningen en 't H. kruis te Dorstadt, beide in de diocese van Hildesheim, benevens het klooster van Maria's Presentatie te Oostmaal bij Antwerpen [2]). Doch over dezen zwijgen wij, omdat zij eerst tot Windesheim in betrekking stonden in een tijd, dat deze congregatie hare beteekenis voor ons vaderland reeds geheel, en in 't algemeen voor een groot deel verloren had. Slaan wij nu een rugwaartschen blik op deze conventen op Duitschen bodem,

---

[1]) Zie Reform. Monast. p. 821 sqq. en 947 sqq. Oudh. v. Dev. II. p. 107 sq.

[2]) Zie Oudh. v. Dev. II. p. 172 en 188 sqq. Zungus, II. p. 424 sq, 454 sq. 633, 149, 401 sq. 446 sq. Reform. Monast. p. 829 sqq. 880 sqq. 903 sq.

dan zijn zij voor het meerendeel ons het bewijs van den volhardenden arbeid der mannen van Windesheim; en mocht niet alomme de tot stand gebrachte hervorming ongeschonden blijven bewaard, wij treffen doorgaande de loffelijke getuigenis aan, dat tucht en religie bloeiden binnen de muren dezer kloosters, waarom de congregatie van Windesheim ook ter wille harer uitspruitsels in de diocesen van Duitschland achting en eerbied verdiende. Vele aanzienlijke gestichten telde de congregatie aldaar, bloeiend niet alleen door uiterlijke welvaart, maar ook door vromen zin, liefde voor de wetenschap en vurige begeerte naar verbetering van het in zoovele opzichten verbasterde leven der moederkerk. Reeds alleen door daarop te wijzen, getuigde de congregatie ook hier van haar reformatorischen zin, en heeft bewust of onbewust behoeften wakker geschud en begeerten doen ontstaan, die eerst door een nieuw tijdperk in den godsdienstigen ontwikkelingsgang der menschheid konden worden bevredigd. Zoo werkte zij ook mede om den nieuwen dag aan de kimmen te doen verrijzen, en het verwondert ons niet, dat waar deze aanbreekt, hij ook door menigen kloosterling dezer congregatie met blijdschap werd begroet.

Hoofdstuk VI.

KLOOSTERS ONDER DE VISITATIE VAN HET KAPITTEL VAN WINDESHEIM STAANDE, SCHOON DAARBIJ NIET INGELIJFD.

In 1436 verscheen de bulle van Eugenius IV, waarbij het aan de congregatie verboden werd voortaan vrouwenkloosters te incorporeeren [1]). Het schijnt dat het verzoek daartoe van het generaal kapittel zelve is uitgegaan, naar aanleiding van eenige oneenigheden over de vestiging en wijding van het vrouwenklooster Nazareth bij Beverwijk, oneenigheden die ongetwijfeld haar grond vonden in de half staatkundige, half kerkelijke ver-

---

[1]) Zie H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 35.

deeldheden van het bisschoppelijk schisma. Wij vernemen altans dat het kapittel geen verlof tot Nazareth's inlijving verleende en aan zijne ondergeschikte prioren verbood, om voortaan over de incorporatie van kanunnikessenkloosters een enkel woord te reppen, zelfs al gaf de bisschop tot zulk eene inlijving verlof [1]). Die bepaling nam evenwel niet weg, dat de vele privilegiën van Windesheim met een begeerig oog door menig vrouwen-convent werden gadegeslagen en deze met het uitzicht op het deelgenootschap daaraan, zich onder de visitatie van Windesheim stelden, waardoor zij hunne rectoren en biechtvaders uit eenig gesticht der congregatie verkregen. Het eigenbelang was ongetwijfeld meermalen daarbij in het spel. Toch zouden wij onbillijk zijn, indien wij voorbij konden zien, dat niet zeldzaam edeler beweegredenen zulk eene betrekking tot Windesheim wenschelijk maakten. Waar het religieuse leven dezer congregatie, meer dan ergens elders, een zuiver karakter droeg, en het kloosterleven zeldzaam in reiner gestalte voor den dag trad, zagen kloosterlingen, die een hart hadden voor ware devotie, aan niemand liever hunne geestelijke belangen toevertrouwd dan aan de mannen van Windesheim. Onder dit toezicht stonden de zusters van het Bosklooster bij Zwolle [2]) en van het Maria Magdalena-convent te Bommel, die Griete Greven uit Diepenveen tot priorin hadden van 1418 tot 1443 en door de priors van Eemsteijn werden gevisiteerd [3]). Evenzoo hadden de priors van het klooster Sion te Beverwijk het bestuur over de kanunnikessen in het klooster Nazareth aldaar [4]) en stelden er den biechtvader aan, ontsloegen zoo noodig, de priores en investieerden er de nonnen. Desgelijks stonden te Amsterdam de Reguliere kanunnikessen van het S. Geertruid- en het S. Catharina-klooster onder het oppertoezicht der Windesheimsche congregatie, sinds Paus Sixtus IV in 1475 daartoe verlof gaf en de prior van het S. Jans-klooster werd aangesteld om dit toezicht uit te oefenen, door er de non-

---

[1]) Reform. Monast. p. 908.

[2]) Zie Oudh. v. Dev. II. p. 206.

[3]) „ „ „ Utrecht III. p. 4. Schotel, in de Europa van 1859. Afl. 11, p. 138. Vita Elizabethae de Heenvliet bij Matthaeus.

[4]) Reform. Monast. p. 909. Römer I. p. 361. Oudh. v. Kennemerl. I. p. 366 sq.

nen te kleeden, de wijding te geven, den biechtvader aan te stellen, en deze conventen de voorrechten van Windesheim te verleenen, evenals of zij bij dit kapittel waren ingelijfd [1]). Wij hebben hier nog aan toe voegen dat ook het S. Agnesklooster te Gorinchem zijne rectors uit de conventen der Windesheimsche congregatie ontving, van welke de laatste, de bekende Johan van Oosterwijk was uit het klooster bij den Briel, die als een der negentien Gorinchemsche martelaren, als het slachtoffer der Geuzenwoede viel [2]). Onder dat zelfde toezicht troffen wij niet weinig vrouwen-kloosters op Belgisch grondgebied aan, die uit de kloosters Sevenbron, Groenendaal en andere, hunne rectors en confessors hadden. Daartoe behoorden het klooster Vredendaal bij Heijendonk, dat later naar Calfoort werd verplaatst, het S. Elisabethsconvent te Brussel, dat van Emmaus bij Bergen, Syon bij Antwerpen, het klooster Donsa, Mariëndal te Diest en het dusgenaamde „conventum ad quercetum"; evenzoo ook het Magdalena-klooster te Antwerpen en Bethanië te Brussel, beide door poenitentie-zusters van de derde orde van S. Franciscus bewoond [3]). Zoo ook vonden wij enkele conventen in Duitschland genoemd, die in dezelfde betrekking tot Windesheim stonden. Als zoodanig kwamen ons voor de kloosters te Stederborch [4]), Heijningen [5]), Berich, Hildesheim [6]) en Heldassen. In een tractaat over de simonie der religieusen [7]) toch, wordt de vraag toestemmend beantwoord of zulke kloosters, die in Windesheim's voorrechten deelen zonder ingelijfd te zijn, ook geabsolveerd kunnen worden van de schuld der simonie, en dit verlof, krachtens de bulle van Alexander VI van 1499, op bovengemelde conventen toegepast, even als op het Bosklooster te Zwolle „ac si illis

---

[1]) Le Long, Hist. der Reform. te Amsterd. p. 385 sq. Römer, I p. 360.

[2]) Oudh. v. Utrecht, II p. 628 sqq.

[3]) H. S. 11985 der Bourgond. Bibl. noemt in den Catalogus fratrum verscheidene conventualen die in deze verschillende vrouwengestichten het rectoraat waarnamen.

[4]) Reform. Monast. p. 885.

[5]) Reform. Monast. p. 880 sqq.

[6]) Reform. Monast. 869 sq.

[7]) Voorkomende achter het door mij gebruikte exemplaar der Constitut. Wind. van 1553, waarschijnlijk geschreven door Corn. Beck van Utrecht.

„specialiter concessa fuissent." Niet altijd evenwel had het kapittel van Windesheim reden van tevredenheid over deze zustergestichten. Zij waren vaak een bron van kwelling voor de mannen die er werden heengezonden om het rectoraat te bekleeden. De treurige ervaringen, die een Frederik van Heijlo opdeed in de vrouwengestichten te Warmond, Leiden en Beverwijk [1]), en hem straks aanleiding gaven tot het schrijven van meer dan een opstel of brief „de regimine sororum" [2]), ondervonden ook anderen, en deden den regulier van Sevenbron, Hendrik van der Tommen, rector van de Maria Magdalena-zusters te Antwerpen, die slechts ondank had ingeoogst voor zijn goed en degelijk bestuur, uitbarsten in de klacht:

„Gratia nulla perit nisi gratia sola sororum,
„Sic fuit, est et erit, ondanck in fine laborum."

Niet anders waren de ervaringen van Johannes Schildemans bij de nonnen te Heijendonk, die hem willekeurig ontsloegen, terwijl voorts de kloosterkronijken overvloeien van soortgelijke berichten [3]). Toch was dit nog voor het minste, dat de zusters het hunnen rector zoo dikwijls lastig maakten en het verblijf in haar midden, voor hem eene bron werd van velerlei lijden. De godvruchtige versterkt zich te meer te midden der gevaren, maar de zwakke en weinig zelfstandige mensch wordt niet zeldzaam door deze meegesleept. Zoo ging het ook met menigen rector der nonnenkloosters. Sevenbron had eenmaal in Hendrik de Kock een vroom en ernstig regulier; het ambt van procurator was hem opgedragen; welhaast nam hij deel aan de hervorming der kloostertucht in 't convent van Oignies bij Namen [4]) en werd er supprior. Na zijn werk met lof te hebben volbracht, werd hem de zorg en 't bestuur der Heijendonksche nonnen toevertrouwd, om in 1523 met het prioraat van zijn eigen klooster te worden bekleed. Maar nauwelijks zijn twee jaren voorbij en is

---

[1]) Zie Pools dissertatie, p. 12 sqq.
[2]) Afgedrukt bij Pool, p. 52—85.
[3]) Zie H. S. 11985 der Bourg. Bibl.
[4]) Hist. Septif. cap. 14 cfr. cap. 17.

het rectoraat der nonnen te Heijendonk op nieuw vacant geworden, of de eens zoo kloeke en degelijke man, verlangt terug te keeren tot het weekelijke leven onder de zusters, en met het rectoraat op nieuw te worden bekleed. Zoo bleek het welk een nadeeligen invloed zijn verblijf had uitgeoefend op de meer gestrenge kloosterzeden van weleer, en kwalijk weet onze berichtgever woorden te vinden, om zijne afkeuring daarover te kennen te geven [1]). „Ik weet niet — zoo schrijft hij — of grooter pest, den heili„gen godsdienst kan weêrvaren dan dat grijsaards of jonge mannen, „aan hun klooster ontrukt en in de zorgen over de nonnen gewik„keld, het weekelijke vrouwenleven overnemen en daardoor zoozeer „ontzenuwen, dat zij later voor niets meer deugen dan om in „trage rust en vrouwelijke verwijfdheid hun leven door te bren„gen." Een' zeldzaamheid was het indien iemand aan dezen schadelijken invloed ontkwam, en opzettelijke vermelding viel daarom aan Aegidius de Waal ten deel, die 28 jaar lang rector der nonnen te Antwerpen was, maar zonder daardoor te verweekelijken. Geen wonder dat het oordeel over de rectorsbetrekking in de nonnenconventen weinig gunstig kon zijn, waar zij zoo hoogst nadeelig werkte op menigen kloosterling. Het oordeel van den Luikschen bisschop, Everard van der Mark, „dat wie belast „geweest was met het bestuur over een vrouwenconvent, voor „ieder ander ambt ongeschikt was". was dan ook in den regel maar al te waar. En het dunkt mij daarom ook boven allen twijfel verheven, dat deze betrekking van vele vrouwenkloosters tot het kapittel van Windesheim, het toenemend verval der congregatie in de hand hebben gewerkt.

Wij zijn hiermede aan het einde gekomen onzer kennisneming van de uitwendige lotgevallen der Windesheimsche kloosters. Door een aantal kloosterpoorten traden wij binnen en vertoefden inzonderheid lang op Noord-Nederlandschen bodem. Dat kloosterbezoek zou ons nog langer hebben beziggehouden, indien evenzoo aan elk der Belgische en Duitsche conventen eene afzonderlijke beschouwing ware gewijd geworden. De belangrijkheid daarvan zou echter die meerdere uitvoerigheid niet hebben ver-

---

[1]) H. S. 11985 der Bourg. Bibl. in decursu priorum.

goed. Slechts in zooverre toch die conventen in betrekking stonden tot het kapittel van Windesheim of daarvan deel uitmaakten, mochten zij ons belangstelling inboezemen en worden beschouwd. Daarom werd van de lotgevallen dezer conventen, vóór dat zij met Windesheim verbonden waren, niet dan met een enkel woord gewag gemaakt. En terwijl juist die voorgeschiedenis, aan hunne incorporatie voorafgaande, somtijds met groote uitvoerigheid in het werk van Zungus en elders werd geboekt, waren de berichten, het tijdvak hunner vereeniging met Windesheim betreffende, te schaarsch, dan dat eene afzonderlijke behandeling de moeite zou hebben geloond. Daarom meende ik mij tot een meer algemeen overzicht van de Belgische en Duitsche kloosters der congregatie te moeten bepalen. Nogtans mag dit voldoende zijn geweest, om te doen zien, hoe ook buiten de grenzen van ons vaderland de 15de eeuw een tijdperk was, waarin hoogere behoeften aan zedelijkheid, godsvrucht en wetenschappelijke ontwikkeling, doordrongen tot binnen die muren, waar, onder het masker van godsdienst of wel open en onbeschaamd, onreinheid en zonde hare tenten hadden opgeslagen. Dat tijdperk was de eerste schemering van een nieuwen morgen. Men zag verlangend uit naar de verkwikkende zonnewarmte. Men voelde het ledig der doodsche vormen en de wensch om deze met nieuw leven te bezielen ontwaakte in veler hart. Men geloofde daarbij aan de levensvatbaarheid er van, en de lof mag allerminst de zonen en dochteren van het kapittel van Windesheim worden onthouden, naar de mate van hunne inzichten in de eischen van het godsdienstig en zedelijk leven, dit naar vermogen te hebben bevorderd. Eerst aan de volgende eeuw was het voorbehouden in het licht te stellen, dat men geen nieuwe lappen zet op een oud kleed. De doodsbeenderen van Ezechiël worden slechts levend in een visioen.

TWEEDE AFDEELING.

Hoofdstuk VII.

INWENDIGE INRICHTING DER KLOOSTER-VEREENIGING VAN WINDESHEIM.

De waarde van het individu hangt niet af van het lot dat hem weervaart, de plek waar hij geboren is, de uitwendige geschiedenis van zijn leven, maar wordt bepaald door de gezindheden die hem kenmerken, den geest die uit zijne daden spreekt, de beginselen waardoor hij geleid wordt. Ditzelfde geldt ook van iéder volk en van elke vereeniging op maatschappelijk, staatkundig of godsdienstig gebied. Wat zij zijn, zijn zij krachtens het karakter dat zij dragen. De plaats, die zij innemen in het historisch verband der verschijnselen, danken zij aan de meerdere of mindere edelaardigheid hunner beginselen, het helder bewustzijn omtrent hetgeen zij wilden, den ernst waarmee zij hebben gearbeid.

De innerlijke geschiedenis van de congregatie van Windesheim maakt daarom niet het minst belangrijk gedeelte van dezen arbeid uit. Zij zal ons moeten inlichten omtrent het wezenlijk nut dat zij der algemeen zedelijke en godsdienstige beschaving heeft aangebracht. Maar ook op dit terrein levert ons onderzoek tevens de meeste moeielijkheden op. Eigenaardige bezwaren doen zich hierbij op. Tot het bepalen van den invloed, door eenig verschijnsel in den loop der eeuwen uitgeoefend op het maatschappelijk, staatkundig, kerkelijk of godsdienstig leven, staat in het algemeen geen andere weg open dan die der deductie. Ook de

innerlijke geschiedenis van den zegen door Windesheim's kloostervereeniging aangebracht, van den troost door haar aan veler gemoed geschonken, van het licht dat zij heeft onstoken, van de terugbrenging van menigen afgedwaalde op het pad der deugd, is voorbijgegaan, zonder in marmer of goud te zijn vereeuwigd. Wat daarom die vrucht voor het zedelijk en godsdienstig leven, die invloed op de algemeene maatschappelijke ontwikkeling moet geweest zijn, kan meerendeels niet anders dan worden afgeleid uit den geest die haar werken beheerschte en het standpunt waarop zij zich plaatste. Wel ontbreekt het ons niet aan berichten aangaande het aanvankelijk welslagen harer hervormingspogingen in tal van kloosters, maar minder dan men zou verwachten is het ons bekend geworden in welke mate die hervormingen òf stand hielden òf meer dan uitwendige bekeeringen waren. Wij willen daarbij niet vergeten, dat nagenoeg al wat ons van de vruchtbaarheid van den arbeid der Windesheimsche kloosterlingen is meegedeeld, uit de pen is gevloeid van mannen, die èn tot die congregatie behoorden èn een werkzaam aandeel aan haren arbeid hebben genomen, zoodat als zij met groote zelfvoldoening van de verkregen resultaten spreken, de zeer natuurlijke vooringenomenheid met eene vereeniging, die zij liefhadden, in rekening moet worden gebracht. Ook ontbreekt het ons niet aan geschriften van de voortreffelijksten harer zonen, als een Hendrik Mande, Gerlach Peterse, Joannes Busch en anderen, maar aan de eene zijde staan deze documenten te na aan den tijd waarin de congregatie het krachtigst werkzaam was, om met volkomen gewisheid van de vruchten te gewagen die het uitgestrooide zaad heeft voorgebracht, en aan den anderen kant bleef een ongelijk grooter aantal geestesvoortbrengselen ons onbekend, omdat zij deels verloren gingen, deels ontoegankelijk zijn. Het valt uit dien hoofde niet licht, met juistheid te bepalen, welk aandeel de congregatie had in de algemeen zedelijke, godsdienstige en wetenschappelijke ontwikkeling der 15de en 16de eeuw. De geschiedvorscher mag zich daarom gelukkig achten, indien het hem gelukt een totaal indruk te ontvangen en weertegeven van den zegen door Windesheim's congregatie verspreid en den invloed door haar uitgeoefend, al is het hem niet vergund overal in bijzonderheden aftedalen.

In het verdere gedeelte van ons onderzoek hebben wij daarom een blik te slaan op de innerlijke inrichting der congregatie in 't algemeen en der kloosters in het bijzonder, ons rekenschap te geven van de betrekking waarin zij stond tot de broeders van Geert Groote, de heeren des lands, de hoogere en lagere geestelijkheid en de kloosterlingen van andere orden, maar ook acht te geven op hetgeen zij op het gebied van de wetenschap heeft voortgebracht en tot bevordering van godsdienst en zedelijkheid heeft gedaan.

Wanneer wij een blik slaan op de inwendige inrichting der Windesheimsche kloosters, dan wordt onze aandacht achtereenvolgens gevraagd voor het meer materieele en het meer spiritueele daarin. Aan het onderzoek naar het kloosterpersoneel, de kloostergebruiken, den kloosterdienst en de kloosterprivilegiën, gaat eene korte kennismaking met de kloostergebouwen vooraf.

Het ligt in den aard der zaak dat deze ons ongeveer denzelfden aanblik opleveren als alomme elders, en de meerdere uitgebreidheid van het eene boven het andere convent in aanmerking moet worden genomen. Zoo bestaat daar ook in den regel een niet gering verschil van gedaante tusschen de primitieve kloosterwoningen en de latere dikwerf zeer aanzienlijke gestichten. Wie de eerste, kleine en nederige gebouwen, van leem en riet opgetrokken, en de houten kerk met een dak van stroo van het klooster te Windeshelm had aanschouwd, zou kwalijk gelooven, dat het groote steenen gebouw, met zijn aantal nevenwoningen, zijn in 1467 voltooide sierlijke kerk, zijn steenen ringmuur en hooge kloosterpoort, hetzelfde klooster was. Men verdeelde het in het eigenlijke slot en de leekengebouwen. Vond men hier het portiershuis, de eet- en slaapvertrekken der leekenbroeders, de brouwerij en keuken, het waschhuis en bakhuis, de stallen voor het vee, de bergplaatsen voor de landbouwgereedschappen, de schuren waarin de oogst werd opgestapeld en het wagenhuis, tot het eigenlijke klooster gaf eene binnenpoort toegang. Daar verrees in het midden de kloosterkerk met zijn kloostertrans, waarop de reventer, dormter en 't kapittelhuis uitkwamen. Evenmin ontbrak het aan een kerker, waar de schuldige zijn straf

onderging, of aan een of twee kerkhoven waar de fraters rustten, zoo zij niet binnen de kerkmuren of in den kloostertrans werden begraven. Waren deze vertrekken soms van aanmerkelijke uitgebreidheid, het slaapvertrek der fraters bestond veeleer uit eene dubbele reeks van cellen, tusschen welke eene gang liep waarop de deuren uitkwamen. Deze inrichting behoorde tot de meer bijzondere voorrechten der Windesheimers, aangezien de regulieren in andere landen eene algemeene slaapplaats hadden, overeenkomstig de bepalingen te dier zake van Benedictus XII [1]). Niet zeldzaam muntten de kerken door pracht en sierlijkheid uit. Eene menigte altaren, van kostbare relieken voorzien, geschilderde vensters, niet zelden kostbare beelden van heiligen of wonderdoende Maria-beelden, prijkten in de kerkgebouwen. Zoo leerden wij de kloosterkerk te Sevenbron in het Zonienbosch reeds als een prachtwerk kennen, en vonden onder de conventen op den Agnietenberg bij Zwolle en te Marbach reeds melding gemaakt van zeer kostbare relieken. Niet van belang ontbloot is het, een blik te vestigen op de plaatsen waar bij voorkeur de kloostergestichten verrezen. Had het monachisme aan de eene zijde de eenzaamheid lief, waar niets de stille devotie kwam storen en de kloosterling zich onverdeeld aan het schouwende leven kon overgeven, toch zagen de mannen van Windesheim niet voorbij, dat hunne roeping niet ten eenenmale buiten de menschenwereld gelegen was, en zochten zij bij voorkeur eene plaats op niet al te grooten afstand van min of meer aanzienlijke en bloeiende steden. Zoo zochten dan de regulieren van Windesheim en den Agnietenberg te midden van het woeste struikgewas een opene plek om hun convent te bouwen of vonden die van Sevenbron, Groenendaal en Rooklooster onder 't lommer van het dichte Zonienbosch een begeerlijk oord voor hunne devotie. Maar vooral begeerlijk scheen het oord waar het vroom geloof engelenstemmen meende te hebben vernomen, als ter plaatse waar Windesheim Nieuwlicht, het S. Agnes klooster bij Zwol of Nazareth bij Bredevoort verrezen [2]), of waar weleer

---

[1]) Zie H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 5, Constit. Capit. Wind. III. cap. 11.

[2]) Chron. Wind. p. 29 sqq.

wonderdoende Mariabeelden de schare der geloovigen had doen samenvloeien, en soms scheen het alsof de voorzienigheid de plaats zelve aanwees. Toen pastoor Everard van der Eze met zijn vriend Hendrik van Scuttorp het graafschap Bentheim doortrok om naar eene geschikte plaats te zoeken voor eene nieuwe kloosterstichting, was de boschrijke streek bij het erf Eijnoldint wel spoedig als van zelf aangewezen, omdat ook daar hemelstemmen en klokgelui waren vernomen, maar als zij op hun wagen gezeten, langzaam voortrijden dan vliegt een vogel laag langs den grond ze aanhoudend vooruit, en als hij eindelijk neerstrijkt en vroolijk schijnt te roepen: hier! hier! hier! dan staan de zoekenden niet in twijfel, of God zelf heeft ze de juiste plaats bekend gemaakt waar hij wil zijn aangebeden [1]). Toch drong de nood de kloosterlingen niet zelden binnen de weleer geschuwde stadsmuren, als herhaalde overlast van krijgslieden menig nadeel aan het convent had berokkend. Dit was o. a. met de regulieren van S. Pieterswiel bij Bommel 't geval in 1513, maar zij bleven niettemin zoo zeer gesteld op de rustige en door geenerlei geraas gestoorde uitoefening hunner devotie, dat zij het, bij den verkoop van een hun toekomend erf, onder de voorwaarden opnamen, dat generlei gedruischmakend beroep noch taveerne in het daaropstaande pand zou worden uitgeoefend [2]). In den regel ontbrak het deze kloosters niet aan de noodige inkomsten, door primitive of latere schenkingen verkregen en ook telkens vermeerderd door de bezittingen van iederen conventuaal, die aan het klooster ten goede kwamen. Het generaal kapittel meende zelfs nimmer tot de incorporatie te moeten overgaan, voor en aleer het klooster genoegzame inkomsten bezat voor het onderhoud zijner bewoners. Gelijk het zijne afgevaardigden uitzond, zoo dikwijls eene nieuwe kloosterinrichting ter opneming en inlijving werd aangeboden, om zich van de geschiktheid der plaats voor het uitoefenen der devotie te vergewissen [3]), zoo gaf het kapittel dezen ook steeds in last nevens de inspectie der gebouwen, het onderzoek

---

[1]) Geldersche Volksalmanak 1873.

[2]) Zie boven bladz. 145.

[3]) Constit. Windes. I. cap. 8.

der localiteit, van de gezondheidstoestand der streek en de aanwezigheid van goed drinkwater, ook acht te geven op behoorlijke inkomsten, en stelde niet zelden, naar gelang van de uitgebreidheid van het betrokkene convent, een zekere tax. Meermalen kwam het eene meer bevoorrechte klooster het andere, minder bedeeld in tijdelijke goederen, te hulp, zooals het klooster te Bodingen ondervond toen het door Hendrik Loeder prior te Nordhorn, namens het generaal kapittel werd hervormd en ingelijfd [1]), en andere conventen evenzeer. Het spreekt wel van zelf dat de aanzienlijkste giften ontvangen werden in de eerste tijden van het bestaan van eenig convent, maar toch waren latere schenkingen dikwerf, van niet geringe beteekenis en eene voortdurende bron van meerdere inkomsten, waarvan wij nergens zoo overtuigend de bewijzen vonden als in het Memoriale benefactorum Septemfontium [2]), terwijl onderscheidene lijsten van kloosterbezittingen, bij van Heussen en elders voorkomende [3]) dit alleszins kunnen staven. Toch was het er verre van af dat de Windesheimsche kloosters alleen van liefdegaven zouden hebben bestaan. Hielden de paters zich veelszins onledig met het afschrijven van missalen, antiphonaria en andere kerkelijke boeken, van de geschriften der patres ecclesiastici of de levens der heiligen, zij ontvingen daarvoor niet zelden goede sommen, terwijl ook andere voortbrengselen van nijverheid of landbouw door de kloosterlingen in den handel werden gebracht. Leverde de verkoop van perkament, lijm, honig en was aan de kloosterlingen van Sion bij Beverwijk goede inkomsten op, [5]) de bijenteelt was voor Richenberg een rijke bron van voordeel, terwijl ook de houtzaagmolen goede baten afwierp [5]). Langs velerlei wegen nam alzoo de welvaart in menig klooster toe en de kloosters Engelendaal bij Leiden, Thabor bij Sneek, S. Nicolaas te Bergum, Nieuwlicht bij Hoorn, om van anderen niet te spreken, waren

---

[1]) Chron. Wind. p. 188.

[2]) H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

[3]) Zie ook de lijst van kloostergoederen van Bethlehem te Zwolle in de Kronijk van G. Coccius.

[4]) Delprat, p. 225. Vgl. boven bladz. 174.

[5]) Reform. Monast. p. 490.

straks in 't bezit van onmetelijke rijkdommen. Zoo wil dan ook de overlevering dat de kloosterlingen van Nieuwlicht den graaf van Holland zullen hebben aangeboden, toen eenige plakkaten tegen de overmatige vermeerdering der kloostergoederen door erfstelling waren uitgevaardigd, om ieder morgen lands, dat hun zou worden gelegateerd, met stooters te bedekken, indien het hun vergund werd het te aanvaarden [1]). Toch kon die groote vermeerdering van rijkdommen niet altijd de goedkeuring der mannen van Windesheim wegdragen. Gozewijn Tyacen, regulier te Windesheim, verzette zich ten sterkste tegen de vermeerdering van de inkomsten van het convent, want rijkdom achtte hij den nekslag voor de devotie. Daarom placht hij te zeggen: „devotio peperit divitias et divitiae multiplicatae devotio„nem extinguunt, sic filia suffocat matrem" [2]). Niet anders oordeelde Hendrik Loeder van Noordhorn en schreef mitsdien aan de conventualen van Bodingen een brief vol afkeuring over hun streven naar rijkdom. „Gij jaagt al wat groot en aanzienlijk is „na," zoo luidt het; „gij verlangt een groot aantal leeken, veel„heid van boeken, kleederen, goederen. Dat is de ware devotie „niet. Ons kapittel heeft nooit een herbergingsoord voor onnutte „personen opgericht, en nooit zag ik kloosters bloeien en toene„men in godsvrucht die dagelijks toenamen in rijkdom" [3]). Maar straks vonden zulke meeningen weinig of geen gehoor meer bij vele regulieren der congregatie en waren ook zij er op uit, even als kloosterlingen van andere orden, de kloosterinkomsten te vermeerderen; en bepalingen als die door Philips, graaf van Holland in 1463 [4]), en door het schependom van Nijmegen in 1441, 1454 en 1536 [5]), werden genomen, om den overmatigen rijkdom der kloosters tegentegaan, konden niet anders dan met leede oogen worden aangezien.

Sloegen wij alzoo een blik op de kloostergebouwen en inkomsten, wij hebben ook kennis te maken met het kloosterpersoneel, en wenden ons allereerst tot hen aan wie het bestuur over de con-

---

[1]) Zie boven bladz. 169.
[2]) Chron. Wind. p. 441.
[3]) Chron. Wind. p. 553.
[4]) Zie boven blz. 169.
[5]) Zie boven blz. 147.

ventualen was opgedragen. Aan het hoofd des kloosters stond de prior. Minstens drie jaren moest hij in de orde zijn opgenomen en loffelijk hebben geleefd en niet jonger dan 25 jaren zijn. Gekozen door de conventualen in tegenwoordigheid van een tweetal prioren uit naburige conventen [1]), 't zij per viam scrutinii, waarbij de stemmen van het major et sanior pars der conventualen beslisten, 't zij per viam compromissi, waarbij aan een of twee der fraters een mandaat door de overige conventualen werd gegeven, om of geheel vrij, of uit een gesteld drietal eene keuze te doen, 't zij per viam inspirationis, gelijk de oude kerk dit somwijlen had aanschouwd, als bij de bisschopskeuze van Ambrosius van Milaan, — had de prior het bestuur over alle geestelijke belangen van zijn convent. De opneming, kleeding, wijding en professie der novitii, het hooren der biecht en het verleenen van absolutie, het toezicht over den arbeid en den kerkdienst der fraters, berust bij hem. Hij waakt tegen het insluipen van misbruiken, als het privaat bezit van eenig eigendom, het plegen van simonie, het verstoren van orde en tucht, maar is overigens noch door kleeding, noch door meerdere geriefelijkheid zijner celle van de overige fraters onderscheiden [2]). De supprior staat hem ter zijde of vervangt tijdens zijne afwezigheid zijne plaats, zonder nogtans alle functiën van het prioraat te vervullen, en gelijk de prior jaarlijks op het generaal kapittel ontheffing vraagt van zijn ambt, zoo ook de supprior. De zorg voor de huishoudelijke uitgaven en inkoopen was opgedragen aan een procurator, door den prior na ruggespraak met zijne conventualen gekozen. Door hem worden de aalmoezen tot een zeker bedrag 's jaars uitgereikt en worden de landerijen bestuurd, al raadpleegt hij ook in zaken van gewicht den prior [4]). Een keldermeester [5]), die de zorg voor keuken, kelder, brouwerij en vischkaar heeft, een refectorarius [6]), die de spijzen opdraagt en het vaatwerk rein houdt, even als een krankoppasser [7]), een portier [8]), een vestiarius [9]), die de kleederen

---

[1]) Constit. Wind. I cap. 10 cfr. Chron. Agnet. p. 102.
[2]) Constit. Wind. II cap. I.
[3]) Ibidem II cap. 2.
[4]) Constit. Wind. II cap. 3.
[5]) Ibidem II cap. 4.
[6]) Ibidem II cap. 5.
[7]) Ibidem II cap. 6.
[8]) Ibidem II cap. 12.
[9]) Ibidem II cap. 7.

bewaart en in orde houdt, en de hospitarius [1]), belast met het ontvangen der gasten staan onder zijne bevelen. Zij worden allen uit de conversen of leekebroeders gekozen, terwijl alleen fraters in aanmerking komen voor het ambt van sacristijn, [2]) onder wiens hoede alle voorwerpen voor kerkelijk gebruik, ook de koorboeken zijn gesteld. Zoo ook is de librarius [3]), die het toezicht over de kloosterbibliotheek heeft, de cantor [4]), die den koorzang regelt, een der geprofessijde kanunniken, terwijl natuurlijk slechts priesters, als hebdomadarii [5]), beurtelings om de week met de misbediening kunnen worden belast. Behalve dezen vond men overal het noodige personeel voor den veldarbeid, het bestuur der brouwerij, de molen als anderszins, niet zeldzaam tot een groot getal. Zoo had, om slechts een voorbeeld te noemen, het klooster te Bodike behalve 26 fraters, 173 conversen en leeken, waaronder sartores, sutores, fabri ferrarii, carpentarii, agricultores, mulsores, pistores, braxatores, opiliones, subulci, rasores en minutores [6]). Ook elders vinden wij een getal van 100 tot 200 kloosterlingen vermeld, als te Diepenveen, waar omstreeks het jaar 1460 het getal nonnen ruim 150 bedroeg. Reeds noemden wij naast de eigenlijk gezegde kanunniken, de leekebroeders, die van deze niet alleen in rang en kleeding waren onderscheiden, maar ook onderling nog verschilden. Men vond in de meeste kloosters donati, conversen en familiares of bedienden. Wat de eersten aangaat [7]), het waren klerken of leeken, die zich met al wat zij hadden of nog zouden verkrijgen aan een klooster overgaven; zij beloofden slechts gehoorzaamheid aan den prior en droegen over hunne kleeding een grijze tuniek, terwijl zij deels als rectoren der nonnenkloosters, als zij klerken waren, deels als handwerkslieden dienst deden. Men was in den regel zeer bedachtzaam met het opnemen van donati, en Eugenius de IV^de^ bepaalde, dat hun aantal in ieder convent niet meer dan 4 of 5 zou bedragen. Bij de opname werd den donaat

[1]) Constit. Wind. II. cap. 13.
[2]) Constit. Wind. II. cap. 8.
[3]) Ibidem II. cap. 11.
[4]) Ibidem II. cap. 9.
[5]) Ibidem II. cap. 10.
[6]) Reform. Monast. p. 482.
[7]) Const. Wind. IV. cap. 14. Moll. Kerkgesch. v. Ned. II. 2de stuk. p. 52. Pool's dissertatie p. 7 noot 6.

afgevraagd of hij vrijgezel was, dan wel trouwbelofte had gedaan, of hij van schulden en ruziemaken genoeg had, en of hij ook eene geheime kwaal had [1]). Niet onmogelijk dankte deze catagorie van conventualen haar ontstaan aan het verlangen, om aan de eene zijde het klooster niet tot een toevluchtsoord voor debauchées te doen strekken, en aan den anderen kant de loszinnige jeugd niet geheel van zich te stooten, maar eene plaats te openen waar zij, te midden van een grooter aantal waarlijk religieuse mannen, tot berouw en bekeering kon geraken. Wellicht is ook dit de oorzaak van de bedachtzaamheid in 't opnemen van donati, opdat door een te groot aantal de broeders niet zouden worden meêgesleept tot verzaking hunner kloostergeloften, het devote leven tot onherstelbare schade. Aanvankelijk bestond tusschen de donati en de conversen een bepaald onderscheid, dat evenwel langzamerhand schijnt verdwenen te zijn [2]). De conversen waren uitsluitend leekebroeders, en hoogstzeldzaam werd een hunner tot priester gewijd. Zij deden na een proefjaar hunne geloften in de landtaal en waren in alles aan de statuten, die voor de fraters vigeerden, onderworpen. Hunne werkzaamheid was uitsluitend lichamelijke, zoodat het den convers zelf verboden was lezen te leeren, indien hij er zijne gewone bezigheden om verzuimen moest [3]). Indien wij dan wel zien, dan maken de feitelijke kanunniken met de conversen de eigenlijke kloosterbevolking uit, gene als priesters de geestelijke kloosterbelangen behartigende, deze als leeken de uiterlijke zaken verzorgende, en heeft men in de donati oorspronkelijk dezulke te zien, die in eenig convent een plaats zochten om boete te doen voor hun wereldsch en vaak losbandig leven en tot bekeering te komen. Zij werden dan ook wel niet afgewezen, maar men vroeg hen ernstig af, of zij hun vroeger leven voor goed vaarwel wilden zeggen, terwijl zij steeds onder streng toezicht werden gehouden, deels tot hun eigen welzijn, deels opdat het klooster van hen geene schade zou hebben. De donaat die dan ook onverbeterlijk bleek, werd straks als een pest weggejaagd. Eindelijk noemen

---

[1]) H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 37 en 39.

[2]) Zie over het verschil tusschen donati en familiares, Pool t. a. p.

[3]) Const. Wind. IV cap. 1—13 (over de conversen).

wij nog de familiares of mercenarii, huurlingen, die in dienst van het convent stonden, maar daarom ook volkomen vrij waren. Maakten de gezamenlijke kloosters de congregratie van Windesheim uit, zoo waren alle eigenlijke conventualen mitsdien onderworpen aan een generaal kapittel, aan het hoofd waarvan de prior van het hoofdklooster Windesheim, als prior superior stond, en dat verder gevormd werd uit de gezamenlijke priors die ter kapittelvergadering verschenen. Uit een zelfde klooster mochten niet meer dan twee conventualen, de prior met een socius, verschijnen; en terwijl de priors der naburige kloosters tot de jaarlijksche bijwoning van de kapittelvergadering verplicht waren, konden zij die 3 of 4 dagreizen verwijderd waren, volstaan met om de twee jaar, en die verder dan Worms woonden, met elke drie jaar ter vergadering te verschijnen. Door deze vergadering werden alle aangelegenheden van gewicht behandeld, doch geen besluit genomen dan na rijp beraad. Immers de voorstellen die het eerste jaar ter tafel waren gebracht, werden eerst in een volgend voorloopig aangenomen, om in het derde jaar voor goed gearresteerd dan wel verworpen te worden. Zij werden met het houden eener kapittelrede, zooals wij er eenige leerden kennen, het vieren eener plechtige mis en andere kerkelijke ceremoniën geopend. De vergadering benoemde dan vier electoren, ter samenstelling eener commissie van twaalf definitoren, aan wie het voorloopig onderzoek der hangende zaken was toevertrouwd, waarover later met meerderheid van stemmen werd beslist. Ook werden eenigen benoemd voor de kloostervisitatie, die in de eerste helft der 16de eeuw vrij wel werd veronachtzaamd, waarom sinds 1553 werd bepaald, dat zij in alle conventen om de twee jaren zou geschieden [1]). Wij merkten reeds op dat de prioren jaarlijks „absolutionem sui prioratus" moesten vragen, en was er ernstig sprake van 't ontslag van een hunner, dan mocht de betrokkene bij de beraadslagingen daarover niet tegenwoordig zijn. Nogtans schijnen niet alle kloosters ten aanzien van het ontslag van hunnen prior geheel aan het generaal kapittel onderworpen te zijn geweest, gelijk ons bleek

---

[1]) Const. Wind. I cap. 9. Samenst. en werkz. van het Gener. Kapitt. Const. I cap. 1—6.

van Groenendaal, dat het bijzonder privilegie langen tijd behield om zijn prior te ontzetten [1]). Werd dit voorrecht straks opgeheven, het kapittel zag zich reeds vroeger, omstreeks 1460 genoodzaakt te bepalen, dat iedere prior levenslang werd benoemd, omdat het gedurig aanzoek om ontslag minder gewenscht scheen voor den bloei der conventen [2]). Evenwel blijkt het, uit menig voorbeeld, dat hieraan nogtans de hand niet gehouden werd [3]). Voor het generaal kapittel uiteenging benoemde het een drietal prioren, die met den prior superior, in geval van nood een bijzonder kapittel vormden, terwijl overigens spoedeischende zaken, aan de zorg van den opperprior werden opgedragen, die daarvan op de jaarlijksche vergadering verslag deed [4]). Zoo ontbrak het der congregatie niet aan een goed geregeld bestuur, waarbij de bedachtzaamheid tegen overijling en tegen de vereeniging van het gezag in een enkelen persoon niet was voorbij gezien. De hoogste wetgevende macht toch berustte bij de vergadering zelve, terwijl het uitvoerend gezag, onder den prior superior, de visitatoren en de drie gedelegeerden voor het capitulum privatum was verdeeld. Zoo was het dan ook de vergadering zelve, die de statuten der congregatie vaststelde, herzag, wijzigde of verbeterde, die de voorschriften gaf, omtrent de kleeding der paters en leeken, omtrent de verdeeling van den dag, de gestalte van den eeredienst en de uitoefening der tucht.

Wie een blik op de regulieren van Windesheim slaat, vergeet ook niet acht te geven op hun gewaad. Wel verklaarden de mannen van Windesheim reeds ter gelegenheid der inlijving van het kapittel van Nuis, dat het kleed den monnik niet maakt [5]), en hield Brinkerink het de Diepenveensche nonnen voor dat „Onse lieve „Here ghenen grawen rock soecket" [6]), maar toch werd alomme eenvormigheid wenschelijk geacht. Het hoofdkenmerk der regulieren kleeding was de vestis linea, die in den vorm eener tunica, rochettum, subtile, sarracium, talaris of superpellicium werd gedragen, door welke benamingen trouwens een en hetzelfde

---

[1]) H. S. 11985 der Bourg. Bibl. [2]) Hist. Septif. cap. 14.

[3]) Hist. Septif. cap. 14 onder Laurentius de Mortere.

[4]) Constit. Wind. I cap. 6 en 7.

[5]) H. S. 352 der Kon. Bibl. N°. 32. [6]) Kerk. Arch. IV p. 118.

kleed wordt bedoeld, alleenlijk in snede of lengte, naar dat het door de paters of leekebroeders, des zomers of 's winters, bij den kerkdienst of den dagelijkschen arbeid gedragen werd, min of meer van elkander verschillende. Dit gewaad had een grijsachtig witte kleur en was van linnen stof, hoewel ook sommige kleedingstukken, die des winters gedragen werden, van wol waren vervaardigd. Dit laatste was inzonderheid het geval met de almutia, eene schouderbedekking, die met de zwarte wollen kap één geheel uitmaakte en van dezelfde kleur moest zijn. Zij werden ook cucullae, chlamides of eenvoudig caputia genoemd. Werd de tuniek door een zwart wollen band om het middel toegehaald en werd bij wijlen ook een witte loshangende overmantel gedragen, zwart lederen schoenen en een zwarte hoed op reis, voltooiden de kleeding [1]).

Wanneer wij de stelling hooren uitspreken dat het kleed den monnik niet maakt, dan baart het bevreemding, waarom de vaders dezer congregratie zoozeer op eenheid ook hierin gesteld waren, dat Joannes Busch geen hervorming volledig achtte, waar ook de kleeding niet aan die van Windesheim gelijk werd gemaakt. Toch hebben wij dit verlangen aan iets beters dan kleingeestigheid toe te schrijven. Stof en kleur beiden toch hadden eene symbolische beteekenis. Het linnenkleed was een zinnebeeld van het active leven, het wollen gewaad van het schouwende leven, en waar de blanke, grijswitte tuniek de zichtbare uitdrukking moest heeten van een' reinen wandel, vrij van de besmetting der wereld, wees het zwarte hoofddeksel op den ernst der boete en de droefenis naar God. Maar bovendien was die linnen tuniek eene navolging van Israëls Ephod, waarin de priesters welaangenaam wandelden voor Jahwe's aangezicht. Sloeg men een blik op den eenvoud dier kleeding, zonder eenige versiering, noch blinkend door nieuwheid, men had daarin het teeken van wereldverachting te zien, en was dit kleed

---

[1]) Zie over de kleeding, Chron. Wind. p. 93 en 278 sqq. Constit. Wind. II. cap. 7. H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 29 in de bulle van Martinus V. Helijot II. 359. Zungus I, p. 428 sqq. De stof, waarvan de kleeding der leekebroeders vervaardigd werd, vonden wij in de Narratio primi originis domus Wind. (H. S. 349 der Kon. Bibl.) „borkel" genoemd.

soms meer dan half versleten, ja gescheurd en gelapt, 't moest én hem die 't droeg, én hem die 't zag dragen aan eigene vergankelijkheid herinneren. Nogtans was overdrijving in dit opzicht aan de mannen van Windesheim zoo zeer vreemd, dat prior Wilhelm Vornke van zijne fraters verlangde dat zij buiten 't klooster goede en gave kleederen zouden dragen, deels om de eer van het klooster op te houden, deels opdat het niet zoude schijnen, dat de hoogmoed door den Diogenesmantel heenblikte [1]).

Het ligt eenigszins in den aard der zaak, dat er ten aanzien van de meeste kloostergebruiken weinig verschil valt op te merken, met die welke bij andere kloosterorden in zwang waren. Droegen zij de meest gebruikelijke tonsuur [2]), bij de conversen alleen eenigszins gewijzigd, zij vastten op de gewone kerkelijke tijden, terwijl ook 's Maandags en 's Woensdags geen vleesch werd gebruikt en op sommige tijden van 't jaar slechts éénmaal maaltijd gehouden werd, waarop bij de installatie van een prior of professie van nieuwe fraters, uitzondering werd gemaakt [3]). Was de spijze hoogst eenvoudig en werd den fraters slechts enkele malen eene teuge wijns geschonken, krachtiger voedsel werd hun voorgezet na de vijf jaarlijksche aderlatingen [4]); doch zeer gestreng was het verboden, nieuwsgierig te vragen wat er gegeten zou worden [5]) of te morren over de voorgezette spijs. Onder den maaltijd, evenals in het oratorium en de slaapvertrekken, werd het stilzwijgen bewaard [6]), en het gebruik der Latijnsche taal schijnt wel niet altijd voorgeschreven, maar toch in menig klooster gebruikelijk te zijn geweest, zooals ons uit het voorbeeld der nog onbedreven Elisabeth van Heenvliet te Diepeveen blijkt, als zij op zekeren nacht onpasselijk geworden zijnde, eene der oudere zusters toeriep: „Soror spijbus, „beckelus", en met dit zelfgemaakte Latijn te kennen gaf dat zij moest „spuwen" en een „bekken" behoefde [7]). Wekelijks werd

---

[1]) Chron. Windesh. p. 449.

[2]) Constit. Wind. III cap. 14 en IV cap. 11.

[3]) Constit. Wind. III cap. 9.

[4]) Constit. Wind. III cap. 15 en IV cap. 11. Du Cange, Glossar. in voce. Kerkh. Arch. I p. 139.

[5]) Constit. Wind. IV cap. 8. [6]) Constit. Wind. IV cap. 7 en cap. 6.

[7]) Vita Elisabethae de Heenvliet bij Matthaeus.

er in ieder klooster een capitulum culparum gehouden, waarbij elk zijne tekortkomingen beleed, daarover berispt werd of boete ontving. Het werd op Zaterdag gehouden [1]), hoewel er hier en daar ook sprake is van een vijfdaagsch kapittel en wellicht ieder convent te dien aanzien eenige vrijheid bezat [2]). De toegepaste straffen waren zeer uiteenloopend. De kleinste vergrijpen werden door het opleggen van stilzwijgendheid voor eenige dagen, de grovere door geeselslagen, kerkerstraf, het verlies van stembevoegdheid bij het kapittel, als ook door te eten op den grond, gekastijd [3]), en het ontbrak dan ook de kloosters niet, aan een sterke provoost, voetijzers en handboeiën.

Evenzoo hebben wij ook met een kort woord te gewagen van de kerkelijke verrichtingen, altans in zoover als zij eenig eigenaardig karakter droegen en door den ordinarius van Windesheim waren geregeld. Deze ordinarius, even als het kalendarium en manuale, was onder goedkeuring van Bonifacius IX, door prior Johannes Vos en zijne oudste fraters vervaardigd, nadat men vooraf zich van den ordinarius van 't Utrechtsche bisdom had bediend [4]), en onderscheidde zich hiervan door eenige bijzonderheden, die mede den stempel droegen van den geest der congregatie. Werden daarin voorschriften over de opneming der novitii gegeven, de misviering vastgesteld, de dagelijksche kerkdienst geregeld en aanwijzigingen gedaan voor den lijkdienst en jaarlijksche herinnering aan de afgestorvenen, die niet bijzonder afwijken van dergelijke bepalingen in andere ordinarii, meer eigenaardige bepalingen gaf de ordinarius van Windesheim omtrent de mis die in alle conventen ter gelegenheid van 't generaal kapittel moest worden gevierd, de jaarlijksche feestviering der kerk- en kloosterwijding, „in cujus celebritatis evidentia vexillum de turri per octavas protenditur", het gebruik van orgels, den kerkzang en andere aangelegenheden meer. Stond het aan geen klooster vrij een orgel te hebben, tenzij het generaal kapittel het veroorloofde, wat somwijlen

---

[1]) Chron. Wind. p. 66. Constit. Wind. III cap. 5.

[2]) Reform. Monast. p. 484.

[3]) Constit. Wind. III cap. 6. Chron. Wind. p. 381.

[4]) Chron. Wind. p. 100 sqq. Deze ordinarius werd gedrukt te Deventer bij A. Paefrad 1521.

het geval was met die conventen, die reeds in 't bezit daarvan waren, vóór zij bij Windesheim werden ingelijfd, in geen geval mochten deze door een der fraters worden bespeeld, maar moest daartoe een wereldlijk persoon worden gebezigd [1]). Deze tegenzin in 't gebruik van orgels stond in verband met de eischen die de congregatie aan het kerkgezang stelde. Die eisch bestond in „uniformitas vocum", zoodat niemand hooger of lager mocht zingen dan het geheele koor en geen uitzetting of inhouding van het stemgeluid veroorloofd was „sed plano et simplici modo omnis „cantus est depromendus gravitatis ergo" [2]). Ook werd zorgvuldig alles vermeden, wat het gezang verstoren kon, en zooveel mogelijk getracht het hoesten, schrapen der keel en hinderlijk ademhalen te voorkomen, door slechts een drie- of viertal fraters uit een en hetzelfde koorboek te laten zingen; want de ondervinding bij de Benedictijnen opgedaan, had geleerd, dat eene opéénhooping van fraters rondom een en hetzelfde koorboek, deze stooringen zeer in de hand werkten [3]). Maar inzonderheid kenmerkend voor den geest van broederzin die de congregatie bezielde, was het voorschrift, dat iedere prior jaarlijks op Goeden Vrijdag, de voeten zijner fraters moest wasschen, terwijl de supprior daarna zijnen prior dezen liefdedienst bewees, gelijk ook aan gasten en bezoekers dit liefdewerk op andere tijden werd verricht [4]).

Terwijl wij achtereenvolgens kennis namen van de inrichting der kloostergebouwen, het kloosterpersoneel, de kloostergebruiken, kloosterdienst en kloosterascese, werd ons reeds een groot deel der kloosterprivilegiën bekend. De congregatie mocht er roem op dragen, dat geestelijke en wereldlijke vorsten, als om strijd, haar met talrijke voorrechten overlaadden; maar vooral was het de bulle door Paus Martinus V den 18den Maart 1420 te Florence gegeven, waarop zij zich beriep [5]). Behalve de daarin voor-

---

[1]) Const. Wind. III. cap. 3. Ordin. Wind. cap. 32. Reform. Monast. p. 822.

[2]) Ordin. Wind. cap. 32.

[3]) Reform. Monast. p. 844.

[4]) Ordin. Wind. cap. 10. Reform. Monast. p. 838. Chron. Wind. p. 540.

[5]) Voorhanden in H. S. 352 der Kon. Bibl. n°. 29. H. S. 351 n°. 4 Kon. Bibl. Afgedrukt bij Foppens Supplem. ad opera dipl. Miraei III p. 444 en in de Const. en Privil. Capituli Wind. ed. 1553.

komende bepalingen, betreffende de inrichting en het bestuur der afzonderlijke conventen en der congregatie in 't algemeen, hield zij voorrechten in, omtrent de kerkdiensten tijdens het interdict, de aanraking met geëxcommuniceerden, 't recht tot koop en verkoop van roerende en onroerende goederen, vrijdom van tienden en dergelijke. Waren de meeste dezer voorrechten reeds door de voorgangers van Martinus V verleend, en inzonderheid de vrucht van de goedgunstige gezindheid van den bekenden kardinaal Petrus d'Ailly, [1]) ook zijne opvolgers lieten zich niet onbetuigd. Eugenius IV, Pius II, Sixtus IV, maar vooral Innocentius VIII waren de congregatie zeer genegen. De laatste gaf haar deel aan al de voorrechten van de congregatie van S. Justinus van Padua. Ook het concilie van Basel en de kardinaal Nicolaas van Cusa toonden op velerlei wijzen, dat zij den ernstigen zin der Windesheimers wisten te waardeeren, gelijk ons reeds vroeger bleek. 't Was niet de minst belangrijke dier privilegiën, waarbij de kloosters dezer congregatie vrij gesteld werden van de jaarlijksche visitatie der bisschoppen, onder wier rechtsgebied zij ressorteerden. Zij ontving daardoor een onafhankelijkheid, die vele andere kloostervereenigingen haar benijdden en niet het minst door de kerkelijke dignitarissen met leede oogen werd aangezien, maar waardoor zij ook vrijbleef van eene altijd lastige en maar zeldzaam heilzame inmenging der bisschoppen in de kloosteraangelegenheden. Werd daardoor het prestige van den opperprior en het generaal kapittel verhoogd, de gehoorzaamheid der ondergeschikten bloeide er te meer, en de eervolle plaats die de congregatie van Windesheim in het kloosterleven der 14de en 15de eeuw inneemt, heeft zij ongetwijfeld ook voor een deel aan hare privilegiën te danken.

[1]) Zie in H. S. 352 n°. 6—28.

[2]) Zie in H. S. 352 onder n°. 62.

Hoofdstuk VIII.

WINDESHEIM IN BETREKKING TOT DE BROEDERS VAN HET GEMEENE LEVEN.

Een toevluchtsoord te zijn voor alle broeders van goeden wille en inzonderheid voor de fraters van het gemeene leven, zoo schreven wij boven (zie blz. 20), was het doel dat de eerste stichters van het klooster Windesheim zich voor oogen hadden gesteld. Het generaal kapittel zag zich geroepen als de natuurlijke beschermer van alle devoten op te treden, want het dankte aan de besten onder dezen, de Broeders van het Gemeene Leven, zijn ontstaan. Innig en nauw was mitsdien de betrekking die tusschen Windesheim en de discipelen van Geert Groote bestond, eene betrekking die niet alleen op wederzijdsch belang maar ook op eenerlei geestesrichting gegrond was. Als de trouwste vrienden stonden de Windesheimsche regulieren en de bewoners der fraterhuizen elkander ter zijde, en er was een tijd waarin het scheen dat hunne goederen elkander gemeen waren en niets van eenig aanbelang werd ondernomen zonder gemeenschappelijk overleg. Was Windesheims stichting de vrucht geweest van den uitersten wil van Geert Groote, zijn vriend en leerling Florens Radewijnsz rustte niet, vóórdat het verlangen van den stervenden Meester ten uitvoer was gebracht. Zoo ontbreekt hij met zijne fraters dan ook niet, als Windesheims kerk wordt ingewijd [1]) en de eerste fraters, zijne voormalige leerlingen, de kleeding der regulieren ontvangen. Gelijk deze eerste kanunniken, zoo werden ook de volgende vooraf door Florens Radewijnsz tot het devote leven opgeleid eer zij in Windesheim eene plaats vonden, ja werd niemand aldaar in de eerste zestien jaren opgenomen, die niet eerst te Deventer in 't fraterhuis was onderricht en voorbereid, een tweetal uitgezonderd [2]). Geen zaak van gewicht kwam tijdens het leven van Florens Radewynsz in Windesheim tot stand, waarin hij niet werd geraadpleegd, 't zij een nieuwe prior in Werner Keijnkamp's plaats moet worden

[1]) Chron. Wind. p. 63.

[2]) Chron. Wind. p. 72, 82 sq.

gekozen, [1]) 't zij de kloostergebouwen eenige uitbreiding behoefden [2]). Niet buiten hem om geschiedt het verzoek aan Utrecht's bisschop om bekrachtiging der kloosterstichting [3]), maar zoowel dan, als waar het er op aankomt de goedkeuring der op Johannes Vos uitgebrachte priorskeuze te verkrijgen, begeeft hij zich in persoon naar den kerkvoogd [4]). Niet minder werden de eerste conventen van Windesheims kapittel met stoffelijke middelen door de fraters van Deventer gesteund. Johan van Kessel, de kok van het Deventersche fraterhuis bracht zijn kostbaar priesterornaat aan Windesheim ten offer, en aan zijne gift van 1300 gulden dankte het klooster Mariënborn bij Arnhem voor een goed deel zijn ontstaan, [5]) terwijl ook het klooster Nieuwlicht bij Hoorn en dat te Amsterdam blijken van broederzin ontvingen [6]). Die wederzijdsche betrekking en behartiging van elkanders belangen werd zelfs eenigermate op vasten voet geregeld. Nog tijdens het leven van Florens Radewijnsz, werd er door toedoen van hem en van Windesheims prior Johannes Vos bepaald, dat jaarlijks na paschen de regulieren te Deventer met de broeders van 't Gemeene leven zouden samenkomen tot gezamenlijke raadpleging [7]), wat na den dood van heer Florens, in het Zwolsche fraterhuis, dat onder 't bestuur van Theodoricus van Herxen stond, ook plaats greep. Een dergelijk colloquium hielden ook de bewoners der fraterhuizen in Westphalen, Saxen en het Keulsche bisdom, in tegenwoordigheid van de prioren van Noordhorn en Bodike, te Munster [8]). 't Behoeft nauwelijks gezegd dat de plicht der gastvrijheid van beide zijden getrouw werd beoefend, en als het ten dage van Johannes Vos gebeurde, dat een tweetal geestelijken door Theodoricus van Herxen naar Windesheim afgevaardigd, door vergissing van den dienstdoenden portier, een niet al te heusch onthaal vonden, maar waren afgewezen aan de kloosterpoort, dan drukt Windesheims prior, na van het gebeurde kennis gekregen te hebben, zijne fraters ernstig op het hart, om aan iedereen gastvrijheid te verleenen,

---

[1]) Chron. Wind. p. 76.
[2]) Chron. Wind. p. 121.
[3]) Chron. Wind. p. 67.
[4]) Chron. Wind. p. 79.
[5]) Chron. Wind. p. 45, 158 sq.
[6]) Chron. Wind. p. 46 en 369.
[7]) Chron. Wind. p. 317 sq.
[8]) Chron. Wind. p. 319.

„want daar men goeden en boozen niet uit elkander kan ken-
„nen," zoo voegde hij er aan toe, „moest men beiden opnemen
„en herbergen, opdat de goeden niet te gelijk met de slechten
„werden geweerd" [1]).

Boden Windesheims kloostermuren aan de broeders van 't gemeene leven steeds de meest mogelijke gastvrijheid, in den kloostertrans of op het kerkhof vonden de fraters van 't Zwolsche broederhuis veelal eene laatste rustplaats [2]) en Florens Radewynsz schreef eenmaal aan Johannes Vos, ten blijke zijner voorliefde voor Windesheim, „potius vellem vobiscum infirmari, communi-
„cari, inungi et mori quam Daventriae" [3]). Omgekeerd verlangde ook prior Johannes Vos, toen hij zijn einde voelde naderen, naar de fraters uit Deventer, Zwolle en den Hiëronymus-berg te Hulsbergen bij Hattem, en toen zij gekomen waren sprak hij ze allen ernstig toe, hen vermanende tot onderlinge liefde en eendracht [4]). Die nauwe betrekking, gegrond op eenerlei afkomst en eenerlei godsdienstig en wetenschappelijk streven, moest in dagen van strijd en verdrukking als van zelf krachtig aan het licht komen, en de tijd kwam, waarin het zou blijken of Windesheim het doel zijner stichting niet had vergeten. Had reeds Geert Groote aan menigen aanval van kwaadgezinden blootgestaan, de bewoners zijner stichtingen, religieusen zonder religie, gelijk men ze placht te noemen, vonden meermalen heftigen tegenstand, gelijk wij reeds zagen; (blz. 17 en vlgde 56, 57 en de daarbij aangehaalde bronnen), ja hunne vijanden ontzagen zich niet, de dweepzucht van 't volk tegen hen aan te hitsen. De mannen van Windesheim lieten hunne broeders niet aan zich zelven over. Kloekmoedig handhaafden zij de fraters tegen Bedelmonniken en Dominicanen, zoo te Keulen als op het concilie te Constanz, waar Johannes Vos en Hendrik Loeder, den dominicanermonnik Matthaeus Grabow tot zwijgen brachten. Genoten de fraterhuizen sedert rust, en verviel daarmêe een deel van Windesheims roeping, de natuurlijke beschermer van de broeders

---

[1]) Chron. Wind. p. 335. sq.

[2]) Zie H. S. 346 der Kon. Bibl. waarover Delprat handelde in 't Archief van Kerkgesch. VI. en de Overijsselsche Almanak voor 1844, p. 92 sqq.

[3]) Chron. Wind. p. 320.

[4]) Chron. Wind, p. 324 sqq.

van 't gemeene leven te zijn, de goede verstandhouding werd daardoor niet weggenomen. Immers zij beoogden eenerlei doel, den bloei van het godsdienstig leven en de bevordering van wetenschappelijke kennis, en zoolang in het kapittel van Windesheim die milde geest die den vader der Devoten was eigen geweest, bleef huizen, zij het ook onder den kloostervorm, betraden de regulieren en de fraters van 't gemeene leven één weg. Toch ontbreekt het niet aan sporen, dat die betrekking wel niet verbroken werd, maar nogtans aan innigheid moet hebben verloren. Wij denken aan den overgang van sommige fraterhuizen tot reguliere kloosters, die aan de eene zijde door Windesheims kapittel in de hand werd gewerkt, maar aan den anderen kant door de broeders van 't gemeene leven ongaarne werd gezien. Zoo toch geschiedde met de oorspronkelijke fraterhuizen te Albergen, Luik en Leuven [1]), die wij reeds als reguliere kloosters leerden kennen. Doch bleek het ons niet opzettelijk dat die verandering door de broeders van 't gemeene leven euvel werd opgenomen, vinden wij vermeld dat ook de prior van Windesheim visitator was van de fraters op den Hiëronymusberg [2]), terwijl deze ook in 1457 tegenwoordig was bij de keuze van Albert van Kalkar tot rector van het Zwolsche fraterhuis [3]), toen er pogingen in het werk gesteld werden om ook het fraterhuis te Doesburg in een regulierenconvent te herscheppen, werd de vriendschapsband ernstiger bedreigd. Tegen het einde der 15de eeuw toch verlangden enkelen der fraters den kloosterregel aan te nemen en hadden reeds naar Windesheim gezonden, opdat de prior hen het regulierenkleed zou aantrekken.

De zaak kwam ter oore van Egbert ter Beek, overste van het Deventersche fraterhuis. Onmiddellijk spoedde hij zich naar Doesburg, waar hij den prior reeds aantrof en over zijne vermetelheid zoozeer bestrafte, dat deze onverrichterzake en met schaamte vertrok, terwijl hij den fraters toevoegde: „die monnik worden „wil, die ga vrijelijk van hier, maar deze plaats, die aan fraters „gegeven is, moet door fraters bewoond blijven" [4]). Uit dit ver-

[1]) Delprat, p. 166, 171, 173. Boven blz. 129. Zungus, II. 322 spq. Molanus Hist. de Louvain I. p. 284 sq. Oudh. v. Dev. II. 143, 163, 228.

[2]) Oudh. v. Dev. II. 489. [3]) H. S. 346 der Kon. Bibl.

[4]) Oudh. v. Dev. II, 416. Matthaei Analecta I, p. 174.

haal blijkt genoegzaam de zucht tot inmenging van Windesheims prior, waardoor de verstandhouding eenigszins werd geschokt. Zij was ongetwijfeld het gevolg van den meer monnikachtigen geest waartoe het kapittel van Windesheim in het laatst der 15de eeuw meer en meer was vervallen, een geest zoo geheel in strijd met den alouden zin, die de congregatie in haren bloeitijd bezielde.

Wij eindigen dit hoofdstuk niet, zonder met een woord melding te hebben gemaakt van Windesheims vriendschappelijke betrekking tot Johannes Cele en de leerlingen der Zwolsche parochieschool. Deze voortreffelijke scholarch toch, leidde zijne ontelbare scholieren, die van heinde en verre, ook uit het buitenland toestroomden, niet alleen tot de kennis der toenmalige wetenschap, maar, schoon zelf geen broeder van 't gemeene leven, wekte hij hen vooral ook tot devotie op. Vandaar dat hij, gelijk bij Geert Groote en Florens Radewijnsz, ook in hooge eere stond bij de mannen van Windesheim, en zijne leerlingen zich steeds verzekerd konden houden te Windesheim een gastvrij onthaal te vinden [1]). Gaarne nam men dezulken op als novitii die onder Cele's toezicht waren geoefend en opgeleid [2]). De hoogachting die hij genoot bij de Windesheimsche paters kwam vooral uit, toen zijn lijk in Meimaand van 1417 naar 't klooster Windesheim werd gevoerd [3]). Getuigde de groote schare die het vergezelde van de volksliefde die hij genoot, niet minder gaven de Windesheimers blijk hunner liefde, waar zij den stoet onder 't aanheffen van lijkzangen en het gelui der klokken in plechtige processie tegemoet trokken. Zoo bleef zich de congregatie van Windesheim een filiaalstichting betoonen van de broeders van 't gemeene leven. Hare afkomst vergat zij niet; voor het meerendeel hield zij de oude betrekking in stand. En kent men hem uit zijn makker, die uit zich zelf niet wordt gekend, men mag het Windesheim dan tot eere nageven, dat het sympathie bleef koesteren voor de broederschap van Geert Groote en voor alle devoten, wier leuze het was vroom en vroed te zijn.

---

[1]) Chron. Wind. p. 338. [2]) Chron. Wind. p. 108.

[3]) Zie over hem Chron. Wind. p. 601—629. Chron. Agn. p. 171. Moll. Kerkgesch. van Ned. II. 2e St. p. 254 sq. Delprat, p. 35, sq. 83, 263.

Hoofdstuk IX.

WINDESHEIM IN BETREKKING TOT DE HOOGERE EN LAGERE GEESTELIJKHEID EN DE LANDSHEEREN.

In spijt van het onbeperkt gezag, dat de kerk der middeneeuwen door middel harer hoogere en lagere geestelijkheid over de geloovigen uitoefende, en de onvoorwaardelijke onderwerping der leeken en aan steeds hooger prelaten ondergeschikte priesters, aan de uitspraken van den minsten klerk tot den oppersten kerkvoogd toe, vertoont zich in het kloosterwezen dier dagen een streven naar onafhankelijkheid. Reeds van den aanvang van hun bestaan af trachtten de Cluniacensers, en straks ook de Cisterciënsers en Praemonstratensers, vrij te worden van het gezag der parochiepastoors en diocesaanbisschoppen, onder wier gebied hunne kloosters gelegen waren. Zij achtten de inmenging van dezen in hunne aangelegenheden niet wenschelijk voor den bloei en de welvaart hunner conventen, en begeerden mitsdien onder het rechtstreeks toezicht van den verafzijnden paus te staan. Doorgaande strookten deze wenschen in menig opzicht met de inzichten der kerkhoofden. Door het toekennen van privilegiën aan de kloosterorden, waarbij deze aan de geestelijke jurisdictie der bisschoppen werden onttrokken, meenden zij zich bondgenooten te verschaffen tegenover de bisschoppen en andere hoogwaardigheidsbekleeders, die zelve maar al te gereed waren zich zekere onafhankelijkheid tegenover den pauselijken stoel te verschaffen. Zoo lag dikwerf geen ander doel aan het schenken dezer privilegiën ten grondslag, dan de zucht om de macht der bisschoppen te fnuiken, en het laat zich almede daaruit verklaren, hoe in den regel de kloosterlingen de trouwste aanhangers waren van het opperhoofd der kerk, maar met hunne bisschoppen niet altijd op den besten voet stonden, waar omtrent het in de kloostergeschiedenis niet aan tallooze voorbeelden ontbreekt. Deze zelfde begeerte naar onafhankelijkheid van en zelfstandigheid tegenover de kerkelijke overheidspersonen, merken wij ook in de congregatie van Windesheim op, en de statuten en privilegiën zijn

daar ten bewijze dat zij bij Rome's kerkvoogden een willig oor vond.

Gelijk ieder parochiaan onderworpen was aan de herderlijke zorg van den geestelijke der plaats, zoo stonden ook de bewoners van eenig klooster binnen zijne parochie gelegen, in eene min of meer afhankelijke verhouding tot hem. Zij hadden zoo goed als ieder ander de rechten van den parochiepaap te erkennen, weshalve ook geen kloosterstichting tot stand kwam, zoo niet de vergunning van den plaatselijken geestelijke was verkregen. In den regel bleef deze niet uit, wanneer de hoogere dignitarissen der stichting gunstig waren, al mag men het er voor houden dat vele pastoors, die meer hunne beurs, dan God op het oog hadden er slechts schoorvoetend toe overgingen, omdat de kloosters, waar zij hunne kerken op feestdagen voor het volk ontsloten en aan hunne vrienden en begunstigers eene rustplaats verleenden op het kloosterkerkhof, nadeelig waren voor de geldelijke inkomsten der parochiegeestelijken. De velerlei twisten over de uitkeering der kanonieke portie van alle offergiften en begrafenisrechten, zijn dan ook doorgaande de bewijzen, dat de aanwezigheid van een klooster binnen eene parochie den pastoor daarvan niet aangenaam was. Toch gebeurde het dat een parochiegeestelijke, wat stouter en vermeteler van aard, zooals de pastoor van Werneke in Vlaanderen, met alle kracht en niet zonder gevolg de oprichting van een klooster door den procurator van Sevenbron, Aegidius Diepenborre, tegenging [1]). Maar waar dit niet plaats greep, maakten de kloosterlingen niet zelden een contract tot afkoop van de den pastoor toekomende kanonieke portie. Geheel anders was de verhouding waar het klooster zelve eigenaar was van de nabijgelegene parochiekerk en daarbij òf een geestelijke aanstelde of er den dienst door de kloosterlingen liet waarnemen, die er nogtans niet mochten wonen, maar telkens na het verrichten hunner ambtsbezigheden naar het convent wederkeerden [2]). In het bezit zulk eener parochiekerk was onder anderen het Elizabethsklooster bij den Briel [3]), het klooster Nuis [4]) en meer anderen. Maar trachtten de kloosterlingen naar zelfstandigheid,

---

[1]) H. S. 11985 der Bourg. Bibl. [2]) Constit. Wind. III. cap. 20.

[3]) Römer, I. p. 344, noot 5, Boven blz. 196 sq.

[4]) Annal. Noves. p. 570.

tegenover de plaatselijke geestelijken, zij streefden niet minder naar onafhankelijkheid van den bisschop onder wiens rechtsgebied zij behoorden. Verbleef wel is waar aan deze prelaten de wijding van kerken, altaren en kerkhoven, die zij òf zelf verrichtten òf aan hunne suffraganen opdroegen, was hunne toestemming tot de kloosterstichting onontbeerlijk en moesten zij eene priorskeuze in den aanvang bekrachtigen [1]), sinds het klooster van Windesheim zich met andere conventen tot een generaal kapittel had vereenigd, geraakte dit al gaandeweg in het bezit van een aantal privilegiën, waardoor de macht der bisschoppen over de kloosters uiterst gering werd. Reeds in 1414 vergunde Petrus d'Ailly namens den pauselijken stoel aan de congregatie, om, waar de diocesaan-bisschop weigerachtig was aan kloosterlingen de wijding te geven of voorwerpen van kerkelijk gebruik te consacreeren, zich daartoe tot een anderen bisschop te wenden [2]). Eugenius IV gaf in 1436 tot ditzelfde verlof in tijden van twist over het bestuur van Metropolitaan- en Cathedraal-kerken [3]), en Sixtus IV gaf daaraan in 1477 bij zijne bekrachtiging nog eenige uitbreiding [4]). Evenzoo ging de aanvankelijke confirmatie der priors [5]) door den bisschop over op het generaal kapittel, dat zich daartoe door een tweetal naburige prioren liet vertegenwoordigen [6]), terwijl met dit privilegie onmiddellijk samenhing, dat de benoemde niet aan den bisschop maar aan het generaal kapittel gehoorzaamheid beloofde, evenals ook de conventualen in handen van hunnen prior de kloostergeloften aflegden [7]). Maar geen krachtiger steun voor zijne zelfstandigheid, dan die, welke de congregatie in het telkens vernieuwde privilegie van exemtie van de bisschoppelijke visitatie, correctie en reformatie bezat.

Terwijl toch meest al de verschillende kloosterorden, minstens eenmaal 's jaars aan de bisschoppelijke visitatie waren onderworpen, was de congregatie van overlang aan het rechtsgezag der diocesaanbisschoppen onttrokken en rechtstreeks onder den paus

---

[1]) Chron. Wind. p. 78 sq.

[2]) H. S. 352 der Kon. Bibl. sub n°. 12.

[3]) H. S. 352 n°. 36. Zie ook n°. 29.

[4]) H. S. 352 n°. 56.

[5]) Chron. Wind. p. 68.

[6]) Constit. Wind. I. 10.

[7]) Chron. Wind. p. 59. Constit. Wind. I. cap. 10.

gesteld [1]). En voor de handhaving van dit privilegie waakte de congregatie ten allen tijde. 't Kon natuurlijk de bisschoppen niet aangenaam zijn, op die wijze een aantal onderhoorigen aan hun gezag onttrokken te zien, en meer dan eens waagden zij eene poging om ook binnen de kloostermuren hun wil te doen gelden. Zoo zond omstreeks 1460 de heerschzuchtige Utrechtsche bisschop, David van Bourgondië, zijne visitatoren naar Windesheim [2]), maar toen dezen uit verschillende apostolische brieven was aangetoond, dat het sinds meer dan zestig jaar tot de privilegiën der congregatie behoorde, niet in de algemeene bisschoppelijke visitatie te zijn begrepen, keerden zij onverrichter zake terug, en wist het kapittel zelf de bekrachtiging van dit privilegie van bisschopswege te verkrijgen. Minder spoedig was een twist over de visitatie van het nonnenklooster Fakonshof te Antwerpen, tusschen bisschop Hendrik van Kamerijk en de congregatie beslecht. Wel werd door Innocentius VIII, dit visitatie-recht in 1487 aan den bisschop ontzegd [3]), maar, hetzij de bisschop zich hieraan weinig hebbe gestoord, 't zij hij werkelijk kort daarop eene volmacht van den paus had weten te verkrijgen, waarbij hem verlof werd gegeven om niet alleen de Cistersienser, Cluniacenser en Praemonstratenser conventen zijner diocese, als ook het S. Juliaan-klooster te Kamerijk te visiteeren, maar ook de conventen der Windesheimsche congregatie binnen zijn rechtsgebied, hij had andermaal gepoogd zijn gezag over deze kloosters te doen gelden. De congregatie wendde zich dientengevolge tot den paus om de handhaving van dit privilegie te verkrijgen, met het gevolg dat Innocentius VIII in 1490 haar een nieuwen bekrachtigingsbrief verleende, waarin het heet, dat het verlof tot visitatie aan Kamerijk's bisschop niet gegeven zou zijn, „si de praemissis pleniorem notitiam habuissemus" [4]). Blijkt hieruit hoe verkeerdelijk de pausen soms werden ingelicht omtrent de aangelegenheden der kerk, terwijl ook van elders bekend is, dat in de laatste

---

[1]) Zie over het recht van exemtie, Moll, Kerkg. v. Ned. II 2de stuk p. 76 sqq.

[2]) H. S. 352 der Kon. Bibl. n°. 48.

[3]) Zie H. S. 352 sub. n°. 63, waar het jaartal abusivelijk als 1486 is opgegeven. Zie boven blz. 91 en 97 en vlgde.

[4]) H. S. 352 sub n°. 74.

helft der 15de eeuw klinkende munt het beste middel was om door den pauselijken stoel ook de meest onrechtvaardige eischen ingewilligd te zien, het verwondert ons dan niet dat de congregatie van Windesheim steeds behoefte gevoelde aan krachtige handhavers harer privilegiën tegenover de heerschzucht en willekeur der diocesaan-bisschoppen. Reeds Eugenius IV had daartoe, op verlangen van het kapittel in 1431 [1]), den abt van S. Jacob te Luik, den decaan van S. Salvator te Utrecht en den aartsbisschop van Keulen aangewezen. Maar ten tijde van Innocentius VIII hadden deze zich, uit vrees voor sommige machtige heeren, zeer slecht van hunne taak gekweten en werden in 1486 vervangen door den Abt van S. Jacob te Mainz, van S. Laurens te Utrecht en van S. Michael te Hildesheim [2]), terwijl in 1490 bovendien aan een drietal anderen bijzonderlijk werd opgedragen toe te zien, dat de bovengenoemde bisschop van Kamerijk zich niet aan het recht van exemtie der congregatie vergreep [3]), en bovendien de opdracht ontvingen, den paus volledieger in te lichten „omtrent het leven en den godsdienstigen toe„stand van de religieusen van het Windesheimsche kapittel" [4]). Toch schijnt Kamerijk's bisschop het er niet bij te hebben laten rusten; altans wij troffen nog enkele brieven aan met betrekking tot deze zaak, in een van welke, bovengenoemde conservators gelast worden voort te gaan met de handhaving van het privilegie van exemtie, in spijt van zekere, door Hendrik van Kamerijk vertoonde brieven, die het tegendeel gelastten [5]). In 1520 kwam de zaak der exemtie weêr voor den pauselijken stoel, en wel met het gevolg dat Utrecht's bisschop Philips van Bourgondië verlof kreeg, de Windesheimsche kloosters zijner diocese jaarlijks te visiteeren, doch reeds een jaar later werd deze vergunning door Leo X weer ingetrokken [6]). Zoo mocht zich dus de Windesheimsche congregatie in eene groote mate

---

[1]) H. S. 352 sub n°. 33 cfr. ook n°. 44, 60 en 61.

[2]) H. S. 352 sub n°. 71 en 73.

[3]) H. S. 352 sub n°. 75.

[4]) H. S. 352 sub n°. 74.

[5]) Voorhanden in het Compendium Privil., afgedr. achter de Constit. Wind.

[6]) Zie Compend. Privileg. en Dodt van Flensburg, Geschiedk. Archief V. p. 297.

van onafhankelijkheid verheugen en terwijl zij, gelijk het in eene andere bulle van Innocentius VIII, den 11den April 1486 verleend, heet, vrij was van alle jurisdictie, potestas en visitatie van de zijde der bisschoppen, ja der aartsbisschoppen en pauselijke legaten, stond zij rechtstreeks onder den pauselijken stoel [1]). Het verklaart zich daaruit lichtelijk, dat terwijl in het algemeen de vereering der pausen, in spijt van hunne gebreken, groot was bij onze middeneeuwsche voorvaderen [2]), de mannen van Windesheim het opperhoofd der kerk hooge reverentie toedroegen, en, waar zich twist en tweespalt voordeed in de kerkelijke aangelegenheden eener diocese, steeds aan de zijde stonden van den door den paus geconfirmeerden bisschop. Daarom hangen zij tijdens het Utrechtsche schisma Zweder van Kuilenburg aan en observeeren het interdict over de Rudolfsgezinden geslagen, maar, als na den dood van Martinus V, Rudolf van Diepholt door Eugenius IV als wettig bisschop wordt erkend, dan is de gunsteling van den paus ook hun man geworden. Maar er was meer, waarom de congregatie zich ten nauwste aan het opperhoofd der kerk gebonden gevoelde, dan de reeks van privilegiën die zij van die zijde verwierf. Bij al de onheilen die de pausen over de kerk der middeneeuwen hebben gebracht, mag nogtans niet over het hoofd worden gezien, dat zij ook menig besluit namen, dat de kerk onzer vaderen ten goede kwam. Daartoe behoorde niet het minst het zenden van pauselijke legaten, die vooral in de 15de eeuw goede diensten bewezen. Dankte onze kerk aan de bemoeiingen van Johannes, bisschop van Maçon, de opheffing van het Utrechtsche schisma in 1432, het verblijf van Nicolaas van Cusa was dezen gewesten niet minder tot zegen. Maar nergens verwekte zijne komst zooveel blijdschap als bij de mannen van Windesheim, wier reformatorische bedoelingen hij met woord en daad voorstond en bevorderde, waarom hem dan ook het meest welgemeend onthaal bereid was in ieder klooster der congregatie dat hij bezocht [3]). Zoo eerde de congregatie in deze gezanten den persoon des pausen en was hun verblijf te

---

[1]) H. S. 352 n°. 62.

[2]) Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 1e stuk, p. 401 sq.

[3]) Boven blz. 81 en vlgd.

midden der regulieren van Windesheims kapittel een middel om den band tusschen hen en het opperhoofd der kerk te versterken. Zag zich de congregatie door deze en dergelijke gunstbewijzen eene groote mate van zelfstandigheid en onafhankelijkheid toebedeeld, het moet tot hare eer worden gezegd, dat wij nergens de blijken aantroffen van misbruik dezer vrijheid. Was in menig klooster het privilegie van exemtie maar al te zeer een middel, om zich te vrijer aan eene ongebondene leefwijze over te geven, het generaal kapittel heeft steeds getoond de groote verantwoordelijkheid voor een rein en godvruchtig leven zijner ondergeschikten, die de verkregene vrijheid oplegde, te beseffen, en wist mitsdien de gevaren, die het bezit van vrijheid met zich brengt, te ontgaan. Het toezicht over het religieuse leven binnen de muren der kloosters, die lid uitmaakten dezer congregatie, was aan het generaal kapittel ten volle toevertrouwd.

Wij hadden bij de behandeling der geschiedenis van de afzonderlijke kloosters meermalen gelegenheid op te merken dat de verhouding der kloosters tot de Landsheeren hier eene vriendschappelijke, daar eene meer vijandige was, naar gelang van hunne verschillende persoonlijkheid. Troffen wij onder dezen groote weldoeners aan, het ontbrak ook niet aan dezulken, die zich met de kloosteraangelegenheden op maar zeld zaam gewenschte wijze bemoeiden, of de conventen willekeurig met allerlei lasten bezwaarden. Mocht zonder hunne goedkeuring geen klooster worden opgericht, of, waar dit wenschelijk scheen, naar elders worden verplaatst, niet zelden matigden zij zich nog andere rechten, ten opzichte der kloosterlingen aan. Lezen wij dat Hertog Hendrik van Brunswijk, deel wilde nemen aan de reformatie der nonnen te Stederborch [1]), dat Hertog Karel de Stoute en Keizer Karel V de kloosters der congregatie tot het opbrengen van schatting wilden dwingen, terwijl het onrecht der kloosterlingen door machtige vasallen en edelen aangedaan overgroot was, in spijt van de herhaalde bedreigingen daartegen van Keizer Frederik II, Karel IV en vooral van de zijde des Pausen, het kan ons niet verwonderen, dat ook de Windesheimsche congregatie er op bedacht was, zooveel mogelijk daar-

[1]) Reform. Monast. p. 940.

tegen beschermd te wezen. Het concilie van Basel kende daarom der congregatie in 1435 ook een drietal conservators in den aartsbisschop van Keulen en de dekens van S. Maria te Utrecht en S. Maria te Dordrecht toe, om hunne rechten en privilegiën te verdedigen tegen het geweld der machtige heeren [1]). Reeds Floris van Wevelinckhoven, Utrecht's bisschop had de regulieren van Windesheim niet alleen vrijgesteld van dagvaarding voor eenigen bisschop of voor het Utrechtsche Domkapittel, maar ook voor den wereldlijken rechter [2]). Toch achtten de kloosterlingen het niet zeldzaam geraden de Landsheeren te vriend te houden, waarom het kapittel aan een man als Adolf van Gelder, wien de prioren zeker meer hadden te ontzien dan konden achten, in 1468 eene littera confraternitatis gaven, waarbij zij den Hertog deelachtig verklaarden aan al de geestelijke zegeningen van het convent [3]). Doch even dikwerf zagen de Landsheeren zich genoopt de vriendschap der kloosterbewoners te zoeken, wanneer zij kwalijk van elders hunne ledig geoorloogde schatkisten konden vullen, dan door geld op te nemen van de rijke conventen, zooals Karel van Egmond van vele kloosters, waaronder ook dat van Mariënborn, voorschotten ontving [4]). En zoo bracht het wederzijdsche belang, naast de beschermende privilegiën te weeg, dat ook tegenover de Landsheeren de congregatie het standpunt eener welwillende onafhankelijkheid kon innemen en meestal ook kon handhaven.

Hoofdstuk X.

WINDESHEIM IN BETREKKING TOT DE VERSCHILLENDE KLOOSTERORDEN.

Met stervende lippen had Geert Groote zijne klerken de orde der Augustijner Regulieren aangeprezen, als meest overeenkom-

---

[1]) H. S. 352, n°. 44. [2]) Chron. Wind. p. 69.

[3]) Nijhoff, Merkwaardigh. v. Gelderl. IV. 414. Evenzoo deed Marienborn met Hertog Reinoud in 1420, Nijhoff, III. p. 379.

[4]) Nijhoff, l.l. IV. 1e St. p. 141.

stig met den vrijen en milden aard hunner religie en daarom bij voorkeur voor zijne devoten geschikt. Toch had hij geen eere onthouden aan wien eere toekwam. Hij had de Karthuijzers gedurende zijn driejarig verblijf in hun klooster Munnikhuijzen bij Arnhem leeren kennen als kloosterlingen, die in zijne dagen de eenige waren, die de eer van het kloosterleven door goede tucht en ernstigen zin ophielden [1]). Aan dien strengen ernst bleven de Karthuijzers ook verder getrouw en terwijl zij de solitudo, silentium en visitatio nauwgezet in acht namen, kon Johannes Busch omtrent hen blijven getuigen, dat zij de waarheid nog niet hadden gelogenstraft van het distichon dat zeide [2]): „per tria so, si, vi, carthusia permanet in vi". De regulieren van het kapittel van Windesheim hadden deze gunstige meening van den vader der devoten dan ook niet laten varen, en bij de inrichting van hun generaal kapittel was er niet weinig geweest, waarin zij de Karthuijzers waren nagevolgd [3]). Die aloude betrekking verloochende zich niet en kwam niet het minst voor den dag toen zich in vele kloosters het verlangen naar strenger opsluiting op de wijze der Karthuijzers, deed gelden [4]). Maar al erkende het generaal kapittel dat zoodanige clausuur soms heilzaam kon werken, het meende toch niet over te moeten gaan tot eene algemeene invoering en, schoon vrijheid in dezen latende aan wie die meerdere vrijheid begeerde, bleef het getrouw aan den geest van Geert Groote's laatste woorden. Ja, waar het met een vergeeflijk gevoel van eigenwaarde, geen beteren kloostervorm kende, dan die waartoe het zelf behoorde, zag het ongaarne dat sommige fraters tot de orde der Karthuijzers overgingen. De congregatie kon het niet goedkeuren in Hendrik Wilde, Eemsteins prior, dat hij tot de Karthuijzers overhelde en verheugde er zich in dat zekere hinderpalen de uitvoering van zijn voornemen belemmerden [5]). En zeker had zij grond tot dien tegenzin, waar de aloude ernst der Karthuijzers niet meer ongeschon-

---

[1]) Chron. Wind. p. 22. Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de stuk p. 120.

[2]) Reform. Monast. p. 935.

[3]) H. S. 352 sub n°. 1. Chron. Wind. p. 98.

[4]) Chron. Wind. p. 207.

[5]) „ „ p. 414.

den werd bewaard, zooals in dat Brabandsche Karthuijzer-convent waarheen Hendrik Reckhoven, regulier van Sevenbron zich omstreeks 1450 begaf, maar tot zijn groot berouw reden vond om zijne vroegere medekannuniken te waarschuwen om toch niet door zijn voorbeeld verlokt, hun klooster te verlaten, want terwijl hij engelen den rug had toegekeerd, had hij duivels aangetroffen [1]). Evenals met de Karthuijzers leefde de Windesheimsche congregatie in vriendschappelijke betrekking met de Franciscaner Observanten, de Tertiarissen en Cistersiënsers, terwijl ook daar waar de reformatiepogingen van Johannes Busch en anderen op prijs werden gesteld, nauwere banden werden onderhouden met de Praemonstratensers en Benedictijnen. Zoo toch werden de regulieren van Sevenbron, bij schrijven van Johannes Crohm, vicaris van den generaal der Franciscaner orde, in 1487, in de confraternitas dezer observanten opgenomen [2]) en werd door het Windesheimsche kapittel in 1460 aan de Tertiarissen van het S. Aagteklooster te Delft, en in 1492 door prior Godfried Graes nogmaals, soortgelijke littera confraternitatis geschonken [3]). De Tertiarissen waren ook, gelijk Busch schrijft [4]), loten van één stam, en het groot aantal hunner goed bevolkte kloosters, die allen hunne betrekkingen in de buitenwereld aanhielden, waren als zoo vele plaatsen, van waar uit door eigen devotie, devotie bij anderen verwekt werd. Ook aan de Cisterciënsers gaf Busch goede getuigenis [5]), doch ongetwijfeld zal hij de meeste nonnenkloosters dezer orde, die hij hervormde en waarin hij hevigen weerstand vond, wel hebben uitgezonderd [6]). Zoo waren ook de Praemonstratensers met de regulieren van Windesheim bevriend, sinds Johannes Busch in vele kloosters dier orde de reformatie had ingevoerd en een ondubbelzinnig blijk van hoogachting voor zijn stichter Norbert had gegeven, toen hij het aanbod van den Maagdenburgschen Aartsbisschop Frederik van Bichelinge, om

---

[1]) H. S. 11985 der Bourg. Bibl. op H. Reckhoven. Ook Rotger van Erfurt, 3de prior van Wittenberg († 1460) werd Karthuijzer. Reform. Mon. p. 489.

[2]) Historia Septif. cap. 19,

[3]) Kerkh. Arch. IV. p. 50, 51.

[4]) Chron. Wind. p. 213.

[5]) Chron. Wind. p. 212.

[6]) Reform. Monast. p. 863, 866 sqq., 871, 897.

van het verlaten Praemonstratenserklooster te Maagdenburg eene reguliere stichting te maken, van de hand sloeg [1]). Maar nauwer was die betrekking met de Benedictijner monniken, vooral sinds Innocentius VIII in 1486 de congregatie in het bezit der privilegiën dezer orde gesteld had [2]). Doch ook reeds vroeger was die verhouding van vriendschappelijken aard. De reformatie van het Benedictijnerklooster Bursfeld en het daarmeê verbonden kapittel toch, was niet tot stand gekomen, dan na een voorafgaand bezoek aan de kloosters van Windesheim eu Bodike door den Bursfeldschen abt Johan van Northem [3]). Even welgezind was ook Hendrik Bertkou, sinds 1464 abt van de Benedictijners te Hildesheim [4]), en toen de nonnen dier zelfde orde in het klooster te Escherde bij Hildesheim, met wier reformatie Busch alsmede belast was, zagen, dat hij niet die strenge man was, als men hem had afgeschilderd, noemden zij hem „een man van goud," in alles liefelijk en zacht [5]). Het bleek ons echter vroeger, dat wie ook de regulieren van Windesheim welgezind waren, de Bedelmonniken en Dominicanen daartoe niet kunnen gerekend worden. Zij toch, de aloude vijanden van de broeders van het gemeene leven, konden kwalijk een welwillend hart toedragen aan mannen, die zoozeer voor die religieusen zonder religie in de bres waren gesprongen. De vroeger genoemde Dominicaan Matthaeus Grabow had, niet minder als vroeger de bedelmonnik Bartholomaeus voor Geert Groote, het veld moeten ruimen voor de Windesheimers, en al zijn ons ook geen dadelijke bewijzen van vijandelijke verstandhouding onder de oogen gekomen, toch was de geestesrichting dezer geestelijken een zoo geheel andere als die der regulieren, dat wel aan geen nauwe relatie te denken viel. Veeleer werden de dwalingen van een Augustijner terminarius te Halle, die Kajaphus zalig noemde, omdat het jammer zijn zou dat een man die zoo juist geprofeteerd had, dat het nut was dat ééñ voor het gansche volk stierf, verdoemd was [6]), — van een predikheeren-

---

[1]) Reform. Monast. p. 836.

[2]) H. S. 352 snb n°. 62, 65, 67 cfr. H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

[3]) Reform. Mon. p. 842. sq.

[4]) Ibidem p. 846.

[5]) Ibidem p. 879.

[6]) Ibidem p.927.

monnik, die te Zutphen leerde dat de leeken geen boeken in de landtaal mochten lezen [1]), maar ook van Minorieten [2]) en Karmelieten [3]), door Johannes Busch krachtig weerlegd. Zoo maakten wij ook reeds gewag [4]) van den strijd der regulieren met de Augustijner Eremieten over het recht om zich Augustinus als patroon toe te eigenen, waarbij wij hier nog alleen hebben te voegen, dat die strijd jaren aaneen is voortgezet, zoodat Pieter van S. Truijen sinds 1656 prior superior van het herstelde kapittel van Windesheim, zich nog genoodzaakt zag, tegenover Petrus Lupus den handschoen voor de regulieren op te vatten [5]). —

Wij hebben thans onze aandacht te vestigen op de betrekking waarin de congregatie van Windesheim stond tot eene andere kloostervereeniging van dezelfde orde van reguliere kanunniken mede op Nederlandschen bodem. Wij bedoelen het dusgenaamde Hollandsche kapittel, meer nog bekend als het kapittel van Sion. Het droeg dien naam naar het hoofdklooster Maria in Sion bij Delft, en bestond tijdens de oprichting of vernieuwing in 1444 uit een veertiental, deels mannen deels vrouwenconventen. Het klooster Emmaus in 't land van Stein bij Gouda, aan Gregorius toegewijd, het S. Michaëls-convent in de Hem bij Schoonhoven, het S. Willebrordsklooster te Heilo en Mariënpoel bij Leiden waren de voornaamste [6]). Onderscheidene dezer kloosters dagteekenden reeds van 't begin der 15de eeuw en tusschen eenigen daarvan bestond reeds vóór 1444 zekere band, ja wij vernemen dat reeds Utrecht's bisschop Frederik van Blankenheim († 1423) eenige dezer kloosters als een generaal kapittel bekrachtigde en privilegiën schonk [7]). In 1442 was er nogtans behoefte gevoeld aan verandering in de statuten, ten gevolge van het toetreden van eenige nieuwe kloosters, en bisschop Rudolf van Diepholt had de fundatio primaria als te onzeker, duister en onduidelijk vernietigd en de capitulaire congregatie vernieuwd. De statuten op de

---

[1]) Reform. Monast. p. 926. [2]) Reform. mon. p. 923 sq.

[3]) Reform. mon. p. 925. [4]) Boven blz. 7 en vlgd.

[5]) Zungus, II. p. 173.

[6]) Zie over deze en de verdere tot dit kapittel behoorende kloosters, Römer I. p. 363– 438 en de daar opgegevene bronnen.

[7]) Blijkens H. S. 351 der Kön. Bibl. de statuten van Sion bevattende sub n°. 1.

eerste vergadering van het algemeen kapittel den 2den Mei 1444 in 't klooster Sion aangenomen, waren geheel van denzelfden aard, als die welke te Windesheim vigeerden [1]). Een kenmerkend onderscheid valt daarin niet te ontdekken. De voorkomende afwijkingen zijn van geheel ondergeschikten aard. De congregatie ontving van Nicolaas van Cusa in 1451 ook dezelfde privilegiën als waarin Windesheim zich verheugde. Het kan dus geene verwondering wekken, dat de auteurs, die dit Hollandsche kapittel ter sprake brachten, het hebben aangemerkt als eene dochter of zuster van Windesheim, waaruit het zou zijn voortgekomen, waarvan het aanvankelijk een onderdeel zal hebben uitgemaakt en naast hetwelk het ook sinds de dagen van zijn onafhankelijk bestaan, vriendschappelijk geplaatst was [2]). De vraag is of die opvatting van de verhouding van Windesheim tot Sion juist is. Ongetwijfeld mag het Hollandsche kapittel Windesheims zuster genoemd worden, in zoo verre het eene vereeniging was van nagenoeg gelijkgezinde strekking en sommige kloosters altans, als dat in de Hem, niet buiten den invloed der Broeders van het gemeene leven ontstonden, maar daarmede is nog niet gezegd dat het te voren een onderkapittel van Windesheim uitmaakte en zusterlijk nevens deze congregatie stond. De berichten waaruit die betrekking moet worden opgemaakt zijn uiterst schaarsch en het verdient opmerking, dat het Chronicon Windesemense dit kapittel van Sion nergens noemt. Slechts eene enkele maal is er sprake van eene zending van Windesheimsche regulieren, Johannes Busch en Hendrik Mande, naar de regulieren van Delft in 1430, zonder dat het doel dier reis wordt vermeld [3]). Dit stilzwijgen pleit altans niet voor eene nauwe betrekking. Voor

---

[1]) Behalve eenige privilegiën en statuten in bovengemeld H. S. 351 voorkomende en tevens de notulen vnn 't generaal kapittel van de jaren 1510 tot 1546 bevattende, komen de constitutiones capituli in Syon confirmatae 1462, in H. S. voor achter den ordinarius Windesemensis, gedrukt bij A. Pafraed 1521. Romer die een uittreksel dezer statuten gaf (I. p. 364—369) gebruikte een „regelboekje ad usum monasterii de Steyn in H. S."

[2]) Moll, Kerkgeschiedenis van Ned. II. 2de st. p. 215. Romer I. 369. Royaards, de Chr. kerk in Ned. in de Middeleeuwen p. 330. Delprat, p. 223 sq.

[3]) Chron. Wind. p. 468.

zoover wij dan ook konden ontdekken, was de eenige grond waarop het kapittel van Sion een oorspronkelijk onderdeel van Windesheim werd geacht, de mededeeling bij van Heussen, dat deze regulieren in 1444 besloten, zich van de vergadering van Windesheim aftezonderen [1]). Maar dezelfde schrijver geeft ons wederom eene andere voorstelling, meldende dat Jan Nicolaasz, overste van 't algemeen kapittel der regulieren in Holland en Zeeland, in 1443 ziende dat de eerste kloostertucht vervallen was, van bisschop Rudolf heeft verkregen, dat hem volmacht werd verleend een kapittel naar de wijs van Windesheim op te richten te Delft [2]). Blijkt hieruit dat er reeds voor deze vergunning een afzonderlijk kapittel, niet van Windesheim afhankelijk, te Sion bestond, die vroegere kloostervereeniging, zegt dit bericht ons tevens, was niet op den leest der Windesheimsche geschoeid. Dit werd zij eerst, na de vernieuwing en wijziging der statuten. Terwijl wij nu uit de kroniek van Windesheim nergens iets vernemen, dat op het kapittel van Sion als een onderdeel der congregatie wijst, wat inderdaad onverklaarbaar zijn zou, indien zulk eene betrekking eenmaal had bestaan, gelooven wij veilig alle gedachten aan eene voormalige vereeniging van Sion en Windesheim ter zijde te kunnen zetten [3]). Doch wat mag dan de reden zijn geweest. dat zich naast het zooveel uitgebreider kapittel van Windesheim, nog een ander kapittel van reguliere kanunniken hier te lande verhief? Gelijk toch de toenemende bloei der Windesheimsche congregatie andere kapittelvereenigingen van kleiner omvang, zooals van Groenendaal in 1413 en van Nuis in 1430, naar aansluiting en samensmelting deed verlangen, zoo had men mogen verwachten, dat Reguliere conventen op Nederlandschen bodem, die niet op zich zelf wilden blijven staan, — aan hoedanigen het anders niet ontbrak [4]), —

---

[1]) Oudh. v. Delftland, p. 246.

[2]) Oudh. v. Utrecht, II. d. 323 en 322.

[3]) Geheel ten onrechte meldt Royaards dat het Windesheimsche kapittel aan den prior van Stein opdroeg, het klooster van Maria's Visitatie te Haarlem op te gaan nemen. Deze opdracht werd toevertrouwd aan Werner Keijnkamp prior bij Hoorn, zie Chron. Wind. p. 170.

[4]) Zie Romer I. p. 438 en vlgde.

maar naar aaneensluiting uitzagen, zich bij voorkeur bij het van dag tot dag in bloei en welvaart toenemende kapittel van Windesheim zouden hebben gevoegd. Dit geschiedde niet. Het kapittel van Sion stond reeds in de dagen van Frederik van Blankenheim op zich zelf en het bleef na de vernieuwing in 1444 zijne onafhankelijkheid bewaren. Wat de reden dier eerste zelfstandige oprichting was kunnen wij slechts gissen. Wij herinneren ons dat een der eerste kloosters van het kapittel van Sion, het convent in de Hem, zijn ontstaan te danken had aan zekeren Willem Klinkert [1]), omstreeks 1407. Hij was procurator in het Deventersche fraterhuis, maar om de heerschende pestziekte gevlucht. Hoezeer de kloosterlingen van het Hollandsche kapittel zijne deugden hoog roemen, vernemen wij dat Florens Radewijnsz zulke goede gedachten niet van hem koesterde. In een brief van hem aan Johannes Vos, ontried hij in 1392 den Windesheimschen prior, om Willem Klinkert als regulier op te nemen, niet alleen om zijn zwak gestel, maar vooral als „nimis timidus, „pusillanimus et non multum activus" [2]). Wij opperen de gissing of deze Willem Klinkert, misnoegd over de tegenwerking die hij ondervond in zijn verlangen om te Windesheim opgenomen te worden, ook daarom Deventer kan hebben verlaten, en niet zonder eenigen wrok in het harte, de gelegenheid zal hebben aangegrepen om zich zelf in de Hem bij Schoonhoven een klooster te stichten. En is deze gissing juist, dan is de zelfstandige vestiging van het Hollandsche kapittel genoegzaam verklaard, door den invloed, die Willem Klinkert op dit en andere kloosters, waaruit het kapittel van Sion werd samengesteld, uitoefende. Maar dan ligt ook reeds in het vreesachtig en weinig werkzaam karakter van gezegden stichter, de aanleiding opgesloten, waarom de tucht bij de Hollandsche regulieren reeds zoo spoedig was verslapt. Bij die onderstelling is wel geen sprake van eene zusterlijke en vriendschappelijke verhouding tot Windesheim; en heeft de reis van Johannes Busch en Hendrik Mande, in 1430 naar de regulieren van Delft ondernomen, moeten dienen, om in die verstandhouding verbetering te brengen, dan is

[1]) Romer, I. 372, sq. Oudh. van Utrecht, III. p. 396.

[2]) Chron. Wind. p. 351.

zij òf mislukt òf slechts van korten duur geweest. Was ten dien dage toenadering mogelijk, waar zoowel de regulieren van Windesheim als die van Sion, Zweder van Kuilenburg als wettigen bisschop, erkenden tegenover Rudolf van Diepholt, toen deze laatste in 1431 door Martinus V werd bekrachtigd, en Zweder kort daarop door Walraven van Meurs als tegenbisschop werd vervangen, werd toenadering minder mogelijk dan ooit. De hoogleeraar Moll [1]) spreekt de gissing uit, dat politieke en kerkelijke toestanden tijdens het Utrechtsche schisma, het afzonderlijk bestaan dezer twee congregaties naast elkander in de hand zullen hebben gewerkt. Zoo was het inderdaad. Het is bekend dat de mannen van Windesheim, als getrouwe aanhangers van den Paus, in Rudolf van Diepholt hun wettigen bisschop erkenden, zoodra deze door Martinus V in 1431 was geconfirmeerd. De prioren van Windesheims kapittel waren zelfs om de getrouwheid aan Rudolf, op grond van zekere niet van den Heiligen Stoel uitgegane brieven, — waarschijnlijk wel afkomstig van Walraven van Meurs, — geëxcommuniceerd, welke excommunicatie door Eugenius IV in 1438 werd vernietigd [2]). Nu vinden wij daartegenover Johan Nicolaasz, prior van Emmaus in 't land van Steijn en Johan Nicolaasz, prior van Sion bij Delft, genoemd als medeonderteekenaars van een brief, gedateerd 6 Augustus 1438, waarbij Walraven van Meurs de Franciscaners van het Willebrordsklooster te Heilo verlof geeft tot de reguliere orde over te gaan [3]). Voldoende blijkt hieruit dat het kapittel van Sion de zijde had gekozen van den tegenbisschop Walraven, terwijl Windesheim Rudolf huldigde. Ongetwijfeld werd die keuze tusschen Walraven en Rudolf beheerscht door de staatkundige overweging dat Walraven in Holland zijn grootsten aanhang bezat, en heeft het kapittel van Sion het in strijd geacht met zijn stoffelijk belang Rudolf te huldigen. De ballingschap toch waarin de Windesheimers drie jaar lang hadden moeten rondzwerven, toen zij tegen de wenschen der Overijsselsche steden in, Zweder van Kuilenburg hadden gehoorzaamd, had de prioren van Sion voor-

[1]) Kerkgesch. van Ned. II. 2de stuk. p. 216.

[2]) H. S. 352 n°. 38.

[3]) Oudh. v. Kennemerland I. p. 550 en 552. Oudh. v. Delft p. 246.

zichtig gemaakt. Maar de mannen van Windesheim konden daarin niets anders zien, dan verkrachting van het beginsel van gehoorzaamheid aan den pauselijken stoel, waartoe alle regulieren verplicht waren. Die van Sion hadden dan ook hierdoor het bewijs geleverd dat de tucht in hun midden was verslapt. Toen nu het kapittel van Sion in 1444 werd hervormd en vernieuwd, toen had het ook wel Rudolf van Diepholt erkend, maar het was te laat om zich, ook indien men het gewild had, met Windesheim te vereenigen. In 1436 toch had Eugenius IV bepaald, dat Windesheim geene verdere vrouwenkloosters in zijne congregatie mocht opnemen [1]); en behoorde het tot de in 1442 vernieuwde statuten van Sion, dat het kapittel zich bij geene andere congregatie mocht doen inlijven, zoo niet alle vrouwenkloosters daarin mede werden opgenomen [2]), dan volgt daaruit dat eene vereeniging voor goed onmogelijk was gemaakt, en verklaart zich het afzonderlijk voortbestaan van de Hollandsche congregatie voldoende, terwijl het bovendien de vraag is, of zij zulk eene vereeniging zou hebben gewenscht. Er is ons verder weinig bekend geworden van de betrekking waarin beide congregaties tot elkander stonden. Wel vernemen wij dat de regulieren der beide congregaties in 1516 eene bijeenkomst hielden in het klooster Hiëronymusdal te Leiden om te beraadslagen over de handhaving hunner privilegiën tegenover de eischen van Karel van Oostenrijk [3]), maar zeker was het niet meer dan het gemeenschappelijk belang dat zij bedreigd zagen, en niet de vriendschappelijke betrekking waarin zij tot elkander stonden, die hen te samenbracht. Hoe weinig vriendschappelijk toch het kapittel van Sion ten opzichte van Windesheim gezind was, kan blijken uit de notulen der kapittelvergadering van Sion, gehouden in 1510 en 1511. Daar toch werd geapprobeerd en vervolgens geconfirmeerd het in 1509 daar ter tafel gebrachte voorstel „dat geen Windesheimer in het kapittel van Sion mocht worden opgenomen, en „dat, waar dit nogtans had plaats gehad, zoodanige conventuaal „het klooster niet mocht verlaten, geen stem in 't kapittel mocht

---

[1]) H. S. 352 onder n°. 35.

[2]) H. S. 351 n°. 1 cfr. Romer, I. p. 367.

[3]) Romer, I p. 352, 369.

„bezitten, noch tot eenig kloosterambt mocht worden benoemd, „zonder uitdrukkelijke vergunning van het generaal kapittel" [1]).

Wanneer wij spreken over de betrekking van Windesheim tot het kloosterwezen, dan wordt deze uit niets beter en volledíger gekend dan uit de hervorming der tucht en de wederinvoering van het religieuse leven, namens de congregatie ondernomen, in een onnoemelijk aantal kloosters van verschillende orden. De congregatie vervulde daarin het tweede gedeelte van de taak, die zij zich zelve ten levensdoel had gesteld; sinds zij niet meer voor alles als de natuurlijke beschermster van de broeders van het gemeene leven moest optreden, nadat het concilie van Constanz hen luisterrijk tegenover hunne belagers had gehandhaafd, wijdde zich Windesheim met al de kracht der geestdrift en der volharding aan de bevordering van de reformatie van het kloosterwezen. Het kan ons doel niet zijn de mannen die daaraan hunne beste krachten hebben toegewijd, stap voor stap te volgen op hun reformatorischen weg. De volledige geschiedenis hunner werkzaamheid, zou eene afzonderlijke verhandeling vereischen, waarom wij ons tot eenige hoofdtrekken moeten bepalen. Het was in het jaar 1420 dat de congregatie van Windesheim, door middel van Noordhorn's prior, Hendrik Loeder, de eerste hand leidde aan haar hervormingswerk. Het klooster der H. Maagd te Ezingen was het eerste waaraan hare zorgen, en niet te vergeefs, werden besteed [2]) Wij leerden Loeder reeds kennen als een ernstig man, een vriend van tucht, stipte nauwgezetheid en arbeidzaamheid, wiens religieusiteit boven alle verdenking was verheven. Maar wij ontmoeten in hem ook een krachtdadig kloosterhervormer, wiens arbeidsveld wel niet zoo uitgebreid was als dat van anderen, maar aan wien toch onderscheidene kloosters, als Wittenberg, Bodingen, Richenberg en Bodike, de verbetering van het religieuse leven te danken hadden [3]). Het was vooral dit laatste klooster dat door toedoen van zijne prioren Arnold Huls, en na hem Arnold van Holte, een groot aandeel in de kloosterreformatie nam; door Westphalen en Friesland heen, ja den

---

[1]) Notulen in H. S. 351 der Kon. Bibl.

[2]) Chron. Wind. p. 185.

[3]) Chron. Wind. p. 552 cfr. p. 186. Reform. Mon. p. 483, 488, 490.

Rhijn langs tot Basel toe, strekte het zijne werkzaamheid uit, en in meer dan twintig kloosters zag men in verloop van tijd de kloostertucht vernieuwd, het religieuse leven herboren en den geest der Windesheimers overgeplant [1]). Doch eerst in volle kracht kon het Windesheimsche kapittel van zijn reformatorischen zin doen blijken, nadat het concilie van Basel in 1435 aan de priors van Windesheim en Wittenberg volmacht verleende om de kloosters in het hertogdom Brunswijk, de bisdommen van Hildesheim, Halberstadt en Verden te reformeeren [2]). Van dien tijd af aan zien wij een aantal kloeke en ernstige mannen de handen aan het werk slaan, nu eens afzonderlijk, dan in vereeniging met elkander. Wij ontmoeten een Herman van Stralen [3]) prior te Molenbeke, een Hendrik Kremer [4]), prior van Richenberg, een Rutger van Wittenberg [5]) en anderen. Maar niet een die in onvermoeiden hervormingsijver Joannes Busch evenaarde. Voormalig leerling van de beroemde school zijner geboortestad Zwolle, en kind uit een huisgezin dat de moderne devotie liefhad en waarin de reverentie voor Geert Groote, als vriend van den grootvader van Busch, levendig werd gehouden, was hij op twintigjarigen leeftijd in 1419 te Windesheim opgenomen [6]). De beden zijner moeder hadden hem niet kunnen terughouden van zijn voornemen om ten klooster te gaan. Welhaast bleek het welk een aanwinst de congregatie in hem had verkregen. Nog had hij de priesterwijding niet verkregen of Johannes Vos, Windesheim's prior, zond hem reeds — 't was nog voor 1424 — met anderen naar Bodingen bij Keulen om er een klooster op te richten [7]). Straks werd hij tot de hervorming van het kloosterleven te Ludingakerke gebezigd [8]), en met eene zending naar

---

1) Reform. Mon. p. 482, 483, 484, 934.

2) „ „ p. 486 sq. 3) Reform. Mon. p. 483, 484.

4) „ „ p. 500, 504. 5) „ „ p. 485. 488, 860, 863 en 865.

6) Over zijne jeugd zie men zijn geschrift de Reform. Monast. p. 476 sqq., 937 sq, Zijn leven en werken worden gekend uit dit geschrift en zijn Chron. Wind. In den kalender voor 1856 komt eene verhandeling over hem voor van J. W. Bok.

7) Chron. Wind. p. 188. Reform. Mon. p. 479.

8) „ „ p. 201. „ „ p. 480 sq.

de regulieren te Delft belast, terwijl hij met Godfried van Tiel ongeveer terzelfder tijd de kloosterhervorming van Sion te Beverwijk tot stand bracht [1]). Beide mannen werden in 1437 naar het hervormde klooster te Wittenberg geroepen, de laatste om er als prior op te treden, Johannes Busch, om zijn vriend als supprior ter zijde te staan [2]). Zij zagen zich daardoor niet alleen geroepen tot het gewichtig kloosterbestuur, maar ook om overeenkomstig de opdracht van het concilie van Basel de kloosterhervorming ernstig ter hand te nemen. En Johannes Busch kweet zich loffelijk van de opgedragene taak. Niet het minst zware kwam het eerst. Het Bartholomaeus-klooster te Sulta werd het eerst aangegrepen en in 1439 niet zonder groote moeite en aanhoudende krachtsinspanning in een goed geordend klooster herschapen. Een jaar later werd hij er proost [3]). Aanvankelijk had hij werk genoeg om er het gezuiverde kloosterleven vastheid te geven, maar op aandrang van Maagdenburg's aartsbisschop trok hij zich straks de reformatie van het klooster Neuwerk bij Halle aan, werwaarts hij eerst enkele zijner fraters heenzond om daarna zelve de leiding van het hervormingswerk op zich te nemen en in 1448 als proost van Neuwerk op te treden. Hij zag zich daarmeê aan het hoofd gesteld van een vrij uitgebreid aartsdiaconaat, waartoe vele parochiën en onderscheidene kloosters behoorden. Met grooten ijver volvoerde hij de zware taak om alomme een beteren geest ingang te doen vinden. Onverpoosd zag men hem in de weer, om die conventen, die weleer tot het toen vervallen kapittel van Neuwerk behoorden, als het S. Mauritius-klooster te Halle, de kloosters te Etersborch en Soltwedel en anderen, tot een waarlijk religieus leven terug te leiden [4]). Een krachtigen steun vond hij daarbij in Nicolaas van Cusa. Deze benoemde Busch met Paulus, proost van 't genoemde S. Mauritius-klooster, tot visitators der reguliere conventen te Maagdenburg, Maintz, in Thuringen en Meissen [5]). Hij herstelde het kapittel van Neuwerk [6]), (wat nogtans na eenige jaren

---

[1]) Chron. Wind. p. 201. Reform. Mon. p. 481 sq.

[2]) Reform. Monast. p. 488.

[3]) Reform. Monast. p. 491 sqq.

[4]) Reform. Monast. p. 500 sq.

[5]) Reform. Mon. p. 504 cfr. p. 956.

[6]) Reform Mon. p. 821, 957.

weer verviel om in 1471 voor goed gevestigd te worden) [1]) en gelastte voorts dat een twintigtal conventen in Saxen, Meissen en Thuringen, die nog niet bij Windesheim waren ingelijfd aan het kapittel van Neuwerk zouden worden toegevoegd [2]). De vrucht van den arbeid van Busch bleef niet uit, zoodat de proost van het klooster Mons Serenus bij Halle hem met recht toe kon voegen: „Novum mundum hic in patria fecisti" [3]). Tot 1455 nam hij de proostdij van Neuwerk waar. Zijne tegenstanders en benijders hadden hem bij den aartsbisschop van Maagdenburg zwart gemaakt en ook Nicolaas van Cusa van hem zoeken te vervreemden, zoodat Busch de ervaring opdeed dat de vriendschap der groote heeren zelden lang van duur is. Door allerlei intrigues werd hij bemoeilijkt, waarom hij, schoon verontwaardigd over de miskenning waaraan hij bloot stond, zijne waardigheid als proost neerlei en naar Windesheim weerkeerde [4]). Een viertal jaren bracht hij nu beurtelings aldaar of te Diepenveen of Bronope door, en hoezeer eerst gekrenkt door de ondervondene bejegening, verheugde hij er zich later over, omdat hij nu de gelegenheid had gehad aan zijne kroniek van Windesheim te arbeiden. In 1459 begeerde evenwel Sulta hem op nieuw als prior en andermaal nam hij die benoeming aan. Zijn werkzame geest verlangde naar andere bezigheid, dan het bestuur over de nonnen te Bronope hem kon opleveren, en met vernieuwde kracht en geestdrift vatte hij het hervormingswerk weder aan. Lunenburg, Holstein, Brandenburg, Westphalen, Thuringen, Saxen en andere streken van Duitschland zagen hem van nu aan gedurende twintig jaren volhardend werkzaam. Onvermoeid trok hij rond om allerwege de hervorming van het religieuse leven te bevorderen. Zijn arbeid bepaalde zich niet tot de mannen en vrouwenkloosters der reguliere orde, men riep zijne medewerking ook in ter hervorming der Praemonstratenser [5]), Cistercienser [6]) en Benedictijner [7]) kloosters en van de Poenitentie-zusters van

---

[1]) Reform. Mon p. 821, 948.
[2]) Reform. Mon. p. 949.
[3]) Reform. Mon. p. 502.
[4]) Reform. Monast. p. 507 sq.
[5]) Reform. Mon. p. 836 sqq.
[6]) Reform. Mon. p. 863, 865, 891, 897.
[7]) Reform. Mon. p. 841 sqq., 879, 890.

Maria Magdalena [1]). Niet zonder hem zag de Bursfelder congregatie [2]) zich herboren en zijn toezicht strekte zich mede uit over de Broeders der vrijwillige armoede te Hildesheim [3]) en de kluizenaarsters aldaar en elders [4]). Het was tijdens dit tweede prioraat te Sulta dat aartsbisschop Johan van Beijeren de incorporatie van 't kapittel van Neuwerk begeerde. Die wensch was Busch niet ongevallig; opzettelijk reisde hij daarvoor naar Windesheim, maar, gelijk ons reeds bleek [5]), was het generaal kapittel van oordeel dit verlangen niet te moeten inwilligen om de reeds genoemde redenen. Daarin werd berust, maar nu ook werd de volkomene herstelling van het kapittel van Neuwerk ter hand genomen, de verhouding met Windesheim in dier voege geregeld dat van weerszijden afgevaardigden op de kapittel-vergaderingen zouden verschijnen, de beide congregaties op enkele kleinigheden na uniformiteit in statuten, privilegiën en gebruiken zouden hebben, terwijl Johannes Busch voor den tijd van drie jaar voorzitter van het kapittel werd. Dit geschiedde in 1471 [6]). Sedert begonnen zijne krachten te minderen, hij voelde zijn einde naderen. In 1479 vroeg hij ontheffing van zijn prioraat, wat hij verkreeg, en kort daarop stierf hij in 't begin van 1480, in ruim 80jarigen ouderdom [7]). Een welbesteed leven lag achter hem, ook een rijkgezegend leven, maar niet minder een zeer moeielijk.

Hoewel Johannes Busch ontegenzeggelijk de grootste verdiensten bezat ten opzichte der kloosterhervorming, zou het onbillijk zijn indien wij verzwegen, hoe ook in het laatst der 15de eeuw door de kloosterlingen van den Agnietenberg bij Zwolle en die van Sevenbron, niet zonder gunstig gevolg hervormingspogingen werden ondernomen in Frankrijk en België. Spraken wij over den arbeid van Johannes Mauburnus met betrekking tot de congregatie van S. Severinus in Frankrijk reeds vroeger [8]), waarbij wij nog kunnen voegen dat Johannes Vos van Heusden met Hendrik Wilde, Eemsteyns prior, de kloosters van S. Victor en S. Genoveva te Parijs had gevisiteerd, om er de

---

[1]) Reform. Mon. p. 869, 887, 891, 899.
[2]) Reform. Mon. p. 843.
[3]) Reform. Mon. p. 857,
[4]) Reform. Mon. p. 909.
[5]) Zie boven, blz. 237.
[6]) Ref. Mon. p. 821 sq. 948 sq.
[7]) Appendix op de Ref. Mon. I. cap. 13.
[8]) Zie boven blz. 121 en volgende.

leefwijze der Windesheimers in te voeren [1]), welk bezoek nogtans weinig vrucht schijnt te hebben gedragen, wij hebben ook nog melding te maken van de opdracht van Kamerijk's bisschop aan Nicolaas Roberts, sinds 1481 prior van Sevenbron, om het Benedictijner nonnenklooster te Foresto, het Xenodochium van S. Jan de Dooper te Brussel en het regulieren convent van Oignies bij Namen te hervormen, wat hij met behulp zijner conventualen Hendrik de Kock en Joan van Gindertalen niet zonder succès volbracht [2]).

Het was een veelomvattende arbeid die de mannen van Windesheim in het tot stand brengen der kloosterreformatie volvoerden. Volhardende ijver, onbezweken moed en taai geduld waren onmisbaar om tot een goed resultaat te komen. Daaraan ontbrak het niet. Hunne krachtsinspanning, hunne edele bedoelingen en onbaatzuchtig streven verdienden waardeering. En zij werd hun niet onthouden. Bij pausen en pauselijke legaten, bij aartsbisschoppen en diocesanen vonden zij medewerking. Wereldlijke vorsten en machtige heeren gaven blijk dat zij dien arbeid op prijs wisten te stellen. Het concilie van Basel en Nicolaas van Cusa verleenden volmachten tot de kloosterreformatie. De aartsbisschoppen van Maagdenburg, Gunther van Schwartzenberg, Frederik van Bichelinge en Johannes van Beijeren [3]) steunden hunnen arbeid. Hertog Willem van Saxen en de landgraaf van Thuringen gaven verlof tot visitatie en reformatie der kloosters van Regulieren in hun gebied [4]). De magistraat van Erfurt toonde zich zeer erkentelijk voor de door Busch bewezen diensten [5]). De Regulieren van Segeberghe begeerden hem tot prior [6]) en de Praemonstratensers te Maagdenburg [7]) betoonden hem de grootste welwillendheid, ja, lieten niet af, toen hij er de waardigheid van proost niet wilde aanvaarden, dat hij eenige weken het kloosterbestuur op zich zou nemen. De Benedictijner nonnen van Escherde hoorden wij hem reeds „een man van goud" noemen [8]), en hoe hoog de diensten

[1]) Chron. Wind. p. 413.

[2]) Zie hist. Septif. cap. 15 en H. S. 11985 der Bourg. Bibl.

[3]) Reform. Monast. p. 946 sq. 950 en elders.

[4]) Reform. Monast. p. 959.

[5]) Reform. Monast. p. 830.

[6]) Reform. Monast. p. 486.

[7]) Reform. Monast. p. 838 sq.

[8]) Reform. Monast. p. 879.

der zusters uit Bronope door de Kanunnikessen van Helmstadt werden gewaardeerd, blijkt genoegzaam uit eene ons bewaarde briefwisseling tusschen haar en eenige zusters uit het klooster Mariënberg aldaar [1]). Werd het werk der reformatie hier en daar reeds van te voren met zooveel welwillendheid ontvangen, die waardeering bleef niet uit, waar men, na voorafgaand verzet, soms hevig verzet, de goede vruchten van den arbeid der Windesheimers begon te plukken, en niet zelden gebeurde het, dat wie de hervorming te voren hadden tegengestaan, daarna hare grootste voorstanders werden. Inderdaad toch, het ontbrak niet aan onwil, tegenkanting, miskenning en verzet. Menige bittere ervaring werd opgedaan, met menigerlei bezwaren viel te kampen, en niet zonder herhaald levensgevaar, om van de lange en vermoeiende tochten her- en derwaarts niet te gewagen, werd de arbeid volvoerd. Nauwelijks had het concilie van Basel aan de prioren van Windesheim en Wittenberg volmacht tot reformatie verleend, of de proosten van Scheningen, Halberstadt, Hamersleben, Caldenborn, S. Jorisberg en Sulta verbonden zich nog in hetzelfde jaar [2]), om zich tegen de reformatie door de Windesheimers te verzetten. Men wist dus wat men had te verwachten. Hendrik Loeder had reeds te Bodingen zooveel tegenstand ontmoet, dat hij eens in moedeloosheid uitriep, dat hij zich wel in den Rhijn zou willen werpen [3]). Te Ludinkerke en Beverwijk was de ondervinding reeds opgedaan, dat velerlei bezwaren hen, die de kloosterreformatie ter hand namen, wachtten en er geen grooter hinderpaal was te overwinnen dan deze, dat vele fraters wel ten deele, maar niet geheel en al de reformatie wilden aannemen. Alleen reeds het woord „reformatie" schrijft Busch [4]), was de nonnen van Mariënwerder een ondragelijken last, en zij waren de eenigen niet die er zoo over dachten. Bij zijne nadering toch vluchtten de Cistercienser-nonnen van Mariënsee op het dak [5]), en men schilderde hem af als een man zoo uiterst gestreng, dat hij een conventuaal die een wat al te groote teug bij den maaltijd nam, tot straf drie uren op den grond

---

[1]) Reform. Monast. p. 893 sqq.
[2]) Reform. Monast. p. 488.
[3]) Chron. Wind. p. 552.
[4]) Reform. Monast. p. 865.
[5]) Reform. Monast. p. 863.

zou hebben laten liggen met een been van een dood paard in den mond, en een ander, die daarom lachte, de kruik naar 't hoofd zou hebben geworpen [1]). De nonnen van Derneborg schuwden hem, en die te Wenningsen verklaarden dat zij wel tot de reformatie wilden overgaan, mits men haar de Windesheimers van den hals hield [2]). De eersten bleken weerspanniger dan ergens elders; ook nadat de reformatie er was ingevoerd, bleven velen hem aldaar ongezind, en wisten zijne verwijdering bij den bisschop van Hildesheim te verkrijgen. Eenmaal sloten zij hem onverhoeds in een kelder op, hoewel zij het luik toch weer spoedig moesten openen en een andermaal werd zijn leven ernstig bedreigd [3]). Dit gebeurde meermalen. Even als Hendrik Loeder het aan zijn onverschrokkenheid te danken had, dat hij de woede van een heftig verbeten edelman, die op zijn reiswagen aanrende om hem te vermoorden, ontwapende [4]), zoo wist Busch ook door zachte woorden een aanslag op zijn leven te verijdelen, toen hij, na de reformatie van het klooster Wenningsen, zich naar Wittenberg begaf [5]), en toen hij te Sulta aangekomen was, en de monniken dronken van Emmericks bier 's avonds naar hun klooster wederkeerden, durfde de proost niet voor zijn leven instaan, waarom men zijne komst nog geheim hield tot den volgenden morgen, toen het gevaar geweken was door de aankomst van den officiaal van Hildesheim [6]). En hoe ernstig het met zulke aanslagen gemeend was, zag men in het lot van Wittenbergs prior, Godfried van Tiel [7]), van wien men 't er voor hield, dat hij door de Cistercienser-nonnen van het S. Georgeklooster te Halle was vergiftigd. Behalve deze bezwaren die uit den boezem van het kloosterpersoneel voortkwamen, werd den mannen van Windesheim niet zelden de voet dwars gezet van buiten af. Bij de hervorming van Sulta nam de vroedschap van Halle het euvel op, dat hare burgers uit het klooster waren verdreven en vreemden niet enkel in hunne plaats, maar ook in

---

[1]) Reform. Monast. p. 875, 879.
[2]) Reform. Monast. p. 860.
[3]) Reform. Monast. p. 876 sq.
[4]) Chron. Wind. p. 551.
[5]) Reform. Monast. p. 862.
[6]) Reform. Monast. p. 492 volgens het Manuscr. Kilonense.
[7]) Reform. Monast. p. 866.

het genot hunner goederen waren gekomen [1]). Bij de reformatie der Cistercienser-nonnen te Halle, dwarsboomde de abt van Tynna, aan wien zij onderworpen waren, Busch in zijn arbeid [2]) en de Hildesheimsche kanunnik, Statius van Stockum, wist door allerlei kuiperijen de hervorming der nonnen van Dorstadt en Stendal aan Busch te ontnemen [3]). Wij vernamen reeds dat door dezelfde middelen Johannes Busch genoopt werd het bestuur over Neuwerk neder te leggen, en de welwillendheid van Nicolaas van Cusa zelf verkoelde, ten gevolge van velerlei inblazingen; maar bovendien poogde Frederik, Markgraaf van Meissen, hem in ongenade te doen vallen bij den Paus, wat trouwens niet gelukte [4]). Wij zwijgen van het worstelen met gebrek aan het allernoodigste als goed drinkwater [5]), betamelijk voedsel [6]) en gezonde atmospheer [7]), van de gevaren van roovers [8]) en duizend andere bezwaren meer, en eindigen met de herinnering dat het klooster te Livrij van de congregatie van S. Severinus, voor de broeders van den Agnietenberg het „Sepulcrum Allemannorum" werd. —

Wij moeten nu melding maken van de wijze, waarop men bij de reformatie te werk ging, en van het karakter dat zij droeg. Het behoorde zeker tot de zeldzaamheden als hertog Albert van Oostenrijk, door een Benedictijner abt aangezocht, hem behulpzaam te zijn ter reformatie zijner weerspannige conventualen, hen een voor een afvroeg of zij zich wilden hervormen en de onwilligen onmiddellijk deed ophangen [9]). Evenmin gelooven wij, dat het voorbeeld van dien anderen abt, die zijne kloosterlingen liet boeien en door geeselslagen zoolang tot trouwe observantie der kloosterinzettingen dwong, tot zij geheel gedwee waren geworden, veel navolging zal hebben gevonden, al noemt Busch het ook een afdoend middel [10]). De meest gebruikelijke wijze was wel die, waarbij de onwilligen tijdelijk [11]) of voor altijd [12]) uit het klooster werden gezet, en door goedgeordende kloosterlingen werden vervangen,

---

[1]) Reform. Monast. p. 498.
[2]) Reform. Monast. p. 868.
[3]) Reform. Monast. p. 905 sq.
[4]) Reform. Monast. p. 832.
[5]) Reform. Monast. p. 481.
[6]) Zungus, II. 353.
[7]) Reform. Monast. p. 493. H. S. Kilon.
[8]) Reform. Monast. p. 827.
[9]) Reform. Monast. p. 928 sq.
[10]) Reform. Monast. p. 930.
[11]) Reform. Monast. p. 495.
[12]) Reform. Monast. p. 863, 864, 897 sq.

die de goedgezinden in de observantie van een welhervormd kloosterleven onderrichtten. Menigmaal moest de sterke arm der wereldlijke vorsten kracht bijzetten aan de vertogen tot reformatie of was de bedreiging met excommunicatie noodig [1]). Maar bij voorkeur ging Busch met zachtheid en minzaamheid te werk [2]). Hoedanig karakter droeg de reformatie die van wege het Windesheimsche kapittel op het kloosterwezen werd uitgeoefend? Wat wilden Johannes Busch, Hendrik Loeder en anderen? Ook bij die vraag hebben wij stil te staan. Wanneer wij een blik slaan op dien arbeid, en de eischen willen leeren kennen die deze hervormers aan een goed geordend klooster stelden, dan zien wij overal het verlangen op den voorgrond staan, om de kloosters aan welke zij hunnen arbeid wijdden, zooveel mogelijk naar het model, dat Windesheim aanbood, te transformeeren. En werden aldaar stipte nauwgezetheid in de naleving der statuten, gezette arbeid en innerlijk vrome zin den conventualen ten plicht gesteld, uniformiteit daarin met het hoofdklooster was daarom de grondtrek van dit reformatorische streven. Zoo bedoelden de mannen van Windesheim allereerst eenheid in gebruiken en statuten en al huldigde het kapittel ook de stelling dat het kleed den monnik niet maakt, toch behoorde het tot een der eerste zorgen, hierin gelijkvormigheid tot stand te brengen. Het sarracium der Germanen moest plaats maken voor het roquetum der Windesheimers en kappen de plaats vervangen der barretten [3]). Daarnevens werd eenheid in den zang [4]) en het gebruik van den ordinarius [5]) en verdere boeken voor kerkgebruik verlangd. Het bezit van privaateigendom [6]) werd streng tegengegaan, simonie geweerd [7]) en de noodige voorschriften gegeven, hoe de conventualen zich in het refectorium, dormitorium, koor en bij de confessie [8]) hadden te gedragen. Natuurlijk werden die eischen slechts in de reguliere conventen, en vooral in zulke die bij Windesheims kapittel ingelijfd wilden

---

[1]) Reform. Monast. p. 827, 829.
[2]) Reform. Monast. p. 862.
[3]) Reform. Monast. p. 828 cfr. 825, 494, 502, 505, 881.
[4]) Reform. Monast. p. 494, 502 etc.
[5]) Reform. Monast. p. 907.
[6]) Reform. Monast. p. 492, 500, 890, 876.
[7]) Reform. Monast. p. 890.
[8]) Reform. Monast. p. 871.

worden, ten uitvoer gelegd, in welk geval ook de titel van proost in dien van prior veranderd werd. Zoo werden dan ook eenige vrijheden aan het kapittel van Neuwerk toegestaan en bleef in sommige nonnenkloosters de corona virginum [1]) bewaard; maar als de kanunnikessen van Fischbeke de kleeding, die zij naar de wijze der Cisterciensers dragen, niet veranderen willen [2]), daar oordeelt Busch de hervorming blijkbaar nog niet voltooid. Naast het streven naar die eenheid in al wat de uitwendige gestalte van het kloosterleven der regulieren betrof, beoogden de mannen van Windesheim ook een leven, dat wel verre van in vadzige rust verbeuzeld te worden door gezetten arbeid van hand en hoofd, èn voor de kloosterwereld èn voor de wereld daarbuiten, vruchten afwierp. Daarom voorzagen zij hier in het noodige landbouwgereedschap, dáár in het vereischte vee, of deden de conventualen zich oefenen in de kennis der Latijnsche taal, grammatica [3]) en andere wetenschappen, terwijl het afschrijven en illumineeren van boeken velen bezigheid verschafte. Want waar Hendrik Loeder getuigde dat het Windesheimsche kapittel nooit een toevluchtsoord voor lediggangers had opgericht [4]), daar sprak hij met deze woorden eene stelling uit, die de congregatie ook bij hare hervormingspogingen trouw in het oog hield. Maar vóor alle dingen was het haar toeleg een meer ernstigen en vromen zin in het leven te roepen, en tot een matig, rechtvaardig en godzalig leven op te leiden. Ja de conventualen te bewaren „in virginali custodia, pura conscientia et pace „bona", dat achtte Busch meer waard „quam miracula facere" [5]). Indien men vraagt naar de vrucht die deze hervormingsarbeid droeg, men zal dan wel doen zijne verwachtingen niet te hoog te spannen. Men mag toch niet voorbij zien, dat men van het kloosterwezen, ook het meest volkomene, niet meer mag eischen dan ieder wettelijk standpunt geven kan. Men heeft daarbij ook in het oog te houden, dat ook vòor Windesheim de kloosterdeugd de hoogste trap der religie uitmaakte. Maar tegenover den gezonken toestand en het ontaarde karakter, dat het kloosterwezen

---

[1]) Reform. Monast. p. 881.
[2]) Reform. Monast. p. 903.
[3]) Reform. Monast. p. 892.
[4]) Chron. Wind. p. 557.
[5]) Reform. Monast. p. 873.

alomme vertoonde, stelden de mannen van Windesheim de meest mogelijke ideale opvatting van hetgeen een kloosterling wezen moest, een ideaal waarin niet het kleed den monnik maakte, noch de ware religie bestond in „alta speculari, eloquia divina „subtiliter indagare secretaque coelestia sublimiter posse rimare „et penetrare", maar waarin „sine vero virtutum fundamento", dat alles geen bate afwerpt „ad salutem et bonae conscientiae pacem" [1]). Wij zullen wel niet beweren dat dit doel overal werd bereikt. Daartoe droeg deze kloosterhervorming een te wettelijk karakter. Daartoe werd zij te dikwerf door geweld van buiten af ingevoerd en uit vrees aangenomen. Waar de teugels van het gezag straks slapper werden en de vrees verdween, moest zij noodzakelijk te niet gaan. Johannes Busch getuigt dan ook zelve meermalen van de verijdeling zijner pogingen en den terugkeer tot vroegeren ongebonden levenswandel in menig convent. Maar waar de reformatie met liefde en vrijwillig was aangenomen, daar werden de vruchten niet gemist. Ook langs wettischen weg, — en wordt de wet ook niet terecht eene opvoedster tot Christus genoemd? — werd iets goeds gewrocht. Kerkelijke zin werd aangekweekt, liefde tot orde, tucht en gehoorzaamheid bevorderd, lust tot werkzaamheid opgewekt en een reiner levenswandel en vromer zin waren daarvan de vruchten. Straks zal het ons blijken, dat ook een meer verlichten geest en gezonder begrippen ten aanzien van menig geloofspunt der kerk in den boezem der Windesheimsche congregatie leefden; en waar eerlang het nieuwe licht der hervorming in menig convent met blijdschap werd begroet, daar valt het wel niet te betwijfelen, of Johannes Busch en de zijnen hebben die meer heldere denkbeelden ook bij hun hervormingswerk voortgeplant. Voorzeker, een man die schreef [2]): „wat iemand tot een heilige maakt, dat „is zijn vroomheid. Al had iemand alle Joden, Ketters en Heide„nen bekeerd, al had hij duizend kloosters gesticht, zijne goederen „den armen gegeven, zijn lichaam gesteld om verbrand te wor„den, en er ware eene enkele doodzonde in hem overgebleven, „hij zou niet behouden zijn. En al werden 1000 × 1000 ziel„missen voor hem gelezen, al hadden de engelen en heiligen

[1]) Chron. Wind. p. 375.

[2]) Chron. Wind. p. 635.

„tot den jongsten dag tranen over hem gestort voor Gods aan-
„gezicht, het zou hem niet baten," — die man moet bij zijn onvermoeiden hervormingsarbeid, van zijn zoo weinig werkheiligen geest aan anderen hebben medegedeeld en den godsdienst des harten hebben bevorderd.

Hoofdstuk XI.

WINDESHEIM IN BETREKKING TOT WETENSCHAP, GODSDIENST EN ZEDELIJKHEID.

Wie aan de 15de eeuw liefde voor de wetenschap zou willen ontzeggen, zou daarmee een hoogst eenzijdig en onbillijk oordeel uitspreken. De universiteiten van Duitschland en Frankrijk, maar vooral die van Italië ontwikkelden in dit tijdperk een nieuw leven. Geleerde mannen bezetten er de leerstoelen. Duizende jongelingen uit Duitschland, Oostenrijk, Polen, Engeland, Frankrijk Spanje, ja uit bijna alle Europeesche landen togen ter generale studie. Inzonderheid waren het de hoogescholen van Italië, waar Laurentius Valla, Marcilius Ficinus, Picus de Mirandolo en anderen de geleerde en begaafde woordvoerders van het humanisme waren, die de jongelingschap aantrokken. Pavia, Napels en Boulogna waren de brandpunten van het licht der nieuwe wetenschap. Maar ook de universiteiten van Parijs, Orleans en Montpellier, gelijk die van Praag, Oxford en Keulen bleven druk bezocht, door wie, na volbrachte humanistische studiën, de eerste leermeesters der wereld over de vrije kunsten, theologie, rechten en andere vakken van wetenschap, wenschten te hooren. Een nieuw tijdvak van bloei brak daarmee voor de wetenschap aan.

Toch wierp het onderwijs aan de universiteiten niet die vruchten af, die men er van zou hebben verwacht. Het was daartoe voor een te beperkten kring van hoorders toegankelijk. Het bezoek der hoogescholen vereischte aanzienlijke geldelijke opofferingen, die slechts meer gegoeden zich konden veroorloven. De onvermogende jongeling, die zich aan den dienst der kerk wilde

toewijden, zoo hij zich niet met eene beurs zag bevoorrecht, — en het getal van dezen was betrekkelijk gering, — bleef van het universiteitsonderwijs verstoken. Ongelukkiglijk, — en ook dit was eene schaduwzijde van die vlucht die de hoogescholen namen, — werden de leerbanken der dom-, kapittel-, stifts- en kloosterscholen grootendeels ontvolkt; zij hielden op een bron van voordeel te zijn voor de domheeren en scholarchen sinds de gegoeden haar verlieten, en de geldzucht, die niet langer bevrediging vond, bracht deze inrichtingen van onderwijs den doodsteek toe; zij verdwenen algaande weg. Stonden daardoor de tempelen der wetenschap alleen voor de bevoorrechten dezer aarde open, het ongelijk grooter aantal dergenen, die het niet gegund was ter generale studie te gaan, zag zich daarmee van nagenoeg alle onderricht verstoken. Van daar het verschijnsel dat de 15de eeuw, naast een beperkt aantal uitstekende mannen, op een ongeloofelijk onkundige massa, zoowel onder de geestelijken als de leeken, te wijzen heeft. Maar ook wie ter hoogeschool gegaan, betere dingen had geleerd dan eten en drinken, ruziemaken en vagebondeeren, brachten naar het land zijner geboorte maar zelden het licht der wetenschap over. Zij bleven veeltijds in den vreemde, en wie waarlijk een sieraad onder de geletterden was geworden, vond alras een eigen katheder aan eene der universiteiten. Zoo scheen het licht der wetenschap wel, maar slechts voor de meer uitsluitend geletterde kringen; zijne stralen bereikten de lagere geestelijkheid niet, veelmin nog het volk.

Buitendien droeg de wetenschap dier dagen geen onberispelijk en rein karakter, of vertoonde zich in een dorre en onverkwikkelijke gedaante. Het humanisme, welke verdiensten zijne taal- en geschiedkundige werkzaamheid ook hebbe, toonde zich uiterst zwak op het punt der moraal. Men moge aan het streven der humanisten, om de rechten van 's menschen zinnelijke natuur te handhaven tegenover eene onnatuurlijke dooding des vleesches en kerkelijke ascese, recht laten weervaren, het is niet te ontkennen dat deze tendenz niet immer binnen de perken van het zedelijke bleef. Minder onzedelijk, maar even weinig verheffend was het karakter der theologische wetenschap, zooals zij inzonderheid aan de universiteit van Parijs werd gedoceerd. De strijd tusschen het realisme en nominalisme was zijn laatste tijdperk

ingetreden. De dorre scherpzinnigheid, de eindelooze haarkloverijen en minutieuse onderscheidingen, die deze theologische strijdvragen steeds hadden gekenmerkt, hadden haar toppunt bereikt, en dit gansche streven der wetenschap doen kennen als meer op een schijn van weten, dan op degelijke wetenschappelijke kennis gericht. De dorre dialectiek sloeg den wetenschappelijken arbeid der realisten en nominalisten met onvruchtbaarheid. In afkeurenden zin lieten zich daarom mannen als Gerson en Nicolaas van Cusa over de toenmalige wetenschap hooren, en Thomas à Kempis vroeg met het oog op de spitsvondige wetenschappelijke strijdvragen zijner dagen: „wat bekommeren wij ons over de ge„nera en species der begrippen? Hij, tot wien het eeuwige woord „spreekt, heeft zich met allerlei schoolsche meeningen het hoofd „niet te breken. Och! had men maar evenveel zorg om de zonde „uit te roeien en de deugd in te planten als om quaesties op „te werpen, er zou niet zooveel boosheid en ergernis zijn onder „het volk en niet zooveel ongebondenheid in de kloosters" [1]).

Bij zulk een stand der wetenschap en zoo geringe vruchten van het universiteitsonderwijs voor de algemeene en godsdienstige ontwikkeling der lagere geestelijkheid en van het volk, verdient de arbeid van de broeders van het gemeene leven hooge waardeering. Door het oprichten hunner fraterscholen voorzagen zij in eene behoefte, die gedurig meer gevoeld werd. Zij vergoedden in ruime mate het gemis eener hoogeschool op Noord-Nederlandschen bodem; in oneindig ruimer kring wierpen zij rijke vruchten af. En terwijl elders de toenemende bloei der universiteiten en de hebzucht der scholarchen samenwerkten tot het verval der kapittel- en kloosterscholen, was het gemis aan de gelegenheid om hier te lande ter generale studie te gaan misschien wel een aanleiding tot het ontstaan der fraterscholen, en de onbaatzuchtigheid waarmee zij aan allen kosteloos onderricht verschaften zeer stellig een oorzaak van den opgang die zij maakten. Bij minder wijdschheid dan de universiteiten bezaten, bij minder schitterende geleerdheid dan die der eerste leeraars der wereld, verspreidden de fraterscholen op bescheidener wijze ongemeenen zegen.

---

[1]) Thomas à Kempis, Imitatio Christi I. c. 3, n°. 2, 5.

In deze fraterscholen was het, dat de jongelingschap werd opgeleid, gevormd en voorbereid, die eenmaal bestemd was de kern der geestelijken en kloosterlingen uit te maken. De uitstekendste mannen, die ons vaderland in dit tijdvak heeft aan te wijzen, zijn daaruit voortgekomen. Thomas à Kempis, Rudolf Agricola, Wessel Gansfort, Desiderius Erasmus en vele andere voortreffelijke mannen vonden in de fraterhuizen hunne eerste opleiding, en onder de vreemdelingen uit verschillende landen, die te Zwolle, Deventer, Groningen of elders onderricht genoten, mag de pauselijke legaat, Nicolaas van Cusa, wel in de eerste plaats als een leerling van de broeders van 't gemeene leven worden genoemd. Er was zelf een tijd, waarin in het moederklooster der Windesheimsche congregatie, niemand werd opgenomen, die niet eerst te Zwol of Deventer onderwezen was. Bij de nauwe betrekking waarin deze vereeniging tot de fraters van Geert Groote stond, mag men daarom reeds van te voren goede verwachtingen koesteren van haar wetenschappelijk gehalte, en wat ons daarvan ter kennisse kwam zal ons niet teleurstellen.

„Een klooster zonder boeken," had Thomas à Kempis eenmaal „een keuken zonder vaatwerk, een tafel zonder spijzen, een hof „zonder bloemen, een beurs zonder geld" genoemd [1]). Aan die spijzen en bloemen ontbrak het in de kloosters der Windesheimsche vereeniging in geenen deele. De vraag is, wat die boekerijen inhielden. Tot ons leedwezen zijn ons dienaangaande slechts fragmentarische berichten bekend geworden. Van niet een enkel convent bezitten wij eene volledige opgaaf van hetgeen in de boekerij voorhanden was. Van enkele kloosters wordt ons bericht, dat zij in 't bezit waren eener welvoorziene bibliotheek en gelukt het ons uit eenige gegevens iets omtrent den boekenschat te vernemen, maar zeer dikwerf verkeeren wij in volslagen onkunde. Vermoedelijk is dit daaraan toe te schrijven, dat zeer vele kloosters den voorraad boeken in veiligheid brachten, nog voor zij door de geloofsverandering werden verwoest en opgeheven en de goederen werden geconfiskeerd. Niet onwaarschijnlijk berusten er nog bescheiden dienaangaande in sommigen der

[1]) Thomas à Kempis in zijn Doctrinale juvenum, p. 704 van de uitgave van Sommalius.

gespaarde kloosters, die sinds het begin der 17de eeuw het herstelde kapittel van Windesheim uitmaakten. Ten tijde van Sanderus altans bevond zich in het Bethlehem-klooster (?) te Leuven nog de boekenlijst van het klooster Mariënborn bij Arnhem en Mariënhage bij Eindhoven [1]). Maar evenzeer is het begrijpelijk dat de Geuzenwoede, die menig convent vernielde, geen eerbied had voor wat in haar oog slechts „Paapsche boeksken" waren, en menig kostbaar document in de algemeene verwoesting mede begreep. Daardoor is voor hem, die omtrent den boekenschat der Windesheimsche kloosters iets wenscht te vernemen, de oogst zeer schraal. Zamelen wij dat weinige bijeen, dan vernemen wij dat de kloosters Sevenbron, Groenendaal, Korsendonk en Grobbendonk niet onbelangrijke boekerijen bezaten, maar toch ongetwijfeld in omvang en degelijkheid van inhoud moesten onderdoen voor de bibliotheek van Rooklooster. Haar noemde men het archief van België, en die naam verdient die boekerij nog, in zooverre zij voor een groot deel in de Bourgondische bibliotheek te Brussel opgenomen werd, toen Rooklooster werd opgeheven [2]). Evenzoo was het Maria-klooster te Nuis in het bezit van eene „bibliotheca instructissima" [3]), die der vernieling ontsnapte, toen in den Truchsesiaanschen strijd het klooster eindelijk in 1584 bezweek. De catalogus scriptorum medii aevi der universiteitsbibliotheek te Utrecht, is ons een getuige dat ook het regulierenconvent aldaar, aan Maria en de XII apostelen toegewijd, een niet te versmaden boekenvoorraad bezat. Menig handschrift, daar voorhanden, bevat op het schutblad de mededeeling, dat het weleer dezen regulieren toebehoorde. De stelling is zeker niet te gewaagd, dat het de overige conventen evenmin aan eene meer of minder uitgebreide bibliotheek zal hebben ontbroken; de meening toch van Thomas à Kempis omtrent de beteekenis eener boekerij voor een convent, is zoo geheel in den geest der Windesheimsche vaders, dat wij bij het welgeordend bestuur en de nauwkeurige zorg voor alle kloosterbelangen, door deze congregatie aan den dag gelegd, het gemis eener bibliotheek ondenkbaar achten.

---

[1]) Kerkh. Arch. IV. p. 212.

[2]) Zie boven blz. 212.

[3]) Zie boven blz. 225.

Noemden wij de boekerij van het hoofdklooster nog niet, het was omdat hetgeen wij daaromtrent vernamen, tot eene aanwijzing, zoo al onvolledige, strekken moge, van 't geen den inhoud dier kloosterbibliotheek uitmaakte.

Aan Johannes Busch danken wij het bericht, dat reeds in zijne dagen de Windesheimsche boekerij meer dan honderd groote codices bevatte, meerendeels door de conventualen met groote zorgvuldigheid afgeschreven en zorgzaam bewaard, de schriften der patres orthodoxi behelzende [1]). Daartoe behoorden de door Hendrik Wilsen afgeschreven werken van Augustinus, Hiëronymus, Hilarius, Origenes, Cyprianus, Leo Magnus, maar ook Richard van S. Victor, „super Apocalypsin" en het „Pros- „perum pomerium de vita contemplativa et activa" van denzelfden schrijver. Aan dezen zelfden werkzamen afschrijver dankte de bibliotheek ook het bezit van de werkjes van Geert Groote, „de nativitate Domini", „de collatione curae pastoralis", „de ma- „trimonio et schismate", „de cura pastorali non accipienda" en „de paupertate" [2]). Andere vlugge copiïsten, als Hendrik Klingebijl [3]), Berthold ten Have [4]), Anselmus van Breda [5]) en vele anderen droegen zorg dat het „Monotessaron" van Gerson [6]), het „Horo- „logium" van Hendrik Suso [7]) of de „verklaring der Paulinische „brieven" van Petrus Lombardus [8]) niet werden gemist. Men voege hierbij een compleet exemplaar van de werken van Nicolaas à Lyra, een geschenk van Johannes Cele [9]), en vele geschriften van de edelste auteurs der 14de en 15de eeuw. De pennevruchten van Johannes Nider, Hendrik de Hassia, Hendrik van Coesfeld en gedrukte werken van Dionysius den Karthuyser ontbraken niet [10]). Bezaten de zusters te Diepenveen vele dietsche boeken, waaronder van Gerlach Peterse, Johannes van Schoonhoven, Ruijsbroek en anderen, in de boekerij van Windesheim zocht men stellig niet te vergeefs naar menig devoot

---

[1]) Chron. Wind. p. 106.
[2]) Chron. Wind. p. 420 sq.
[3]) Chron. Wind. p. 390.
[4]) Chron. Wind. p. 427.
[5]) Chron. Wind. p. 571.
[6]) Kerkh. Arch. IV. p. 239.
[7]) Kerkh. Arch. IV. p. 260.
[8]) Kerkh. Arch. IV. p. 240.
[9]) Chron. Wind. p. 626.
[10]) Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de St. p. 313.

traktaat, dat in de 15de eeuw tot de geliefkoosde lectuur der religieusen behoorde. Men rekene daartoe het „Cordiale" van Gerrit van Vliederhoven, een dier geschriftjes die in die dagen onder den algemeenen titel van Quatuor novissima in omloop waren en te Windesheim bij den maaltijd in de landtaal aan de gasten werden voorgelezen [1]). Men denke ook aan den letterkundigen arbeid van een Gerard Zerbolt, wiens traktaat „de spiritualibus ascensionibus", en zijn geschrift „over het lezen der H. Schrift in de landtaal" [2]), alleszins geëigend waren eene plaats in te nemen onder Windesheims boekenschat. Maar allerminst vergete men de pennevruchten van Windesheims voortreffelijkste bewoners zelve. De geschriften van Hendrik Mande, Gerlach Peterse, Johannes Scutken, Johannes Busch, Thomas à Kempis en anderen maakten ongetwijfeld deel uit dezer kloosterbibliotheek, gelijk zij ook met te veel graagte door de devoten dier dagen gelezen werden om niet in talrijke afschriften in onderscheidene conventen verspreid te zijn geweest. Noemen wij nog het door Willem Vornke zoo hoog gewaardeerde traktaat „de vita solitari" van den poeta laureatus Franciscus [3]), en het door Joannes Busch in het latijn overgebrachte maar oorspronkelijk in het dietsch geschreven werkje van Johannes Vos van Heusden „de vita et passione „domini", dat den kloosterlingen van Windesheim tot leiddraad diende voor hunne dagelijksche meditatiën [4]), dan hebben wij opgezameld wat ons omtrent Windesheims boekerij ter kennisse kwam. Toch is hiermee de inhoud dier bibliotheek nog op verre na niet aangegeven. Nog bezitten de stadsbibliotheek van Deventer en de koninklijke boekerij te 's Hage onderscheidene handschriften en boekdeelen, die eenmaal aan Windesheim toebehoorden, terwijl hier en daar verspreid nog meerdere werken, die eenmaal tot deze boekerij behoorden, zich schuilhouden. Wij eindigen onze mededeelingen aangaande de kloosterbibliotheeken

---

[1]) Chron. Wind. p. 298, 337. Cfr. Dr. C. M. Vos, over de leer der vier uitersten bl. 44 en vlgde.

[2]) Chron. Wind. p. 586.

[3]) Chron. Wind. p. 135.

[4]) Chron. Wind. p. 300. Afgedrukt tusschen het 1ste en 2de boek van 't Chron. Wind. in, p. 217 sqq.

met de vermelding dat ook het convent Frenswegen eene niet onbelangrijke boekenvoorraad bezat, die nog ten deele in verwaarloosden staat in de overgeblevene kloostergebouwen voorhanden moet zijn, maar tot welken geen toegang wordt verleend. Van het volledig stel koorboeken „pro divinis celebrandis", uit meer dan 35 volumina bestaande, en voor wier reinheid met de grootste zorg werd gewaakt, spreken wij evenmin als van den standaardbijbel, door de eerste mannen van Windesheim ten dienste van de kloosters der vereeniging vervaardigd [1]). Elders is daarvan reeds gewag gemaakt, maar bovendien behoorden zij niet tot de eigenlijk gezegde bibliotheek, gelijk zij dan ook niet aan de zorg van den librarius waren aanbevolen, maar door den sacristijn in bewaring werden gehouden.

Het mag eenigszins bevreemden dat aan een klooster, zoo rijk voorzien van geschriften van allerlei aard als Windesheim, geene kloosterschool verbonden is geweest. Geen enkel spoor toch van zoodanige inrichting is ons voorgekomen. Doch die bevreemding wijkt, als men bedenkt in welke nauwe betrekking deze congregatie tot de fraterhuizen stond. Wel ontbrak het in Windesheim niet aan een magister novitiorum, aan wien niet alleen het toezicht over de nieuwe fraters, maar ook hunne verstandelijke, zedelijke en godsdienstige vorming was toevertrouwd, maar voor de wetenschappelijke opleiding der jongelingen, eer zij in het convent werden opgenomen, droegen de fraterscholen zorg, zoodat men het aan de „juvenes bene probati", die de fraterhuizen aan de kloosters opleverden, veilig kon overlaten, hunne wetenschappelijke ontwikkeling verder zelve te voltooien. Alleenlijk wordt van eene kloosterschool te Groenendaal melding gemaakt, waar, naast de theologie ook de classieken werden onderwezen, evenals het kanoniek recht en andere vakken der wetenschap [1]).

Was het vertrouwen dat de congregatie in hare zonen stelde met betrekking tot hunne eigene verdere ontwikkeling, ook de wetenschappelijke, te groot, of mag zij op mannen wijzen die door eigen studie de wetenschap geen oneer aandeden? Was het bezit van welvoorziene bibliotheeken louter weelde, of wisten

---

[1]) Zie boven blz. 40. Chron. Wind. p. 102, 414.

de regulieren van Windesheim de schatten op te delven die daar verborgen lagen? Wat ons van den letterkundigen arbeid der conventualen ter kennisse kwam, kan ons doen oordeelen.

Als Hendrik Loeder en velen met hem tot arbeidzaamheid opwekken dan bedoelen zij niet alleen den arbeid der handen, maar ook dien van het hoofd. Voor het minst verstonden de regulieren dezer congregatie dit zoo, dat zij zich vlijtige afschrijvers van de werken der oudere en jongere kerkvaders betoonden. De prior van het S. Maarten-klooster te Leuven, Aegidius Walram, die zijne fraters dagelijks acht uur met afschrijven liet doorbrengen [2]), moge alle overigen in ijver daarvoor hebben overtroffen, de reeds genoemde fraters van Windesheim, waarbij nog Johannes Scutken genoemd moet worden [3]), de zusters van Diepenveen en vele conventualen uit onderscheidene kloosters hanteerden ijverig de schrijfstift en droegen daardoor niet weinig bij tot de vermeerdering van den boekenschat. Het is waar dat deze arbeid nauwelijks den naam van wetenschappelijke verdient. Maar toch, — men moge hem dan monnikenwerk noemen, — hij getuigt van de behoefte die aan het bezit van opbouwende geschriften gevoeld werd. En in zooverre mag men bij de vraag naar het wetenschappelijk gehalte der congregatie, van dezen arbeid niet zwijgen. Was dit werk, evenals voor de broeders van het gemeene leven, een aanmerkelijke bron van inkomsten, het mocht, zoolang de boekdrukkunst het niet overbodig maakte, ook een nuttig werk worden genoemd, waaraan wij nu nog menig belangrijk document verschuldigd zijn, en gold tevens als een daad van piëteit en godvruchtigen zin.

Een wetenschappelijk karakter kan evenmin worden toegekend aan de zoogenaamde rapiaria, door onderscheidene fraters voor eigen gebruik saamgesteld. Het waren bloemlezingen uit de geschriften der kerkvaders en latere doctores ecclesiae, die de kloosterlingen bij hunne meditatiën telkens ter hand namen tot opwekking van goede en reine gedachten. Dat zij bij het bijeenbrengen dier spreuken een zekere orde hebben in acht genomen,

---

[1]) Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de stuk, p. 245, Necrol. Vir. Vall. II. c. 37.

[2]) Zie boven blz. 212.

[3]) Zie boven blz. 51. Chron. Wind. p. 456, 521, 576 sq.

bleek ons niet. In den regel zullen deze rapiaria al gaande weg zijn ontstaan, doordien de samensteller, zoo dikwerf een kernachtig gezegde hem bijzonder getroffen had, dit opteekende en aan den reeds verkregenen voorraad toevoegde. Van Joannes van Kempen wordt ons alleen gemeld, dat hij bij de keuze der spreuken zekere individualiteit in acht nam en zich dus niet met algemeen bekende en min of meer versletene gemeenplaatsen vergenoegde [1]).

Het was den kloosterlingen der middeneeuwen lief, de afschriften die zij niet zelden met groote keurigheid hadden vervaardigd, door de kunstvaardigheid van den verluchter opgeluisterd te zien. Tallooze handschriften zijn in de Europeesche bibliotheeken voorhanden, die het bewijs leveren van groote bedrevenheid in het illumineeren der manuscripten. Mannen van naam op het gebied der schilderkunst als een Lucas van Leijden, achtten het niet beneden zich, hun penseel te leenen tot het vervaardigen van miniaturen, die door zuiverheid van lijnen, onberispelijkheid van vorm en frischheid van kleur uitmuntten, maar ook niet zeldzaam met verguld zijn overladen [2]). Ook in de Windesheimsche kloosters ontbraken zij niet die deze kunst beoefenden. Hendrik Mande was een ijverig „pictor et illumina„tor librorum" [3]), en Willem Dulken, van Sevenbron, bezat op dit gebied een goeden naam [4]). Toch verloochende zich ook hierin bij de fraters van Windesheim evenals bij de broeders van Geert Groote, de aloude eenvoud niet. Zij stelden de degelijkheid van den inhoud boven den uiterlijken glans van den vorm en zuiverden daarom hunne koorboeken liever van minder ernstige en reine hymnen en legenden [5]), dan deze bovenmate op te smukken.

Maar naast en boven deze pennevruchten in den engen zin

---

[1]) Chron. Wind. p. 408 cfr. p. 572, 597.

[2]) Van Lucas van Leijden zag ik keurige miniaturen in een Horarium in H. S. voorhanden op het belangrijke Soane-Museum te Londen. Alles overtreffend, van wat ik van dien aard zag, was eene miniatuurschildering van Paulus bekeering in de Commentatio in ep. ad Romanos van den kardinaal Marini, op hetzelfde Museum in H. S. aanwezig, van een onbekenden verluchter.

[3]) Chron. Wind. p. 454. Zie boven blz. 53.

[4]) Zie boven blz. 214.

[5]) Zie boven blz. 40.

des woords, verdient de letterkundige arbeid van menigen conventuaal in onderscheidene kloosters onze aandacht. De theologische wetenschap dier dagen, in hare verschillende onderdeelen vond menigen beoefenaar. Hoofd en hart verloren zich niet alleen in louter meditatie, maar de zucht ook voor elkander en anderen nuttig te zijn, bracht de edelste gewaarwordingen en kloekste gedachten in schrift. Geschiedenis, dogmatiek, zedekunde, kanoniek recht en andere takken der theologische wetenschap, werden in een aantal kronijken, tractaten, sermoenen, epistels en „suijverlicke boecksken" behandeld. En de wijze waarop dit dikwerf geschiedde doet ons geen geringe gedachten koesteren van veler wetenschappelijke ontwikkeling.

De wetenschap der geschiedenis stond in de middeneeuwen niet hoog. Eene pragmatische behandeling is daarin bijna onbekend. Van eenige critiek der verschijnselen maar zeldzaam een spoor. Dorre aaneenrijging der feiten in chronologische volgorde gerangschikt, ziedaar voor het meerendeel het karakter dat de beoefening der geschiedenis droeg. Boven dat gehalte verheffen zich in den regel de kloosterkronijken niet en velen van de kloosterlingen van Windesheims congregatie, wisten zich evenmin als andere geschiedschrijvers, aan eene dorre kronijkmatigheid te ontworstelen. De kronijk van den Agnietenberg, door Thomas à Kempis beschreven en door een ongenoemde tot 1477 voortgezet, draagt geheel dat karakter [1]). Datzelfde geldt van de kronijk van het klooster Bethlehem te Zwolle, van de hand van Gerard Coccius, die evenwel slechts gedeeltelijk tot ons is gekomen [2]), terwijl de uittreksels uit de kronijk van Bodike, door een onbekende vervaardigd, tot hetzelfde oordeel grond geven [3]). Evenmin miste het klooster aan Maria en de XII apostelen gewijd zijn kronijkschrijver. Wat echter de inhoud van dezen arbeid van Cornelis Beck was, bleef ons onbekend [4]). Ook

---

[1]) Zij werd door Rosweijde in 1621 uitgegeven achter het Chronicon Windesemense, met nog eenige stukken betreffende het leven van den schrijver der Imitatio Christi.

[2]) Zij werd uitgegeven in 1861 en reikt tot 1391. Vgl. boven blz. 128.

[3]) Voorkomende in de Annal. Noves. uitg. door Martene en Durand, Vet. script et monum. collectio IV. p. 522 sqq.

[4]) Zie boven blz. 157.

het klooster Bethlehem te Leuven, dat te Grobbendonk en Reimerswaal hadden hunne kronijkschrijvers. Het eerste in Petrus Impens († 1525), wiens arbeid door Molanus werd gebruikt voor zijne meermalen geciteerde Histoire de Louvain [1]), de beide laatsten in de Corsendonca van Johannes Latomus [2]). Reeds minder dor en kronijkmatig was de arbeid van Petrus Jacobsz, regulier in 't klooster Thabor bij Sneek, en van Worp van Rinsumageest, prior in gemeld convent van 1523 tot 1538. De kronijk van Vrieslandt van den eerste [3]), en het Chronicon Frisiae van den tweede [4]), behandelen Friesslands geschiedenis niet zonder zich rekenschap te geven van de drijfveeren die zich in dit voor Friesland zoo woelig tijdperk lieten gelden en daarop critiek uit te oefenen. Maar zeker geen geschrift op dat gebied dat de kronijk van Windesheim van Johannes Busch evenaart. Met groote uitvoerigheid beschrijft hij in het eerste deel de geschiedenis der congregatie tot omstreeks 1464, terwijl het tweede boek (de viris illustribus) een aantal biographiën van conventualen van Windesheim behelst. De frischheid, innigheid en naïeviteit aan dezen arbeid eigen, pleiten voor zijn historischen trouw. De hooge ingenomenheid met de congregatie waartoe hij behoorde verleidde den schrijver niet tot eene opsmukking die der waarheid te kort doet, maar 't geheel geeft den indruk van historische juistheid. Een schat van bijzonderheden, de ontwaakte devotie der 14de en 15de eeuw betreffende, wordt hier aangetroffen en op ongekunstelde wijze meegedeeld, waardoor hij ons als in die dagen en binnen de kloostermuren met de conventualen doet medeleven [5]). Aan dezen ook door stijl en belezenheid verdienstelijken arbeid voegde Busch nog een geschrift van aanmerkelijken omvang „de reformatione monasteriorum" toe, waarin hij met eene wel te verklaren ingenomenheid zeer uitvoerige mededeelingen

---

[1]) Vgl. boven blz. 214. Afgedrukt in de Bibl. Belg. II. 985 sqq.

[2]) Vgl. boven blz. 214. Zie over J. Latomus, Brandt, Reform. p. 354.

[3]) Uitgeg. door Visser en van Amersfoordt, Arch. voor Vad. en Vriesche Gesch.

[4]) Uitgeg. door 't Friesch genootschap. Vgl. boven blz. 181.

[5]) De tekst der uitgave door Rosweijde bezorgd is niet onberispelijk. H. S. S. van het Chron. Windes. vond ik op de Kon. Bibl. te 's Hage onder nº. 347 en 348 en nº. 353 en 354, en van het tweede boek, de viris illustribus, in H. S. 335 der universiteitsbibl. te Utrecht.

geeft over de hervormingspogingen van het kloosterwezen, waaraan hij zelf zulk een groot aandeel nam. Deze arbeid mag beschouwd worden als een vervolg of aanvulsel van Windesheims kronijk en is voor de kennis van het diep verval waartoe het leven der geestelijkheid was vervallen van het grootste belang. Te samen toch maken deze geschriften de hoofdbronnen uit, waaruit de geschiedenis der Windesheimsche congregatie moet worden opgemaakt [1]). Onder de kronijken vergeten wij ook die van Frederik van Heilo niet „de fundatione domus regularium prope Haerlem." Zij is slechts gedeeltelijk tot ons gekomen en wel dat gedeelte dat op het bezoek van Nicolaas van Cusa aan deze landen en het kort daaraan voorafgaande jubeljaar betrekking heeft. Mogen wij naar de uitvoerigheid van dit fragment, den omvang van het geheele werk afmeten, dan moet dit vrij groot zijn geweest, maar evenzeer getuigt het, — gelijk zijne andere schriften, — dat hij een auteur was van groote belezenheid, helderen stijl, duidelijke voorstelling en daarbij de taal volkomen machtig, al draagt zijn latijn geen ciceroniaansch karakter [2]).

Merkwaardig zijn inzonderheid de biographische schetsen van de Diepenveensche nonnen, van welke Matthaeus het leven van Elisabeth van Heenvliet uitgaf [3]) dat ook berichten behelst aangaande Griete Greven, Styne Toelners, Lysbeth Gerrits, Lubbe Swaves, Griete van Algeerden en Salome van der Wiel. Maar vollediger zijn zij tot ons gekomen in een handschrift, waarvan eene copie in het bezit is van den hoogleeraar Moll. Munten zij niet door groote literarische waarde uit, in hare naieve en eenvoudige gestalten, getuigen deze schetsen van den liefelijken zin en het reine karakter der toenmalige devotie, waaromtrent zij belangrijke mededeelingen bevatten. Soortgelijke biographische schetsen gaf ook Thomas á Kempis van Geert Groote, Florens Radewijnsz en onderscheidene fraters van het Gemeene leven, en stelde bovendien op verzoek der Brielsche regulieren het leven der h. Liedeweij of Lidwina van Schiedam op [4]). Evenzoo behelst

---

[1]) Uitgeg. in Leibnitii Script. Brunsv. II. p. 476 sqq., 814 sqq.

[2]) Afgedrukt in de dissertatie van Dr. J. C. Pool, blz. 133 vlgde.

[3]) Achter het Chronic. Ducum Brabantiae.

[4]) Vgl. boven blz. 197.

de „narratio de ortu novae devotionis in terra nostra" en de daarmêe een geheel uitmakende „narratio primi originis domus Windese-„mensis", een en ander wetenswaardigs omtrent het eerste tijdvak van Windesheim's bestaan. Ik heb vroeger reeds de meening uitgesproken, dat de gronden mij onvoldoende toeschenen om het tweede geschriftje aan Willem Vornke toetekennen, maar toch heeft men den auteur zeker onder de zonen van Windesheims kapittel te zoeken [1]). Dat ook de Belgische kloosters der congregatie mannen binnen hunne muren telden die de geschiedenis beoefenden, zagen wij reeds vroeger [2]) Aegidius van der Hecken bracht in zijn Memoriale Septemfontium belangrijke bescheiden ter onzer kennisse omtrent zijn eigen convent, al geschiedde het in den dorren vorm aan zulke geschriften eigen, boven welken zich, op den titel afgaande, zijn geschrift „Carolina" getiteld, een geslachtsboom van Karel V bevattende, niet zal hebben verheven. Van denzelfden auteur noemen wij nog twee geschriften „de episcopis Cameracensibus" en „de episcopis Leodien-„sibus," terwijl de daden der Luiksche bisschoppen ook een berichtgever vonden in Johannes Merhout [3]). Bleef mij de „hagiologia Brabantiae" van Johannes Gielemans onbekend, het Gazophy-„lacium Zoniacum" van Pontanus en het „Venatorium sanctorum „canonicorum regularium" van Joannes Mauburnus behelzen een menigte bijzonderheden omtrent de Belgische conventen der congregatie [4]). Letterkundige waarde bezitten deze laatste geschriften weinig, maar aan de historische juistheid der daarin voorkomende berichten mag geen welverdienden lof worden ontzegd.

De breede stroom, waartoe de ascetische literatuur onzer voorvaderen in de 14de en 15de eeuw aangroeide, ontstond niet zonder dat ook de mannen van Windesheim daarin uitstorten van

---

[1]) Beide werkjes komen voor in H. S. 349 der Kon. Bibl. en H. S. 335 der universiteitsbibl. te Utrecht. Vgl. boven blz. 16, noot 2.

[2]) Zie boven blz. 213. H. S. 11985 der Bourg. Bibl

[3]) De gestis pontificum Leodiensium. Zie H. S. 11816 der Bourg. Bibl. Vgl. boven blz. 214.

[4]) Zie boven bl. 213, 214. Van het Gazophylacium gaf Sanderus (Sacra H. p. 95—129) eenige uittreksels.

het levende water dat in hen was. De reeks van zedekundige en godsdienstige traktaten, die onder den naam van zuiverlijke boekskens, gretig ontvangen en gelezen werden, dankte een niet onbelangrijk aandeel aan de regulieren onzer congregatie. Ja het is niet meer dan natuurlijk, dat zij die er een eere in stelden de dragers der devotie te zijn en wier leven aan vruchtbare meditatie was gewijd, ook bij voorkeur hunne pen leenden aan de bevordering der zedelijke en godsdienstige belangen. Naast de historische literatuur der mannen van Windesheim, ruimen wij mitsdien eene niet geringe plaats in aan hunne ascetische pennevruchten.

Een drietal mannen verdienen aanstonds onze aandacht. Het zijn de herhaaldelijk genoemde Johannes Vos van Heusden, Hendrik Mande en Gerlach Peterse. Toen het de mannen van Windesheim in de eerste jaren van hun kloosterleven ontbrak aan een leiddraad voor hunne dagelijksche overpeinzingen, was Johannes Vos er welhaast op bedacht in dat gemis te voorzien. De overtuiging dat ook in die stille meditatiën orde en geleidelijkheid niet mochten ontbreken, zouden zij niet in een onvruchtbaar zwerven der gedachten ontaarden en in de fantasiën eener ziekelijke verbeelding verloopen, mag wel een der oorzaken geweest zijn waarom hij in de landtaal een geschriftje opstelde „over het „leven en lijden des Heeren" [1]). Verdeeld in zeven hoofdstukken, beval hij dagelijks een daarvan ter overdenking aan, terwijl hij wilde dat een aantal spreuken, daaraan door hem toegevoegd, gedurig in hoofd en hart zijner conventualen zou leven. Het is niet ten eenenmale vrij van de voorliefde eener min of meer mystiek gekleurde devotie, om overal toespelingen te zien. Daarom wordt ook 's Heeren besnijdenis ter overpeinzing aanbevolen, want, — zoo heet het, — sanctum suum sanguinem tam juvenis „pro te effudit." Maar de grondtoon verraadt niettemin een practisch christendom. Enkele gezegden ten bewijze. „Overdenk „'s avonds bij u zelven hoe gij uw dag hebt doorgebracht. Over- „weeg wie gij waart, nu zijt en eenmaal zijn moet. Neem geen „bevelenden toon aan, maar een verzoekenden, vragenden, bid-

[1]) Het is ons alleen bewaard gebleven in de Latijnsche overzetting van Johannes Busch in 't Chron. Wind.

„denden, als gij van iemand iets begeert. Onttrek niemand zonder „noodzaak aan zijne bezigheden. Tracht altijd uw tijd op de beste „wijze te besteden. Onderwerp u nederig aan meer verstandigen „dan gij. Wees geduldig in het verdragen van al wat God over „u beschikt; anderen hebben soms nog meer te dragen. Ver- „beter eerst in u zelven wat u in anderen mishaagt en wees „rein van hart." Niet zonder reden, werd het om dien christelijken zin hoog gewaardeerd en vooral de jonge fraters ten gebruike aanbevolen.

De voormalige geheimschrijver van Graaf Willem VI, Hendrik Mande, behoorde tot de edelste vertegenwoordigers van het schouwende leven. In hem den Noord-Nederlandschen Ruysbroek te zien, dacht zijne tijdgenooten eene niet te groote hulde. Zijn geest hief zich dikwerf op de vleugelen der ecstase omhoog, en wat zijn oog van den staat der afgestorvenen meende te hebben gezien, beschreef ons zijne pen in zijne „openbaringe" [1]). Zijn zeer vruchtbare geest uitte zich in een veertiental, in de landtaal geschrevene traktaten, waarvan ons, behalve het genoemde slechts een viertal bewaard zijn gebleven. Zijn „speculum veri- „tatis", zijn „liber de vita spirituali", „liber de vita contempla- „tiva", „liber de sapida sapientia". om meerderen niet te noemen, kennen wij niet [2]), maar zijn „boeksken van drie staten eens „bekeerden menschen", dat van „de bereidinge en versieringe „onzer inwendige woning", en twee verschillende boekjes „klage „of eenige sprake" getiteld, zijn tot ons gekomen [3]). Het eerstgenoemde handelt over het werkende leven, dat als een stervend leven wordt voorgesteld, het geestelijke leven, dat een inwendig leven wordt genoemd, en het schouwende leven, waarvoor de schrijver eigenlijk geen juiste definitie weet te geven, maar omschrijft als „een liefdevol verzinken des geestes in den diepen „afgrond der godheid, een liefdevol vereenigen met God door „het navolgen van Gods goedheid, en bestaat in het afkeeren „van alle tijdelijke dingen, het gebruiken van God en goddelijke

[1]) Opgenomen in 't Chron. Wind. p. 457 sqq.

[2]) Men vindt ze opgegeven in 't Chron. Wind. p. 456.

[3]) De drie eersten gaf de hoogleeraar Moll uit in zijn Joh. Brugman, I. bl. 263 vlgde, het laatste in den kalender voor 1860.

„inspraak, het verheffen van den geest boven tijd en eeuwigheid „en een klaar aanstaren der bloote godheid of bekennen der „eeuwige waarheid." Het traktaat over „de bereidinge en ver„sieringe onzer inwendige woning", heeft den vorm eener doorloopende beeldspraak. De minnende ziel die haar bruigom wil ontvangen, reinige eerst het huis, met den bezem van Gods weldadigheden, met den dubbelen band „der ghedenkenisse der „pinen en der ghedenkenisse der beloften" saamgebonden. Daarmee zullen wij onze woning, „dat is onse consciencie", schoonmaken en haar daarna versieren „mit duerbaren abiten, dat sal „wesen mitten leven onses Heeren," en bestrooien met groen gras, welriekende kruiden en bloemen, de symbolen der christelijke deugden. Voorts zullen wij onzen bruigom bereidden het bed van den innerlijken gewetensvrede, waarop het hoofdpeluw der ootmoedige onderwerping aan Gods wil en het dubbele laken van medelijden met en milddadigheid jegens anderen, het oorkussen des vertrouwens en de deken der liefde tot God en den naaste. Daarna zullen wij onzen geliefde ook een tafel van poenitentie toebereiden, waarop het brood der rouwe en der begeerte naar „onsen gheminden", de wijn der geestelijke blijdschap en het „ghebraden lammekijn, daerbij beteykent is mijnlike eenvol„dicheyt des herten" geplaatst zijn, en waaraan hij gaarne plaats neemt op den stoel der zachtmoedige en verontschuldigende beoordeeling van anderen. Maar ook zullen wij den hof des harten voor hem ontsluiten, waarin het zaad van Gods woord opwast, dat bestendig van onkruid gezuiverd, goede vruchten draagt, en waarbinnen, door de gracht van zelfverloochening en de poort van het ootmoedig verlangen naar God afgesloten, en door den portier der bedachtzaamheid bewaakt, de zelfzucht niet kan binnentreden. „Als wij dan aldus onsen hof bereyt ende besloten „hebben ende onse woninghe verciert, so sal onse lieve gheminde „Heer tot ons ende van ons segghen: dit sal mijn ruste wesen „in ewicheyt der ewicheyt. Hier wil ic wonen, want ic heb se „vercoren." In het derde boeksken, „een corte enighe sprake „der minnender ziele mit haren gheminden" [1]), klaagt de ziel „hoe 't mach wesen dat de brudegom de siel, die hem so herte-

[1]) Allocutio brevis amantis animae cum amato suo.

„licke begheert ende soecket, so langhe syne teghenwoerdicheyt „vertrecket", en getroost wordt met de belofte dat de bruidegom altijd het eigendom zijner bruid wezen zal, als zij zijne geboden volkomen houdt. Het andere geheel gelijksoortige is eene „claghe „of enighe sprake der mijnnender sielen tot horen brudegom" [1]), over eigen onvolkomenheid en geestelijke blindheid, waarop het antwoord luidt: „du salste weten, dat ic dickwile op di ende op „ander menschen ende mijn uutvercoren, duusternisse en de „swaerheyt ende becoringhe laete comen, opdat sie altos merken „soelen wat hem ghebreket ende dat hem verhoelen sy wat sie „hebben, ende opdat sie niet en vertraghen, meer dat sie altoes „in anxte bliven ende hulpe an mij soecken, ende opdat sie „altoes meer soelen hopen op mijne hulp ende verdienst ende „op mijne barmharticheyt dan in horen goede werken."

In Gerlach Peterse verloor Windesheim al te vroeg een zijner edelste bewoners. Nog geen volle acht jaar had hij er de kloostergelofte afgelegd, toen de dood hem den 18den Nov. 1411 wegnam. Maar die weinige jaren waren meer dan voldoende geweest om die reine natuur lief te doen hebben en hem door het nageslacht als een tweeden Thomas à Kempis te doen eeren. Aan een tweetal in het latijn opgestelde geschriften, zijn „breviloquium" en „soliloquium", die ons evenals een tweetal brieven bewaard zijn gebleven, heeft hij het te danken dat die goede dunk omtrent hem in onze dagen nog niet misplaatst is [2]). De innigheid en diepte van zijn godsdienstig gevoel spreken krachtig uit deze voortbrengselen van zijn verheven geest. Eenvoudig maar tevens ernstig, ja bij wijlen aangrijpend, zijn de gedachten die uit zijn brein voortkwamen, en schoon een vriend van het schouwende leven, zijn zijne geschriften voor 't meerendeel vrij gebleven van de onvruchtbare fantasiën der ecstatische en visionarische naturen.

Aan den ons door zijn kronijk reeds bekenden Frederik van Heilo, dankten ongeveer een twintigtal tractaten hun ontstaan. De titels zijn ons bekend, de inhoud slechts van enkelen. Een tractaat „de peregrinantibus", een ander „formula vivendi pro

[1]) Amorosa querela amantis animae ad Deum suum.

[2]) Vgl. boven blz. 50, 51. Zijne geschriften zijn afgedrukt in het Kerkh. Arch. II. 145 vv.

„religiosis" geheeten, en een viertal brieven, meerendeels het bestuur der nonnenkloosters betreffende [2]). Reeds de titels duiden aan, dat wij hier met geschriften te doen hebben van inzonderheid practisch belang. Zij brengen onderwerpen ter sprake, die in zijne dagen bij den gemoedelijken kloosterling ernstige overweging vonden. De zaak der bedevaarten en clausuur, waaromtrent in een der brieven belangrijke opmerkingen voorkomen, — de rechte wijze om de nonnenkloosters te besturen, waren voor de vaders van Windesheim, aangelegenheden van bemoeielijkenden aard. De helderdenkende en helderschrijvende Frederik stelde zijne gedachten daarover te boek, en hetzij hij ons het beeld van den waren monnik schetst, 't zij hij tegen de gevaren der inclusie waarschuwt of als man van ondervinding zijne raadgevingen aan biechtvaders en rectoren der nonnenkloosters geeft, de grondtrekken van zijn evangelischen zin, wars van alle werkheiligheid en doode werken, treden krachtig overal voor den dag. Gezond was zijne opvatting van het kloosterleven, ruim en onbevangen zijn blik in de behoeften van zijn tijd, maar bovenal warm zijn hart voor ware godsvrucht en reinheid van wandel.

Wij kunnen kort zijn waar het er op aankomt, de aandacht te vestigen op Thomas à Kempis. Hij is de meestbekende onder de verdienstelijke mannen, op wie ons vaderland in de 15de eeuw bogen kan. Voortreffelijke schrijvers hebben met groote uitvoerigheid over hem gehandeld, en het overbekende boeksken „over „de navolging van Christus", is het voorwerp geweest van een voor sommigen nog onbeslisten strijd over onzen Thomas als auteur. De hemelhooge lof, die aan dit geschrift ten deel viel, heeft den een, voor wien Thomas als auteur goldt, verleid in hem een genie te begroeten, en den ander, die het ondenkbaar achtte in den dorren kronijkschrijver van den Agnietenberg en den auteur van de Imitatio, een en denzelfden schrijver terug te vinden, er toe gebracht het aan Thomas te ontzeggen. Wij beslissen niet wie in dezen strijd het recht aan zijne zijde heeft. Maar wij vragen: is die hemelhooge lof zonder overdrijving? Moet de

[2]) Zij zijn grootendeels afgedrukt in het meergenoemd Academisch proefschrift van Dr. J. C. Pool.

auteur van de Imitatio noodzakelijk een genie zijn geweest? 't Schijnt bijna heiligschennis de aureool, die dit boeksken omgeeft, aan te raken. En gaarne erkennen wij het vele voortreffelijke daarin, maar men vergelijke het, met zoovele kernachtige, ernstige, puntige en innig vrome spreuken uit het breviloquium van Gerlach Peterse, het boeksken van Johannes Vos, de geschriften van Frederik van Heilo, de sermoenen van Brinkerinck en anderen, en men oordeele of de inhoud der Imitatio zoo oneindig veel hooger staat. Wij weten het, geen geschrift maakte zooveel opgang als dit. Maar de smaak is vaak grillig. De geleidelijke orde der stof en de verdeeling in hoofdstukken, voor hem die de geestesvruchten van anderen genieten wil zoo wenschelijk, mag de waardeering alleszins ten goede zijn gekomen. Maar als die vereering niet ten deel viel aan zijne werkjes, „vallis „liliorum" en „hortulus rosarum" getiteld, 't is niet geweest omdat de inhoud er van voor de Imitatio behoefde onder te doen [1]), Neemt men de Imitatio voor 't geen zij is, zonder er de waarde van te overschatten, de beoordeeling van het auteurschap moet er van zelf te onpartijdiger door worden. De reeds gemelde boeksken „het Rozenhofke" en „het Leliëndal" zijn op het gebied der ascetische literatuur in menig opzicht meesterstukjes, waarin de deugden beschreven worden, die den waren christen als rozen en leliën versieren. Van meer contemplatief gehalte, waren zijne ongetwijfeld eerste geschriften, als het „soliloquium „animae", dat „de solitudine et silentio" en zijne „elevatio ani- „mae". Toch wordt het praktisch christendom ook daarin niet geheel door de mystiek overvleugeld. Van gelijksoortig gehalte is de aanprijzing van het leven binnen de muren der kloostercel, in zijn traktaat, „de disciplina claustrali", in eenigszins dorren stijl opgesteld en zeker verre in waarde ten achteren staande bij zijn geschrift „de fideli oeconomo", dat voortreffelijk de gedachte uiteenzet dat ook de behartiging van stoffelijke belangen prijzenswaardig is, waar zij geschiedt tot eer van God. Spreken wij te zijner plaatse van zijne sermoenen en hymnen, reeds hier mag getuigenis worden afgelegd van den bondigen, eenvoudigen

[1]) Zie ter juiste waardeering van den persoon en de werken van Thomas à Kempis, Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de st. p. 371 v.v.

stijl, dien het somtijds niet aan verheffing en bijna nooit aan warmte en innigheid ontbrak. Inderdaad verdient Thomas à Kempis eene eereplaats onder de mannen van Windesheims kapittel, die de pen vaardig wisten te hanteeren en hun vroom, weinig werkheilig gemoed neerleiden in hunne geschriften.

Een ander ascetisch schrijver, in den mystieken geest van Ruijsbroeck diep ingedrongen, ontmoeten wij in het klooster Groenendaal. Johannes Dirkz van Schoonhoven, die er tot aan zijn dood in 1431, de betrekking van supprior waarnam, maakte zich ten aanzien van den vader der devoten op Zuid-Nederlandschen bodem, door zijn „responsio ad scripta Gersonis", die de mystieke theologie van Ruijsbroek had aangevallen, verdienstelijk. Zijn traktaten „de contemtu mundi", „de passione domini", „de ecclesiae sacramentis", zijne „declarationes quorundam dubi-„orum" en de straks te noemen sermoenen, zijn slechts in H. S. tot ons gekomen [1]).

In hetzelfde klooster leefde tot den 31sten Aug. 1442, Arnold Geilhoven van Rotterdam, doctor in het kanonieke recht. Zijn lettervruchten bewegen zich dan ook voornamelijk op dit gebied en zelfs waar hij in zijn „Gnotosolitos i. e. nosce te ipsum" een meer zedekundig onderwerp behandelt, bevat dit menig stuk over kerkelijke tucht, interdict, excommunicatie en onderwerpen van paedagogischen aard. Dit karakter draagt ook geheel zijn „sompnium doctrinale". Wij noemen van zijne hand verder „spe-„culum philosophorum s. Vaticanus", „confessionale", „reperto-„rium juris" in 12 bkn., „de electione", „speculum collationum", „feneratorium" „recollectio conciliorum J. Calderini", „lectura super constitutiones Benedicti XII" en „de contractibus usu-„rariis." Voor zoover mij bekend is, werd alleen zijn „Gnoto-solitos" uitgegeven en berust het overige nog in handschrift of is ten deele verloren gegaan [2]). Aan deze auteurs voegen wij nog enkelen toe. Sevenbrons prior, Hendrik Pomerius

---

[1]) Zie over hem Necr. Vir. Vall. II. c. 37 en H. S. 11816 waar zijne geschriften worden geciteerd. Vgl. Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de st. p. 368 en boven blz. 209. Zie ook Moll, Joh. Brugman II. bl. 266.

[2]) Zie Necr. Vir. Vall. II. c. 37. H. S. 11816 der Bourg. Bibl. Vgl. Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de st. p. 243, 368 en boven blz. 213.

(† 1469) was een vruchtbaar schrijver. Een leven van Ruijsbroeck, een dialoog „inter animam et hominem de passione domini", „pomerium spirituale", „liber de praedestinatione" en om meerderen niet te noemen, een tractaat „de vera pace" dankten aan hem hun ontstaan [1]). Ook de Korsendonksche kanunnik, Johannes Merhout, dien wij reeds als historicus ontmoetten, leverde een en ander op het gebied der ascetische literatuur, waartoe wij rekenen zijne „postillae super passionem Domini" en zijn „ars mystica". Wij noemen eindelijk Arnold Buederic van Rooklooster om zijn „compendium de modo promovendi in sancta „vita" en Johannes Reijs die een „summa theologia" schreef [2]) en verzwijgen de namen van Cornelis Beck en Petrus Valkendaal van Zijl niet, beide prioren te Utrecht. Het traktaat van den eersten „de simonia" dankt aan de actualiteit van het onderwerp zekeren gloed, terwijl de geschriften van den laatsten niet onwaarschijnlijk een meer scholastiek karakter droegen [3]). Dat getal zou ongetwijfeld nog aanzienlijker worden, indien wij de titels van vele geheel onbekende geschriften wilden mededeelen. Maar het genoemde is voldoende om te doen zien dat het der congregatie waarlijk niet ontbrak aan mannen die op ascetisch en theologisch gebied meester waren van de taal en daardoor dikwerf van het gemoed.

Greep deze ascetische literatuur reeds hier en daar in de meer eigenlijk gezegde dogmatische wetenschap in, gelijk ons blijkt uit den titel van Pomerius arbeid „de praedestinatione", en de „summa theologia" van Johannes Reijs, het karakter der devoten neigde zich te weinig tot het scholasticisme, waarin de dogmatiek dier dagen geheel en al opging, om zich tot de behandeling van zuiver leerstellige onderwerpen te voelen aangetrokken.

Maar evenmin was het op 't gebied der bijbelsche uitlegkunde dat de regulieren der Windesheimsche congregatie zich vooral verdienstelijk maakten. Ook deze tak der godgeleerde wetenschap was deels te zeer onder den invloed der scholastiek, deels met

---

[1]) De lijst zijner geschriften vindt men bij Wiaert, Hist. Septif. c. 14. Necr. Vir. Vall. II. c. 37 en H. S. 11816 der Bourg. Bibl. Vgl. boven blz. 213.

[2]) Zie H. S. 11816 der Bourg. Bibl. Vgl. boven blz. 213, 214.

[3]) Zie boven blz. 94 en 157.

te sterke banden binnen de perken der kerkelijke rechtzinnigheid besloten, om hare beoefening niet meer of meer gewaagd te maken. De arbeid van Nicolaas à Lyra, waarvan het hoofdklooster een kostbaar exemplaar bezat, — een geschenk van Johannes Cele, — werd door geen anderen overtroffen, maar was tevens op dit gebied het plechtanker en de vraagbaak onzer vaderen. Toch ontbrak het niet geheel aan mannen die de bijbelboeken en geschriften der kerkvaders oordeel- en uitlegkundig behandelden. Het „Correctorium bibliorum V. et N. T." van den Dominicaner Magdolius Jacobus van Gouda [1]), moge het eerste wetenschappelijke werk van critischen aard door onze vaderen geleverd zijn geweest, men moge niet te hooge gedachten koesteren van de tekstzuivering der Vulgaat, door Johannes Vos en zijne regulieren ondernomen [2]), niet zonder succès werd reeds vroeger iets op dit gebied geleverd. Mij kwam in handen een zeer net geschrevene codex, bestaande uit twee groote kwartijnen, waarin niet alleen eene nederduitsche vertaling van het jaar 1360, van de boeken van Samuel, de Koningen, eenige Apocryphen en al de N. T. brieven met de Openbaring voorkomt, maar bovendien eene vertaling, die naar mij bleek, op een gezuiverden tekst berustte. Het geïncrimineerde *Θεὸς ἐφανερώθη* in 1 Tim. 3: 16, was daar aldus overgezet: „die hemelicheden „der goedertierenheyt es oppenlic groot, die gheopebaert es in „den vleessche" enz. [3]). Omtrent het ontstaan en den bewerker dezer overzetting laat zich weinig zeggen, maar het bestaan er van verdient reeds volle aandacht. Toch, wij herhalen het, werken van critischen aard zijn in dit tijdvak uiterst schaarsch, ook bij de regulieren onzer congregatie, en niet voor het midden der 16de eeuw ontmoeten wij onder hare zonen een tweetal mannen die hunne krachten op dit gebied beproefden. Van Nicolaas de Winghe, conventuaal van S. Maarten te Leuven († 1552) zag het licht: „Biblia et Flavii Josephi opera in vernaculam linguam

---

[1]) Zie Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de st. p. 386.

[2]) Zie boven blz. 40.

[3]) Deze codex behoort toe aan de boekerij der Holl. gemeente te Londen, welke gedeponeerd is op Guildhall.

„translata", terwijl zijn medeconventuaal Martinus Lipsius († 1554) de „Opera Augustini et Hilarii" castigeerde [1]).

Eene proeve van uitlegkundigen arbeid gaf de Groenendaalsche regulier Joannes de Bercht van Diest († 1470) in zijne „Commentatio in Psalterium Davidicum" [2]) en Sevenbrons reeds genoemde prior Hendrik Pomerius in zijne „Explanatio super „Pater Noster" in 10 bkn. en zijne „Expositiones tres super „orationem dominicam" [3]). Aan den 70sten psalm beproefde Arnold Buederic zijne krachten in dertien traktaten [4]), terwijl wij eindelijk nog eene plaats inruimen aan Johannes Merhout om zijne „Commentatio in libro Augustini de civitate Dei" [5]).

Ten allen tijde nam in de liturgische acte der christelijke godsdienstoefeningen de preek, eene hier ruimer, daar enger, maar altijd gewichtige plaats in. De godsdienstige mensch had behoefte om wat er in hem leefde in anderen over te storten, lang voordat men er aan dacht de eischen der kanselwelsprekenheid te omschrijven. Allerminst vraagt het innig vroom gemoed naar de regelen der kunst, in dagen van nieuwe en heilige overtuigingen die den mensch met reinen geestdrift bezielen. Was de opkomst der moderne devotie in de 14de en 15de eeuw zulk een tijdperk, men heeft dan ook bij de broeders van het gemeene leven en hunne geestverwanten, de Windesheimsche regulieren, zoolang de eerste geestdrift frisch bleef en jeugdig, geen vruchten van kanselwelsprekenheid te wachten, die aan de eischen der kunst voldoen. Toch ontbrak het niet bij onze voorvaderen, ook binnen de grenzen onzer congregatie, aan mannen die in geschrifte uiteenzetten wat de preek zijn moest [6]). Aan Arnold Geilhoven van Rotterdam wordt een „speculum collationum" toegekend, terwijl ons van Johannes Merhout een traktaat „de „arte oratoria et dictandi" wordt genoemd, nevens de „rhetorica

---

[1]) Molanus, Hist. de Louvain I. p. 288, Valer. Andr. Bibl. Belg. II. 926, 856.

[2]) Zie Necr. Vir. Vall. II. c. 36 en 37. H. S. 11816 der Bourg. Bibl.

[3]) Zie Hist. Septif. c. 14.

[4]) Zie de Praefatio Chron. Wind.

[5]) Zie H. S. 11816 der Bourg. Bibl.

[6]) Zie over de theorie der kanselwelsprekenheid, Wiarda, Huibert Duifhuis, bl. 165 v. v.

„divina" van Arnold Buederic [1]). Welke eischen daarin werden gesteld is ons wel niet bekend geworden, maar valt eenigszins af te leiden uit de kunstmatigheid waarmee Geilhovens medeconventuaal Johannes van Schoonhoven, en later Joannes Scotus van Heer-Izaäks-Bosch en anderen hunne sermoenen inrichtten. Wij behoeven nauwelijks te zeggen, dat wie geroepen waren in kloosterkerken voor de novitii of het volk sermoenen te houden, in de kloosterboekerijen een grooten voorraad homiliën en leerredenen vonden van beroemde volkspredikers uit vroeger en later tijd, die tot model konden dienen. Te Rooklooster had men altans homiliën van Origenes, sermoenen van Petrus Damiani, Petrus van Ravenna, Simon Tornacensis, Odo van Clugnij en Petrus Comestor [2]). Te Korsendonk de „Sermo Anselmi de con„ceptione Mariae", [3]), en in de onderscheidene conventen der congregatie ontelbare anderen. Maar onze Noord-Nederlandsche devoten altans zijn, voor zoover wij uit hunne tot ons gekomene collaties kunnen oordeelen, hun eigen weg gegaan. Zij waren voor het meerendeel collatie-broeders, die geen kunstig aangelegde sermoenen plachten te houden, maar vrije toespraken, waarbij zij zich niet altijd even trouw aan hun onderwerp hielden, maar zich soms aberraties veroorloofden die ter nauwernood met een zeer dunnen draad aan het hoofdthema waren verbonden. Dat karakter draagt het achttal sermoenen, dat ons van Joannes Brinkerinck bekend is geworden. Elisabeth van Delft, non te Diepenveen, had deze na het aanhooren opgeteekend, terwijl „zeker iemand" (Rudolf Dier de Muden?) in de niet altijd in juiste volgorde opgeschrevene gedachten zekere orde bracht. Zij getuigen van de eenvoudige warme godsvrucht van den redenaar, die aan zijn stijl bijwijlen zekere puntigheid wist te geven, die niet anders dan de hoorders kon boeien [4]). In de opgave der geschriften van Frederik van Heilo [5]) worden aan dezen regulier „sermones perutiles de tempore et de sanctis" toegeschreven

---

[1]) H. S. 11816 der Bourg. Bibl.

[2]) In H. S. 168—194 der Bourg. Bibl., weleer toebehoorende aan Rooklooster.

[3]) In H. S. 859 der Bourg. Bibl. uit Korsendonks boekerij afkomstig.

[4]) Zij zijn uitgegeven in het Kerkh. Arch. IV. p. 111 v. v. Vgl. boven blz. 134.

[5]) Bij Pool, blz. 32.

door hem te Haarlem of in een der conventen waar hij confessor was gehouden. Doch zij zijn tot heden toe onbekend gebleven, zoo niet verloren geraakt. Daarom is het van te meer belang dat wij in het bezit zijn van eene zeer aanzienlijke collectie sermoenen van Thomas à Kempis. In een drietal bundels bezitten wij er 75, ten deele voor de novitii, ten deele voor het volk in de kloosterkerk gehouden [1]). Zij behandelen voor het meerendeel zedekundige onderwerpen, maar ook een aanzienlijk aantal is gewijd aan de overdenking van het leven van Jezus, de uitstorting van den H. Geest en de eerste Christengemeente. Voor het meerendeel eenvoudig en kalm van toon, verheft zijne stijl zich bijwijlen tot meerder oratorisch gehalte en bezigt hij beeldspraak en vergelijking. Toch moeten zij over het geheel ietwat eentoonig worden genoemd. Zijn zij oorspronkelijk vrije improvisatiën geweest, niets natuurlijker dan dat latere opteekening, waarbij zich het vuur der improvisatie niet meer gelden deed, er zekere matheid aan gaf. Ontmoet men in deze collaties, eene enkele uitgezonderd, geen planmatigen aanleg noch verdeeling, al ontbreekt eene leidende hoofdgedachte niet, wat ons bekend werd van den homiletischen arbeid der Windesheimsche conventualen op Zuid-Nederlandschen bodem, doet ons vermoeden dat door hen zekere methode van kanselwelsprekenheid werd geobserveerd. Misschien is dit niet van toepassing op Aegidius Breedijk, stichter van en eerste prior in de beide conventen Sevenbron en Heer-Izaäks-Bosch († 1424), een „facundus et exercitatus concionator verbi divini" [2]). Dat zijne sermoenen toch meer het karakter van vrije improvisatiën zullen hebben gedragen, schijnt daaruit te mogen worden afgeleid dat Aegidius Diepenborren, regulier van Sevenbron († 1451), deed, wat Elisabeth van Delft ten aanzien van Brinkerincks collaties had gedaan, en onder den titel van „Reportata sermonum primi prioris" het gehoorde opteekende [3]). Maar geheel kunstmatig aangelegd waren de „collationes et sermones capitulares" van Groenendaals supprior

---

[1]) Uitgegeven door Sommalius in zijne uitgaven van de werken van Thomas à Kempis. Vgl. Pool in den kalender voor 1862.

[2]) Zie over hem Hist. Septif. c. 6—10. Hist. Sylvae-Domini-Isaäc c. 4.

[3]) Zie Hist. Septif. c. 12.

Johannes Dirksz van Schoonhoven. Een zestal vond ik geciteerd, waarvan er drie ter plechtige opening der jaarlijksche kapittelvergadering te Windesheim werden gehouden, en die in H. S. ter onzer kennisse zijn gekomen [1]). Daaronder is er eene „sermo in visitatione" getiteld, en handelt een andere over de vraag: „quomodo religiosus quietem animi obtinebit", terwijl de derde aanvangt: „peccatis mortui", De kapittelredenen vangen aan met de woorden: „Venite, ascendamus", „Nos autem gloriari oportet", en die waarmede de vereeniging der kapittels van Windesheim en Groenendaal werd gevierd, met de woorden: „fiet unum ovile „et unus pastor". Dat de opperprior hem alzoo bij herhaling de kapittelrede opdroeg, mag wel als bewijs gelden dat men hem gaarne hoorde.

Dat in den aanvang der 15de eeuw de kanselwelsprekenheid, ook bij de Noord-Nederlandsche predikers der congregatie, eene nieuwe phase van ontwikkeling was ingetreden, mogen wij aannemen met het oog op een tweetal kapittelredenen van de prioren van Eemsteyn, Johan van Delft en Joannes Gysen van Balen. De laatste, dien wij boven reeds deden kennen [2]), is niet alleen behoorlijk verdeeld en planmatig opgesteld, van inleiding en per oratie voorzien, maar kenmerkt zich ook door een gloed en waardigheid, een ernst en beeldrijken taal, zonder overlading nogtans en eindelooze aanhaling van bijbelteksten, die ons geen geringen dunk van zijne redenaarsgaven doet opvatten. De eerstgenoemde, in 1511 gehouden over 1 Cor. 1: 26, behelst weinig bijzonders en wordt ontsierd door een wel wat overvloedig aanbrengen van bijbelplaatsen [3]). Datzelfde geldt ook van de kapittelrede van Joannes Scotus, prior van Heer-Izaäks-bosch in 1508 uitgesproken over 1 Petr. II: 11, 12a [4]), maar minder ten aan-

---

[1]) Zie Necr. Vir. Vall. II. c. 37. H. S. 11816 der Bourg. Bibl. Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de st. p. 398. Vgl. boven blz. 209.

[2]) Zie boven blz. 106 v. v.

[3]) Zie boven blz. 100. De collatie door Prof. Moll in den kalender van 1859 medegedeeld acht ik niet onmogelijk een uittreksel te zijn uit de hier vermelde rede. De aanvangswoorden stemmen niet alleen met elkander overeen, maar in beiden wordt op zekere verslapping in de tucht gewezen.

[4]) Zie boven blz. 100.

zien van de redevoering door Hubertus Scotus, prior van 't zelfde convent gehouden op de kapittelvergadering te Nuis in 1561, naar aanleiding van dezelfde woorden [1]). Doch boven deze laatsten munt de reeds ter sprake gebrachte en ten onrechte aan Johannes Scotus toegeschrevene rede uit, die de te Groenendaal verzamelde prioren, treurend om de afwezigheid van hunnen prior superior en menigen anderen broeder, bepaalt bij de woorden van Joh. 16: 20^{b} „gij zult droefheid hebben, maar uwe „droefheid zal veranderen in blijdschap" [2]). Daarin wordt den broeders voorgehouden: 1°. droefheid is beter dan vreugde; 2°. droefheid is meer in overeenstemming met de plaats waar en 3°. met den tijd waarin wij samenkomen, maar ook 4°. droefheid mist hare vertroosting niet. Wij noemen eindelijk nog eene kapittelrede in 1544 door Cornelis Beck, prior te Utrecht gehouden, die trouwens in te defecten staat ons bekend werd om te beoordeelen hoe hij naar aanleiding van een woord uit Genes. 31 handelt „de proprietate" [3]). Wij herinneren ten slotte dat ook Joan Passaert, Boudewijn Gardijn en Petrus Valkendaal van Zijl als beroemde predikers worden genoemd [4]).

Indien het waar is dat men den mensch uit niets beter leert kennen dan uit zijne brieven, zoodat wie groot scheen klein bleek, — wij denken aan den beroemden redenaar Cicero, wiens brieven zijne kleinzielige ijdelheid verraden, — en wie weinig beteekenend scheen, een niet verwachte rijkdom des gemoeds openbaarde, dan begrijpt men lichtelijk van welk belang de epistolaire literatuur zijn moet voor de kennis van den geest die de devoten bezielde. De uitgebreide verzameling epistels van Geert Groote, die wij bezitten, is daarom voor de waardeering van 's mans karakter en arbeid van 't hoogste gewicht. Evenwel die epistolaire vorm werd door onze voorvaderen niet altijd uitsluitend dienstbaar gemaakt aan mededeelingen van meer intiemen aard, maar was veeltijds de gestalte waarin zij hunne zedekundige traktaten opstelden. Betreuren wij het daarom aan de eene

---

[1]) Zie boven blz. 112.

[2]) Zie boven blz. 114.

[3]) Voorkomende achter de door mij gebruikte uitgaaf der Constit. Windes. van 1553.

[4]) Zie boven blz. 157.

zijde, dat ons van eene meer particuliere briefwisseling van regulieren onzer congregatie geen documenten zijn geworden, — een tweetal brieven van den lateren stichter van Sevenbron, Aegidius Breedijk aan Geert Groote [1]) komen niet rechtstreeks in aanmerking, en de door Busch medegedeelde briefwisseling tusschen de nonnen van Mariënberg bij Helmstadt en enkele zusters uit Bronope bij Kampen bezit geen innerlijke waarde [2]), — aan den anderen kant boezemen ons de ons bewaard gebleven epistels van Johannes Dirksz van Schoonhoven, Gerlach Peterse en Thomas à Kempis alleszins belang in. Dit zou ook ongetwijfeld het geval met de epistels van Frederik van Heilo zijn, indien zij tot ons waren gekomen [3]). De Groenendaalsche supprior schreef, onder vele anderen ook epistels „ad nepotem suum Simonem „regularem in Eemsteijn". Hij behandelde daarin enkele plaatsen uit het O. Testament „pro informatione novitiorum", en de mannen van Windesheim beschouwden den inhoud als een heilzaam tegengift voor zonde en verzoeking en een goede oefening tot deugd, zoodat zij ook in de landtaal werden overgezet [4]). Niet minder belangstelling genoten de twee brieven van Gerlach Peterse aan zijne zuster Lubbe, huisbezorgster in het Meester-Geertshuis te Deventer, in de volkstaal geschreven. Bekommerd dat zijne zuster, te midden harer dagelijksche bemoeiingen, de zorg harer geestelijke belangen mocht veronachtzamen, behandelt hij in de eerste op voortreffelijke wijze het thema „dat het „een waarlijk geestelijk mensch nooit aan tijd ontbreekt om zich „met Christus, zijn geliefden bruidegom, te vereenigen," terwijl de andere, over „een waarachtig geestelijk leven", ons herinnert aan de verhevene waarheid dat de deugd om zich zelve moet worden bemind en geenszins om het loon daaraan verbonden. Daar toch heet het: „een kuisch beminnaar, die bemint God „zuiver om God, en bemint zich zelven om God, daar hem God

---

[1]) Zie Hist. Septif. c. 10. De eerste ving aan: „in Christo fratri suo", de andere „reverendo patri". Zie boven blz. 209.

[2]) Reform. Monast. p. 894 sqq. Vgl. boven blz. 139, 140.

[3]) Zie Pool's dissertatie p. 33.

[4]) Zie boven blz. 45 en 209 en Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de stuk p. 409, met noot 1.

„toe geschapen heeft, namelijk naar Zijn heilig beeld om Hem „eeuwig te loven." Van dezelfde strekking zijn ook de brieven van Thomas à Kempis, zes in getal. Liefde tot bevordering van het geestelijk leven bij anderen gaf ze hem in de pen, en dat zij der aandacht en overdenking niet onwaardig werden gekeurd, kan de vertolking van altans één dezer epistels bewijzen [1]).

Het godsdienstig gemoed heeft er ten allen tijde behagen in geschept het hart uit te storten in de toonen van een lied. Ook onze voorvaderen is het lief geweest hunne gedachten tot den Eeuwige te verheffen op de vleugelen der melodie. Zij hadden, zoo goed als andere volken, hunne meesters in de toonkunst, — men denke aan Jacobus Hobrecht, — en hunne hymnologen. Binnen de kloostermuren der Windesheimsche congregatie zweeg de stem der poësie evenmin. Werd de lof van Joannes Ruijsbroeck herhaaldelijk beter verkondigd dan in de weinig poëtische producten van Groenendaals kok, Johannes van Leeuwen [2]), of de dichterlijke voortbrengselen van den Groenendaalschen regulier Lodewijk Bivordanus († 1432) van beter gehalte waren, waag ik niet te beslissen. Zijne gedichten „de septem peccatis „mortalibus", „de inventione corporis fratris Ludovici Velthem", — deze was op een droevige wijze om het leven gekomen, — en andere meer, bleven mij onbekend [3]). Ook het „epigramma in vitam Lydwigae" van Johannes Merhout, en zijne half poëtische half prozaïsche arbeid „de vita et passione Christi" ken ik slechts bij naam [4]). Evenzoo moet ik het stilzwijgen bewaren over de 12 boeken met hymnen aan God gewijd, van Rooklooster's eersten prior Arnold Buederic [5]), en over den vrij aanzienlijken voorraad geestelijke liederen van Sevenbron's prior Caspar de Meet, waaronder een drietal „de salutatione angelica" en even

---

[1]) Afgedrukt bij Sommalius. Cfr. Moll, Kerkgesch. v. Ned. II. 2de stuk 409.

[2]) Zie boven blz. 208. Vgl. nog Necr. Vir. Vall. II. c. 27—31. Miraeus, Monast. Vir. Vallis origo, en van denzelfden de Windesemensi et aliis congreg. canon. regul.

[3]) Zie Necr. Vir. Vall. II. c. 37.

[4]) Zie boven blz. 214. Vgl. H. S. 11816. der Bourg. Bibl.

[5]) Zie boven blz. 214. en de Praefatio Chron. Wind.

zoovelen aan de H. Barbara gewijd, eene elegie „de mortis me-„moria" en verscheidene zangen ter eere van Maria, Maria Magdalena, Egidius en anderen [4]). Tegenover dit niet onbeduidend getal hymnologen onder de zuidelijke broeders der congregatie kunnen wij slechts een drietal stellen op Noord-Nederlandschen bodem levende. Het zijn Joannes Scutken, Thomas à Kempis en Frederik van Heilo. Evenwel schijnen de „carmina in Sancta Basilia „in Warmunda quiescente" van den laatsten verloren te zijn [5]). Van Joannes Scutken, bezat men eenige hymnen op kerkelijke feestdagen aan welke men gaarne aandacht schonk, maar die alsmede, zoover wij weten, der nakomelingschap niet ter kennisse zijn gekomen. Anders staat het met den poëtischen arbeid van Thomas à Kempis. De negentien hymnen, die ons van hem bewaard zijn gebleven, aan Agnes, de engelen, Jezus, Maria, het kruis en andere onderwerpen gewijd, vertoonen wel is waar het kwijnend avondrood der eens zoo gespierde Latynsche poësie, maar mogen niet zonder onderscheid, dor, eentoonig, schraal en onbeteekenend worden genoemd [6]). Of wie zal, om zijn lied over „de vreugde der hemelingen" en „aan de H. Agnes" niet te noemen, waarde en diepte ontzeggen aan zijn „adversa mundi „tolera," waarvan de eerste strophe in hedendaagsch gewaad luidt:

Wordt u 't leven droef en duister,
Draag uw leed naar Christus woord;
Meer dan 's koeltjens zacht gefluister,
Brengt de stormwind voordeel voort.
Wordt het onheil hier uw deel,
't Rooft u niets maar brengt u veel;
In het lijden wordt er zegen,
In de schade winst verkregen [1]).

Wie zoo wist te dichten, mag met eere genoemd worden onder de mannen, aan wien de gave des lieds was verleend.

---

[1]) Zie boven blz. 213. [2]) Zie bij Pool, blz. 33.

[3]) Afgedrukt in de uitgave van Sommalius. Vgl. Moll. Kerkgesch. v. Ned· II. 2de stuk p. 413. Pool in den Kalender voor 1862.

[4]) Bennink Janssonius, Gez. der Kathol. kerk 2de stuk p. 66, uitgeg. door de Evang. Maatsch. 1859.

Deze vrij aanzienlijke en veelzijdige literatuur zou, ook afgezien van haar gehalte, het bewijs leveren dat de mannen van Windesheim de wetenschap niet versmaadden. Maar ook, voor zoover het ons vergund is met haren inhoud kennis te maken, mag aan menig product de lof niet worden ontzegd van degelijkheid. De taal van het oude Latium, in haar onberispelijken Ciceroniaanschen vorm, hebben wij bij geen middeneeuwsche auteurs te zoeken, maar terwijl de kennis er van vrij algemeen mag worden geacht en ook in de nonnenkloosters niet ten eenenmale ontbrak, wisten mannen als Frederik van Heilo, Busch en anderen, helder en duidelijk uit te drukken, wat zij hadden te zeggen.

Aan belezenheid haperde het bij menigeen niet. Met de H. Schrift en de kerkvaders, maar ook met de Latijnsche prozaschrijvers en dichters waren velen wel vertrouwd, al was de kennis der Grieksche en Hebreeuwsche talen het voorrecht van zeer enkelen. Onderscheidene pennevruchten dragen de blijken hunner liefde voor mijstiek en allegorie, inzonderheid bij de visionarische naturen, maar toch doorgaande getemperd door den echt practischen zin, die hen als geestes kinderen van Geert Groote blijft kenmerken. Ja de naïve kronijkschrijver van Windesheim, die evenmin als Frederik van Heilo, tot diegenen behoorde die alleen hun heil vonden „in een hoeksken met een boeksken," bleek aan een meer geestelijke interpretatie niet vreemd te zijn, toen hij van de in Marc: 16: 17, 18 genoemde teekenen getuigde „non litteraliter sed spiritualiter intelligimus ea nunc per„ficienda" [1]). Het ligt in den aard der zaak dat het wetenschappelijk gehalte bij de onderscheidene beoefenaars der wetenschap verschilde, maar het is niet te groote lof aan de mannen van Windesheim toegezwaaid, indien men meent dat minder dan elders de klacht van Erasmus over de onkunde der kloosterlingen mocht worden vernomen. Het is waar de mannen van Windesheim hebben zich niet geroepen gevoeld de zaak van het volksonderricht zelve ter hand te nemen, maar zij waren daarom toch niet onverschillig voor deze belangen. Zij stelden het inte-

---

1) Chron. Wind. p. 630.

gendeel alleszins op prijs, dat de jongelingen, die, uit den boezem van het volk gesproten, eene woonplaats begeerden binnen hunne kloostermuren, behoorlijk geleerd en wel onderwezen waren, en Windesheim zelf nam in de eerste jaren niemand onder zijne conventualen op, die zijne opleiding niet bij de broeders van het Gemeene leven had ontvangen. Hunne zedekundige tractaten bleven niet altijd achter de kloostermuren besloten; hunne practische en veelszins gezonde denkbeelden bereikten, door de prediking des woords, ook de ooren van het volk, en wat zij ook van andere vakken van wetenschap, als Petrus van Thabor van landmeetkunde en astronomie, hadden leeren verstaan, kwam mede ten bate der menigte. Ook hunne aanprijzing en bevordering van het lezen van nuttige en stichtelijke geschriften in de landtaal, kan niet anders dan heilzaam hebben gewerkt op de aankweeking van het licht der kennis, zoodat hun naam met eere mag worden genoemd onder de mannen van vooruitgang en ontwikkeling in dezen tijd.

Het bleek ons reeds vroeger [1]) tot welk een staat van zedelijk verval het kloosterleven verzonken was gedurende de 14de en 15de eeuw. En als ter loops mochten wij ons meermalen overtuigen dat de congregatie van Windesheim over het algemeen de meest gunstige uitzondering hierop maakte. Slechts enkele malen, en in den bloeitijd dier vereeniging zoo goed als nooit, hadden wij gewag te maken van een meer dissoluut leven der conventualen, al kwamen nergens de sporen voor van die grove onzedelijkheid, waarvan elders sprake was. Wat men hoogstens aan sommige kloosters kon verwijten, was dat sinds de devotie rijkdom had gebaard, de rijkdommen de devotie hadden verstikt. Maar overigens mag de zedelijke toestand in de kloosters der congregatie alleszins bevredigend worden genoemd en ontbrak het niet aan nog iets meer dan gewone kloosterdeugd, maar werd ook naast de gelofte van kuischheid, armoede en gehoorzaamheid het beginsel der christelijke liefde getrouw in praktijk gebracht. Zij openbaarde zich in het onderling verkeer der broeders, in de wederzijdsche hulp die de verschillende kloos-

---

[1]) Zie boven blz. 220. v. v.

sters elkander betoonden, in de gastvrijheid die aan vreemdelingen en vrienden werd bewezen, in de liefdadigheid jegens de armen. Getroostten zich de fraters wel eens ontbeeringen om hunne gasten te beter te kunnen verzorgen [1]), waar de kloosters Nieuwlicht, Mariënbron, Windesheim en op den Agnietenberg meer opzettelijk om hunne weldadigheid worden geroemd, mag de onbekrompene mededeelzaamheid van een Hendrik Loeder niet worden verzwegen. De kronijkschrijver van Windesheim verhaalt ons van hem, dat toen zich op zekeren tijd een bedelaar aan de kloosterpoort van Windesheim aanmeldde, waar juist de vaders ten generale kapittel waren verzameld, hij tot den leekenbroeder, die de wensch van den bedelaar aan de patres overbracht, zeide: „mijne tuniek hangt daar, neem uit mijne beurs „een aalmoes." Toen Loeder evenwel zag dat deze er slechts eenig kopergeld uitnam, voegde hij hem berispend toe: „hoe „gij durft uit eens andermans beurs geen aalmoes nemen voor een „arme, wat zult gij dan wel doen als gij uit uw eigene beurs „een aalmoes geven moest?" waarna de menschlievende prior een handvol geldstukken uit zijne beurs nam om ze den bedelaar te geven [2]). Waar zulke lessen werden gegeven, en zulk eene gezindheid aan den dag werd gelegd, mocht inderdaad sprake zijn van meer dan gewone kloosterdeugd en werden voorbeelden gegeven die ook buitenaf niet zonder invloed konden blijven. Aan die mildadigheid was het dan ook te danken dat in de dagen der geloofsverandering aanvankelijk met zekere verschooning, ten aanzien van het klooster op den Agnietenberg werd te werkgegaan [3]), en de inwoners van Hoorn en Blokker het klooster Nieuwlicht tegen de woede der Geuzen in bescherming namen [5]). Om deze en andere redenen bleven de regulieren van menig convent der congregatie, als die van het Haarlemsche klooster [4]), in eere bij het volk, in een tijd, waarin de haat tegen de monnikenwereld zich bijwijlen op de schromelijkste wijze lucht gaf. Reeds op zichzelf moest die reiner levenswandel der regulieren

---

[1]) Chron. Wind. p. 290.
[2]) Chron. Wind. p. 545 sq.
[3]) Zie boven blz. 113 en 120.
[4]) Zie boven blz. 170.
[5]) Zie boven blz. 168.

van Windesheim's congregatie een gunstigen invloed op het volk maken. Maar die mannen deden meer. Waar op kerkelijke feesten het volk naar de kloosterkerk mede opging, of waar de fraters van Innocentius VIII vrijheid ontvingen om evenals Predikheeren en Minderbroeders in het openbaar te prediken [1]), vermaanden zij ernstig tot deugd en reine zeden en waarschuwnen tegen menigerlei volksgebrek. Het concubinaat der geestelijken, waartegen Geert Groote reeds zoo krachtig was opgetreden, was ook een Joannes Busch eene groote ergernis, en als hij als proost van Neuwerk een vrij aanmerkelijk kerkelijk rechtsgebied heeft te besturen, gebruikt hij die macht om klerken en cureiten te noodzaken zich van hunne concubinen te ontdoen [2]). Zijn invloed wordt mede aangewend om het huwelijk meerdere legitimiteit bij te zetten, waarom hij gebiedt dat geen huwelijk gesloten mag worden zonder driewerf herhaalde afkondiging op de voorafgaande Zondagen [3]). De woekerhandel, zooals hij in de dagen van Busch inzonderheid door Israëls geslachte gedreven werd, vindt in hem mede een krachtig bestrijder. Weet hij de magistraat van Halle er toe te bewegen dat hij deze woekeraars de stad uitdrijft en hunne synagoge tot een kapel laat inrichten [4]), een leeraar aldaar die dezen woekerhandel in bescherming neemt, dwingt hij zijne ongerijmde stellingen te herroepen [5]), terwijl de prediker, dien hij te Halle bezigde om velerlei misbruiken uit te roeien, niet alleen de kooplieden er toe brengt op kerkelijke feestdagen geen handel te drijven en hunne winkels te sluiten, maar ook zoozeer den woeker bestrijdt dat zij, die er zich aan schuldig hadden gemaakt, het onrechtmatig verkregene geld, tot een bedrag van meer dan 1000 gulden restitueerden [6]). Een gansche nieuwe orde van zaken had hij daardoor, naar het getuigenis van een tijdgenoot, aldaar in het leven geroepen.

---

[1]) Zie H. S. 352 der Kon. Bibl. onder n°. 62. Het generaal kapittel vond het evenwel reeds spoedig raadzaam dit verlof „ultra formam in statutis comprehensam" in te trekken. Zie 't zelfde H. S. onder n°. 76.

[2]) Reform. Monast. p. 819.

[3]) Reform. Monast. p. 817.

[4]) Reform. Monast. p. 818.

[5]) Reform. Monast. p. 926.

[6]) Reform. Monast. p. 502.

Uit den aard der zaak zijn de gegevens waaruit wij den invloed van Windesheim op den zedelijken toestand onzer vaderen hadden op te maken schaarsch. De vruchten worden eerst na verloop van tijd recht aanschouwd. Hoe zij uit de zaadkorrelen, die in de harten des volks zijn uitgestrooid, zijn geworden, laat zich niet nagaan. Zij worden evenmin gewrocht bij wettelijk voorschrift en door uiterlijken dwang, maar zijn te danken aan de macht der persoonlijkheid. Aan voortreffelijke persoonlijkheden ontbrak het der congregatie niet. Hare zonen en dochteren waren in het groote en in het kleine getrouw. Niet zoo uiterst streng van de wereld afgescheiden als de eigenlijke monnik, vertoonde zich de regulier in menigen kring. Zou de reinheid van zijn wandel, de onbaatzuchtigheid zijner liefde, de getrouwheid zijner plichtsvervulling zonder invloed zijn gebleven? Zou zijn voorbeeld, naarmate het een te levendiger protest was tegen de zonden der geestelijkheid, de ongebondenheid der kloosterlingen, den trotschen overmoed van machtige heeren en de ruwheid van het volk, niet hebben bijgedragen om het geloof aan zedelijkheid en deugd te handhaven? En waar innige piëteit de ziel was van veler leven, mag daar hunne devotie geen middel zijn geweest om ook bij anderen de overtuiging levendig te houden dat godsdienst nog iets meer is dan een vorm? Wij kunnen het kwalijk betwijfelen; allerminst waar wij ook een blik slaan op Windesheims betrekking tot den godsdienst.

Wie met het oog op de 14de en 15de eeuw van den godsdienst spreekt, hem zweven daarbij de woorden: kerkelijkheid, kerkelijke verrichtingen en kerkgeloof, 't eerst voor den geest. Ja voor hem, die zich aan de wereld onttrok om zijn leven in eene cel te slijten, was het kloosterleven de „religie" bij uitnemendheid. Wanneer wij nogtans vragen naar de verhouding der Windesheimsche congregatie tot het godsdienstige leven, dan wenschen wij te weten in welke gestalte het zich daar heeft vertoond en welk karakter het droeg. De mannen van Windesheim waren getrouwe zonen der kerk; zij hadden haar lief als eene moeder. Zij gehoorzaamden den oppersten kerkvoogd, zooals een kind zijn vader doet. Zoo namen zij dan hunne kerkelijke plichten met ernst en nauwgezetheid waar, en van menigeen uit hun midden vernemen wij dat hij niet dan met

heiligen schroom tot de bediening des altaars naderde. Vreemd was hun dat gemis aan eerbied, waarvan Joannes Cele een niet onvermakelijk verhaal placht te doen, verhalende van iemand uit Zeeland die bij de biecht werd gevraagd of hij 't Onze Vader kende, en bij zijn ontkennend antwoord had gevoegd dat de wijs er hem niet onbekend van was. Toen nu de priester verwonderd vroeg hoe deze dan wezen mocht, luide zijn antwoord: „als „mijn broeder het Onze Vader bidt dan zegt hij „Wis Wis „Wis" en kijkt middelerwijl in de kerk rond [1]). Veeleer was hunne gansche aandacht aan de kerkelijke verrichtingen gewijd. Het verwondert ons dan ook niet, dat, waar zij zelven den kerkdienst getrouw waarnamen, zij ook bij anderen de liefde tot kerkelijkheid zochten op te wekken. Eischte Joannes Busch haar bij de priesters die aan de kleinere altaren der parochiekerken in zijn aartsdiakonaat, den dienst verrichtten [2]), op de kerkelijke feesten ontsloten de conventualen hunne bedehuizen voor de menigte, opdat zij er getuigen zoude zijn van de godverheerlijkende vereering met hoogen ernst en gepaste waardigheid waargenomen; en slechts waar deze gevaar liep van stoornis door de overgroote menigte der toegevloeide schare, gelijk bij het feest der kerkwijding te Eemsteyn gebeurde, daar achtten zij het raadzaam voor het vervolg geen toegang te verleenen aan de schare.

Maar al betoonden zich de mannen van Windesheim trouwe zonen der kerk, het verdient toch opmerking dat de milde geest, die de congregatie bezielde, zich ook ten aanzien van sommige kerkelijke gebruiken en geloofspunten gelden deed. Haar in haar geheel aansprakelijk te stellen voor meeningen die wij bij dezen en genen harer kweekelingen ontmoeten, gaat wel niet aan, maar zij verdienen nogtans gekend te worden om hare verhouding tot den godsdienst eenigszins juist te bepalen.

Het is ons niet ter oore gekomen dat de Windesheimsche congregatie zich in eenig opzicht vijandig plaatste tegenover hetgeen de kerk met haar gezag had gesanctioneerd. Maar het is er daarom verre van af, dat zij geen open oog zou gehad hebben

---

[1]) Chron. Wind. p. 618.

[2]) Reform. Monast. p. 817 sq.

voor de misbruiken die in haren boezem waren binnengeslopen. Van den reformatorischen geest die de congregatie bezielde, al voelde zij zich slechts geroepen dezen uitsluitend te doen gelden tot verbetering en zuivering van het kloosterleven, laat zich dit niet verwachten. Niet weinigen, die eenmaal het sieraad der vereeniging waren, hebben ook buiten de sfeer van het kloosterleven de afkeurende stem doen hooren, of wisten bestaande kerkgebruiken met een edeler geest te bezielen.

De tijden waarin de Windesheimer kloostervereeniging leefde en werkte, waren, evenals de gansche tijd der middeneeuwen, getuigen van de zucht om ter beevaart te gaan. Een onnoemelijk aantal plaatsen, verre of nabij, stond in de reuk van heiligheid en trok ontelbare scharen van bedevaartgangers tot zich. Zij werden door de hoogere en lagere geestelijkheid begunstigd, die daarin een rijke bron van inkomsten zag. Maar zij gaven ook aanleiding tot grove misbruiken en ellendige knevelarijen; zij werkten het bijgeloof sterk in de hand en waren niet zelden oorzaak van allerlei uitspattingen [1]). Reeds in de oude kerk had de waarschuwende stem tegen de bedevaarten zich doen hooren en in de dagen der middeneeuwen was die stem niet verstomd, allerminst in het tijdvak waarover wij handelen. Ook uit den boezem der Windesheimsche congregatie gingen die stemmen op. Reeds Hendrik Mande maakte de opmerking [2]), „onse gheminde heer seijt niet: loopt hier en dair „pilgrimaedse of vaert over see; mer hij seijt dat wij totter her„ten keren sellen ende dair sellen wij hem vijnden," en hij noemt „onghestadicheyt dat wij niet op een en bliven" zeer hinderlijk voor de bevordering van het geestelijke leven. Frederik van Heilo, schoon de bedevaart niet ten eenenmale afkeurende, had nogtans zeer ernstige bezwaren tegen eene zaak, die hij overbodig achtte, waar zij met het doel om aflaten te verdienen werd ondernomen, en afkeurde waar zij ter vervulling eener gelofte of uit hoop op genezing van lichaamskwalen geschiedde „quippe

---

[1]) Zie over de bedevaarten bij Pool, p. 92 sq. en de daar vermelde bronnen.

[2]) In zijn „Boekskijn van drie staten eens bekierden mensche," afgedrukt achter Moll's Joh. Brugman I. 264 sq.

„nihil ipsi efficere seu intercedere pro nobis ad Dominum valent" [1]). Toch was de begeerte om ter beêvaart naar Rome te trekken bij vele conventualen der congregatie groot, toen het kerkelijk jubeljaar 1450 naderde. Men wilde de aflaten verdienen die de Paus aan het bezoek der heilige stad had verbonden. Het generaal kapittel van Windesheim weigerde echter zijne onderhoorigen daartoe het verlof, liet zich niet door de ontevredenheid en het gemor over die weigering tot andere gedachten brengen, en verheugde zich een jaar later toen Nicolaas van Cusa deze streken bezocht zeer, door zijn woord, dat „gehoorzaamheid beter was dan aflaat," zijn verbod om naar Rome te trekken goedgekeurd te zien [2]). Zoo had ook Johannes Waal, prior van het Zwolsche Bethlehem, de jeugdige Salome Sticke die ter beevaart wenschte te gaan, maar nog eenige bekommernis voedende, zich om raad tot hem gewend had, geantwoord: „Volghet mij ende gij sult ene roem-„sche vaert doen," waarop hij haar tot de zusteren van Meester Geertshuis te Deventer bracht [3]). Niet gunstiger was de meening van Thomas à Kempis die zeide: „die vele bedevaarten doen worden zelden heilig" [4]). Die tegenzin was in 1494 nog niet geweken. Immers de conventuaal van Eemsteijn die ter beêvaart naar S. Patrik's Purgatorium wilde reizen, kon slechts zeer noode daartoe verlof van zijn prior bekomen. Voegen wij nog hieraan toe, dat tot de privilegiën van Windesheim behoorde, dat de congregatie de macht bezat om geloften tot bedevaarten te veranderen in andere verdienstelijke werken [5]), dan blijkt het genoegzaam welk standpunt zij tegenover deze innam.

Wij noemden reeds de aflaten. Het is bekend welke strekking zij in de kerk bezaten, maar ook hoe zij door de kerk zelve werden misbruikt. Ook ten aanzien van dezen ontmoetten wij geen sporen dat zij in den boezem der Windesheimsche congregatie minachting vonden. Zij stelde het bezit er van veeleer op

---

[1]) Zie zijn geschrift contra peregrinantes bij Pool, d. 116 sqq.

[2]) Zie boven blz. 83 sqq.

[3]) Zoo in de biographiën van eenige Diepenveensche nonnen in H. S. toebehoorende aan Prof. Moll.

[4]) In het Vita Thomae achter de kronijk van Windesheim opgenomen. p. 341.

[5]) Zie H. S. 352 der Kon. Bibl. sub. nº. 49 en elders.

prijs en verlangde inlichting hoe zij konden worden verworven en op welke wijze het kapittel ze moest toekennen [1]). De congregatie en enkele kloosters in 't bijzonder waren dan ook in het bezit van een schat van aflaten, die zij, waar en wanneer het dienstig was, toekenden. Maar evenmin ontdekten wij een spoor van die overschatting die elders zoozeer voorkomt. Zij achtte aflaten zelf voor geestelijken van goeden wille overbodig en oordeelde dat wie een vroom leven leidde den zekersten aflaat verkreeg, ja wel verre van den aflaat uitsluitend aan zoogenaamde uiterlijke goede werken te verbinden, vernamen wij uit een bisschoppelijke brève van 1471, toegekend aan het klooster Albergen [2]), dat aflaat wordt verleend aan ieder die zijn broeder uit liefde heeft bijgestaan of gewaarschuwd, die vermaningen met verootmoediging ontvangt, die zijn schuld zonder uitvluchten belijdt, die een hard woord geduldig verdraagt, die geen bits bescheid geeft, die nederig vergiffenis vraagt, die een daad van gehoorzaamheid volbrengt en het algemeen welzijn bevordert. Zoo wist de congregatie eene reinere bestemming te geven aan een kerkelijke instelling, die de kiemen van misbruik in zich droeg, en handhaafde de stelling dat gehoorzaamheid beter is dan aflaat.

Zeer zeker achtte de congregatie de verdienstelijke werken hoog maar zij sprak het bij monde van velen harer woordvoerders uit dat zij zonder innerlijke vroomheid niets beteekenden. „Waert „oec sake, spreekt Brinkerinck [3]), dat wi veel goeder werken „van buten deden, waert niet mit onsen wille ende dat wi daer „geen mijnne toe en hadden, soe en waren si ons niet seer „verdientlic noch wi en mochten daer niet salich mede worden." Dit was in het algemeen de uitdrukking van het gevoelen der congregatie, die in het opus operatum als zoodanig geen heil zag. Zoo oordeelde dezelfde man ook dat het ware sacrament des avondmaals eerst bestond in het geestelijk ontvangen van den Heer, ja dat zich hem voortdurend te offeren de voorwaarde was tot

---

[1]) Blijkens de epistola de indulgentiis promerendis in Stationibus Urbis Romae voorkomende achter het Chronicon Windesemense.

[2]) Zie H. S. 352 der Kon. Bibl. sub. nº. 83.

[3]) In zijne collatie over de bekeering. Zie kerkh. Arch. IV. p. 113.

een waardig communiceeren [1]). Wist de congregatie alzoo datgene in het oog te houden wat alleenlijk bezieling geeft aan de vormen der vereering, zij was niet schroomvallig om zich van zulke vormen tot uitdrukking van haar godsdienstig gevoel te bedienen, die wel niet door de kerk waren gevonnisd, maar evenmin ter waarneming vastgesteld, en belichaamde het beginsel der dienende liefde waartoe zij zich geroepen gevoelde, in de handeling der voetwassching, die zij evenals de Praemonstratensers te Maagdenburg, ten aanzien hunner gasten waarnamen en jegens elkander op den goeden Vrijdag verrichten [2]). Toch geloove men niet dat zij zich omtrent den vorm der vastgestelde kerkelijke verrichtingen op eenigszins vrijer standpunt hebbe geplaatst; immers Johannes Busch was van oordeel dat een kind, over het welk bij den doop alleen de woorden waren uitgesproken: „in den naam des Vaders, des Zoons en des H. „Geestes," met verzuim van de woorden: „ik doop u," als ongedoopt moest worden aangemerkt en geen kerkelijke begrafenis mocht erlangen [3]). Maar in een opzicht betoonden de mannen van Windesheim zich ware vrienden van verlichting en kennis, waar de kerk door hare voorschriften of bij monde van velen harer woordvoerders deze in den weg stond. Ik bedoel het lezen van den Bijbel in de volkstaal. Gerard Zerbolt, broeder van 't Gemeene Leven in 't Deventersche fraterhuis [4]), had reeds aan „het nut „van de lezing der H. Schriften in de landtaal" een tractaat gewijd, en haar niet alleen voor geoorloofd verklaard maar ook aangeprezen. Dat voetspoor betredende, leverde Joannes Scutken eene vertaling van het psalterboek, en Joannes Busch, die het nuttig achtte dat in 't algemeen godsdienstige boeken in de landtaal werden gelezen, terwijl hij de libri sententiarum en den canon die het volk in vertalingen bezat te diepzinnig rekende, heeft daarbij wel niet uitdrukkelijk van de H. Schrift gewag gemaakt, maar wij mogen het er voor houden dat hij naast de

---

[1]) In zijne collatie over het heilig Sacrament, kerkh. Arch. IV. p. 145.

[2]) Reform. Monast. p. 838. Chron. Wind. p. 540. Ordinarius Windes. van 1553. cap. X.

[3]) Reform. Monast. p. 815.

[4]) Zie Delprat. p. 349. C. M. Vos in den kalender van 1864.

zedekundige tractaten die hij aanbeval ook den bijbel, zoo al niet onvoorwaardelijk, ter lezing dienstig zal hebben geacht [1]).

Maar ontegenzeggelijk is het, dat op het gebruik van den bijbel door de conventualen, door Windesheims congregatie grooten prijs werd gesteld, en dat mannen als Frederik van Heilo, Johannes Vos en anderen, op het voetspoor van Geert Groote, de ernstige en aandachtige lezing en overpeinzing daarvan hoogelijk aanprezen, niet „als een tuighuis om daaraan de wapens te ontleenen „ter verdediging van een of ander dogma" [2]), maar om de „sensus divinus ac vita divina."

Dat dit inderdaad het doel was van het gebruik der H. Schrift, wordt ons kennelijk aan de vruchten die die lezing afwierp ook ten aanzien van het kerkgeloof. Opnieuw herhalen wij, dat de mannen van Windesheim er niet aan hebben gedacht twijfel te voeden omtrent de waarheid van de leer der kerk. Gelijk Geert Groote zelf zich een echte ketterhamer betoonde [3]), is ook de rechtzinnigheid in de kerkleer van een Thomas à Kempis, Joannes Busch en anderen boven verdenking verheven. Toch verdient het opmerking dat ons ten aanzien der Mariavereering, de werking des H. Geestes, den grond der toekomstige zaligheid, de waarde der wonderen en de kracht waardoor zij geschieden, stellingen zijn voorgekomen, die zij het ook al onbewust, niet ten volle eensluidend met de kerkleer kunnen worden geacht. Wij willen nu niet gewagen van de twijfelingen die Joannes Busch, in zijne jeugd koesterde omtrent de godheid van Jezus [4]) en andere twijfelingen meer die zich elders deden gelden. Maar wij hebben 't oog op iets anders. —

Ongetwijfeld stond Maria als de Moeder Gods hoog aangeschreven in het kerkgeloof dier dagen. De Windesheimers die haar menig klooster toewijdden, stemden van ganscher harte met die hulde in, al is het waar dat Geert Groote, de vader der devoten, haar naam in zijne talrijke geschriften maar zelden noemt [5]).

---

[1]) Reform. Monast. p. 926. [2]) Zie bij Pool, p. 170.

[3]) Zie Studiën en Bijdr. voor hist. theol. Dl. I. 2de stuk p. 343.

[4]) Reform. Monast. p. 478.

[5]) Zie over de Mariavereering den kalender van 1863.

Maar daarom verdient het te meer aandacht hoe Brinckerink in zijne collatie „hoe wi dat leven en die passie ons heren na „sellen volghen" [1]), zegt „somwilen sellen wi totten voeten „onser lieven vrouwen gaen sitten en vraeghen haer hoe si plach „te doen en hoe weemoedigh sij geschreyt soude hebben, hadde „si hoer ontgaan in eenen cleynen woerde." Immers hare volmaakte heiligheid als het gevolg eener onbevlekte ontvangenis — en dit was het kerkgeloof reeds in die dagen, zoo ook nog niet tot dogma verheven, — wordt door die woorden duidelijk weersproken. Niet minder opmerkelijk is het wat Joannes Busch zegt over de wijze waarop de H. Geest tot den mensch spreekt. Toen hij op zekeren dag in zijn kar gezeten, van het generaal kapittel naar Sulta terugkeerde, hoorde hij een innerlijke stem dat Eggaert van Hanenzee domproost van Hildesheim, die kort te voren overleed, zich in den staat der genade bevond, en, zegt hij: toen begon ik bij mijzelf te overleggen, dat, op diezelfde wijze 't moest geweest zijn, als wij lezen dat de H. Geest den Apostelen verkondigde wat zij moesten doen [2]). En het kost voorwaar geen moeite in te zien hoever deze beschouwing verwijderd is van die eener mechanische inwerking. Eenigszins hieraan zich aansluitend is almede wat dezelfde Busch ons heeft te verhalen van enkele genezingen van koorts. Toen Everard Lochte prior te Hamersleben, op zekeren tijd leed aan de koorts, en op een anderen tijd eene non te Bronope, werd hun beiden die koorts afgenomen, zoo meldt hij, door een prior van Neuwerk (vermoedelijk bedoelt Busch zich zelf) en zij genazen; maar vraagt gij waardoor, dan antwoordt Busch ons: door hun geloof in de kracht der uitgesprokene benedictie. Als diezelfde prior echter andermaal door koorts wordt bezocht, en het nu meer zijne ijdelheid is dan de zucht naar genezing, die hem vragen doet, dat de prior zegge dat de koorts voor goed wegblijve, dan weigert deze, wel bemerkende dat tans het geloof ontbrak [3]). Die zelfde Busch getuigt dan ook in zijne kronijk dat de vaders van Windesheim geen wonderen hebben verricht, maar dat zij meer

---

[1]) Zie kerkh. Arch. IV. p. 166.
[2]) Reform. Monast. p. 919.
[3]) Reform. Monast. p. 916.

deden dan dit; zij hebben de inwendige wederopstanding van vele duizende zielen gewrocht [1]); en dat hij het van meer gewicht achtte de conventualen „in virginali custodia, pura conscientia et bona pace" te bewaren dan wonderen te verrichten, vernamen wij reeds [2]). Geeft hij te kennen dat naar zijne meening in den tegenwoordigen tijd de in Marc. 16, vs. 17 en 18 genoemde krachten niet meer in letterlijken maar geestelijken zin moeten worden volbracht, dan blijkt het dat bij hem het geloof aan mirakelen niet zeer hoog heeft gestaan [3]).

De Augustijner terminarius die te Halle de zaligheid van Cajaphas leerde, omdat het jammer zijn zou dat een man die zoo juist omtrent het nut van Jezus dood geprofeteerd had, verloren ware, was ons een staaltje van datgeen waartoe onkunde en bijgeloof heen konden voeren. Te opmerkelijker daartegenover is het, de gronden te leeren kennen waarop zich de mannen van Windesheim overtuigd hielden van de zaligheid van hun prior Johannes Vos van Heusden. Immers zij grondden die overtuiging niet op iets uitwendigs, noch op eene scherp geteekende praedestinatie-leer, maar daarop dat de vrome prior al de acht trappen van zaligheid, door Jezus in de zaligsprekingen genoemd, had beklommen [4]). En edeler is dat geloof dan de prediking van dien karmelieter die leerde dat bij iedere mis eene ziel uit het vagevuur wordt verlost [5]).

Maar hoe zich overigens de congregatie moge verhouden hebben tegenover het kerkgeloof dier dagen, gedurig komt het ons uit de geschriften dier mannen aan het licht dat zij met alle werkheiligheid hadden gebroken en een werkdadig christendom voorstonden. Mocht het bij visionarische naturen een meer mystiek karakter aannemen en bij de mannen van het practische leven een meer opgeklaarden zin vertoonen, het echt reformatorisch streven naar reiniging van hart en wandel was allen gemeen. Zullen die mannen niets ten goede hebben uitgewerkt op het in werkheiligheid verzonken godsdienstig leven hunner tijd-

---

[1]) Chron. Wind. p. 632 sq.
[2]) Reform. Monast. p. 873.
[3]) Chron. Wind. p. 630.
[4]) Chron. Wind. p. 344 sqq.
[5]) Reform. Monast. p. 925.

genooten? Zullen zij niets hebben bijgedragen om de kern van het Christendom te verheffen boven den vorm? Zal hun pogen vruchteloos zijn geweest om het verlangen naar reinheid des levens en helderheid van begrippen wakker te schudden? Wij gelooven het niet. Mannen die zoo dachten en anderen zoo denken leerden, waren niet verre meer van de erkentenis der waarheid dat de rechtvaardige alleen leeft uit het geloof. 't Is waar die laatste schrede heeft de vereeniging zelve niet gedaan. Slechts hier en daar vond het woord van den man van Wittenberg weerklank in de kloosters der congregatie. Zij zelve was veeleer reeds eene sport gedaald van het standpunt van den geestelijken ladder, waarop zij in haar bloeitijd stond. Maar wat zij eens door woord en voorbeeld had geleerd aan de tijdgenooten, was geschikt om een volgend geslacht toegankelijk te maken voor de aanneming van het woord des nieuwen levens door de Kerkhervorming gesproken. En als dat veelzijdig ontwaakte leven niet uit eene enkele beek is voortgekomen, maar door de samenvloeiing van vele beken tot een grooten stroom is aangewassen, dan moet ook Windesheim om hetgeen het was en deed als eene dier beken worden aangemerkt.

BESLUIT.

Aan het einde van ons onderzoek gekomen, rust de plicht op ons de plaats aan te wijzen die de congregatie van Windesheim in het godsdienstig leven onzer voorvaderen in de 14de en 15de eeuw inneemt. Die vraag laat zich in drie andere splitsen. Hoe heeft zich deze kloostervereeniging gekweten van de volvoering van haar program? Welke middelen heeft zij daartoe aangewend? En welke vruchten heeft zij voortgebracht?

En dan komt haar, wat de eerste vraag betreft een loffelijk getuigenis toe. Opgericht tot een toevluchtsoord voor de Broeders van het Gemeene Leven, heeft zij de belangen dezer Broederschap met onmiskenbaren ijver voorgestaan en verdedigd, waar zij kon en zoolang dat noodig was. Met dat doel heeft zij in het eerste tijdperk van haar bestaan het getal harer stichtingen trachten te vermeerderen, gelijk deze ook niet zelden onder medewerking der fraters van Zwol en Deventer tot stand kwamen. Als deze taak haar uit de hand was genomen, door den gunstigen keer der opinie ten aanzien dier religieusen zonder religie bij de kerkelijke personen, heeft de congregatie het andere deel van haar programma ernstig opgevat. De herschepping van het kloosterleven was wel reeds van den aanvang af, maar nu bovenal haar streven. Met onverdachten ijver kweet zij zich ook van die taak. Hare veelszins voortreffelijke mannen spanden alle krachten in. Niet enkel binnen maar ook buiten de grenzen harer orde arbeidde zij onvermoeid, en voorzoover dit doel bereikt kon worden is zij niet verre van de verwezenlijking daarvan gebleven. Beter monniken dan in hare kloosters werden schier niet aangetroffen, en indien zij sinds den aanvang der 16de eeuw als met machte-

loosheid wordt geslagen, 't is niet omdat haar liefde is verdoofd en haar zedelijk bestaan is gedaald, maar omdat zij zwichten moet voor het geldend worden van hoogere eischen van verstand en hart, die zij niet bevredigen kon.

De mannen die zich in de middeneeuwen aan de hervorming van het kloosterwezen gelegen lieten liggen, deden dit in den regel buiten de bestaande kloosterorden om. Zij werden de stichters van nieuwe orden. Maar als de eerste geestdrift is bekoeld, na verbazend snelle uitbreiding soms, dan leert ons de geschiedenis dat het daar weldra niet beter was dan elders. De jongere kloosterorden volgden den weg dien de ouderen hadden ingeslagen. Dat voetspoor volgde de congregatie van Windesheim niet. Was zij wellicht wijs geworden door hetgeen zij elders had aanschouwd? Zekerlijk erkende zij met Brinkerinck dat God „geen grauwen rok aanziet" en dat het kleed den monnik niet maakt. Als was uniformiteit in kleeding en gebruiken haar lief, zij was zich bewust dat er iets meer werd vereischt om het kloosterleven te hervormen. Een nieuwe orde dacht haar gansch onnoodig. De „resuscitatio interior animarum," streefde zij na binnen den eigen kring harer orde. Daartoe moest het godsdienstig leven der kloosterwereld verlost worden van het formalisme waaraan het leed en de werkheiligheid worden gefnuikt. Opmerkelijk voor dit streven is, behalve menige uitspraak bij vele woordvoerders dier congregatie, ook eene kloosterrede van een ongenoemde die met de vraag eindigt: „bedrieget hem selve aldusdanige mynsche „niet, die waent dat hi myt vasten ende myt waken ende myt „ducke toe beden ende myt uutwendiger oeffenynge heilich wer„den mach?" [1]). Daarom poogde zij overal reinheid van zeden en heiligheid van wandel te bevorderen, en wetende dat geestelijke armoede haar sterkste bondgenooten heeft in onkunde en bijgeloof, kweekte zij kennis en opgeklaarden zin aan. Op dezen rekende zij bij haar strijd voor het Godsrijk. Zij wist de waarheid ter harte te nemen die er ligt in het „nimium nocet" en keurde overdreven strenge ascese af, gelijk zij die ook tegenging. Kortom zij hield zich overtuigd dat geen' hervorming kans

---

[1]) Afgedrukt in den Kalender van 1859, p. 59 vlgde Vgl. boven bl. 322.

van slagen had, die niet vrijwillig tot stand kwam [1]), en wekte mitsdien tot reinheid van hart en wandel op, door daarvoor liefde in te boezemen.

Het kan overbodig schijnen nog naar de vruchten te vragen die het leven en werken dezer kloosterlingen hebben afgeworpen. De Windesheimer congregatie is haar program getrouw gebleven. Zij is voor de kloosterwereld geweest wat zij zich had voorgesteld te zijn. En meer mag men niet vragen. Zij gaf wat zij beloofde en niet van haar wil was het afhankelijk dat haar arbeidsveld nog niet uitgebreider en de dag haar tot die taak gegeven niet langer was. En toch, wij zeiden het reeds, die arbeid was van wijder strekking dan zij bedoelde of kan hebben gewild. Onbewust heeft zij medegewerkt om vijftig jaar na haren bloeitijd den nieuwen dageraad met blijdschap te doen begroeten. Als te dien dage de Augustijners zich bij voorkeur naar Wittenberg ter hoogeschool begeven, waar mag daartoe de grond zijn gelegd, dan in hunne kloosters? En al is het waar dat dit niet inzonderheid van de regulieren van Windesheim geldt, al mag het ook niet in den engeren zin van deze congregatie worden verstaan als Johannes Gysen van Balen op de kapittelvergadering van 1538 klaagt: „ex nobis, hoc est religiosis, prodierunt Mar„tinus Lutherus, Joannes Oecolampadius, Franciscus Lamberti et „alii utriusque sexus multa millia" [2]), toch is de invloed dezer congregatie door de werkzaamheid van Joannes Busch uitgeoefend op de Augustijner orde genoegzaam gestaafd, om ook hier niet haar hand te zien die weleer de zaadkorrelen uitstrooide, die zoo ongedachte vruchten droegen.

Zoo heeft deze kloostervereeniging dan niet te vergeefs geleefd. Haar arbeid verdient alleszins de belangstelling van den geschiedvorscher. Haar naam mag met eere worden genoemd. Immers zij deed wat zij kon en nog iets daarboven.

---

[1]) Zoo Frederik van Heilo bij Pool, p. 156.

[2]) Deze kapittelrede, boven (bl. 108) breedvoeriger besproken, is bewaard in HS. 11982 der Bourg. Bibl.

REGISTER.

Adolf van Gelder, blz. 93, 274.
Adriaan Florensz. van Utrecht, blz. 216.
Aegidius Boecheroel, blz. 201.
„ Breedijk, blz. 209, 321, 324.
„ Diepenborren, blz. 213, 268, 321.
„ van der Hecken, blz. 213, 309.
„ Walram, blz. 212, 304.
Alard van Maarsen, blz. 154.
Albert van Kalkar, blz. 265.
„ van Saxen, blz. 144.
Albertus van Oostenrijk, blz. 233.
Albrecht van Beijeren, blz. 164, 169, 195.
Alexander II, blz. 10.
„ III, blz. 10.
„ VI, blz. 189, 242.
Ambrosius Pontanus, blz. 213, 309.
Anselmus van Breda, blz. 301.
Antonius Bakere, blz. 171, 191.
„ Geentius, blz. 214.
„ van der Aa, blz. 219.
Arnold Buederic, blz. 214, 317, 319, 320, 325.
„ Geilhoven, blz. 45, 212, 316, 319.
„ Huls, blz. 179, 220, 224, 227 v.v., 284 v.v.
„ Marwic van Kalkar, blz. 30, 32, 39, 49, 141.
„ van Holte, blz. 284.
Arnold van Nymegen, blz. 147.
Augustinus van Hippo, blz. 6 v.v., 301.
Augustijn Bagijn, blz. 168.
Augustyner Eremieten, blz. 7, 236, 278.
Balthasar Walen, blz. 104.
Bartholomaeus van Dordrecht, blz. 16, 17, 277.
Bedelmonniken (Mendicanten), blz. 16, 57, 228, 264, 277.
Begharden, blz. 14, 18, 226.
Beghynen, blz. 14, 226.
Benedictus XII, blz. 5, 11, 55, 248.
Benedictyner monniken, blz. 99, 276 v.v., 287.
Bero van Beverwijk, blz. 169, 173.
Berthold ten Have, blz. 20 v.v., 52, 301.
Bonifacius IX, blz. 32, 40, 125, 259.
Bosklooster te Zwolle, blz. 240.
Boudewijn Gardijn, blz. 156, 323.
Brandeshof te Zwolle, blz. 137.
Broeders van het Gemeene Leven, blz. 18, 57, 120, 172, 262 v.v., 328.
Caesarius Konink, blz. 177.
„ van Heisterbach, blz. 181.
Caspar de Meet, blz. 213, 215, 219, 325.
Catharina van Naaldwijk, blz. 134.
Cellezusters te Amersfoort, blz. 161.
Chilianus Leib, blz. 232.
Chrodegang van Metz, blz. 6, 10.

Cistersiensers, blz. 13, 222, 228, 267, 276, 287.
Clemens VI, blz. 83, 84.
„ VII, blz. 104.
Cluniacensers, blz. 267.
Coenobium Werthanum te Roermond, blz. 204.
Concilie van Aken, blz. 6, 10, 11.
„ van Basel, blz. 62, 74 v.v., 81, 155 v.v., 227, 228, 261, 274, 285, 289 v.v.
„ van Chalons sur Sâone, blz. 11.
„ van Constanz, blz. 18, 56 v.v., 61, 127, 264, 284, 286.
„ van Pisa, blz. 56, 61.
„ van Poitiers, blz. 9.
Congregatie van Aroasië, blz. 12.
„ van Bursfeld, blz. 288.
„ Frisionaria, Lateranensis, S. Salvatoris, blz. 9, 12, 98.
„ van S. Justinus van Padua, blz. 98, 99, 261.
„ van S. Marcus, blz. 12.
„ van S. Rufus, blz. 12.
„ van S. Severinus, blz. 122, 288, 292.
„ van den H. Geest te Venetië, blz. 9, 12.
„ van S. Victor, blz. 12, 122.
„ van Windesheim, blz. 12 v.v.
Constantia van Merwede, blz. 199.
Cornelis Beck, blz. 94, 157, 306, 317, 323.
„ Jansz. van Schermer, blz. 166.
Cunerus Petri, blz. 182, 186.
Cuperinus, blz. 123.
David van Bourgondië, blz. 90, 91, 96, 120, 130, 165, 270.
Dionysius de Karthuyzer, blz. 301.
Dirk Clivis (van Kleef), blz. 116, 118 v.v., 140, 172.
„ de Graaf, blz. 90—96, 229.
„ Gruter, blz. 38.
„ Lijman van Goch, blz. 143.
Dirk van Kalkar, blz. 91.
„ van Meurs, blz. 71.
Dominicanen, blz. 57, 264, 277.
Edzard van Oost-Friesland, blz. 180.
Egbert ter Beek, blz. 265.
„ van Lingen, blz. 116, 120.
Eggaert van Hanenzee, blz. 338.
Egmond, abdij van, blz. 84 v.v., 173 v.v.
Eibald van Groenendaal, blz. 216.
Elisabeth van Delft, blz. 133, 135, 320, 321.
„ van Heenvliet, blz. 135, 258, 308.
Elsebe Hasebroecks, blz. 132, 135, 136.
Enno van Oost-Friesland, blz. 230.
Erasmus, Desiderius, blz. IV, 195, 299, 327.
Eugenius IV, blz. 5, 35, 67, 72, 75, 77, 96, 151, 211, 239, 253, 261, 269, 271, 282, 283.
Eusebius van Vercelli, blz. 7.
Everard Lochte, blz. 232, 338
„ van der Eze, blz. 18, 31, 38, 69, 223, 249.
„ van der Mark, 211, 243.
„ Zwaen, blz. 56.
Felix V, blz. 76.
Florens Radewijnsz., blz. 14, 20, 25, 33, 38, 42, 140, 160, 206, 262 v.v., 281, 308.
Floris van Wevelinckhoven, blz. 18, 20, 22, 25, 34, 60, 140, 274.
Franciscaner Observanten, blz. 276.
„ Tertiarissen, blz. 276.
„ Tertiarissen te Amersfoort, blz. 160.
„ Tertiarissen te Antwerpen, blz. 211, 241.
„ Tertiarissen te Delft, blz. 276.
„ Tertiarissen te Leiden, blz. 194.
„ Tertiarissen te Utrecht, blz. 64, 159, 162.

Franciscaner Tertiarissen te Wezel, blz. 133.
Franciscus Lamberti, blz. 107, 108, 343.
Franco, blz. 206.
Fraterhuis te Albergen, blz. 129, 265.
„ te Amersfoort, blz. 159.
„ te Deventer, blz. 140, 264, 265, 281.
„ te Doesburg, blz. 265.
„ te Hulsbergen op den Hiëronimusberg, blz. 58, 172, 173, 264, 265.
„ te Leuven, blz. 210, 265.
„ te Luik, blz. 210, 265.
te Zwolle, blz. 129, 264 v.v.
Frederik van Baden, blz. 102.
„ van Bichelinge, blz. 276, 289.
„ van Blankenheim, blz. 34, 42, 60 v.v., 116 v.v., 129, 149, 154, 162, 176, 191, 195, 278, 281.
„ van Heilo, blz. 79, 85, 167 v.v., 242, 308, 313, 320, 324, 326, 327, 333, 337.
Fye van Herwen, blz. 150.
Geert Groote, blz. 12 v.v., 44, 80, 108, 115, 205 v.v., 219, 262 v.v., 274 v.v., 285, 299, 301, 308, 323 v.v., 330, 337.
Geertrui Monicx, blz. 133.
George Aportanus, blz. 103.
„ van den Briel, blz. 120, 196.
Gerard Bosnis, blz. 112.
„ Coccius, blz. 128, 306.
„ Delft van Naaldwijk, blz. 30, 32, 49, 59, 60.
„ van Bronkhorst, blz. 34, 53, 186.
„ van Hoorn, blz. 31, 169.
„ van Kalkar, blz. 129.
„ van Kleef, blz. 201, 230.
„ van Renen, blz. 17, 54.
„ van Zutphen, blz. 20.
„ Zerbolt, blz. 302, 336.
Gerbrand van Kampen, blz. 16.
Gerlach Peterse, blz. 41, 50 v.v., 301, 302, 310, 313, 324.
Gerrit van Vliederhoven, blz. 302.
„ Vorsterman Woutersz, blz. 145.
Gerson, blz. 8, 18, 57, 208, 209, 291, 301.
Gervasius van Rheims, blz. 10.
Godfried Bernardsz. van Tiel, blz. 90, 172, 176, 286, 291.
„ Graes, blz. 96 v.v., 276.
„ Toorn van Meurs, blz. 57.
„ van Eemsteyn, blz. 187.
„ van Mierlo, blz. 166.
„ van Tricole, blz. 130.
„ Wevel, blz. 207.
Gozewijn Tijacen, blz. 21, 30, 50, 52, 115, 251.
„ van Halen, blz. 103.
„ van Xanten, blz. 161.
Griete Greven, blz. 133, 135, 136, 240, 308.
„ van Algeerden, blz. 308.
Gijsbert Dou, blz. 31, 42, 160, 164, 174.
„ Wessel van Schoonhoven, blz. 45.
Hendrik Ahuys, blz. 56.
„ bisschop van Kamerijk, blz. 97 v.v., 202, 216, 270 v.v.
„ Canneman, blz. 143.
„ de Kock, blz. 101, 242, 289.
„ Klingebijl, blz. 20, 22, 24, 53, 301.
„ Kremer, blz. 220, 226, 230, 285.
„ Loeder, blz. III, 41, 57, 67, 87, 148, 220, 223, 226, 250 v.v., 264, 284 v.v., 290 v.v., 304, 329.
„ Mande, blz. 30, 41, 50, 173, 279, 281, 302, 305, 310 v.v., 333.
„ Ploys, blz. 215.
„ Pomerius, blz. 213, 317, 319.
„ van Balveren, blz. 26, 50.
„ van Beijeren, blz. 159.
„ van Bredevoort, blz. 68, 148.
„ van Meurs, blz. 76.

Hendrik van Scuttorp, blz. 38, 223, 249.
„ van Thabor, blz. 181, 182.
„ van Zutphen, blz. 103.
„ Voes, blz. 103.
„ Walvis, blz. 44, 49, 60, 141.
„ Wilde, blz. 24, 26, 32, 39, 40, 49, 141, 165, 169, 187, 188, 190, 196, 275, 288.
„ Willemsz., blz. 120.
„ Wilsen, blz. 20 v.v., 32, 53, 141, 301.
„ Zelle, blz. 48.
Herman van der Stecke, blz. 147.
„ van Ludinkerke, blz. 229.
„ van Stralen, blz. 220, 228, 234, 236, 285.
Hiëronymus van Praag, blz. 56.
Hillegonda Sunderlands, blz. 133, 136, 175.
Hinne Rode, blz. 103.
Hubertus Scotus, blz. 112, 114, 323.
„ van Yppuze, blz. 23, 42, 116.
Hugo de Goudsmid, blz. 38, 43, 167.
„ van Heenvliet, blz. 195.
Imme Eggaerts Willemsd., blz. 175.
Innocentius II, blz. 11.
„ VII, blz. 55.
„ VIII, blz. 92, 97 v.v., 261, 270 v.v., 277, 330.
Isabella Omeria, blz. 199.
Ivo van Carnote, blz. 10.
Jacob Oem, blz. 140, 176, 179.
„ van Amsterdam, blz. 45, 211.
„ van Utrecht alias Voecht, blz. 91.
Jacobus de Karthuyzer, blz. 8.
„ Praepositus, blz. 103.
„ van Jüterbock, blz. 81, 220.
Jan Arends, blz. 170.
„ Bruno'sz. van Asperen, blz. 188.
„ Martensz. van Rotterdam, blz. 201.
„ van Leeuwen, blz. 208, 212, 325.
„ van Beijeren, elect van Luik, blz. 196, 208.
Johannes à Bisthemius, blz. 182.
Johannes Broekhuyzen, blz. 30, 32, 192.
„ Brugman, blz. 197.
„ Brinkerinck, blz. 20, 31, 33, 38, 48, 131 v.v., 140, 141, 256, 320, 321, 335, 342.
„ Busch, blz. III, 41, 77, 80, 81, 87, 90, 94, 108, 135, 139, 172, 173, 176, 220, 224, 227 v.v., 257, 275 v.v., 279, 281, 285 v.v., 302, 307, 327 v.v., 336 v.v.
„ Cele, blz. 16, 89, 206, 266, 301, 318, 332.
„ Clovekorn, blz. 220, 226.
„ de Bercht van Diest, blz. 319.
„ de Capistrano, blz. 86.
„ de Gronde, blz. 31, 131, 140.
„ de Puteo, blz. 201.
„ de Vinea, blz. 122.
„ Dirksz. van Schoonhoven, blz. 45, 47, 64, 209, 212, 301, 316, 320, 322, 324.
„ Eggaert, blz. 210, 211, 226.
„ Geylens, blz. 213.
„ Gielemans, blz. 214, 309.
„ Gruterius, blz. 200, 202.
„ Gijsen van Balen, blz. 106, 111, 189, 190, 322, 343.
„ Hinkart, blz. 206.
„ Husz, blz. 56.
„ Kessel, blz. 140, 263.
„ Latomus, blz. 214, 307.
„ Ludinkhusen, blz. 229.
„ Mauburnus, blz. 8, 121 v.v., 203, 288, 309.
„ Merhout, blz. 214, 309, 317, 319, 325.
„ Niclaasz van Emmaus, blz. 282.
„ „ van Rugge, blz. 196.
„ „ van Syon, blz. 280, 282.
„ Oecolampadius, blz. 107, 343.
„ Otto van Zoest, blz. 30, 44, 49, 164, 165, 169, 175.

Johannes Passaert, blz. 64, 74, 79, 155 v.v., 323.
„ Pieter van Herpt, blz. 191.
„ Ruysbroeck, blz. 14, 15, 44, 205, 212, 217, 219, 301, 316, 325.
„ Scotus, blz. 100, 114, 215, 320, 322, 323.
„ Scutken, blz. 50 v.v., 302, 304, 326, 336.
„ Smedeken, blz. 126.
„ Tauler, blz. 169, 206.
„ Ummen Jr., blz. 116.
„ Ummen Sr., blz. 115, 117.
„ van Beijeren, bisschop van Maagdenburg, blz. 237, 288, 289.
„ van Boeckholt, blz. 196.
„ van Citren, blz. 150.
„ van Delft, blz. 100, 189, 322.
„ van Dokkum, blz. 104, 185.
„ van Essen, blz. 103.
„ van Gindertalen, blz. 289.
„ van Herwijnen, blz. 187.
„ van Kempen, blz. 116.
„ van Kempen, broeder van Thomas à Kempis, blz. 22, 24, 31, 32, 39, 44, 49, 117, 138 v.v., 140, 143, 150, 167.
„ van Korke, blz. 73.
„ van Matiscone, blz. 72, 272.
„ van Naaldwijk, blz. 89, 90, 148.
„ van Oosterwijk, blz. 197, 241.
„ van Scuttorp, blz. 150.
„ van Tongerloo, blz. 192, 197.
„ van Workum, blz. 181.
„ Vos van Heusden, blz. III, 26, 28—34, 38—59, 73, 88, 89, 133, 138, 140, 190. 217, 259, 263, 281, 285, 288, 302, 310 v.v., 318, 337, 339.
„ Wael, blz. 56, 70, 116, 125 v.v., 153, 225, 334.
Johannes Walberg, blz. 229, 236.
„ Wicleff, blz. 208.
„ Wissons, blz. 187.
Julianus de S. Angelo, blz. 75, 127.
Jutte van Ahuys, blz. 133.
Kanunniken van S. Aubertus te Kamerijk, blz. 11.
„ van S. Frigdianus te Lucca, blz. 10.
„ van S. Genoveva te Parijs, blz. 40, 190, 288.
„ van S. Rufus te Avignon, blz. 10.
„ van Velletri, blz. 10.
Kapittel van Groenendaal, blz. 44 v.v., 200, 206 v.v., 280.
„ van Neuwerk, blz. 237 v.v., 286 v.v., 294.
„ van Nuis, blz. 69, 124, 147, 154, 197, 200, 224, 256, 280.
„ van Sion, blz. 101, 166, 194, 200, 278—284.
Karel de Stoute, blz. 194, 273.
„ van Egmond, hertog van Gelder, blz. 102, 128, 142, 144, 147, 156, 180, 274.
„ van Oostenrijk, blz. 101, 104 v.v., 109, 181, 190, 194, 196, 203, 212, v.v., 273. 283.
Karmelieten, blz. 278.
Karthuyzers, blz. 13, 32, 77, 79, 81, 220, 275 v.v.
Klooster van S. Aagte te Delft, blz. 98, 276.
„ van S. Acheuil te Amiens, blz. 122.
„ Adnard, blz. 120.
„ van S. Agnes te Dordrecht, blz. 71, 198—200.
„ „ te Gorinchem, blz. 197, 241.
„ „ „ te Roermond, blz. 152.
„ „ „ bij Zwolle, blz. 8,

17, 42, 44, 59 v., 65 v., 87, 90, 93, 112, 115—124, 127, 128, 133, 141, 172 v., 177, 184, 196, 203 v.v., 217, 226, 230, 232, 248, 288, 306, 329.
Klooster S. Annaberg in Hessen, blz. 156.
„ van S. Antonius te Albergen, blz. 32, 113, 129 v.v., 183, 335.
„ van Augustyner Eremieten te Antwerpen, blz. 103.
„ van Augustyner Eremieten te Dordrecht, blz. 103.
„ van S. Barbara te Tienen, blz. 46 v.v., 136, 207 v.v.
„ Bethanië te Brussel, blz. 241.
„ Bethlehem bij Doetichem, blz. 40, 70, 71, 125 v.v., 154.
„ Bethlehem te Leuven, blz. 46 v.v., 79, 80, 187, 201, 207 v.v., 300, 307.
„ Bethlehem te Zwolle, blz. 56, 58, 65 v.v., 87, 90, 113, 116, 124—129, 153, 154, 230, 306.
„ Bronope te Kampen, blz. 43, 44, 113, 137—140, 287, 290, 324.
„ te Buechenberg, blz. 238.
„ Bursfeld, blz. 277.
„ van S. Calixtus te Cisoing, blz. 122.
„ van S. Catharina te Amsterdam, blz. 240.
„ van S. Catharina te Nijmegen, blz. 146—148.
„ van S. Christina te Iterwile, blz. 94, 107, 234.
„ van S. Christoffel te Ravensbergen, blz. 106, 235.
„ te Derneborg, blz. 291.
„ Diepenveen, blz. 43, 82, 84, 112, 113, 131—137, 210, 217, 253, 258, 287, 301, 304.
„ van S. Dionysius te Molenbeke, blz. 221, 227, 285.
„ Donsa, blz. 241.
„ Eemsteyn bij Dordrecht, blz. 23, 32, 42, 44, 45, 99, 101, 171, 186—191, 197, 332, 334.
Klooster van S. Elisabeth bij den Briel, blz. 43, 70, 99, 120, 135, 171, 192, 195—197, 241, 268, 308.
„ van S. Elisabeth te Brussel, blz. 241.
„ van S. Elisabeth of der Goede Kinderen te Luik, blz. 210.
„ Elisabethsdal bij Roermond, blz. 204.
„ Emmaus bij Bergen, blz. 241.
„ Emmaus in 't Land van Steyn, blz. 278.
„ Engelendaal te Bonn, blz. 71, 225, 226.
„ Engelendaal te Leijerdorp, blz. 17, 42, 44, 60, 99, 191—193, 197, 250.
„ Escherde, blz. 277, 289.
„ Etersborch, blz. 286.
„ Ewich, blz. 225.
„ Fakonshof te Antwerpen, blz. 35, 97 v.v., 151, 202, 211, 216, 270 v.v.
„ Fischbeke, blz. 294.
„ te Foresto, blz. 289.
„ te Gaesdonk, blz. 224, 225.
„ van S. Geertrui te Amsterdam, blz. 240.
„ van den H. Geest te Uden, blz. 90, 232.
„ van S. George te Halle, blz. 291.
„ van S. George te Sambach, blz. 106, 236.
„ Graciëndal bij Uden, blz. 232.
„ van 't H. Graf te Arnemuiden, blz. 200.
„ te 's Gravesande, blz. 101.
„ Groenendaal, blz. 6, 44 v.v., 78, 80, 122, 186, 199, 206 v.v., 256, 300, 303.
„ Heer-Izaaks-Bosch, blz. 100, 114, 210 v.v., 320.

Klooster van 's Heeren Lichaam te Bloemenbergen, blz. 106, 236.
„ van 's Heeren Lichaam te Keulen, blz. 142, 149, 230, 233.
„ van 's Heeren Lijden bij Tongeren, blz. 80, 210, 218.
„ van S. Hiëronymus te Roermond, blz. 204, 205.
„ Hiëronymusdal bij Leiden, blz. 94, 101, 193—195, 283.
„ S. Irenaeus te Marbach, blz. 94, 233, 248.
„ Jeruzalem bij Utrecht, blz. 48, 64, 136, 162—164,
„ van Johannes de Dooper te Aken, blz. 225, 226.
„ van Johannes de Dooper te Brussel, blz. 289.
„ van Johannes de Dooper bij Halberstadt, blz. 238.
„ van Johannes de Dooper te Merkeshusen, blz. 106, 236.
„ van Johannes de Dooper te Rebdorp, blz 90, 193, 292.
„ van Johannes de Dooper te Volkerinkhusen, blz. 94, 234.
„ van Johannes de Evangelist te Amst., blz. 42, 44, 80, 85, 164—166, 171, 174, 192, 240, 263.
„ van Johannes de Evangelist te Segeberghe, blz. 222, 228, 289.
„ S. Jorisberg bij Goslar, blz. 238.
„ van S. Julianus te Kamerijk, blz. 97, 270.
„ te Korsendonk, blz. 46 v.v., 202, 207, v.v., 300, 320.
„ van 't H. Kruis te Coimbra, blz. 11.
„ van 't H. Kruis te Dorstadt, blz. 221, 238, 293.
„ van S. Laurens te Hissa, blz. 106, 107, 236.
„ van S. Leonardus te Basel, blz. 94, 107, 233.
Klooster te Ludinkerke, blz. 66, 68, 73, 118, 172, 175—178, 285, 290.
„ van S. Maarten te Leuven, blz. 80, 94, 193, 196, 210, 304.
„ van S. Maarten te Nevers, blz. 122.
„ van S. Maarten te Turgau, blz. 106, 107, 235.
„ van S. Maarten te Zindelfinge, blz. 236.
„ van S. Maarten te Zoldelfinge, blz. 106, 235.
„ van Maria te Bircklingen, blz. 94, 233.
„ van Maria te Bordesholm, blz. 106, 229, 236.
„ van Maria te Chage, blz. 122.
„ van Maria bij Coblentz, blz. 68, 107, 229, 230, 232.
„ van Maria te Epernay, blz. 122.
„ van Maria te Evertsclusen, blz. 94, 193, 230, 233.
„ van Maria te Herzenhagen, blz. 227.
„ van Maria bij den vloed Jason, blz. 106, 237.
„ van Maria te Nuis, blz. 68 v.v., 125, 127, 224 v.v., 233, 268, 300, 323.
„ van Maria te Redinchem (Renkum) blz. 71, 153, 154.
„ van Maria te Wittenberg, blz. 68, 221, 224, 226, 284 v.v.
„ van Maria te Zwabenheim, blz. 104, 235.
„ van Maria en de XII Apostelen te Utrecht, blz. 64, 74, 154-158, 300, 306.
„ van Maria in Bethanië bij Arnhem, blz. 136, 149—151, 156, 356.
„ van Maria in Bethanië te Mechelen, blz. 136, 210.

Klooster van Maria in Birket te Amersfoort, blz. 48, 80, 155, 160-162.
„ van Maria in Mello bij Gent, blz. 210.
„ van Maria in Sylo bij Embden, blz. 90, 130, 221, 229.
„ van Maria in Syon te Beverwijk, blz. 68, 172—174, 240, 250, 286, 290.
„ van Maria in Syon bij Delft, blz. 278 v.v.
„ van Maria in 't Zand bij Stralen, blz. 106, 235.
„ Maria's Paradijs te Reimerswaal, blz. 200—202, 307.
„ Maria's Presentatie te Oostmaal, blz. 238.
„ Maria's Troon te Grobbendonk, blz. 45 v.v., 78, 80, 202, 207 v.v., 300, 307.
„ Maria Magdalena te Antwerpen, blz. 241, 242.
„ Maria Magdalena te Groot-Frankendaal, blz. 94, 106, 111, 234.
„ Maria Magdalena te Zalt-Bommel, blz. 136, 188, 240.
„ Mariënberg te Bodingen, blz. 48, 224, 250, 251, 284 v.v., 290.
„ Mariënberg bij Heimstadt, blz. 139, 290, 324.
„ Mariënberg bij Nymegen, blz. 151 v.v.
„ Mariënborn bij Arnhem, blz. 31, 44, 133, 140—143, 149, 202, 230, 263, 274, 300, 329.
„ Mariëndaal te Diesthem of Diest, blz. 152, 241.
„ Mariëndaal te Elzingen, blz. 48, 80, 209.
„ Mariëngaarde bij Worms, blz. 111, 228, 232.
„ Mariënhage bij Eindhoven, blz. 48, 80, 104, 202—204, 300.
Klooster Mariënkamp te Amsterdam, blz. 42, 136, 174 v.v.
„ Mariënkamp te Aninghen (Anjum), blz. 104, 184 v.v.
„ Mariënkamp bij Ezingen, blz. 48, 221, 224, 284.
„ Mariënpoel bij Leiden, blz. 278.
„ te Mariënsee, blz. 290.
„ te Mariënwerder, blz. 290.
„ Mariënwold of Frenswegen bij Noordhorn, blz. 42, 43, 67 v.v., 82, 84, 91, 148, 222 v.v., 263, 303.
„ van S. Mauritius te Halle, blz. 81, 286.
„ van S. Mauritius te Senlis, blz. 122.
„ van S. Meynulphus te Bodike, blz. 127, 147, 220, 224, 227 v.v., 253, 263, 277, 284 v.v., 306.
„ van S. Michaël in de Hem bij Schoonhoven, blz. 194, 278 v.v.
„ Montiffragorum bij Berenberch, blz. 107, 236.
„ Munnikhuyzen bij Arnhem, blz. 275.
„ Nazareth bij Beverwijk, blz. 239 v.v.
„ Nazareth te Bredevoort, blz. 68, 148 v.v., 248.
„ Nazareth te Keulen, blz. 136.
„ Neuwerk bij Halle, blz. 81, 222, 286 v.v.
„ van S. Nicolaas te Bergum, blz. 183, 184, 250.
„ van S. Nicolaas te Trutenhusen, blz. 171, 231.
„ Nieuwlicht bij Hoorn, blz. 31, 168—171, 248, 250, 263, 329.
„ Novicella bij Brixium, blz. 226.
„ Oignies bij Namen, blz. 289.
„ van S. Pancratius te Hamersleve, blz. 90, 231.

Klooster van S. Paulus te Amsterdam, blz. 171.
„ van S. Pieter te Dalem, blz. 231.
„ van S. Pieter te Heghenen, blz. 111, 222, 229.
„ van S. Pieter te Heyningen, blz. 238.
„ Pieterswiel bij Zalt-Bommel, blz. 43, 44, 118, 143—146, 249.
„ ad Quercetum, blz. 241.
„ Richenberg, blz. 107, 221, 224, 226, 250, 284 v.v.
„ Roodal (Rooklooster), blz. 45 v.v., 80, 199, 200, 207 v.v., 300, 320.
„ Rozendaal in Haskerland, blz., 94, 185 v.v.
„ van S. Salvator te Melun, blz. 122.
„ van S. Samson te Orleans, blz. 122.
„ Sevenbron, blz. 45, 47 v.v., 80, 104, 197, 207 v.v., 248, 276, 288, 300.
„ van S. Severinus te Chateau-Laudon, blz. 122.
„ te Soltwedel, blz. 286.
„ te Stederborch, blz. 273.
„ te Stendal, blz. 292.
„ Sulta, blz. 184, 222, 223, 227, 286 v.v.
„ Syon bij Antwerpen, blz. 241.
„ Thabor bij Sneek, blz. 43, 80, 178—182, 183, 184, 250, 307.
„ van S. Victor te Parijs, blz. 11, 40, 122, 190, 288.
„ van S. Victor te Senlis, blz. 122.
„ van S. Vitus bij Naarden, blz. 171—172.
„ Vredendaal bij Heijendonk, blz. 241, 242.
„ Vredendaal bij Utrecht, blz. 64, 80, 107, 158—160.
Klooster van O. L. Vrouw te Gend (Maria in Galilaea), blz. 35, 136, 151, 210, 211.
„ van O. L. Vrouw te Livry, blz. 122, 292.
„ van O. L. Vrouwen Visitatie bij Haarlem, blz. 43, 44, 80, 85, 167 v.v.
„ te Wenningsen, blz. 291.
„ van S. Willebrord te Heilo, blz. 166, 171, 192, 278, 282.
„ te Wilfertshusen, blz. 136.
„ Windesheim, blz. 12—114, 118, 133, 247, 248, 277, 301—303, 329.
Lambertus Stuerman, blz. 12, 20, 21.
„ Thoreus, blz. 103.
Laurentius de Mortere, blz. 101, 215.
„ Gerontius, blz. 200.
„ Valla, blz. 296.
Leo X, blz. 104, 271.
Lidwina (Lidewey) van Schiedam, blz. 190, 197, 308.
Lodewijk Bivordanns, blz. 325.
Lollarden, blz. 14.
Lubbe Peterse, blz. 324.
„ Swaves, blz. 135, 308.
Lubbert Peterse, blz. 137.
„ ten Bussche, blz. 20.
Luther, blz. III, IV, 103 v.v., 107, 181 v., 185, 216, 343.
Lucas van Leyden, blz. 305.
Lysbeth Gerrits of Gysberts, blz. 132, 135, 136, 141, 308.
Marcellus Lentius, blz. 113, 149, 231, 233.
Marcilius Ficinus, blz. 296.
Margaretha Daghens of Griete Degens, blz. 133, 217.
Marten van Delft, blz. 181.
Martinus V, blz. 48, 55 v.v., 57 v.v., 61 v.v., 70, 72, 260, 261, 272, 282.
„ Duncanus, blz. 169.

Martinus Lipsius, blz. 319.
Matthaeus de Lollard, blz. 16.
„ Grabow, blz. 18, 57, 223, 264, 277.
Matthias van Biduane, blz. 58, 118, 129.
Maximiliaan van Oostenrijk, blz. 161, 196.
Meester-Geerts-huis te Deventer, blz. 131, 137, 324, 334.
Melys van Anjum, blz. 185.
Meyndert Eupesz, blz. 31, 168.
Minoriten of Minderbroeders, blz. 99, 278, 330.
Nendo, blz. 79, 173.
Nicolaas II, blz. 10.
„ IV, blz. 154.
„ V, blz. 86.
„ à Lyra, blz. 301, 318.
„ Bertholdsz. van Schoonhoven, blz. 52.
„ Bodike, blz. 93, 119.
„ Buscoducensis, blz. 103.
„ de Winghe, blz. 318.
„ Roberts, blz. 289.
„ van Antwerpen, blz. 103.
„ van Cusa, blz. 8, 52, 74, 77, 81—87, 89, 128, 133, 136, 138, 167, 171, 192, 194, 218, 220, 224 v.v., 238, 261, 272, 279, 287, 289, 292, 298 v. 308, 334.
„ van Harderwijk, blz. 100, 101, 109, 195.
„ van Zegvelt, blz. 74.
Oldeclooster bij Franeker, blz. 176.
Otto Palius, blz. 214.
Paschalis II, blz. 6, 9, 10.
Patrick's Vagevuur, blz. 189, 334.
Paulus III, blz. 109.
„ V, blz. 236.
„ Kosterius, blz. 182.
„ van Enkhuyzen, blz. 38.
„ van Halle, blz. 81, 286.
„ van Medemblik, blz. 31, 38, 169.
Paulus van Zomeren, blz. 8, 203.
Peter Gysbertsz, blz. 144.
Petrus Daensius, blz. 103.
„ d'Ailly, blz. 18, 45, 55, 57, 65, 209, 261, 269.
„ Damianus, blz. 7, 10, 320.
„ de Mol, blz. 104.
„ Impens, blz. 214, 307.
„ Juecht, blz. 111, 235.
„ Poel of van der Poel, blz. 38, 42, 191.
„ van Gouda, blz. 30.
„ van Thabor, blz. 181, v.v., 307, 328.
Pieter Valkendaal van Zyl, blz. 156, 157, 317, 323.
Philips van Bourgondië graaf van Holland, blz. 82, 104, 145, 155, 159, 161, 169, 188, 196, 251.
„ van Bourgondië bisschop van Utrecht, blz. 212, 271.
Picus de Mirandola, blz. 296.
Pius II, blz. 92, 130, 261.
„ IV, blz. 5, 123.
„ V, blz. 5.
Praemonstratensers, blz. 267, 287.
„ te Maagdenburg, blz. 223, 277, 289, 336.
Predikheeren, blz. 99, 330.
Pya Walvis, blz. 54.
Reinier de Leeuw van Rhenen, blz. 115.
„ Koetken, blz. 122 v.v.
„ van Arnhem, blz. 30.
„ van Tessel, blz. 129 v.v., 229.
Reinoud I van Gelder, blz. 152.
„ IV van Gelder, blz. 142, 149, 153.
„ Minnenbode, blz. 34, 187.
Rembert van Wittenberg, blz. 220, 226.
Rienick Bokkema, blz. 43, 178.
Rome, blz. 83, 84, 89, 334.
Rudolf Agricola, blz. 299.
„ Dier de Muden, blz. 320.
„ van Diepholt, blz. 62 v.v., 90,

96, 129, 155, 163, 172, 272, 278, 282 v.v.
Rutger van Holt van Wittenberg, blz. 74. 285.
Rijnsburg, abdy van, blz. 84, 85.
Salome Sticke, blz. 334.
„ van der Wiel, blz. 135, 308.
School te Deventer, blz. 16, 95, 298 v.v.
„ te Zwolle, blz. 16, 95, 266, 298 v.v.
Simon van Schoonhoven, blz. 32, 45, 187, 209, 324.
Sixtus IV, blz. 5, 92, 97, 236, 240, 261, 269.
Styne Toelners, blz. 135, 136, 308.
Thaddaeus van Amsterdam, blz. 154.
Theodoricus van Herxen, blz. 91, 263.
Thomas Engelhusen, blz. 226.
„ Goessensz, blz. 145.
„ Moninx, blz. 215, 216.
„ Steck, blz. 109.
„ à Kempis, blz. 79, 116 v.v., 197, 298 v.v., 302, 306, 308, 314 v.v., 321, 325 v., 334, 337.
„ van den Busch, blz. 145.
„ van der Wal, blz. 230.
Truchses, blz. 149.
Ulrich graaf van Oost-Friesland, blz. 229.
„ van Hütten, blz. I.
Valerius van Hippo, blz. 6.
Victor van Slingere, blz. 193.
Walburg van Merwede, blz. 199.
Walter Poel, blz. 155 v.v.
Walraven van Meurs, blz. 76, 96, 130, 155, 156, 282.
Werembold van Buscop, blz. 38, 158, 160.
Werner Keynkamp, blz. 17, 24, 26, 27, 29, 31, 39, 49, 169, 179, 262, 280.
Werner Titianus, blz. 233.
Wessel Gansfort, blz. 120, 121, 230, 299.
Willem VI, graaf van Holland, blz. 54, 167, 196, 210, 311.
„ Cattem, blz. 213.
„ Cooman van Amsterdam, blz. 140.
„ Dulken, blz. 214, 305.
„ Eggaert, blz. 54.
„ Frederiks, blz. 103.
„ Hendriksz, blz. 38, 160.
„ Hermansz Klinkert, blz. 194, 281.
„ Jansz van Boxtel, blz. 146.
„ Jordanus, blz. 208.
„ van Amsterdam, blz. 202, 203.
„ van Gulik, hertog van Gelder, blz. 20, 140, 208.
„ van Lochem, blz. 56 v.v.
„ van de Perre, blz. 216.
„ Vornke, blz. 16, 17, 41, 44, 49, 59—88, 90, 118, 148, 172, 191, 217, 258, 302, 308.
Wisse Costensz. van Creke, blz. 202.
Worp van Rinsemageest, blz. 178, 180, 307.
Wouter van Ghierlis, blz. 46, 47, 202, 209, 211.
„ van Wenchem, blz. 112, 113.
Wynand van Arnhem, blz. 31, 140.
Ysbrand van Belhem, blz. 70.
Zakkenbroeders (Saccitae) te Utrecht, blz. 154.
Zoniënbosch (Bois de Soignies), blz. 78, 207, 248.
Zweder van Kuilenburg, blz. 62 v.v., 150, 155, 163, 172, 173, 272, 282.
Zwedera van Runen, blz. 132.

CORRIGENDA.

Blz.	45, noot 1, Moll, Kerkel. Arch. IV. 242,	lege:	Moll, Kerkh. Arch. IV. 262.
„	80, Corpus Christi te Tongeren,	„	Passio Christi.
„	94, noot 3, Cornelis Beek,	„	Cornelis Beck.
„	113, Martinus Lentius,	„	Marcellus Lentius.
„	134, noot 3, de Kalender,	„	den Kalender.
„	135, noot 3, de Kalendër,	„	den Kalender.
„	136, S. Annaberg te Hessen,	„	in Hessen.
„	145, Thomas Goessenz,	„	Goessensz.
„	153, Jacob Wael,	„	Johannes Wael.

„ 161, noot 2.

Wat de lezer hier vindt vermeld omtrent den schrijfarbeid van de zusters van het Bethaniën-klooster bij Arnhem, beschouwe hij als een lapsus calami. Het blad was reeds afgedrukt toen ik de dwaling bespeurde, ontstaan door de verwarring der conventen van Maria in Bethaniën en S. Agnes te Arnhem, beide door reguliere kanunnikessen bewoond, met elkander.

„	172, Hendrik Clivis,	lege:	Dirk Clivis.
„	190, Karel van Bourgondië,	„	Karel van Oostenrijk.

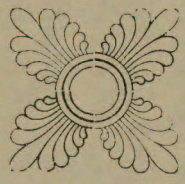

201341_021

slee005kloo01

De kloostervereeniging van Windesheim